DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE

VALODA – 2021

Valoda dažādu kultūru kontekstā

XXXI Zinātnisko rakstu krājums

Proceedings of Scientific Readings XXXI

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”
2021

VALODA – 2021. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXI Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2021. 276 lpp.

Rakstu krājumā **„Valoda – 2021. Valoda dažādu kultūru kontekstā"** iekļauti Humanitārās fakultātes XXXI Zinātnisko lasījumu materiāli.

Krājumā publicēti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u. c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diahroniskie, sinhroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.

Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Atbildīgā redaktore
Svetlana Polkovņikova (Daugavpils Universitāte)

Redakcijas kolēģija
Varvara Dobrovoļska (Krievijas Federācijas Kultūras ministrijas Valsts krievu folkloras centrs)
Ina Druviete (Latvijas Universitāte)
Jeļena Goregļada (Vitebskas Valsts universitāte)
Zaiga Ikere (Daugavpils Universitāte)
Genovaite Kačuškiene (Šauļu Universitāte)
Jeļena Koņicka (Viļņas Universitāte)
Jelizaveta Kostandi (Tartu Universitāte)
Anatolijs Kuzņecovs (Daugavpils Universitāte)
Regīna Kvašīte (Šauļu Universitāte)
Ilze Oļehnoviča (Daugavpils Universitāte)
Vilma Šaudiņa (Daugavpils Universitāte)
Irina Visocka (Novosibirskas Valsts universitāte)

Literārie redaktori un korektori
S. Meškova (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta (latviešu val.), V. Šaudiņa (lietuviešu val.), A. Kuzņecovs (krievu val.), J. Sergejeva (vācu val.)

Māksliniece: S. Kukle
Maketētājas: M. Stočka, V. Štotaka

Redakcijas adrese
Humanitārā fakultāte, Vienības ielā 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija
e-pasts hf@du.lv

Kopš 2013. gada rakstu krājums **„Valoda. Valoda dažādu kultūru kontekstā"** iekļauts „EBSCO Publishing" Starptautiskajā humanitāro zinātņu resursu datubāzē (Humanities Source International Database).

ISSN 1691-6042
ISBN 978-9984-14-947-9

© Daugavpils Universitāte, 2021
© S. Kukle, vāka noformējums, 2021

LANGUAGE 2021. Language in Various Cultural Contexts. Proceedings of Scientific Readings XXXI. Ed. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2021. 276 p.

"Language 2021. Language in Various Cultural Contexts" contains Proceedings of Scientific Readings of the Faculty of Humanities XXXI.

This selection is devoted to the phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

The articles are evaluated by anonymous reviewers.

Editor
Svetlana Polkovņikova (Daugavpils University)

Editorial Board
Varvara Dobrovolskaya (State Center of the Russian Folklore of the Ministry of Culture of the Russian Federation)
Ina Druviete (Latvian University)
Alena Garagliad (Vitebsk State University)
Zaiga Ikere (Daugavpils University)
Genovaitė Kačiuškienė (Šiauliai University)
Jelena Konicka (Vilnius University)
Elizaveta Kostandi (Tartu University)
Anatoly Kuznecov (Daugavpils University)
Regina Kvašytė (Šiauliai University)
Ilze Oļehnoviča (Daugavpils University)
Vilma Šaudiņa (Daugavpils University)
Irina Vysotskaya (Novosibirsk State University)

Editorial Address
Humanitārā fakultāte, Vienības ielā 13, Daugavpils, LV-5401, Latvia
e-mail hf@du.lv

Collection of scientific articles **"Language. Language in Various Cultural Contexts"** is indexed in "EBSCO Publishing" Humanities Source International Database since 2013.

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Brigita BUŠMANE. Ēdienreižu un tām gatavoto maltīšu nosaukumi latviešu valodā (Names for Mealtimes and Meals Prepared for them in Latvian) 9

Veronika DUNDURE, Kristīne GAILUMA, Sandra ŪDRE. Latgaliešu okazionālismi un neoloģismi tekstos, mobilajos tālruņos, vārdnīcās un valodas mācībā (Latgalian Nonce Words and Neologisms in Texts, Mobile Phones, Dictionaries, and Language Learning) 15

Lidija LEIKUMA. Apstiprinājuma un noliegums izteikšana 18. gs. beigu un 19. gs. sākuma latgaliešu tekstos (Expression of Affirmation and Negation in the Latgalian Texts of the Late 18th and Early 19th Century) 25

Anna STAFECKA. Par dažiem Latgales uzvārdiem un vietvārdiem 16. gadsimta arhīvu materiālos (On Some Surnames and Placenames of Latgale in the 16th Century Archival Sources) 34

Elga SKRŪZMANE. *Galvas* spožums un posts G. Manceļa „Postillā" frazeoloģiskā aspektā (II) (Brilliance and Misery of *head* (*galva*) in *"Lang-gewünschte Lettische Postill"* by Georg Manzel from the Phraseological Viewpoint (II)) 39

Anna VULĀNE, Evija ŠMATOVA. Personvārdu variācijas dažās augšzemnieku dialekta izloksnēs (Variations of Personal Names in Some Subdialects of the High Latvian Dialect) 45

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Evita BADINA. Padomju cenzūra un literārais tulkojums: Dž. Steinbeka romāna „Dusmu augļi" piemērs (Soviet Censorship and Literary Translation: the Example of J. Steinbeck's Novel "The Grapes of Wrath") 52

Guntars DREIJERS. Identitāte, tulkošana, valoda Mika Koljera romānā „Iz Baltikas" (Identity, Translation, Language in Mike Collier's Novel *"Up the Baltick"*) 62

Linda GAILE. Verbālā anticipācija sinhronā tulkojumā no vācu valodas latviešu valodā (Verbal Anticipation in Simultaneous Interpreting from German into Latvian) 70

Agnija PLATACE. Leksiskās atbilsmes „Latviešu-norvēģu/norvēģu-latviešu vārdnīcā" (1998): meklējumi un atradumi (Lexical Equivalence in *Latvian-Norwegian/Norwegian-Latvian Dictionary* (1998): Searching and Findings) 81

Valērijs SERGEJEVS. Krievijas lingvistiskais tēls Vladimira Nabokova romānā „Lužina aizsardzība": oriģināls un tulkojumi angļu un latviešu valodā (The Linguistic Image of Russia in Vladimir Nabokov's *"The Defense"*: the Original and Translations into English and Latvian) 90

Jānis SĪLIS. The Concept 'Translatological Research Publication' in the Context of Latvian Authors' Research in Translation Studies (Jēdziens „translatoloģisko pētījumu publikācija" Latvijas autoru tulkojumzinātnisko publikāciju kontekstā) 96

Virginija STANKEVIČIENĖ, Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ. Meanings, Subtleties, and Usage of the Words *'to measure'* and *'measurement'* (Žodžių *„matuoti"* ir *„matavimas"* reikšmės anglų ir lietuvių kalbose, jų atspalviai bei vartosena) 104

Silga SVIĶE. Vēlreiz par terminu *augs* un vārdkopterminu *augu valsts*: liecības speciālajā literatūrā, periodikā un vārdnīcās (Once More on the Latvian Term *augs* (plant) and Multi-word Term *augu valsts* (plant kingdom): Usage in Special Literature, Periodicals, and Dictionaries) 112

Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ, Viorika ŠESTAKOVA. International Lithuanianised IT Terms: an insight into their origin and composition (Tarptautiniai sulietuvinti IT terminai: įžvalgos į jų kilmę ir sudėtį) 120

SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOĢISKAIS UN SOCIOLONGVISTISKAIS ASPEKTS

Tatjana BICJUTKO, Līga BEĻICKA. Mastering Professional Communication Through Interviewing: A Case Study (Profesionālās komunikācijas apguve intervijās: gadījuma pētījums) 128

Skirmantė BIRŽIETIENĖ. Lietuvos viešojo pandeminio diskurso retorika: argumentavimo strategijos (Rhetoric of Lithuanian Public Discourse of the Pandemic: Argumentation Strategies) 134

Людмила КРАВЦОВА. «Слово года» как зеркало социальных и когнитивных процессов современного общества ("Word of the Year" as a Mirror of Social and Cognitive Processes of Contemporary Society) 141

Sintija ĶAUĶĪTE. Emocijzīmju lietojums sociālajos tīklos (Use of Emoticons in Social Networks) 151

Dite LIEPA. Sabiedrības lingvistiskā jaunrade Covid-19 pandēmijas laikā: valodas izteiksmes līdzekļu raksturojums (Linguistic Creativity of the Society during the COVID-19 Pandemic: Overview of Linguistic Means of Expression) 158

Dace LIEPIŅA, Laura KARPINSKA. Linguistic Consequences of COVID-19 (COVID-19 lingvistiskās sekas) 168

Arturs Eduards ŠMATOVS. Latviešu valoda mazākumtautību pirmsskolas izglītības iestādēs: ieskats sabiedrības attieksmē pret reformu (Latvian in Preschool Educational Institutions for Minorities: an Insight into Society's Attitude Towards the Reform) 175

Sandija VIĻUMA. Nonverbal Communication in Parliamentary Debates: Case of the Republic of Latvia's Saeima and the United Kingdom's House of Commons (Neverbālā komunikācija parlamentārajās debatēs Latvijas Republikas Saeimā un Apvienotās Karalistes Pārstāvju palātā) 188

Artūrs VIĻUMS. Naida runas attēlojums kognitīvajā domu telpā ietekmes identificēšanai (Reflection of Hate Speech in Mental Spaces for Identification of Influence) 196

Anna VULĀNE, Evija ŠMATOVA. Lingvistiskā attieksme pret latgaliešu rakstu valodu un tās apguvi skolā (Linguistic Attitude to Latgalian Written Language and Its Acquisition at School) 203

SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS

Laimutė BUČIENĖ. Realization of Syntactic Structures in *Caucasian Legends* by Antanas Vienuolis (Sintaksinių struktūrų realizacija Antano Vienuolio „Kaukazo legendose") 217

Vilija CELIEŠIENĖ. Intertekstualumo raiškos priemonės akademiniame diskurse (Means of Expression of Intertextuality in Academic Discourse) 229

Ilga MIGLA. Eksotisko augļu nosaukumi un latviešu valoda (Names of Exotic Fruits and the Latvian Language) 237

Svetlana POLKOVŅIKOVA. Dialoģiskuma kategorija valodnieku recenzijās par promocijas darbiem (The Category of the Dialogic in Linguists' Reviews of Doctoral Theses) 241

Veronika RUŽA, Irita SAUKĀNE. Trešās atmodas atspulgi Latgales preses virsrakstos (Reflections of the Third Awakening in the Headlines of the Latgale Press) 247

Ilze ŠTRAUSA. Kaķu vārdi un to izvēles motivācija Dobeles novadā (Cat Names and Grounds for Their Choice in Dobele Region) 254

Jurga TRIMONYTĖ-BIKELIENĖ. Regarding the Systematic Review of Refrains of Lithuanian Folk Songs (Dėl lietuvių liaudies dainų refrenų sisteminės apžvalgos) 260

Zigrīda VINČELA, Jevgeņija SEĻIVANOVA. Collocations in the Corpus of the UK Online Newspapers and Magazines Published during Covid-19 (Vārdu savienojumi Apvienotās Karalistes tiešsaistes laikrakstu un žurnālu tekstu korpusā Covid-19 laikā) 268

Brigita BUŠMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Ēdienreižu un tām gatavoto maltīšu nosaukumi latviešu valodā

Summary
Names for Mealtimes and Meals Prepared for Them in Latvian

Until 1940, rural farms provided three main meals – breakfast, lunch, and dinner. In summer, an afternoon meal was also eaten between the lunch and dinner. There have often been several other meals.

The names of the main meals are common to the standard language and regional sub-dialects – *brokastis* (breakfast), *pusdiena*(*s*) (lunch), *launags* (afternoon meal), *vakariņas* (dinner). However, regional sub-dialects reveal several differences in their use, e.g. suffixal changes (*vakariņas, vakareņas*), stem changes (*bruokastis*, *bruokasts*, *bruokaste*).

Derivatives with prefixes are often fixed – with *pa-* (*pabruokastis*, *papusdiena*), less often with *ie-* (*ielaunadze*) and *uz-* (*uzbruokasts*), as well as compounds with the formants *pus-* and *maz-* (*pusbruokastis*, *mazvakariņas*).

As regards their origin, some of the names belong to the inherited layer of vocabulary (*azaids*, *pusdienas*, *vakariņas*, *rītišķis*, *dienišķis*). The most common of the borrowings are Germanisms *maltīte*, *bruokastis* and Finno-Ugrism *launags*. Several Slavisms have been attested in Latgalian sub-dialects – *padvičorkas*, *pavužinas*, *zautraks*, *snedaņņa*.

Key words: *vocabulary*, *regional sub-dialect*, *word-formation*, *semantics*

*

Lauku saimniecībās no 19. gadsimta vidus līdz 1940. gadam bija trīs galvenās ēdienreizes – brokastis, pusdienas un vakariņas. Vasarā, kad darbadiena bija garāka, starp pusdienām un vakariņām ēda arī launagu [Latv. etn. 1969: 322]. Pēc Latviešu folkloras krātuves materiāliem [LFK], tautas ticējumos launaglaiks ir saistīts ar gājputnu atlidošanu un aizlidošanu – Vidzemē launagu atnesot vai aiznesot parasti dzērves, Kurzemē un Zemgalē – stārķi. Etnogrāfu pētījumi liecina, ka trīs ēdienreizes pamatos ir saglabātas arī 20. gadsimta otrajā pusē [Latv. etn. 1969: 520–522].

Lauku saimniecībās nereti ir bijušas arī citas ēdienreizes. Tas skaidrojams ar to papildināšanu dienās, kad darbs tika veikts arī vakaros un pat naktīs, ko 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta pirmajā pusē noteica vairāku darbu specifika, piemēram, to steidzamība, talku organizēšana. Papildmaltītes tika iekļautas arī godību rituālos, piemēram, kāzās, bērēs.

Ar vispārīgo nozīmi ‘laiks, kad parasts ēst; ēdienreize’ [LLVV II: 473] fiksēti nosaukumi *ēdiena reize* [LLVV II: 474], *ēdiens reize* (piemēram, Kalncempjos), biežāk *ēdienu reize*, *ēdienreize*, ME III: 506 *ēdamā reize*. Galveno ēdienreižu resp. tām gatavoto maltīšu nosaukumi pa lielākai daļai ir kopīgi literārajai valodai un izloksnēm. Parasti tie ir ietverti senākajās vārdnīcās, no kurām daļēji pārņemti ME un EH. Izlokšņu materiāli atklāj arī vairākas atšķirības (nereti pat atsevišķā izloksnē), piemēram, to vārddarināšanā, vārdu celmu, skaitļu lietojumā, semantikā.

I. Rīta ēdienreize; ēdiens rīta ēdienreizei

Literārajā valodā *i*-celma daudzskaitļa forma ***brokastis*** [LLVV II: 129–130], plaši arī izloksnēs, piemēram, *brùokastis*[2] Varakļānos [EH I: 247], Bērzpilī [LPA] un Kalncempjos [Apv.], (ar *-uõ*) Ērģemē [ĒIV I: 190], (bez int.) Silajāņos [VME 1902: 213], Mēdzūlā [LFK 555: 1252]; retāk izloksnēs *i*-celma vienskaitļa forma ***brùokasts***[2], piemēram, Aulejā un Aknīstē [EH I: 247], Kalupē [KIV I: 193]; *ē*-celms ***bruõkaste***, piemēram, Dunikā un Kalētos [EH I: 247], Purmsātos un Puzē [Apv.], *brùokaste*[2] Kaldabruņā [EH I: 247], Kalupē [KIV I: 193], (bez int.) Biržos [EH I: 247], daudzskaitļa forma ***bruõkastes*** Raunā un Smiltenē [ME I: 342]; *o*-celms ***bruõkasts***, piemēram, Cērē un Lielaucē [Apv.]; ***bruõkastis***, *-šķa* Mežamuižā, Džūkstē, *brùokastis*[2] Jaunrozē [EH I: 247]; latgaliskajās izloksnēs varianti ar fonētiskām un morfoloģiskām izmaiņām, piemēram, ***brùokaš̌kas***[2] Varakļānos [EH I: 247], Rēznā un Šķilbēnos [Apv.], ***brùokaš̌kis***[2] Pildā un variants ***bruõkašķi*** Zemgalē Džūkstē [EH I: 247].

Latv. *bruokastis* (līdz ar igauņu *wrõkost*) aizgūts no viduslejasvācu *vrõkost*; skaņkopa *vr* latviešu valodā pārveidota par *br* un vārda nobeigums *-ost* ir pielīdzināts latviešu cilmes piedēklim – sal. vārdā *mielasts* [sk. ME I: 342, LEV I: 147].

Izloksnēs ir fiksēti vairāki salikti nosaukumi, arī prefiksāli atvasinājumi, kuru neatkarīgajā komponentā resp. otrajā daļā ir vārds *bruokasts* vai tā variants, piemēram, ***lìelà brùokasts*** (*l'elùo brùkas'c'*) 'rīta ēdienreize, kurai gatavo vārītu ēdienu' Kalupē [KIV I: 193];

pabruõkasts, dsk. *pabruõkastis* (Raunā) 'die Vorkost vor dem Frühstück' [ME III: 10]; dsk. ***pabruõkastis*** Rankā un Vecpiebalgā [EH II: 122], Ērģemē [ĒIV II: 497], (ar *ùo*[2]) Aiviekstē un Sinolē [Apv.]; (bez int.) Lizumā [VME 2444: 100], Ļaudonā [VME 2531: 176], Mēdzūlā [LFK 555: 1252]; ***pabruokaste*** Dzērbenē [Apv.];

pusbruõkasts, *-a* un *-s* 'die erste Morgenmahlzeit, vor dem eigentlichen *bruõkasts*' [ME III: 423; EH II: 330]; ***pusbruõkaste*** Jeros (*ap diviem naktī* [..] *linu apstrādājamā laikā* EH II: 330]; ***pusbruõkastis*** 'pabrokastis' Ērģemē [ĒIV III: 156], arī Kārķos, Naukšēnos [Apv.];

mazbruõkasts, *-s* 'die Vorkost vor dem Frühstücke' Dundagā [ME II: 571]; ***mazą brùokasteņa*** (*mozùo brùokas't'eņa*) 'ēdienreize ļoti agri no rīta' Kalupē [KIV I: 193];

ùotrās brùokastis (*ùtruõs brùkas'c' êd'ę ap d'ev'eņìm*) Bērzpilī [LPA];

uzbruokastis 'rīta maltīte, beidzot kulšanu' Zvārdē [Apv.]; ***uzbruokastiņš*** Bukaišos [VME 1982];

sal̊danà brùokaste (*sol̊donùo brùkas't'ä*) 'ēdienreize pirmajā kāzu rītā; ēdiens šādai ēdienreizei' Kalupē [KIV I: 193]; ***saldanais*** (*soldonais*, arī *soldanais*) 'brokastis pēc jaunā pāra uzmodināšanas' [Strods 1991: 46];

rîtišķe[2] 'brokastis' Nīgrandē; Latgales izloksnēs nereti vērojams semantisks pārnesums, piemēram, ***rītiška***, ***rītišks*** 'das Morgenfrühstück' Daugavpils apkārtnē [ME III: 540–541]; ***rîtiškas*** 'brokastis' (vec.) Kalupē [KIV II: 304], bet 'das Mittagessen' *rîtiškas* Aulejā un ***rītišķes*** Pildā [EH II: 377]; ***rîtišķis*** Bērzpilī [LPA], (bez int.) Jasmuižā [VME 2856: 51]; *rītiškas* (*reitiškas*) Varakļānos [Latkovskis 1985: 27], arī 'ēdienreize starp brokastīm un pusdienām' [Kursīte 2012: 680].

Latv. *rītišķis* tiek salīdzināts ar lietuviešu *rýtiškas* 'dem Morgen angemessen' [ME III: 541]; sal. *rīts*, lietuviešu *rýtas*, arī *ritēt* [LEV II: 125–126].

pusrīts 'das Frühstück' [ME III: 433 no 17. gadsimta vārdnīcām]; ***pusrītis*** 'īsa, neliela ēdienreize pirms brokastīm' [Kursīte 2012: 649];

mielags [?] 'das Morgenfrühstück, welches am frühen Morgen vor der Arbeit gegessen wird' [ME II: 652];

zautraks Asūnē [VME 2856: 58]; ***zùotruks*** Šķilbēnos [Apv.]; ***zùotriks*** 'pusdienas' Ludzā [VME 2599], Rēznā [Apv.]; aizgūti no slāvu valodām – sal., piemēram, krievu *за́втрак*, izlokšņu *зау́трок*;

snedàņņa (*s'ņedàņņa*) 'brokastis' Pildā [Apv.]; sal. ***sledannis'***, arī ***snedanis'*** 'launags' un 'jebkura uz lauku nesta ēdiena reize' Kārsavā; aizgūts – sal. baltkrievu *snedanne* 'brokastis', poļu *s'niadania, s'ladania* [Zeps 1967: 30].

II. Ēdienreize dienas vidū; ēdiens ēdienreizei dienas vidū

Literārajā valodā ***pusdienas*** [LLVV VI_2: 454], rakstu avotos, arī izloksnēs gan daudzskaitļa, gan vienskaitļa forma – *pusdìenas* 'das Mittagsessen' [ME III: 425], Kalncempjos [Apv.], ***pusdìena*** 'ēdienreize dienas vidū' un 'ēdiens, ko ēd dienas vidū' Ērģemē [ĒIV III: 156–157]; *pusdiêna* Cērē, Purmsātos un Vainižos [Apv.], Gaviezē, *pusdìena* Bruknā [Apv.], *ē*-celms ***pusdiene*** 'das Mittagsessen' Sunākstē [EH II: 331];

pušdìenas 'ēdienreize dienas vidū', 'ēdiens šajā ēdienreizē', 'barības deva, ko dod mājdzīvniekiem dienas vidū' Kalupē [KIV II: 277], Šķilbēnos [arī ***pušdìenes*** Apv.], Bērzpilī un Līksnā [LPA], Rēznā [Apv.], ***pušdiena*** Līksnā, *pušdienes* Asūnē un Kapiņos 'als Mahlzeit' [ME III: 437], *pušdienas* Kaldabruņā 'Mahlzeit' un *pušdienes* Zvirgzdenē 'Mittagsmahlzeit' [EH II: 335], *pušdìenes* Pildā [Apv.];

papusdìenas Alūksnē, 'eine Mahlzeit vor dem eigentlichen Mittag' Liezērē, Sērmūkšos, Vecpiebalgā, Pabažos, ***papusdiena*** Taurenē, Jaunpiebalgā, Liezērē, Stāmerienā, Cesvainē un Mētrienā [ME III: 84], Mēdzūlā [LFK 555: 1252];

vārdam *dienišķis* resp. tā variantam augšzemnieku izloksnēs vērojams semantisks pārnesums – tas nosauc gan launagu, gan pusdienas, piemēram, *dienišķis* 'die Vespermahlzeit, ein dem Abendbrot vorhergehendes Essen' [ME I: 483], *dìenišķis*[2] Lubānā [EH I: 327], Bērzpilī [LPA] un Silajāņos [Apv.]; ***dìeniškas***[2] Aulejā, Kaldabruņā un Zvirgzdenē [EH I: 327], *dieniškas* [ME I: 483]; ***dìeneškas*** 'pusdienas' un 'ēdiens, ko ēd šajā ēdienreizē' Kalupē [KIV I: 270]; ***dìenešķas*** 'pusdienas' Līksnā [EH I: 327]; *dìeniškas* 'launags' Rēznā (arī *mazàs dìeniškeņas*, *dìenišķis*) un Zvirgzdenē [Apv.]; *dīneiškys*, arī *dīniškys* 'launags' [Strods 1991: 14]; sal. *diena,* pamatā ide. **dei-* 'gaiši spīdēt, mirdzēt, laistīties' [sk. LEV I: 215]; ***padienišķis*** 'launags' Jasmuižā [VME 2856: 51].

III. Ēdienreize starp pusdienām un vakariņām; ēdiens ēdienreizei starp pusdienām un vakariņām

Literārajā valodā *o*-celms ***launags*** [LLVV IV: 616], izplatīts arī izloksnēs – *laũnags* 'die Mittagsmahlzeit' Kandavā, Dobelē, Aucē un 'die Vesperkost' Drustos, Smiltenē, Lubejā, Lizumā [ME II: 429]; ***rīta launadziņš*** 'ein Vorfrühstück' Neretā un ***làunâgs***[2] 'die vierte Mahlzeit am Tage im Sommer' Saikavā [EH I: 723], 20. gadsimta otrajā pusē *laũnags*, piemēram, Ērģemē [ĒIV II: 203], Lielaucē un Naukšēnos [Apv.], Nīcā, *làunags* Kalupē [KIV I: 557–558], Aiviekstē, Bērzpilī [LPA] un Kalncempjos [Apv.], bet Džūkstē jau 20. gadu beigās norādīts, ka vārds *laũnags* ir lietots senāk [Apv.];

i-celms ***laiũnadzis*** ‘ēdienreize starp pusdienām un vakariņām’ un ‘ēdiens ēdienreizei starp pusdienām un vakariņām’ Nīcā.

Latv. *launags* aizgūts – (līdz ar lietuviešu *laũnagas* ‘Vesperkost’ – pie Mēmeles) – no igauņu *lõunag* ‘Mittag’ [ME II: 429], kas savukārt no somugru **lounag* (plašāk sk. LEV I: 509–510).

Saliktenis ***naktslaũnags*** ‘ein Nachtmahl (bei einer Festlichkeit)’ reģistrēts Lielezerē [ME II: 691]; ***nakts laũnags*** ‘ēdiens; ēdienreize pēc vakariņām’ Nīcā; sal. *naktsêdiens* ‘das Nachtessen’ (*pēc vakariņām naktī – dzīļās*) Sasmakā [ME II: 691].

Latviešu valodā sastopami vairāki prefiksāli atvasinājumi ar *launag-*, *launadz-*. Literārās valodas vārdnīcā ir minēti nosaukumi ***palaunadzis***, arī ***palaunags***: 1. ‘ēdienreize starp pusdienām un vakariņām; launags; ēdienreize starp pusdienām un launagu’; 2. ‘ēdiens ēdienreizei starp pusdienām un vakariņām; launags’, ‘neliela uzkoda starp pusdienām un launagu’ [LLVV VI_1: 198].

Vairāki prefiksāli atvasinājumi fiksēti ME un EH: ***palaũnadzis***, ***palaũnags*** Dundagā, ***palaũnaǵis***; ***palaũnadz*e** 1. ‘die Vesperzeit, das Vesperbrot’ Kurzemē, Dobelē, Kandavā, *palaũnadzis* ‘eine Mahlzeit um 5 Uhr Nachmittags’ Dunikā; 2. ‘eine Vorkost vor dem *launags’* [ME III: 57]; *palaunadze* ‘das Vesperbrot’ Aknīstē, *palàunags*[2] Atašienē, ‘*ēdiens launaga vietā, kad nekas nav īpaši gatavuots, bet saimniece kaut kuo duod uzkuost launaga vietā*’ Aknīstē, *palaũnags* Kalētos [EH II: 149].

Minētie nosaukumi izloksnēs izplatīti arī 20. gadsimta otrajā pusē, piemēram, *palaũnadzis* Cērē, Gramzdā, Purmsātos un Zaļeniekos [Apv.]; *palàunadze* ‘ēdienreize starp launagu un vakariņām’ Bērzpilī [LPA], *palaũnadze* ‘launags’ Nīcā; *palaũnags* ‘launags’ Ērģemē [ĒIV II: 521], Cērē un Popē [Apv.], Alsungā [LPA], Nīcā, *palàunags* Bruknā.

Atvasinājums ***ìelaũnadze*** reģistrēts Āraišos, ***ìelaunags*** Taurenē, ‘eine Mahlzeit vor dem eigentlichen *launags*’ Zasā, Duntē [ME II: 37].

Latgalē konstatēti arī slāvismi: ***pavužinas*** ‘launags’ Ozolainē – aizgūts no krievu *паўжин*, ***padvičòrkas*** Kalupē, Līksnā un Nīcgalē – līdz ar lietuviešu izlokšņu *padvečérka*, *pavečérka* aizgūts no poļu *podwieczorok* vai baltkrievu *падвячóрак*, vai krievu izlokšņu *подвечéрок*, *подвечёрки* [Reķēna 1986: 84]; ***podvečerkas*** Aulejā [VME 2856: 110].

Nosaukums ***pusvakars*** ‘ēdienreize starp pusdienām un vakariņām’ zināms no rakstu avota [Kursīte 2012: 649].

IV. Ēdienreize vakarā; ēdiens ēdienreizei vakarā

Literārajā valodā ***vakariņas*** [LLVV VIII: 267]; vārdnīcās, arī izlokšņu materiālu pierakstos 20. gadsimta otrajā pusē fiksēti tā vārddarināšanas, arī celmu varianti, retāk atšķirības skaitļu lietojumā. ME IV: 447: *vakariņas*, arī ***vakariņš***, ***vakariņi*** ‘das Abendessen, die Abendmahlzeit’, ***vakareņi*** Preiļos, ***svēts vakariņš*** ‘das heilige Abendmahl’; ME IV: 448: ***vakarînes*** Kuršu kāpās, Rucavā, *vakarîņas*[2] Dunikā; ***vakarînas*** Ērģemē ‘ēdiens, ko ēd vakarā’, ‘vakara ēdienreize’, ‘svētais vakarēdiens’ [ĒIV III: 663]; *vakarînes* Pildā [Apv.]; ***vakareņas*** ‘vakariņas’, ‘kāzu mielasts vēlā vakarā’, arī (<u>etn</u>.) ***pìrmàs*** (***sìltàs***) ***vakareņas*** ‘bēru mielasts (vakarā pirms apbedīšanas dienas), kurā dod siltos ēdienus’, (etn.) ***ùotràs vakareņas*** ‘bēru mielasts (naktī pirms apbedīšanas dienas), kurā dod saldos ēdienus’ Kalupē [KIV II: 536]; *vakareņas* Varakļānos [Latkovskis 1985: 27], Bērzpilī un Līksnā [LPA]; ***vakarines*** Šķilbēnos [Apv.];

prefiksālais atvasinājums ***pavakariņas*** 'die Vespermahlzeit' Zemgalē [ME III: 132], *pavakariņas 'pavakareņas'* (?) [EH II: 186];

pavakareņas 'ēdienreize starp pusdienām un vakariņām' Varakļānos [Latkovskis 1985: 27];

saliktenis ***mazvakariņas*** ([..] *mę̄dz ēst mazvakariņas – priekš gulēt iešanas*) Dundagā [ME II: 575].

Vārda *vakariņas* pamatā ide. sakne **u̯ek^{u}er- / uesper-* 'vakars', kas sastopama arī citās valodās; ir atzīts, ka latv. *vakars* < **vakaras* ir substantivējies adjektīvs [sk. LEV II: 473]; sal. lietuviešu *vakarinė* 'Abendessen' [ME IV: 447].

Vārdam ***azaids*** latviešu literārās valodas vārdnīcā [LLVV I: 515] ir minētas vispārīgas nozīmes: 'maltīte, ēdienreize; ēdiens, ko ēd maltītē, ēdienreizē'. Izloksnēs tam konstatētas vairākas konkrētas nozīmes. Plašāku ieskatu tajās sniedz ME un EH: *azaîds* Vecpiebalgā, Skaistā, Varakļānos, *azaīds* Džūkstē, *azaidītis* Rudbāržos [EH I: 190]; 1. 'Mittagsmahl' 17.–19. gadsimta vārdnīcās [ME I: 233], Jeros [EH I: 190]; 2. 'die Zwischenmahlzeit zwischen Frühstück und Mittagsmahl' Džūkstē un Irlavā [ME IV: 233], Varakļānos [EH I: 190]; 3. 'das Frühstück' Jērcēnos, Ēvelē, Mazsalacā [ME I: 233], Džūkstē [EH I: 190]; 4. 'Vesperbrot' Kandavā [ME I: 233], Varakļānos [EH I: 190]; 5. 'Abendbrot, Mahlzeit überhaupt' [ME I: 233]; 6. 'Zukost' Raunā [ME I: 233], 'eine Milchsuppe' Vecpiebalgā un 'eine Suppe, die man zu Mittag isst' Jeros [EH I: 190]; arī ***aizaids*** 'azaids' [ME I: 17], '= *azaids* 4', 'die Zwischenmahlzeit zwischen Mittags- und Abendessen' Cesvainē [EH I: 6]; ***āzaids*** Rucavā [EH I: 196]; *azaids* 'maltīte' Sinolē [Apv.], 'pusdienas' Silajāņos [VME 1902: 213], 'ēdiens, ko ēda pirms pusdienām' Bērzpilī [LPA], 'ēdiens, ko ēd starp regulārajām ēdienreizēm' [Latkovskis 1972: 21]. Vārds *azaids* sakņojas ide. valodās; par tā cilmi ir dažādi uzskati [sk. ME I: 233, LEV I: 94].

Ar nozīmi 'ēdiens ēdienreizei; arī ēdiens' latviešu literārajā valodā tiek lietots arī vārds ***maltīte*** [LLVV V: 76]; nosaukums *malt̃īte* 'die Mahlzeit' minēts ME II 559, sastopams arī izloksnēs, piemēram, Vainižos [Apv.], ***mičuojamā maltīte*** 'das Mahl, welches nach der Aufsetzung der Haube abgehalten wird' [Turaidas apkārtnē ME II: 623]; ***nakts maltīte*** 'ēdiens kāzās (parasti pēc mičošanas)' Nīcā; sal. ***pusmalt̃īte*** 'die halbe Mahlzeit' [ME III: 430]. Latv. *maltīte* līdz 17. gadsimtam aizgūts no ģermāņu valodām [ME II: 559, LEW I: 566–567].

Ar konkrētāku nozīmi latviešu valodā zināms vārds ***mielasts*** – 'ēdienu un dzērienu kopums sarīkojumā (piemēram, viesībās)' [LLVV V: 205].

Kopsavilkums

Latviešu valodā konstatētie ēdienreižu un tām gatavoto ēdienu nosaukumi, to varianti atklāj vairākas izloksnēm raksturīgas parādības vārddarināšanā, morfoloģijā, piemēram, sufiksālas pārmaiņas (*vakariņas*, *vakareņas*), celmu maiņu (*bruokastis*, *bruokasts*, *bruokaste*; *palaunags*, *palaunadzis*, *palaunadze*).

Neregulāro ēdienreižu resp. maltīšu nosaukumi bieži ir prefiksāli atvasinājumi ar priedēkli *pa-*: tie norāda uz līdzību ar to, kas nosaukts ar motivētājvārdu, vai arī izsaka pamazinājuma nozīmi, norādot, ka reālija tikai daļēji atbilst tām pazīmēm, kas raksturīgas ar motivētājvārdu nosauktajai reālijai (*pabruokastis*, *papusdiena*(*s*), *pavakariņas*); atvasinājumi ar *ie-* (*ielaunadze*) norāda, ka nosauktā reālija ir mazāka, izpau-

žas vājāk nekā ar motivētājvārdu nosauktā; atvasinājumi ar *uz-* (*uzbruokasts*) izsaka papildinājuma nozīmi. Šajā leksikas tematiskajā grupā darinātie salikteņi ar *pus-* un *maz-* (*pusbruokaste*, *mazbruokasts*, *mazvakariņas*) ietver norādi uz būtisku reālijas pazīmi.

Cilmes aspektā aplūkotajā leksikas tematiskajā grupā daļa nosaukumu ir latviskas cilmes resp. to pamatā ir ide. saknes (*azaids*, *pusdienas*, *vakariņas*, *rītišķis*, *dienišķis*). No aizguvumiem izplatītākie ir ģermānismi *maltīte*, *bruokastis* un somugrisms *launags*. Latgaliskajās izloksnēs ir konstatēti vairāki slāvismi – *zautraks*, *padvičorkas*, *pavužinas*, *snedaņņa*.

AVOTI UN LITERATŪRA

Apv. – LU Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēkas materiāli.

EH – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai.* 1.–2. sēj. Rīga: Kultūras fonds, Grāmatu apgāds, 1934–1946.

ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca.* 1.–3. sēj. Rīga: Zinātne, 1977–1983.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca.* 1.–2. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

Kursīte 2012 – Kursīte, J. *Virtuves vārdene.* Rīga: Rundas, 2012, 992 lpp.

Latkovskis 1972 – Latkovskis, L. Cylvāka uzturs. *Dzeive.* 1972, 112. nr., 21.–24. lpp.

Latkovskis 1985 – Latkovskis, L. Ēdīņa reižu nūsaukumi. *Dzeive.* 1985, 159. nr., 27.–29. lpp.

Latv. etn. 1969 – *Latviešu etnogrāfija.* Rīga: Zinātne, 1969.

LEV – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca.* 1.–2. sēj. Rīga: Avots, 1992.

LFK – LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves materiāli.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972–1996.

LPA – Liepājas Universitātes (bij. Liepājas Pedagoģijas akadēmijas) studentu prakses un diplomdarbu materiāli.

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca.* 1.–4. sēj. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Reķēna 1986 – Reķēna, A. Slāvismi Latgales dienvidu izlokšņu ēdienu leksikā. *Dialektālās leksikas jautājumi.* 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1986, 57.–96. lpp.

Strods 1991 – Strods, H. *Latgales etnogrāfisko terminu skaidrojums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1991, 63 lpp.

VME – Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas bij. Pieminekļu valdes materiāli.

Zeps 1967 – Zeps, V. Par slavismiem latviešu valodā. *Ceļi.* 13. sēj. 1967, 29.–31. lpp.

Veronika DUNDURE, Kristīne GAILUMA, Sandra ŪDRE
(LU Latviešu valodas institūts)

Latgaliešu okazionālismi un neoloģismi tekstos, mobilajos tālruņos, vārdnīcās un valodas mācībā

Summary

Latgalian Nonce Words and Neologisms in Texts, Mobile Phones, Dictionaries, and Language Learning

The article discusses the use of the term *nonce word* in the research of Latgalian written language vocabulary, the functionality of nonce words in language practice, and summarizes the results of a survey on nonce words and neologisms in Nautreni Secondary School. Among the practitioners of Latgalian written language, the term *nonce word*, usually meaning 'new name with a known author', is used in academic research. The authors of nonce words themselves express their ideas about Latgalian neologisms in popular scientific articles, also in popular radio programs.

The most abundant source of nonce words is considered to be *Baltīšu-latgalīšu vuordineica* compiled by Armands Kūceņš. The creator of the dictionary does not specifically label nonce words claiming them as neutral vocabulary. It is the causal nature of the words that causes outrage among dictionary users, making them unusable on the Redmi 6A smartphone, the automatic language tool offers Latgalian words as *padalīņs, nūlīgtiņs* 'ban', *škūrsteitiva*.

The questionnaire was filled in by 70 learners of Nautrēni Secondary School: 16 primary school, 24 primary school, and 30 secondary school learners, i.e. 52% of the total number of learners. Since 1989, Nautrēni Secondary School has been teaching Latgalian written language in an interest group and in optional classes.

Key words: *Latgalian written language*, *nonce words*, *lexis*, *occasional word*, *neologism*, *questioning*

*

Ekonomiskie, sociālie un politiskie apstākļi rada pārmaiņas arī valodā, īpaši leksikā, jo jaunajām reālijām nepieciešami nosaukumi. Tie ienāk gan sarunvalodā, gan publicistikā un terminoloģijā. Jaundarinājumi parasti tiek veidoti, lai paplašinātu valodas leksisko sistēmu ar jauno jēdzienu nosaukumiem, tā radot jaunvārdus, vai arī lai īstenotu autora komunikatīvo vai māksliniecisko nolūku, darinot okazionālismus. Pārfrāzējot Mazā prinča teikto, Ojārs Bušs norāda: „Ja zvaigznes iededz, tātad kādam tās ir vajadzīgas, ja okazionālismus darina, tātad tiem tekstā iecerēta kāda funkcija, ko cits vārds tik labi nevarētu veikt" [Bušs 1986: 73].

Okazionālismu – valodas vienību (vārdu, vārdu savienojums u. tml.), kas ir individuāli veidotas izmantošanai tikai attiecīgajā tekstā [LLVV 1972–1996], – rašanās saistāma ar literāro, retāk publicistisko, jaunradi. Okazionālismi tiek konstatēti konkrētā tekstā, un pētnieks analizē, cik veiksmīgi vai mazāk veiksmīgi tie funkcionē daiļdarba māksliniecisko izteiksmes sistēmā, bet ārpus šī teksta, ja vien atpazīstama autorība, tie jau ir, piemēram, Raiņa, Imanta Ziedoņa vai Šlāpina okazionālismi. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" iekļautā okazionālisma definīcija uzsver šāda jaundarinājuma radīšanas individualizēto situāciju: „Jauns vārds, kas darināts galve-

nokārt stilistisku funkciju īstenošanai konkrētā literārā tekstā vai konkrētā runas situācijā, nereti pārkāpjot spēkā esošās vārddarināšanas normas. Okazionālisms parasti ir tikai viena autora lietots un nekļūst par valodas leksiskās sistēmas sastāvdaļu." [VPSV 2007] Tomēr atsevišķi okazionālismi var kļūt par vispārlietojamās leksikas vai terminoloģiskās sistēmas daļu.

Valodas praksē okazionālismus rada ne tikai literāti un ne tikai konkrētam tekstam. Valodnieku pētījumos atklājas dažādas situācijas, kad tiek radīti šie individuālie jaundarinājumi. Piemēram, O. Bušs pievērsies publicistikā un nesaistītā valodā konstatēto jaundarinājumu analīzei un raksturojis to semantiskās grupas [Bušs 1986, 1998], arī Irita Saukāne [Saukāne 2008, 2012] un Dite Liepa [Liepa 2011] pētījušas plašsaziņas līdzekļos izmantotos okazionālismus, savukārt Valentīna Skujiņa analizējusi terminus, kuru pamatā ir okazionālismi [Skujiņa 2012], Anna Vulāne skatījusi daiļdarbos lietotos okazionālismus, kā arī sagrupējusi jaundarinājumu veidus [Vulāne 2000, 2020]. Jānis Rozenbergs „Latviešu valodas stilistikā" uzsver, ka „veiksmīgs darinājums" kļūst par tautas valodas piederumu [Rozenbergs 1995: 136], bet izdevumā „Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti" okazionālismi, runājot par leksikas jautājumiem un jaunvārdiem, vispār netiek apskatīti [Nītiņa, Iļjinska, Platonova 2008: 86]. Publikācijās tiek aplūkotas valodnieciskajā literatūrā dominējošās pieejas okazionālisma vai jaunvārda pazīmju noteikšanā, to darināšana, semantika un funkcijas, kā arī risināti terminoloģiska rakstura jautājumi. Iezīmējas divas svarīgas okazionālismu funkcijas – stilistiskā un terminoloģiskā, bet pēdējā definīcijās netiek atspoguļota.

Tā kā jaundarinājumi valodā ienāk dažādā veidā un to funkcionālā sfēra atšķiras, bieži vien ir problemātiski noteikt radītā vārda statusu. Turklāt lingvistiskajā literatūrā vēl nav panākta vienprātība par jaundarinājumu raksturošanai un klasifikācijai izmantojamo terminoloģiju, nav noteikti precīzi to grupu nošķiršanas kritēriji. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" šķirti termini *jaunvārds*, *potenciālisms*, *okazionālisms*, *jauntermins*. Plaši lietotais termins *jaunvārds* apzīmē „vārdu, kas darināts, parasti, lai nosauktu pirms tam nepazīstamu vai ar svešas cilmes vārdu apzīmētu konkrētā laikā valodas lietojumā aktuālu jēdzienu. [..] laika gaitā kādreizējie jaunvārdi vai nu saglabājas aktīvajā vārdu krājumā, zaudējot jaunvārda statusu [..], vai arī nonāk pasīvajā vārdu krājumā. [..] Daļa jaunvārdu vispār nekļūst par valodas leksiskās sistēmas sastāvdaļu" [VPSV 2007: 174]. Dažkārt kā jaunvārda sinonīms tiek lietots arī termins *neoloģisms* [VPSV 2007: 253; Skujiņa 2009: 263].

Par *potenciālismu* tiek uzskatīts „nesen darināts jaunvārds, kas vēl nav kļuvis par valodas leksiskās sistēmas sastāvdaļu, bet par to var kļūt [..], vai arī kas valodā pastāv kā iespēja, kura vēl nav izpaudusies vārdā resp. ko ir iespējams darināt pēc valodā esošu produktīvu vārddarinājumu modeļu parauga" [VPSV 2007: 306]. VPSV definēts arī jēdziens *jauntermins* – „jaunvārds (arī jauna vārdkopa), kas darināts noteikta jēdziena izteikšanai" [VPSV 2007: 174], piem., datortehnoloģijā *datne*, *saskarne* utt.

Mūsdienās aktualizējies jautājums par jaundarinājumu – okazionālismu, potenciālismu un jaunvārdu – nošķiršanu latgaliešu rakstu valodā. Tie tiek darināti gan plašsaziņas līdzekļos un literatūrā kā autora individuālās izteiksmes līdzeklis, gan arī tādēļ, lai radītu latgaliskus nosaukumus jaunajiem jēdzieniem, veidotu mūsdienīgu terminoloģisko sistēmu. Tieši terminoloģiskā funkcija ir būtiska latgaliešu okazionālismu un jaunvārdu darināšanā.

Šī raksta mērķis ir raksturot mūsdienu latgaliešu rakstu valodas jaundarinājumus – okazionālismus un jaunvārdus – derivatīvi funkcionālā aspektā, kā arī noskaidrot skolēnu zināšanas par pētāmajiem vārdiem un to lietošanas iespējām. Lingvistiskais materiāls iegūts no literāriem darbiem, preses izdevumiem un vārdnīcām.

Raksturīga latgaliešu rakstu valodas iezīme ir jaundarinājumu sākotnējais okazionālais raksturs, jo tie parasti ir individuāli (nevis, piem., terminoloģijas komisijas apspriesti un apstiprināti) darinājumi. Atkarībā no autora mērķa tie funkcionē vai nu okazionālismu statusā, vai arī kļūst par potenciālismiem, jo darināti, lai ieviestu leksiskajā sistēmā. Tiesa, latgaliešu rakstu valodas praktizētāju lokā akadēmiskos pētījumos [Leikuma 2013; Ūdre, Magazeiņs 2013] parasti tiek lietots tikai termins *okazionālisms* ar nozīmi 'jaundarinājums, kam zināms autors'. Paši okazionālismu autori, īpaši latgaliešu rakstu valodas atdzimšanas un mūsdienu ortogrāfijas rašanās laikā, pauduši savas domas par latgaliešu leksiku populārzinātniskos rakstos, popularizējuši konkrētus vārdus [Magazeinis 1992; Seiksts 1994, 1998]. Informācija izskanējusi arī Latvijas Radio raidījumā „Kolnasāta", piem., pirms pāris gadiem Valentīns Lukaševičs skaidroja latgaliešu vārdus, raksturojot arī savus jaundarinājumus. Jāmin V. Lukaševiča „Latgaliešu-latviešu vārdnīca. Vīna cylvāka specvuorduojs" [Lukaševičs 2011], kas vairāk atzīstama par interesantu leksēmu, aizmirstu leksisko dialektismu apkopojumu, kur sastopami arī daži jaundarinājumi. V. Lukaševiča spalvai pieder vairāki okazionālismi, piem., *atīsme*, *atītme*; *byusme* (nejaukt ar *byutme* 'eksistence') un *byutīne*, kas izsaka to pašu nozīmi kā latviešu literārās valodas vārds *nākotne* [Lukaševičs 2011: 32]. Vērtējot tos no valodas praktiķu pozīcijām, Sandra Ūdre un Ivars Magazeiņs norāda, ka vārds *byusme* nav izmantojams minētā jēdziena izteikšanai, jo vairāk saistās ar nozīmi 'eksistence', savukārt vārdi *atītme*, *atīsme* nosauc darbības procesu, nevis izsaka abstraktu nojēgumu [Ūdre, Magazeiņs 2013: 35]. Minētie vārdi sastopami arī plašākā lietojumā, piem., portāla *lakuga.lv* tekstos kā okazionālismi. Iespējams, kāds no tiem arī kļūs par latgaliešu leksiskās sistēmas daļu.

Par visbagātāko okazionālismu avotu tiek uzskatīta „Baļtīšu-latgalīšu vuordineica" [Kūceņš, Bierzeņš b. g.], kuras saturisko pusi veidojis Armands Kūceņš. Vārdnīcas autors okazionālismus īpaši nemarķē, piedāvājot tos kā neitrālu, latgaliešu rakstu valodai raksturīgu leksiku. Tieši šis fakts rada pamatotus iebildumus, jo vārdnīcas lietotāji tiek maldināti par leksēmu piederību. Lidija Leikuma analizējusi šo materiālu un norādījusi daudzus darinājumus, kuri neiederas latgaliešu rakstu valodas sistēmā un nav uzskatāmi par plašāk izmantojamiem jaunvārdiem, piem.: *apkolpys leidzīņs* 'apkalpošanas līmenis', *ceikstīņs* 'cīņa', *izraudze* 'pārbaude', *nūauga* 'raža', *pošvolda īstate* 'pašvaldības iestāde', *puorvēre* 'pārbaude', *raisteiba* 'attīstība', *rādums* 'padome', *sative* 'satiksme', *styprūtne* 'cietoksnis', *trūbuojs* 'cauruļvads', *ūmeigs aiztveikums* 'akūts iekaisums', *zeimeiba* 'nozīme' [Leikuma 2013: 26]. Dažkārt līdzīgā veidā darinātie okazionālismi tiek arī nepamatoti piedēvēti A. Kūceņam.

Viens no resursiem, kur var saskarties ar semantiski neatpazīstamiem un funkcionāli līdzīgiem latgaliešu jaundarinājumiem, ir viedtālrunis. Piemēram, viedierīcē „Redmi 6A", nejauši atklājot latgaliešu valodu, automātiskais rīks (sk. 1. att.), lietotājam rakstot zīmes *pa*.., piedāvā vārdu *padalīņs*. Vārdnīcās un mūsdienu latgaliešu tekstu korpusā [MuLa] to atrast neizdevās. Acīmredzot praksē šādu darinājumu nelieto. Tas nav fiksēts arī „Baļtīšu-latgalīšu vuordineicā".

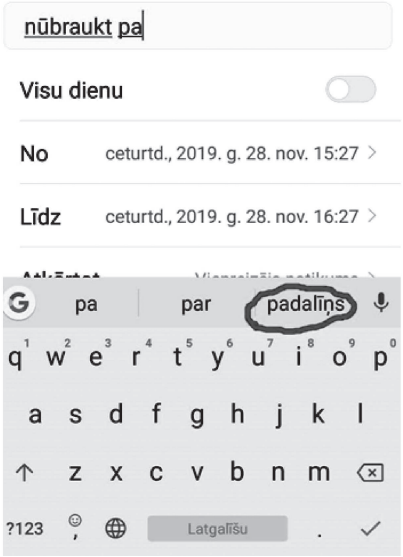

1. attēls. **Viedtālruņa „Redmi 6A" ekrānšāviņš**

Tas pats sakāms arī par viedtālruņa valodas rīkā atrasto okazionālismu *škūrsteitiva*, savukārt leksēma *nūlīgtiņs* 'liegums' fiksēta „Baltīšu-latgalīšu vuordineicā". Tā kā minētais vārds nav konstatēts citos avotos, kas publicēti agrāk, var izteikt pieņēmumu, ka tas ir vārdnīcas izstrādātāja okazionālisms.

Nenoliedzami, mūsdienās latgaliešu rakstu valodā (līdzīgi kā latviešu literārajā valodā) ir objektīva vajadzība pēc jaunām leksiskām vienībām, lai nosauktu tās reālijas, kas ienākušas gan sadzīvē, gan dažādās nozarēs. Tāpēc dažādu jaundarinājumu radīšana ir objektīvs valodas attīstības process. Tomēr, darinot jaunu vārdu, jāņem vērā gan vārddarināšanas modeļu specifika, gan jaundarinājuma nozīmes saprotamība, jo tad, ja vārds nav saprotams, nav uztverama tā nozīme, tas valodas lietotājiem šķiet dīvains un nepieņemams. Tas savukārt apgrūtina jaundarinājuma iekļaušanos valodas leksiskajā sistēmā, it īpaši, ja ir jānodrošina terminoloģiskā precizitāte.

Lai latgaliešu rakstu valoda sekmīgi attīstītos, svarīgi, lai to apgūtu un lietotu jaunieši, tāpēc šajā pētījumā tika noskaidrotas skolēnu zināšanas par vairāku okazionālismu esamību un attieksme pret to lietošanu. Pētījuma anketās pamatā tika iekļauti gan tie okazionālismi, kuru lietojums liecina par tendenci nostiprināties jaunvārda statusā, gan arī tādi darinājumi, kas pagaidām plašāk netiek izmantoti.

Aptaujas anketu aizpildīja 70 Nautrēnu vidusskolas skolēnu: 16 sākumskolas, 24 pamatskolas un 30 vidusskolas audzēkņu, t. i., 52% no skolēnu kopskaita. Nautrēnu vidusskolā jau kopš 1989. gada interešu pulciņa un fakultatīvajās nodarbībās apgūst latgaliešu rakstu valodu. 2019./20. m. g. latgaliešu rakstu valodu apguva 23 skolēni.

Aptaujā tika noskaidrots, ka 58 no 70 respondentiem ikdienā runā izloksnē, 22 – apgūst skolā latgaliešu rakstu valodu un lasa latgaliski, savukārt 12 skolēnu nedz runā, nedz lasa vai raksta latgaliski (sk. 2. att. un 4. att.), respektīvi, tie skolēni, kuri izvēlējušies latgaliešu rakstu valodas fakultatīvās nodarbības, arī lasa latgaliski, savukārt pārējie, kaut arī lieto dzimto izloksni, nelasa un neraksta. Sākumskolas posmā dzimtajā izloksnē

regulāri runā ģimenē un skolā 13 skolēnu, pamatskolas posmā – 19 skolēnu, bet lielākais runātāju skaits ir vidusskolas posmā – 26 (sk. 3. att.) jaunieši. Tie 22 respondenti, kuri apgūst skolā latgaliešu rakstu valodu (sk. 6. att.), arī lasa latgaliski, no tiem sākumskolā – 5, pamatskolā – 8, bet vidusskolā – 9 skolēni (sk. 5. att.). Šī statistika parāda to, ka aptaujas respondenti nav nezinoši latgaliešu rakstu valodas jomā.

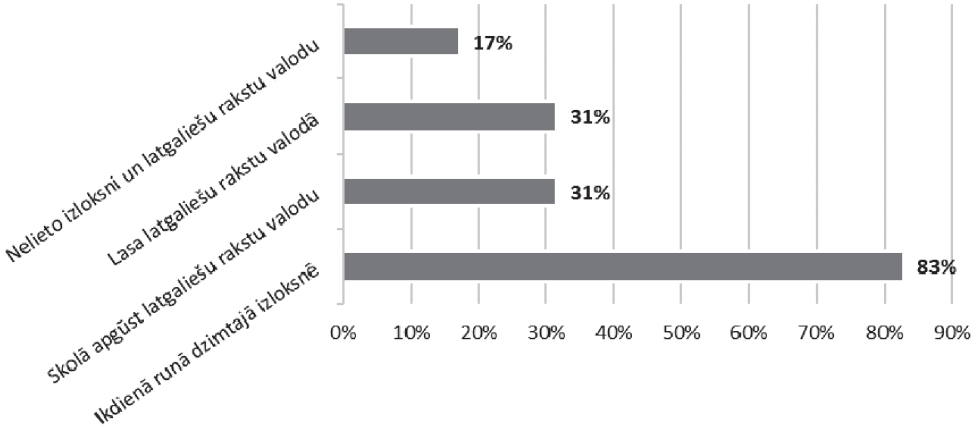

2. attēls. **Latgaliešu rakstu valodas un izloksnes lietojums skolēnu ikdienā**

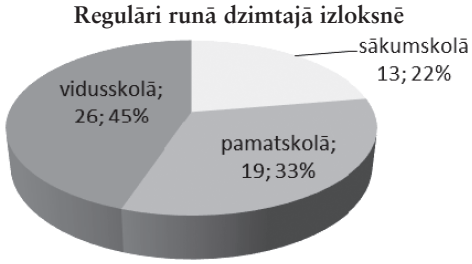

3. attēls. **Dzimtās izloksnes lietojums klašu grupās**

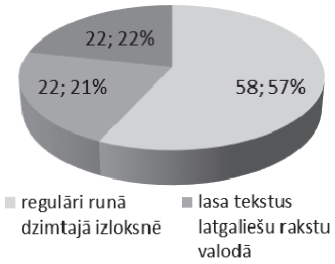

4. attēls. **Latgaliešu rakstu valodas lietojums skolā**

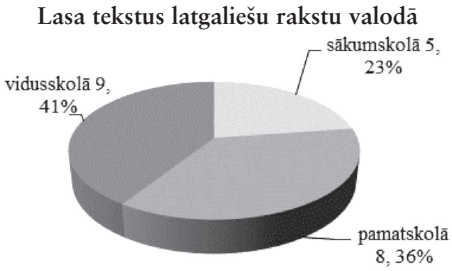

5. attēls. **Lasītprasme latgaliešu rakstu valodā klašu grupās**

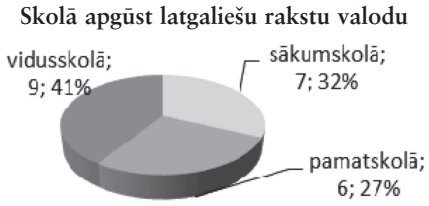

6. attēls. **Latgaliešu rakstu valodas apguve skolā klašu grupās**

Lai izzinātu skolēnu attieksmi par pētāmajiem okazionālismiem, aptaujā tika iekļauti 13 vārdu: *atīsme*, *atītme*, *byusme*, *byutīne* ‘nākotne’, *pasuocīņs* ‘pasākums’, *sovinīk*s ‘īpašnieks’, *dalinīks* ‘dalībnieks’, *pavierseiba* ‘paviršība’, *škārsteiklys* ‘internets’, *kuļdinīks* ‘mobilais telefons’, *saparādavuot* ‘sakārtot’, *zeimyns* ‘zīmols’, *soltaunīks* ‘ledusskapis’, *sovinīks* ‘īpašnieks’.

Skolēniem bija jāizvēlas viens no atbilžu variantiem: *esmu dzirdējis/-usi*; *zinu, ko nozīmē*; *pats/-i izmantoju* ar norādi. Iegūtās atbildes tika apkopotas atbilstoši skolēnu izglītības posmiem (1.–4. kl., 5.–9. kl., 10.–12. kl.) un konstatēts, ka no 16 sākumskolas (1.–4. kl.) skolēniem vārdu

- *soltaunīks* ir dzirdējuši un zina tā nozīmi seši skolēni, bet lieto tikai viens skolēns;
- *sapāradavuot* un *kuļdinīks* ir dzirdējuši un zina to nozīmi pieci skolēni; trīs skolēni izmanto vārdu *sapāradavuot*, bet neviens nelieto vārdu *kuļdinīks*;
- *pasuocīņs*, *dalinīks*, *škārsteiklys* dzirdējuši un zina nozīmi četri skolēni, neviens neizmanto vārdu *dalinīks*, bet vārdus *pasuocīņs* un *škārsteiklys* savā runā lieto viens skolēns;
- *pavierseiba* dzirdējuši un zina nozīmi divi skolēni, bet savā runā tos neizmanto;
- *sovinīks* ir dzirdējuši divi skolēni, bet nozīmi zina viens.

Sākumskolas skolēni nav dzirdējuši vārdus *atīsme*, *atītme*, *byusme*, *byutīne* un *zeimyns*, nezina to nozīmi un nelieto savā runā (sk. 7. att.).

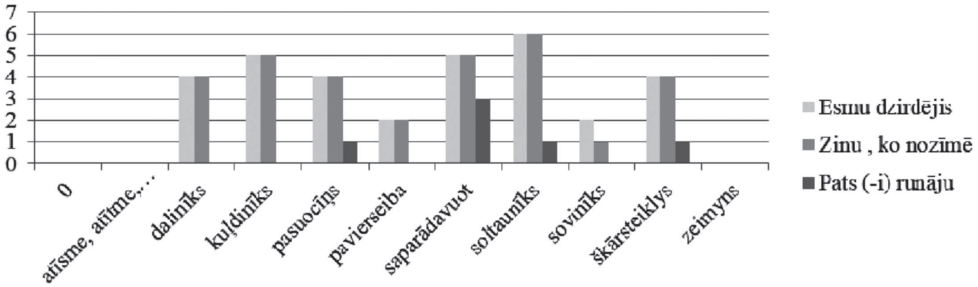

7. attēls. **Okazionālismu lietojums sākumskolas (1.–4. kl.) posmā**

Pamatskolas (5.–9. kl.) posmā aptaujā piedalījās 24 skolēni. Atbildes liecināja, ka skolēniem ir plašākas zināšanas par aktuālākajiem latgaliešu rakstu valodas okazionālismiem, jo vārdu

- *pasuocīņs* ir dzirdējuši 22 skolēni un zina tā nozīmi, bet pieci skolēni arī izmanto savā runā;
- *škārsteiklys* ir dzirdējuši un arī zina tā nozīmi 20 skolēnu, bet izmanto četri skolēni;
- *sapāradavuot* dzirdējuši un zina tā nozīmi 17 skolēnu, bet izmanto 11 skolēnu;
- *dalinīks* dzirdējuši 16 skolēnu un zina tā nozīmi;
- *soltaunīks* ir dzirdējuši un zina tā nozīmi 13 skolēnu, bet lieto tikai trīs;
- *kuļdinīks* ir dzirdējuši un zina tā nozīmi 12 skolēnu;
- *pavierseiba* un *sovinīks* dzirdējuši un zina nozīmi 6 skolēni;
- *atīsme*, *atītme*, *byusme*, *byutīne* ir dzirdējuši un zina nozīmi trīs skolēni;
- *zeimyns* ir dzirdējis un zina nozīmi tikai viens skolēns.

Pamatskolas skolēni ir dzirdējuši visus okazionālismus, bet neviens savā runā nelieto vārdus *atīsme*, *atītme*, *byusme*, *byutīne*; *dalinīks*; *kuļdinīks*; *pavierseiba* un *zeimyns* (sk. 8. att.).

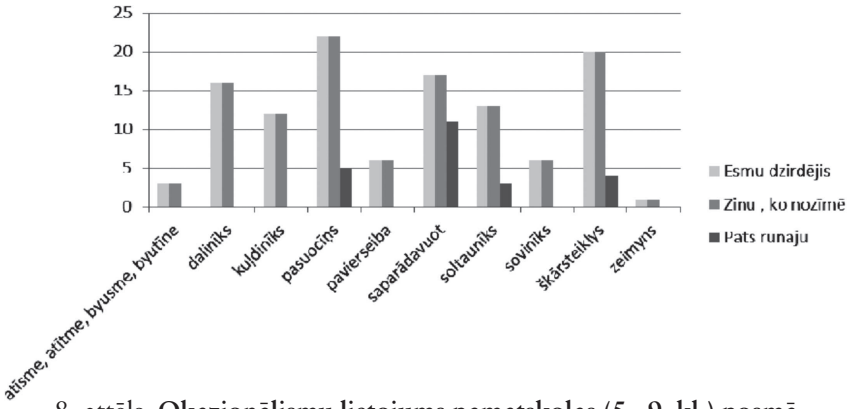

8. attēls. **Okazionālismu lietojums pamatskolas (5.–9. kl.) posmā**

Vidusskolas (10.–12. kl.) posmā aptaujā piedalījās 30 skolēnu; atbildes liecina, ka visi okazionālismi respondentiem ir pazīstami, no tiem vārdu

- *škārsteiklys* ir dzirdējuši 27 skolēni un zina tā nozīmi, bet septiņi skolēni to izmanto;
- *dalinīks*, *kuļdinīks* un *pavierseiba* ir dzirdējuši un zina to nozīmi 25 skolēni, bet divi skolēni lieto vārdu *kuļdinīks*;
- *pasuocīņs* ir dzirdējuši, zina tā nozīmi un paši runā 23 skolēni;
- *sapāradavuot* ir dzirdējuši un zina tā nozīmi 23 skolēni, bet lieto 12 skolēnu;
- *soltaunīks* ir dzirdējuši un zina tā nozīmi arī 23 skolēni, bet runā divi skolēni;
- *sovinīks* ir dzirdējuši un zina tā nozīmi 14 skolēnu;
- *zeimyns* ir dzirdējuši un zina nozīmi 11 skolēnu;
- *atīsme*, *atītme*, *byusme*, *byutīne* dzirdējuši un zina nozīmi seši skolēni.

Vārdus *atīsme*, *atītme*, *byusme*, *byutīne*, *dalinīks*, *pavierseiba*, *sovinīks* un *zeimyns* skolēni neizmanto saziņas vajadzībām (sk. 9. att.).

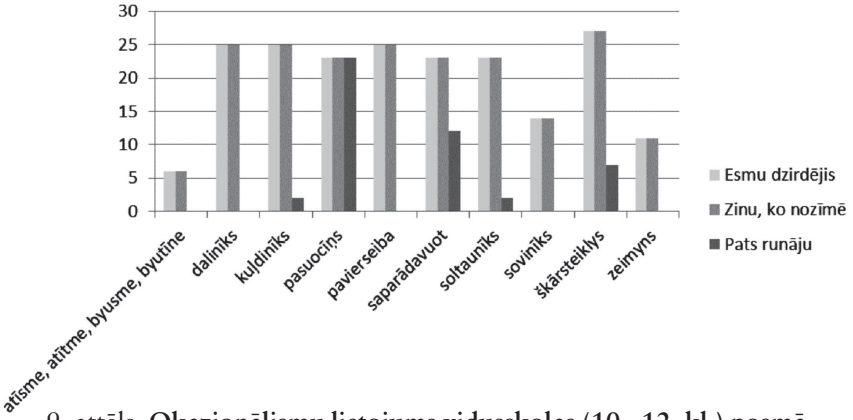

9. attēls. **Okazionālismu lietojums vidusskolas (10.–12. kl.) posmā**

Apkopojot informāciju par Nautrēnu vidusskolas audzēkņu attieksmi pret minētajiem okazionālismiem, var secināt, ka pazīstamākie jaundarinājumi ir *škārsteiklys* (51), *pasuocīņs* (49), *dalinīks* un *saparādavuot* (45), *kuļdinīks* un *soltaunīks* (42), *pavierseiba* (33), bet *zeimyns* (12) un *atīsme*, *atītme*, *byusme*, *byutīne* (9) mazāk dzirdēti un zināmi. Skolēnu runā biežāk sastopami vārdi *pasuocīņs* (29 skolēni), *sapāradavuot* (26 skolēni), *škārsteiklys* (12), *soltaunīks* (6), *kuļdinīks* (2), bet vārdus *atīsme*, *atītme*, *byusme*, *byutīne*, *dalinīks*, *pavierseiba*, *sovinīks* un *zeimyns* nelieto neviens no respondentiem (sk. 10.–13. att.).

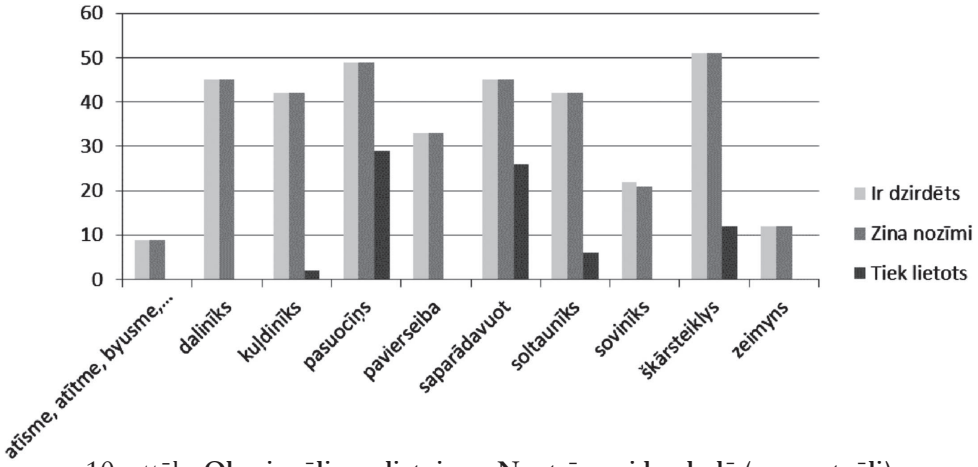

10. attēls. **Okazionālismu lietojums Nautrēnu vidusskolā (procentuāli)**

Ir dzirdēts

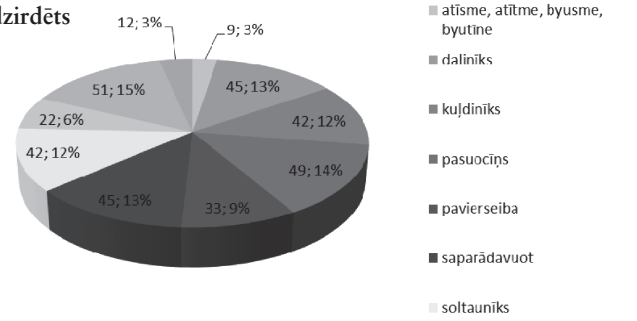

11. attēls. **Skolēni ir dzirdējuši okazionālismu**

Zina nozīmi

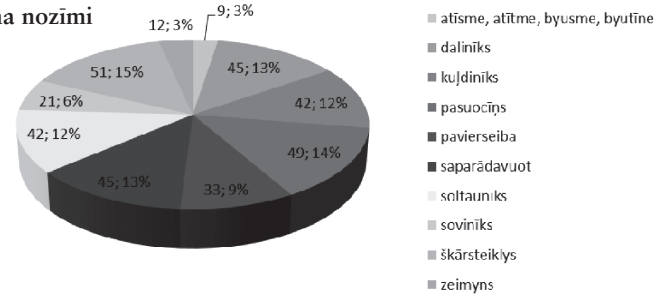

12. attēls. **Skolēni zina okazionālisma nozīmi**

Tiek lietots

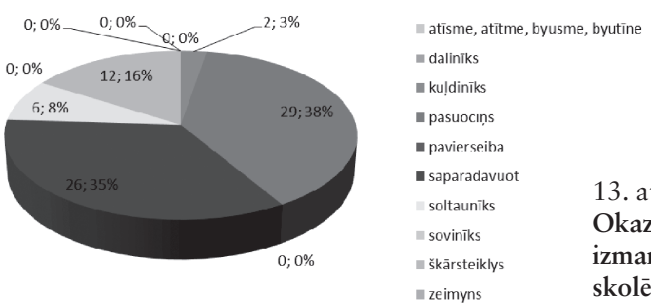

13. attēls. **Okazionālismu izmantojums skolēnu runā**

Raksturīgi, ka skolēnu runā biežāk sastopami tie vārdi, kuri ir saistīti ar ikdienā aktuālām reālijām, kā arī sastopami preses publikācijās, radio raidījumos.

Kopumā var secināt, ka okazionālismi latgaliešu rakstu valodā tiek darināti ne tikai mākslinieciskā, bet arī lietišķā un terminoloģiskā nolūkā. Daļa jaundarinājumu iekļaujas valodas derivatīvi semantiskajā sistēmā un ir kļuvuši par jaunvārdiem, par ko liecina to izmantojums gan publicistikā, gan arī jauniešu runā.

LITERATŪRA

Bušs, O. Okazionālie jaunvārdi mūsdienu publicistikas tekstos funkcionālā skatījumā. *Linguistica Lettica 1998. Nr. 2.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1998, 38.–42. lpp.

Bušs, O. Dažas mūsdienu salikteņdarināšanas iezīmes. *Latviešu valodas kultūras jautājumi, 22. laid.* Rīga: Avots, 1986, 73.– 77. lpp.

Kūceņš, A., Bierzeņš, A. A. (sast.) *Baļtīšu-latgalīšu vuordineica*, [b. g.] Pieejams: http://www.vuordineica.lv/

Leikuma, L. Latgaliešu valodas materiāla atspoguļošanas iespējas tulkojošajās trīsvārdu vārdnīcās. *Via Latgalica V. Humanitāro zinātņu žurnāls*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2013, 6.–30. lpp.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, *1.–8. sēj.* Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejams: https://tezaurs.lv/llvv

Liepa, D. *Latvijas preses valoda*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011, 294 lpp.

Lukaševičs, V. *Latgaliešu-latviešu vārdnīca. Vīna cylvāka specvuorduojs*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule", 2011, 229 lpp.

Magazeinis, I. Voi tiksim vaļā nu „trešōs izlūksnes"? *Jaunuo Dzeive*, 1992, Nr. 2, 3.–4. lpp.

Nītiņa, D., Iļjinska, L., Platonova, M. *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*. Rīga: RTU izdevniecība, 2008, 306 lpp.

Rozenbergs, J. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 231 lpp.

Seiksts, O. Seikdaļa i seikdaļōt. *Tāvu zemes kalendars 1994. 55. goda gōjums*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1994, 219.–220. lpp.

Seiksts, O. Vacī i jaunī jaunvuordi latgalīšu literarajā volūdā. *Tāvu zemes kalendars 1998. 59. goda gōjums*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1997, 243.–245. lpp.

Saukāne, I. Okazionālismi dažos Latvijas radio raidījumos: semantiski derivatīvais aspekts. *Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXII*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule", 2012, 447.–453. lpp.

Saukāne, I. Preses tekstos lietotie personu okazionālie nosaukumi derivatīvi semantiskā aspektā. *LU zinātniskie raksti. 741. sējums. Pedagoģija un skolotāju izglītība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 233.–242. lpp.

Saukāne, I. Preses tekstos lietoto individuālo darinājumu semantiskās grupas. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums 11*. Liepāja: LiePA, 2007, 234.–241. lpp.

Skujiņa, V. Termina ceļš no okazionālisma līdz jaunvārdam. *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte"*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2012, 318.–328. lpp.

Ūdre, S., Magazeiņs, I. Latgolys lingvoteritorialuos vuordineicys tulkuojums latgaliski: koncepceja i realizaceja. *Via Latgalica V. Humanitāro zinātņu žurnāls*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2013, 30.–36. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007. Pieejams: https://termini.gov.lv/kolekcijas

Vulāne, A. Vai ežagata ir elektroniskā žagata? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi, 15*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2020, 5.–19. lpp.

Vulāne, A. Okazionālo salikteņu aktualizācija P. Ērmaņa dzejā. *Valoda un literatūra kultūras apritē. LU zinātniskie raksti. 624. sējums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000, 192.–204. lpp.

Lidija LEIKUMA
(Latvijas Universitāte)

Apstiprinājuma un nolieguma izteikšana 18. gs. beigu un 19. gs. sākuma latgaliešu tekstos[1]

Summary

Expression of Affirmation and Negation in the Latgalian Texts of the Late 18th and Early 19th Century

The article "Expression of Affirmation and Negation in the Latgalian Texts of the Late 18th and Early 19th Century" deals with the expression of affirmation and negation in three important Catholic editions of the respective period – in the Catechisms. Their characteristic form of questions and answers is a convenient basis for exploring the structure of the dialogue. Not all language means used in the Latgalian texts coincide with the Latvian literary language (the standard language) based on the Middle dialect, especially in the earlier editions. There is no Germanism *jā* in the analysed texts, the confirmation is usually expressed by repeating the word, most often a verb, of the interrogative sentence. The functions of the verb *būt* can be performed by the verb *turēt*, verbs *varēt* and *vajadzēt* (also in the negation *nevarēt*, *nevajadzēt*), substantives *vaļa*, *tiesa* are often used. More unusual is the affirmation of "Wyssa mocieyba katoliszka.." (1805) with the phrase *tai ir*. Confirmation is also expressed through negation. In the negation, opposition *gona – nagona* 'enough – not enough' is used, not described in the works of Latvian linguists, but even more often – the negation particle *nē* and the negation prefix *ne-* which still lacks consistency in writing.

Key words: *affirmation, statement, negation, particle, negation, catechism*

*

Latgaliešu rakstu jeb literārās valodas kopšanā netrūkst nerisinātu jautājumu, savukārt valodas normēšanas un normu kodifikācijas procesā mūsdienās rosinoši var izrādīties agrākie meklējumi, īpaši, ja tie sakņojas dzīvā tautas runā. Kaut latgaliešu rakstības sākumos tekstu veidotāji bija nelatvieši, vietējo latviešu resp. dienvidlatgalisko izlokšņu iespējas tajos izmantotas itin veiksmīgi. Tā nu agrāk veidotie teksti, lingvistu uzmanības lokā nonākdami palaikam, kalpo pieņēmumu apstiprinājumam, jaunu normatīvu ierosmei (par šādu iespēju arī autore [Leikuma 1997: 238–242]).

18. gs. otrā pusē un 19. gs. sākumā ir iznākuši vairāki nozīmīgi katoļu izdevumi, kas to sakrālā rakstura dēļ un tāpēc, ka rakstīti latgaliski, līdz šim pētīti maz. Kā daudzām tautām, arī latgaliešu senākie teksti ir reliģiska satura, kaut ar laicīgiem izdevumiem raksturīgiem pārspriedumiem, izvērsumiem. Tā tas ir līdz laikam, kad top pirmās latgaliešu gramatikas un populārzinātniska satura darbi, sākot ar Jezupa Akeleviča (*Józef Akielewicz*) pamācībām biškopjiem „Eysa mociba.." (1832). Pirmā līdz mūsdienām saglabājusies grāmata latgaliski ir „Evangelia toto anno singulis Dominicis et Festis diebus.." („Evaņģēliji visa gada atsevišķām svētdienām un svētku dienām..")

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

(Viļņa, 1753), kas nedaudz modificētā faksimilizdevumā kopā ar tekstu indeksu un pārskatu par latgaliešu rakstniecību 2004. gadā izdota atkārtoti. „Evangelia toto anno.." ir latgaliešu rakstības normatīvais pamats, kam seko turpmāku izdevumu sagatavotāji, veidojot rakstības ziņā visai viendabīgu katoļu rakstu kopumu [par šo Leikuma, Vanags 2021: 208–213].

Raksta mērķis – noskaidrot, ar kādiem valodas līdzekļiem (leksiskiem, gramatiskiem, sintaktiskiem) tiek izteikts apstiprinājums[2] un noliegums senākos latgaliešu tekstos[3]. Piemēri analīzei ir ekscerpēti no trim katoļu izdevumiem: „Nauka chrzescianska.." (turpmāk – $NChr_{1775}$) jeb „Mociba katoliszka.." (Viļņa, 1775, 1.–62. lpp.), „Nabożeństwo.." (turpmāk – Nab_{1786}) (Svētcere..; Viļņa, 1786, 348.–379. lpp.) un „Wyssa mocieyba katoliszka.." (turpmāk – WMK_{1805} I vai II) (Polocka, 1805, I d. 200 lpp.; II d. 164 lpp.). Sīkākas bibliogrāfiskas ziņas par šiem jezuītu darbiem rodamas katalogā „Seniespiedumi latviešu valodā 1585–1955" (1999), attiecīgi: Nr. 340; Nr. 434; Nr. 767 un Nr. 768. $NChr_{1775}$ nesen aktualizējusi Lidija Leikuma [Leikuma 2019: 19–22], par Nab_{1786} dziesmām un to autoriem rakstījusi Skaidrīte Kalvāne [Kalvāne 2015: 175–178], WMK_{1805} saturu un rakstību analizējis Miķelis Bukšs [Bukšs 1957: 148–152].

Katehisms jeb katķisms ir īss kristīgās ticības patiesību izklāsts, parasti jautājumu un atbilžu formā, pamācīšana, kurā plaši tiek izmantots dialogs. Jautāšana latgaliski ir ***vaicuošona*** (*vaicuot* 'jautāt'), atbildēšana – ***atsaceišona*** (*atsaceit* 'atbildēt'), tekstā tie parasti marķēti ar iniciāļiem: *W.* un *A.*

Analīzei izvēlētie latgaliešu teksti rāda, ka 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā apstiprinājums, apgalvojums, piekrišana, atbalsts un pretēji – noliegums, noraidījums tiek pausts gan ar modālajām partikulām, gan citām attieksmes pret īstenību paušanas iespējām. Vislabāk tas atklājas kopā ar jautājuma teikumiem, ko parasti ievada jautājuma partikulas *vai* un *ci*. Pēdējā ir slāvisms (sal. poļu *czy*), citiem latviešiem sveša, savukārt *vai* pēc cilmes ir kopīgs somugrisms (ME IV 433: Aus liv. *voi*.)[4].

---

[2] Latviešu valodniecībā pretstata izteikšanai ierasts ir terminu pāris „apgalvojums-noliegums": par apgalvojuma un nolieguma partikulām tiek runāts skolu [piem., Latv. val. gr. 1954: 79] un akadēmiskajās gramatikās [MLLVgr I 1959: 792–795; LVgr 2013: 675–677; sal. arī VPSV 2007: 288], valodnieku publikācijās (mūsdienās partikulām īpaši pievērsusies ir E. Zilgalve). Tomēr vārda „apgalvojums" pamatnozīme ir 'ļoti noteikti, kategoriski izteikta doma, spriedums' [LLVV 1: 203], tāpēc korektāk šķiet runāt par apstiprinājumu, kas, protams, var būt arī apgalvojums (un otrādi). Apgalvojumu var apstiprināt vai noliegt, noliegumu var apstiprināt u. tml. Turklāt vārdu „apstiprinājums" („apstyprynōjums") pretstatā „noliegumam" („nūlīgums") kā terminu jau ir lietojis M. Bukšs [Bukšs 1973: 322–323] un vēlāki autori.

[3] Apstiprinājuma un nolieguma izteikšana latgaliešu rakstu valodā ir aplūkojama sava laika kontekstā un bez tiešas saiknes ar vidus dialekta latviešu valodu – abas latviešu rakstu tradīcijas ir attīstījušās patstāvīgi. Saprotams, noformēdamās agrāk, vidus dialekta jeb lejslatviešu rakstu valoda savu iespaidu uz latgaliešu rakstiem ir atstājusi. Līdz ar latviešu literārās valodas apguvi 20. gs. latgaliešu rakstos sākusi iedzīvoties arī partikula *jā*. Beidzamie oficiāli apstiprinātie „Latgaliešu pareizrakstības noteikumi" (2008) tomēr atgādina: „Apstyprynuojuma partikula ir *nui*, nūlīguma – *nā*. (51. lpp.) / Apstiprinājuma partikula ir *nui*, nolieguma – *nā*." (68. lpp.)

[4] Šādi tekstos, kaut pastarpināti, atklājas vēl citas saistošas valodas lietas – mazpazīstami vārdi un to nozīmes, seniskas formas dažādās vārdšķirās, vārdu kārtība teikumā, teikumu konstrukcijas

Apstiprinājuma izteikšana

Apstiprinājuma izteikšanai kopnacionālajā latviešu valodā tiek izmantota t. s. apgalvojuma partikula *jā*, kas pārņemta no vācu valodas (ME II 105: II ***jà***; aus dem Deutschen). No latviešu literārās valodas *jā* ienācis arī latgaliešu rakstu valodā un sadzīvē. Tomēr vēl 1783. gada gramatikā G. F. Stenders atzīmē: „Ja latvieši grib apstiprināt jautājumu, viņi nekad nesaka *ja* [jā] .. bet, tāpat kā latīņi, atbild ar to pašu vai kādu citu vārdu, kas noder atbildei..” [Latv. gram. 2015: 281. lpp.] Rakstā aplūkojamie avoti tapuši aptuveni šai pašā laikposmā, to dotumi autora atzinumu apstiprina – partikulas *jā* Latgales latviešiem sākotnēji nav.

Citētais izteikums rosina secinājumu izvērst: 18. gs. beigu un 19. gs. sākuma latgaliešu teksti rāda, ka apstiprinājums rakstos, bez šaubām, lielā mērā balstītos vietējo ļaužu runā, tiek izteikts daudzveidīgi, atliek tikai rakstītajā iedziļināties.

Kā to ievērojis Stenders un rāda pētīto avotu ekscerpti, agrāk apstiprinājums parasti un visbiežāk ir izteikts ar jautājuma vārda atkārtošanu. Tie vispirmām kārtām ir verbi dažādās to formās. Atbilde var būt sniegta vienā vārdā, var – izvērsumā. Piemēram: $NChr_{1775}$ – Way **pidar** ‘pieklājas’[5] kłauſieyt Baznicas? A. **Pidar**. (17); W. Bez tos lełas ſudybas way **ir** cyta ſudiba? A. **Ir**, kay dreyż ‘cik ātri’ dwesele izis siewkuram ‘ikvienam, katram’ cyłwakam. (3); W. Tiey Baznieyca way **ir radzama**? S. **Ir radzama**, topec pileydzynota ir miſtam uz kołna ſaſtatieytam.. (16);

Nab_{1786} – W. Kad Diwa Dałs na byutu mums atpiercis, way mes **byutum** elle? A. **Byutum**. (354); W. Słaucuma guni ‘šķīstīšanās ugunī’ way **byus** kod gołs muku? A. **Byus**. (362); W. Way wyſſu **redz**? way wyſſu **zyna** Diws? A. Wyſſu **zyna**, un **redz**. (358); W. A kad Cyłwaks prows ‘pieaugušais’ Zyds aba ‘vai’ Pogons pijam Kryſtieybu Swatu, way **atłayż** ‘piedod’ jam Diws citus grakus? A. Wyſſus **atłayż**, tikwin jam wajag.. (376);

WMK_{1805} – W. Wayże Taws **ir** par Diwu? A. **Ir**. (I 17); Way **radieja** Diws cytas wiel kaydas litas prikſz tom kotras ‘kuras’ redzim? A. **Radieja** wyſsas radzamas un naradzamas. (I 37); W. A greciniki way un wini taypoſz **dzieywoś** myużam? A. **Dzieywóś** un wini.. (I 87); W. Tawym un Motiem way **ir** kas **pisacieyts** caur szu bauślibu? A. **Ir pisacieyts** barnus sowus milot´.. (I 165); W. Prikſz toſuda, kotrys nutieyk piec śmiertis ‘nāves’ cyłwaka, way **byuś** wiel kayds cyts suds? A. **Byuś** pi goła pasaula.. (II 135).

Atbildes teikumā verba forma mainās atbilstoši gramatikai: WMK_{1805} – W. Way **eſsi** tú krystieyts cyłwaks? A. **Asmu** paldiś Diwam. (I 12); W. Way **moki** tu łyugſzonu? A. **Moku**, .. (I 99).

Verba *būt* funkcijas reizēm pilda verbs *turēt*: $NChr_{1775}$ – Way **tur** winu Diwieybu S. Gors ar Tawu un Dału? A. **Tur**: bo ‘jo’ ir wins Diws ar ijm, bet cyta Perſona. (14);

---

u. tml., apliecinot, ka latviešu valodas vēstures izzināšanā sava vieta jāieņem arī latgaliski rakstītiem avotiem. Citādi valodas aina ir un paliek nepilnīga.

[5] Vārdi rakstīti atbilstoši oriģinālam, korektūras kļūdas nav labotas; vārdu nozīmes skaidrojumi vienpēdiņās sniegti tām leksēmām, kam latviešu literārajā valodā ir cita nozīme vai vārdi ir mazpazīstami slāvismi, vai lietota kāda grūtāk saprotama konstrukcija u. tml. Iespējamiem valodas grūtumiem atkārtojoties, skaidrojumi atkārtoti netiek. Tuvāk netiek skaidroti t. s. biblismi. Teksta satura labākai izpratnei noderīgie papildinājumi teikumos sniegti mūsdienu latgaliešu rakstu valodā un figūriekavās {}.

WMK$_{1805}$ – W. Way **turym** kaydu eyſu ſałasieyſzonu gobołú tycieybys.. A. **Turym**, un tey ir.. (I 28–29). Dažkārt *turēt* tiek elidēts: NChr$_{1775}$ – W. Ci wyſi winaydu, **tur** gudu? A. {Tur} Na wynaydu, bet kaydu ſiew nupelnieja. (21).

Bieži apstiprinošā atbildē izmantotie verbi ir *varēt* un *vajadzēt*. Piemēri ar *varēt*: NChr$_{1775}$ – W. Ci **war** Baznicas Kungs kaydu graku na pidud? A. **War**, bo.. (20.); W. Way **warym** mes dabot szamâ pasaulî ſtropes pidu ſzonu.. A. **Warym**. (53); WMK$_{1805}$ – W. Way **warym** wayrog milot' Tawus, Łabdareytoius aba radinikus myusu, ne kay cytus? A. **Warym**: Diws to neayzlidzie.. (I 132); W. A way **war** izgłobot' tos bauślibas? A. **War**, bo.. (I 141).

Piemēri ar *vajadzēt*: Nab$_{1786}$ – Way **wajag** atgodot, kad kayds graks cik reyżu tropejos. A. **Wajag**. (364); NChr$_{1775}$ – W. Way **wajag** Diwa bauślibas głobot kad ijtum debesis? A. **Wajag**, bo kocz 'kaut' winu kas porkoptu, myużam pazudinots toptu. (26); WMK$_{1805}$ – W. Way **wajag** mums wyſsim gobołym tycieybys tay ſtypri, tyciet' kay byutumem paſzy ar ſowom acim redziejuſzy? A. Wiel ciſzòk **wajag** tyciet'.. (I 13). Vajadzības nozīmība dažkārt uzsvērta ar vēl kādu vārdu: Nab$_{1786}$ – W. A kad Baznickungs ne waycoy, way **wajag** grakus ſacit? A. **Kończe** 'katrā ziņā' **wajag**. (371).

Autoru izteiksme izdevumos, kas tapuši ar nelielu laika atstarpi, runājot par vienu un to pašu, nedaudz atšķiras, tomēr iepriekšējā teikuma verba vai verba formas atkārtošana kā galvenais apstiprinājuma veids saglabājas. Sal.: NChr$_{1775}$ – W. Way **war** kas ratowot 'glābt' dweseles kuras slaucama guni ir paturatas? A. **Warym** mes poszy tycieygi lauds.. (54); Nab$_{1786}$ – Way **war** kas poratawot dweſeli nu słaucuma gunies? A. **War**, mes poſzy un wyſſi ticigi lauds.. (362);

Atbildei atkārtojot iepriekšējā – jautājuma – teikuma vārdu, tiek izmantoti ne tikai verbi, bet arī citi patstāvīgie vārdi un to formas: NChr$_{1775}$ – W. Way **gona** tos żało ſzonas pi Spowedes 'grēksūdzes'? A. **Gona**. (48); W. Ci **cału** 'veselu' K. JEZU pijamam tay cała Hoſtyia, kay mozâ gabalenia? A. **Cału**.; W. Way **wyſod pidar** Tawus cykaydu wierſniku kłauſieyt? A. **Wyſod pidar**, kad ku lik dereyt be graka.. (31);

Nab$_{1786}$ – W. Way **wyſſus** lauds Kungs Jezus Chryſtus atpierka? A. **Wyſſus**, i Zydus, i Pogonus. (351); W. Way **dzeyws** ir Kungs Jezus Chryſtus Swata Sakramenta? A. **Dzeyws**.. (355); W. Kad kas tos pakutas 'grēku nožēlošanas' ne atpakutowoj, ku baznickungs ayzmat 'uzliek', way **graks**? A. **Graks**, kad kas.. (375);

WMK$_{1805}$ – W. Way tos treyś Personas **ir cytayżokas** wina nu utrņs? A. **Ir cytayżokas**, bo.. (I 17); W. Graks nu nekaunigim dorbim way **wyſſod** ir łełs un nowigs? A. **Wyſſod** kod win tieyszam un ar apdumoszonu tieyk padareyts. (I 178); W. Way łobi dorbi **kończam ir wajadzieygi** pi peſtiſzonys? A. **Kończam ir wajadzieygi**.. (II 122); W. ..way **wolnſz** 'brīvs' **byutu** nu ſtropis Słaucamóś gunis? A. **Byutu wolnſz**, un tayſni nuitu Debeſiś. (II 29). Arī šeit patstāvīgais vārds var tikt izlaists un apstiprinošu atbildi sniedz nākamā teikuma saturs kopumā: WMK$_{1805}$ – Way **ſień** laudś iſoka ſwadinias świetieyt'? A. {Seņ.} Nu iſokuma paſaula.. (I 159).

Apgalvojumam tiek izmantots lietvārds *vaļa / voļa* 'ir brīv': NChr$_{1775}$ – W. Way **wala ir** zweret? A. **Wala ir**, bo tayſnigi zweret, ir teykt Diwu.. (29); W. A kad gryuta wajadziba, way **wola** ſtrodot? A. **Wola**, jo pazwaleys 'atļaus' Baznickungs. (30); WMK$_{1805}$ – W. Tod **wala** ir łyugtiś nu Diwa łaycieyga łobuma? A. **Wala**; bet tik.. (I 107); W. A way **wala** ir źwieret'?A. **Wala**, bet.. (I 154);

Tādā pašā nolūkā dažkārt lietots vārds *tiesa*: $NChr_{1775}$ – W. Way tod **war** cylwaks por tyukſtoſzu godu dzieywot? A. Tys **tisa** kad **nawar**.. (54); WMK_{1805} – W. Way **tiſa** tys kad ir ſłaucama guńś un kad warym ratawot' tùr ciſdamas dweſeles? A. **Tisa ir**.. (I 82).

Apstiprinājumā atkārtoto jautājuma vārdu var pastiprināt, paspilgtināt vēl kāds patstāvīgais vārds vai palīgvārds: $NChr_{1775}$ – W. Way **wina** ir Baznieyca? A. **Wina win**, motie wyſu tycieygu. (17); W. Way **ir graks** na dreyż atdud? A. **Ir rups graks** jo ir leła lita.. (35); W. Way **ir** zam żieymes mayzies aſzńs, un miſa.. A. **Patyſz ir**, bo.. (44); W. Way tod slept **łełs ir** graks ku pi Spowedes? A. **Opłom łełs ir**. (51).

Pozitīva atbilde var būt izteikta brīvāk, bez burtiskas atbilsmes kādam vārdam iepriekšējā – jautājuma – teikumā. Piemēram: Nab_{1786} – W. Way łab byut pi Diwa? A. Pi Diwa wyſs łobums, wyſſa pryica. (361); W. Por winu lełu graku way tiks elle dweſele? A. Un por winu lełu graku dweſele byus myużam elle.. (362). Lielāka nenoteiktība ir šādās atbildēs kā, piemēram: WMK_{1805} – W. Way czaſtay 'bieži' tay waiag milot' Diwu? A. Nawa apłykta łayka uz mileybu Diwa. .. (I 127).

Apstiprinājumu var sniegt noliegums, kas izriet no nākamā teikuma satura. Par šo arī MLLVgr 1959: 794. Analizētajos tekstos to pauž konstrukcija *var – nevar*: $NChr_{1775}$ – W. Ci **war** kas bez kryſtieybas debesis byut? A. **Nawar.** (41); W. Ci **war** byut gryutoka muka por tu, kuru K. J. C. citis ir? A. **Nawar**, bo.. (9.); W. Ci **wareja** J. Chryſtus pec cielszonas nu myronim otkon numiert? A. **nawareja**, bo.. (12). Pretstatu var papildināt vēl kādi vārdi: Nab_{1786} – W. Way **war** tu Baznickungs ſacit, ku dzierd pi ſpowedes? A. **Nawar nikod**. (372); WMK_{1805} – W. Kad tay kas ſaſałaułojas, way **war** izaſzkiertiś? A **Nawar nikay**, iben 'vai' caur śmierti winys aba utrós puſis. (II 108).

Iepriekšējā teikumā nolieguma formā izteikts jautājums atbildi nākamajā saņem bieži. Apstiprināšana var būt: a) bez nolieguma formas izmantojuma atbildē: Nab_{1786} – W. Ti zwery way **na tur** dweſeli un miſu? A. **Tur**; bet tol naſait Cyłwaka dweſele un miſa ar żwerym. (350); WMK_{1805} – W. Way tiey bauśliba wayrs niko **napiſoka**, kay tikwin kryudys 'ļauna' nadareyt'.. A. **Piſoka** wiel.. (I 182); W. Way **na padud** Baźnieyca Swata cyta kayda ſpoſoba 'veida' kay izamokſotiś uz ſzó paſaula nu grakim myusu? A. **Tai ir: padud** caur montu Swatśs odpuſtu 'grēku atlaišanu'. (II 76); b) ar nolieguma formas izmantojumu atbildē: Nab_{1786} – W. ..way **nawares** byut pi Diwa? A. **Nawares**. (363); W. Way tys **na byus** elle, kas izſyudzes grakus? A. Kad łab izſyudzes, **na byus**. (364).

Arī ar nolieguma partikulas *nē* starpniecību var iegūt apstiprinājumu iepriekš izteiktām šaubām, neziņai: WMK_{1805} – W. Odpuſti way pawyſam izwolniey 'atbrīvo' nu pakutys dorbim? A. **Né:** ayſto.. (II 77); W. Way tod łaſka 'žēlsirdība; laipnība' nadora 'nesniedz' mums warys? A. **Né**: ayſto ikwinu cyłwaku Diws par wolnu pałaydie.. (II 130). Šāds apstiprinājums reizēm ir kategorisks apgalvojums: WMK_{1805} – W. Way nuſtropieia tod Diws Zydus ſzymâ wiel paſaulî par nukauſzonu ſowa Dała.. A. **Kaiże né**: Miſtu un Baźnieycu iús izpuśtieia.. (I 50).

WMK_{1805} plaši izmantota apstiprinājuma iespēja, kādas nav divos iepriekšējos avotos, proti, apgalvojuma partikulas *jā* funkciju šeit pilda vārdkopa *tai ir*. Zināmā mērā tā sasaucas ar akadēmiskajā gramatikā [MLLVgr 1959: 793 (LVgr 2013 *tā* vairs nav)] minēto apstākļa vārdu *tā*, kas skolu gramatikās saukts pat par apgalvojuma partikulu [Latv. val. gr. 1954: 79]. Piemēri: W. Tod naleydzona 'nevienāda' byuś tei paſicelſzona? A. **Tai ir**: tayſnieygi paſacelſiś.. (I 86); Tod naprosom to kab na byutumem

kardynoti? A. **Tai ir**: ayſto Peſtitoys myusu.. (I 111); W. Way tod ikkotra godoſzona pret bauślibom Diwa ir graks? A. **Tay ir**,.. (I 191–192).

Bieži vien tā ir atbilde uz iepriekšējā teikuma jautājumu, vai ko vajag, vai ir kas vajadzīgs: W. Way lełoku gudu **waiag** addut' Jumpraway Maryay ne kay cytim Swatim? A. **Tay ir**, piec Diwa Ju ayz wyſsim wayrog 'visvairāk' ciniet' **waiag**. (I 122); W. Way tos bauślibas,.. **waiadzieja** laudim głobot'? A. **Tay ir:** bo ſieukurs cyłwaks ar iom dzymſł.. (I 141); W. Tys paleygs way kończam 'noteikti' **ir wajadzieygs** pi peſtiſzonys dorbim? A. **Tay ir**: bez winia niko net 'pat' pagodot' nawarim łoba.. (II 129); W. Tod Kryśtieyba kończam **ir wajadzieyga**? A. **Tay ir**: pyrmais tys ir Sakraments.. (II 34–35).

Formula *tai ir* atbildē nereti papildina iepriekšējā teikuma apstiprinājumu, kas jau ir izteikts ar kāda vārda atkārtojumu: Way mileyba Diwa **ſawayżoka** ir ne kay bauślibas, un cytas cnotas 'tikumi'? A. **Tay ir**: **ſawayżoka** winia ir cnota.. (I 127); W. Może tys **war byuť** un łełs graks, bez guda byuť ikſz Baźnieycys? A. **Tai ir, war byuť** {łels grāks}; aysto.. (I 160); W. Way **waiag** tod barnym **starawieytiś** 'censties' kab nupielnieytu ſieu błogosławieyszonu 'svētību' Tawa un Motis? A. **Tay ir waiag** {**stāraveitīs**}; bet.. (I 164–165). Gramatiskā forma atkārtojumā var mainīties: W. A wayże **kończam ir piſacieyts** duť kaładu 'dāvanu' ubogim? A. **Tay ir**: **kończam** Diws **piſoka** kab wins utram paleydzatumem. (I 183).

Arī ar noliegumu izteiktas šaubas var saņemt apstiprinājumu nākamā teikuma atbildē ar *tai ir*: W. Graks tys nacieyśtibys way nawayrog par cytim Diwam napatieyk? A. **Tay ir** nawinu reyzi parodieia tu Diws caur bryśmieygom stropiem wiel szymâ pasaulī. (I 178); W. Tod muſzeyt 'varbūt' wala ir kod nibieyś 'kaut kad' apiowieyt' 'publiskot' launumu kotru cyts ir padareis? A. **Tay ir**: bet.. (I 187).

Nolieguma izteikšana

Latviešu valodā noliegums tiek pausts ar nolieguma partikulām *nē* un *ne*. Tie ir mantoti vārdi, līdzīgi skan daudzās ide. valodās (sk. ME II 742, kur ***nê*** sal. ar senčehu *né*, gotu *nē*, latīņu *nē*, senindiešu *nā*, un ME II 704–706, kur ***ne***, *ne-* sal. ar leišu *nè*, *ne-*, slāvu *ne*, senindiešu *na*, latīņu *ne-*; šķirkļa sākumā runāts par Verneinungspartikel, turpinot – par Negation *ne*, kas saaug ar citiem vārdiem).

$NChr_{1775}$ un Nab_{1786} nolieguma partikula ir bez kādas diakritiskās zīmes, savukārt WMK_{1805} diakritiskā zīme ir gandrīz uz visiem *nē*, kaut bez konsekvences.

Nolieguma partikula tekstā var funkcionēt kā atsevišķs teikums, tomēr vēl biežāk tā noliegumu ievada. Piemēri: $NChr_{1775}$ – W. Ci war byut wins graks rups, bez cyta rupa piduts? A. **Ne.** Bo Diws Kungs.. (19.); W. Ci ayzakawieja radieydams? A. **Ne**, bo Kungs Diws par ſieſzas dinas radieja paſauli un wyſas litas leydza. (4.); W. A dweſeles myuſu way celſis tay kay miſas? A. **Ne**, bo dweſele ir na mierſdama. (20);

Nab_{1786} – W. A Diws Taws way topa por Cyłwaku? A. **Ne**. (353); W. A Swats Gors way topa Cyłwaks? A. **Ne**. (353); W. Pi Diwa way byus gołs pryicas? A. **Ne**. (363); W. Way wyſod Diwa Dałs Kungs Jezus Chryſtus, beja i Diws i Cyłwaks? A. **Ne**, pyrma beja Diws, pec por Cyłwaku pałyka. (352); A. W. Way porſtoja byut por Diwu, kad por Cyłwaku pałyka? A. **Ne**; bet ir i Diws i Cyłwaks. (352);

WMK_{1805} – W. A way myra otkon? A. **Né.** (I 58); W. Way ir ikſz Kunga JEZY Chryſta diwi Perſonas? A. **Né**: wina tikwin ir Perſona, un tiey ir Diwa Dała. (I 21); W. ..way izpildieytumem tu bauślu? A. **Né**, bo.. (I 121); W. ..way izpildieytu tu bauślu?

A. **Ne**; bo mileyba tiey byutu sprosta.. (I 132); W. Way, miloy tys ſiewi, kotrys ni ab ku cytu nabadoy, tikwin kab winiam tie łab byutu? A. **Nè**: tayds ir wyſsulełokays ſows inaydniks. (I 137); W. A way miloy tys tuwaku, kotrys paleydź winiam grakot'? A. **Né**: tayds iu patiſz nairedz.. (I 137).

Daudzi teikumi skanētu gludāk, ja atbildē būtu ne tikai partikula *nē*, bet (vēl arī) tradicionālais jautājuma teikuma vārda atkārtojums. Piemēri no WMK_{1805} ar potenciālu papildinājumu: W. Way **gona** ir iksz ſirdis tikwin tu Tycieybu turet'? A. **Né**: {nagona} wajag un ar mieli ju izzieyt' 'paust, izrunāt'.. (I 30); W. Way **nabieja** Diws **daſpists** kab radieytu Dabaſsu un ziemi? A. **Nè**: {nabeja daspīsts} bet radieja diel to, kad grybieja.. (I 33); W. Way **tikwin paſzu Piteru** iſtatieia par wierſiniku, un na cytus? A. **Né:** {na tikviņ pošu Pīteri} bet un cytus.. (I 69); W. Kab tikt́ pi peſtiszonys, way **gona ir ſorgotiś** tikwin nu grakim? A. **Né:** {nagona sorguotīs} bet wajag wiel łabi dareyt' un augt' ikſz cnotom. (II 122).

Jautājums dažkārt izteikts visai samudžināti: WMK_{1805} – W. Łaska Diwa way na tys patś ir kas mileyba Diwa ikſz sirdiem myuſu byudama? A. **Né**: ayſto.. (II 130).

Atbildē uz iepriekšējā teikuma jautājumu vārda atkārtojumu var aizstāt nolieguma partikula: Nab_{1786} – W. A kad kas **na grybes** izſyudzet grakus, way **nawares** byut pi Diwa? A. **Ne**. {Resp. Navarēs.} (363). To var pastiprināt vēl kāds izsauksmes vārds, piem.: Nab_{1786} – W. Way łab byut elle? A. **Oy ne**: ti ir mukas neiſſacitas.. (361).

Atbildes teikumā nolieguma priedēklis *na- / ne-* tiek izmantots savienojumā ar patstāvīgajiem vārdiem. Var būt rakstīts kopā ar tiem, var atrasties šķirti, arī pašas negācijas (*ne / na*, *ne- / na-*) lietojums nav vienveidīgs. Piemēri: Nab_{1786} – W. Way **miers** towa dweſele? A. Kauły **miers**, dweſele **na miers**. (360); W. Way **byus** gołs kodkolwiek 'kādreiz' elles mukom? A. **Na byus** myużam goła. (361); W. ..way **atłayż** jam Diws citus wyſſus? A. **Ne atłayż** Diws ni to kotra ne paſoka, ni citus wyſſus, kotrus paſoka.. (371); WMK_{1805} – W. Wayże Diws **ayzlidz** ſtarawieytiś 'censties' ab tu, kas uz príſzku byuś waiadzieygs? A. **Neayzlidz** ſtarawieytiś, bet **ayzlidz** porók ap tu kłapatieytiś 'pūlēties'.. (I 108).

Bieži lietots pretstats ir verbam *varēt – nevarēt / ne varēt*: $NChr_{1775}$ – W. Ci **war** kas bez kryſtieybas debesis byut? A. **Nawar**. (41); W. Ci **wareja** J. Chryſtus pec ciel ſzonas nu myronim otkon numiert? A. **nawareja**, bo igudinotas miſas kuras augſzan celes nawar miert. (12); W. Ci **warym** mes mierdami tu atſacieyt, kad pec kas ayzleydzynotu? A. **Nawar**, bo dzieywim pidar atleydzynot wisim.. (35); WMK_{1805} – W. Way **warim** wayrynotiś ikſz cnotom un łobus dorbus dareyt' paszy ar sowu spaku? A. **Nawarim** bez paleyga łaſkys Diwa. (II 129). Atbildot noliegums var tikt kāpināts vēl ar nolieguma priedēkli – verbam *na-*, adverbam *ni-*: WMK_{1805} – W. Way **war** Baźnieyckungs cytam tu paſacieyt' ku dzierd pi ſpowiedis? A. **Nikay nawar**: kocz daitu mukas cist' un śmierti panieśt', **nawar**.. (II 70).

Nolieguma vai apstiprinājuma caur noliegumu izteikšanai izmantots pretstats *vajadzēt – nevajadzēt*. Izteiksme avotos nedaudz atšķiras, sal.: $NChr_{1775}$ – W. Way **wajadzeja** K. J. Chryſtam tyk daudz ciſt? A. **Nawajadzeja**, bo.. (9); WMK_{1805} – W. Way **waiadzieia** kab JEZUS Chryſtus tik daudź par graku ciſtu? A. **Né**: {navajadzēja} wy ſsumozoka Jó ciſzſzona tureia ikſz ſiewis bezgaligu canu.. (I 54).

Atematiskā verba *būt* nolieguma forma tagadnes 3. personā ir *nava*: $NChr_{1775}$ – W. A ſtorp poſzu Kumu way **ir** kayda radnie 'radniecība'? A. **Nawa**, topec Kums

Kumu war paimt ‘precēt’. (42); Nab_{1786} – W. Way **ir** kotra Perſona Diwa lełoka, gudroka, wacoka? A. **Nawa** ni winas, ni lełokas, ni wacokas, bet wyſſas treys ir leydzonas siew. (358–359). (Normatīvā forma mūsdienās jau ir vienkāršota – *nav*.)

WMK_{1805} noliegumа formas *nava* vietā sastopams *ir* kopā ar negāciju resp. *neir*: W. Jo tod tos treyś Perſonas **na ir** winaydas, to byuś treyś Diwy? A. **Né**: bet tos treyś Perſonas **ir** wins tikwin Diws. .. (I 18).

Noliegums var būt pastiprināts, atbildē ietverot vēl citus valodas līdzekļus – latgaliešu valodai raksturīgs savs vārddarināšanas modelis: ar *ni-* sākas noliegtie pronomeni (*nikas*) un daļa adverbu (*nikai*), ar *na-* – noliegtie verbi (*navarēt*), substantīvi (*navaļa*) un adjektīvi (*nalobs*). Savukārt latviešu literārās valodas saikļu pāris *ne – ne* latgaliešu valodā ir *ni – ni*. Piemēri: WMK_{1805} – W. Way tiey bauśla paſzys **nukauſzonys ayzlidz**? A. **Na tikwin nukauſzonys** {aizlīdz} bet un grybieſzonys iós.. (I 173); $NChr_{1775}$ – W. Way **tryuks ko** cyłwakam debeſis? A. **Ni kas na tryuks**, tures weſelibu, wyſu łobu.. (21).

Apstiprinājuma un nolieguma izteikšanai bieži lietots pretstatījums *gon(a) – na gona / nagona* ‘pietiek – nepietiek’, kādu latviešu akadēmiskās gramatikas nemin. Negācija *na / ne* ir rakstīta gan šķirti no verba, gan kopā ar to. Piemēri: $NChr_{1775}$ – W. Way **gona** ir poſzus grakus izſyudzet? A. **Na gona**, bet wajag apleycibu ſtoſtit. (52); W. Ci **gona** zagſzonas izſyudzet grakus, bet atpakal ne atdud tam, kam pidar pazogtas litas? A. **Ne gona**, kończe wajag atdut. (34); W. Ci **gon** ſyudzedamam grakus tay tik winſacit: nekaunigu padareju graku? A. **Na gona**: wajag paſacit ci ar bryugonu, ci.. (33); Nab_{1786} – W. Way na byutu **gona** tay ſyudzet: es aſmu greciniks, daudz ſłyma ‘slikta’ eſmu darijs? A. **Nagona**: bo.. (372); WMK_{1805} – W. ..way **gona** ir tyciet’ tikwin iksz Diwa, un iu gudynot’? A. **Nagona**, bet waiag wiel iu milot’ (I 145). Reizēm tas ir pāris *na gona – na gona* ‘nepietiek – nepietiek’: Nab_{1786} – W. Way **na gona** to, kad poſzam Diwam kas grakus ſyudzetu? A. **Na gona**, bo.. (372.); WMK_{1805} – W. A way **na gona** byutu nużalot´ tikwin par grakim, un it´ pi Diwa golda? A. **Na gona**: ayſto.. (II 16).

Atsevišķi lietojumi atgādina MLLVgr 1959: 793 un LVgr 2013: 676 pieminēto apgalvojuma izteikšanas iespēju ar apstākļa vārdu *labi*: $NChr_{1775}$ – W. Ci **łab** tys kłaus Miſzu Swatu, kas Baznicâſnauż.. A. **Na łab**. (38); W. Ci **łab** tys dora, kurs ne atgodowis grakus atit da Spowedes? A. **Nałab pawysam**, bo daudz graku war pameſt. (47); Nab_{1786} – W. Way **łab** tis dora kotrys, ar meli tikwin żałoy por grakim? A. **Oy na lab**! wajag kad protam, un ſirdi żał lut byutu.. (368).

Nobeigumā būtiski šķiet piezīmēt, ka apstiprinājumam izmantotā centrālās Latgales izlokšņu partikula *nui* senākos latgaliešu tekstos neparādās; EH II 28 *nui* ir reģistrēts no Kaldabruņas un Varakļāniem.

Secinājumi

Apstiprinājumam 18. gs. beigu un 19. gs. sākuma latgaliešu tekstos nav izmantots ne ģermānisms *jā*, ne slāvisms *da*, nav arī latgaliskajās izloksnēs lietotās, patlaban normatīvās, apgalvojuma partikulas *nui*. Savukārt nolieguma izteikšanai tiek izmantota nolieguma partikula *nē*, rakstīta ar diakritisku zīmi (*né*, *nè*) vai bez tās, un negācijas formas *ne* (*ne-*), *na* (*na-*), *ni* (*ni-*) nekonsekventā šķirti vai kopā rakstījumā.

Apstiprinājums parasti un visbiežāk ir izteikts ar jautājuma vārda atkārtošanu. Tie vispirmām kārtām ir verbi dažādās to formās, bet arī citu vārdšķiru vārdi. Verba

būt funkcijas reizēm pilda verbs *turēt*, apstiprinošā atbildē bieži izmantoti verbi *varēt* un *vajadzēt*, substantīvi *vaļa* un *tiesa*. Apstiprinājumu var sniegt noliegums, kas izriet no nākamā teikuma satura, tam izmantots pretstats *varēt – nevarēt*, *vajadzēt – nevajadzēt*, partikula *nē* un citi valodas līdzekļi. Valodnieku darbos līdz šim nav aprakstīts „Wyssa mocieyba katoliszka..” (1805) izmantotais apstiprinājums ar vārdkopu *tai ir*; agrākās gramatikās gan tiek pieminēts adverbs *tā*.

Nolieguma izteikšanai tiek izmantota nolieguma partikula *nē* ar vai bez diakritiskām zīmēm, tāpat negācija *na-* / *ne-* savienojumā ar patstāvīgajiem vārdiem šķirti vai kopā rakstījumā. Izmantoti arī pretstata pāri: *varēt – nevarēt*, *vajadzēt – nevajadzēt* un latviešu gramatikās neminētais *gona – nagona* ‘pietiek – nepietiek’. Caur noliegumu bieži izskan apstiprinājums, tam reizēm izmantots adverbs *lab* ‘labi’.

LITERATŪRA

Bukšs, M., Placinskis, J. *Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vōrdneica*. 2. īspīdums. [Minhene]: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1973. 420 + [16] lpp.

Bukšs, M. *Latgaļu literaturas vēsture*. [Minhene]: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1957. 782 lpp.

Kalvāne, S. 18.–19. gs. „svātuos dzīsmis”: avotu meklējumi. *Via latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls. 7*. Red. I. Šuplinska. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2015, 172.–182. lpp. Pieejams: http://journals.ru.lv/index.php/LATG/issue/viewFile/34/113

Latgaliešu pareizrakstības noteikumi / Latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumi. Rīga–Rēzekne / Reiga–Rēzekne, 2008. 68 lpp. Pieejams: https://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/LGP Nusacejumi.pdf

Latv. gram. 2015 – Stenders, G. F. *Latviešu gramatika 1783*. Red. L. Bībere; tulk. Z. Frīde. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015. 432 lpp.

Latv. val. gr. 1954 – *Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei. II daļa*. A. Jankevica red. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1954. 240 lpp.

Leikuma, L. *-as*, *-es* voi *-ys*, *-is* latgalīšu raksteibā? *Tāvu zemes kalendars 1998. 59. goda gōjums*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1997, 238.–242. lpp.

Leikuma, L. „Nauka chrescianska Łotewskim językiem wyrazona” (1775) – maz pazīstams 18. gs. beigu latgaliešu rakstu avots. *Tarptautinė konferencija, skirta Kazimiero Būgos 140-osioms gimimo metinėms „Baltų kalbotyros problemos: istoriniai, tipologiniai ir arealiniai tyrimai”. 2019 m. rugsėjo 26–28 d., Birštonas*. [Vilnius]: Vilniaus universiteto Baltistikos katedra, 2019, 50 pl. Pieejams: *https://dom.lndb.lv/data/obj/file/162703.pdf*

Leikuma, L., Vanags, P. Valoda. *Latvijas kultūras vēsture*. Rīga: Jumava, 2021, 194.–235. lpp.

LLVV 1972 – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1. sējums. A*. Atb. red. L. Ceplītis. Rīga: Zinātne, 1972. 520 lpp.

LVgr 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. [aut. kol.] Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013. 1024 lpp.

MLLVgr I – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Atb. red. R. Grabis. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1959. 830 lpp.

Seniespiedumi latviešu valodā 1585–1955. Kopkatalogs. Zin. red. A. Apīnis. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. 840 lpp.

Strods, P. *Pareizraksteibas vōrdneica*. Rēzekne: [b. i.], 1933. 213 + [2] lpp.

VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Anna STAFECKA
(LU Latviešu valodas institūts)

Par dažiem Latgales uzvārdiem un vietvārdiem 16. gadsimta arhīvu materiālos

Summary
On Some Surnames and Placenames of Latgale in the 16th Century Archival Sources

The article deals with some surnames and place names of Latgale, registered at the end of the 16th century in Rēzekne castle audit documents (1583, 1590, and two audits of 1599).

In the 1583 document, there are almost only the names of nobles and some place names, in the 1590 materials there are several place names, but in the 1599 audit materials several place names are registered, including microtoponyms (*Lukstu pļova*, *Absola*, etc.) near Rēzekne. The second document of 1599, which is in Polish, gives the names of administrative units or parishes (pogost) (*Razienski*, *Krywanowa*, *Saxtagolski*, *Nauteranski*), etc. This document also records several taxpayers from Asūne parish with names and surnames, e.g. *Jurin Stylp, Aspel Piotr, Biryn Pokol, Klowon Andrey, Rubin Mik, Gaylis Mikiel*. In some cases, the second component is the job title, e.g. *Kowal Nixel* (cf. po. *kowal* 'blacksmith'), *Hans Daylida* (cf. Lith. *Doylida* based on the Lith. *dailidė* 'carpenter'), the names of occupations, which gradually turned into surnames.

The surnames of the local residents mentioned in the documents provide an insight into the history of the formation of surnames. In general, the 16 th century audit materials constitute a rich and important source for onomastics research, especially in the historical aspect.

Key words: *Latgale, archive sources, surnames, toponyms*

*

Ilgus gadus valdīja uzskats, ka uzvārdus latviešu zemnieki ieguvuši tikai pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Kā raksta Klāvs Siliņš, *faktiski uzvārdus deva Vidzemē 1826. gadā, Kurzemē 1835. gadā, bet Latgalē 1866. gadā* [Siliņš 1990: 16]. Arī citi autori ir atkārtojuši šo domu (sk., piemēram, Balode, Bušs: 2007: 463). Taču Latgales uzvārdi salīdzinājumā ar citiem novadiem ir daudz senāki. To nosaka vēsturiskā situācija. Kopš 1569. gada Latgale ietilpa Polijas-Lietuvas valsts sastāvā kā Pārdaugavas Livonijas hercogistes austrumu daļa, vēlāk tā ir t. s. Poļu Vidzeme un ar valsts robežu ir atdalīta no pārējās latviešu etniskās teritorijas. Lietuvā un Polijā uzvārdi tika piešķirti pakāpeniski jau kopš 16. gadsimta (Sinkevičiūte 2010). Līdz ar to arī Latgales zemniekiem uzvārdu došana notika līdzīgi.

Latgales latviešu uzvārdu senumu vispirms apliecina arhīvu materiāli. Latgales uzvārdi un daži vietvārdi reģistrēti 16. gadsimta beigu Rēzeknes vaivadijas (stārastijas) revīziju dokumentos (1583., 1590. un divos 1599. gada revīziju materiālos), Ludzas un Daugavpils – 1599. gada revīziju materiālos. Tie vairākkārt ir publicēti (Довгялло 1898; Jakubowski, Kordzikowski 1915; Škutāns 1974). Šajā rakstā sniegts neliels ieskats Rēzeknes stārastijas dokumentos minētajos vietvārdos un personvārdos.

Vispirms ieskatīsimies **1583. gada revīzijas materiālos** (***Revisio districtus Rositensis anno 1583***), kas sastādīti latīņu valodā, taču vietu nosaukumu rakstībā sastopama arī

vācu un poļu valodas ietekme. Šīs revīzijas mērķis – noskaidrot muižnieku privilēģijas un tiesības uz pārvaldāmajiem īpašumiem. Figurē galvenokārt *augstdzimušo* uzvārdi ar norādēm uz privilēģiju dokumentiem, saistītiem ar viņu īpašumiem, piemēram, *Radzivil*, *Anrep*, *Kok*, *Telgemann*, *Altenbok*, *Drakenfeld*, *Bork*, *Ryk*, *Hering* u. c. Vairākkārt minēts, ka nodotas īpašumā zemnieku ģimenes, taču bez personvārdiem. Sastopams arī izņēmums: *Nodod uz lēņu tiesībām vienu zemnieku, sauktu Muldeņu (Mulden vocatum) ar visu viņa īpašumu*. Minēts arī, ka dižciltīgajam Kokam piešķir kādu ģimeni, sauktu *Gridden Snop*. Tuvāku ziņu nav, vai tas būtu divkomponentu personvārds – vārds un uzvārds? Nav precīzāku ziņu, kas ir dokumentā minētais *Georgs Grasvičs* (*Georgius Grasvich*), kura tēvs *Jānis Grasvičs* (*Joannus Grasvich*) esot ilgi un miermīlīgi pārvaldījis par *Neuterschen* sauktos tīrumus (agros illos *Neuterschen* dictos possedisse). Staņislavs Škutāns vietas nosaukumu *Neuterschen* saista ar mūsdienu *Nautrāniem* [Škutāns 1974: 54]. Šī nosaukuma pamatā varētu būt latīņu valodas vārds *neuter* 'nevienam nepiederošs'; arī 'neitrāls'.

Šajā dokumentā fiksēti vairāki citi toponīmi, kas atrodami darījumu dokumentos, piemēram, *Tricelšu* kūrija (curiam quandam *Tricelschein*), *Ozezinu* kūrija (curiam quandam *Ozezin* vocatum), arī citi īpašumi, piemēram, *Galēni* un *Trumeni* (*Galen* et *Trumen*), *Priekuļi* (*Prekul*), *Dukstigala* kūrija (*Duxtigalen*), citur arī *Duxtegal*, *Puša* (*Pussen*), *Prezmas* muiža (*Presmen*), ciemi *Keitera* un *Egeda* (*Keyteren* et *Egeden*), *Ramlenas* muiža (villam *Ramlen*), *Esenes* muiža (villam *Esen*) īpašumu ar nosaukumu *Kansene* (*Kansenee*), *Bērzgale* (in pago *Bersegalle*, arī villam *Barsegal*), ciems *Sakstagals* (*Sextigal*, arī *Saxtigall*), ezeru nosaukumi: *Lubāna* ezers (lacu *Lubanensi*), *Rāznas* ezers (in lacu *Resen*), *Walkembork*, kas acīmredzot ir mūsdienu *Padebešu* kalns jeb *Mākoņkalns*. Atrodami arī daži mikrotoponīmi, piemēram, ezera sala *Apsala* (insulam quandam *Apsal dictam*). No mūsdienu viedokļa raugoties, šajā dokumentā ir visai daudz pasvešu, acīmredzot dokumenta sastādītāju dotu, tulkotu vai pārveidotu nosaukumu.

1590. gada revīzija jeb lustrācija (***Lustracija starostwa Režickago***). Sal. poļu *lustracja* < lat. *lustratio* 'pāriešana, apiešana' – arklu revīzijas apzīmējums Žečpospolitā. Tās materiāli publicēti poļu valodā. Šajā dokumentā visai detalizēti aprakstīta Rēzeknes pils, saimniecības ēkas, baznīca, inventārs utt. Minēti daži hidronīmi, piemēram, Rēzeknes pils robežas Daugavpils virzienā sniedzas līdz *Rusas* upei (*Rusą* rzeką), *Koksas* ezers (nad jeziorem *Kochsen*), *Fosnoma* ezers (nad eziorom *Fosnom*), *Rēzeknes* upe (na rzece *Rzeżycy*), *Esena* ezers (nad ieziorem *Esen*), tiesības zvejot 3 ezeros: *Šrutorā* (*Schrutor*), *Muzē* (*Muze*), *Deblē* (*Deble*) u. c. Atrodama arī piezīme, ka Rēzeknes apkaimē daudz mūžamežu, kuriem cauri tek upe *Ikie*, kas iztek no Lubāna ezera un pa kuru kuģi var nokļūt līdz Rīgai. Šķiet, tā tomēr ir Aiviekste (*Iča* ir Aiviekstes pieteka), tā domā arī S. Škutāns [sk. Škutāns 1974: 118].

Minēti arī zemnieki, parasti to skaits. Zemnieki minēti bez vārdiem un uzvārdiem. Sastopami vairāki toreizējo pagastu nosaukumi, kuri gan, kā to konstatējusi ģeogrāfe Otīlija Kovaļevska, mūsdienu pagastiem vai pat draudzēm atbilst visai nosacīti [Kovaļevska 1917: 9. karte], piemēram, pohost *Krywanow* (citur: w *Krymanowym* Pohoscie), *Ciskaden*, *Sakstigalski* (arī w *Sakstigalskim* Pohoscie, arī w Pohoscie *Szakstygalskim*), *Nawtranski*, *Warkowski* pohost; arī *Ason*.

Kā no Rēzeknes *aizgājuši* (parasti pārdoti) īpašumi minēti: *Galēnu* muiža (*Galen* Moyża), *Pušas* ciems (Sioło *Puszym*), *Černaustu* ciems (Sioło *Czernaust*), *Makašānu* ciemā (w siele *Makaszanskim*) u. c.

Kopumā šīs revīzijas materiālos, kā redzams, biežāk minēti vietu nosaukumi, taču, tāpat kā iepriekš aplūkotajā dokumentā, ir daudz mūsdienās nezināmu nosaukumu.

1599. gada revīzija (*Revisio bonorum capitanteatus Rositentis de anno millesimo quingentesimo nonagesimo nono*). Arī šīs revīzijas materiālos atrodami tikai dižciltīgo vārdi un uzvārdi, vietējie zemnieki minēti tikai sporādiski. Sastopami vairāki vietu nosaukumi, piemēram, *Dricāni* (? – Škutāns, *Driczendorff*, arī *Dritczendorff*), *Maksānu* (*Makašānu* ? – Škutāns) villā (in villam *Maxen*), *Ciskādi* (*Cyskady*), *Sevinmuiža* (*Sevinmoyzae* dictis) Rēzeknes un Daugavpils (in districtu *Rositensi* et *Dunaburgensi*), *Rinicanu* lauki (agri *Riniciani*), *Mākoņkalns* (? – *A. S.*, *Wolkenbrok*), *Dukstigals* (*Ductichal*), *Zīberdorfa* (*Ziberdorf*), *Kansnas* pils (sub arce *Cansam*), *Biesonu* īpašumi (*Bieson*), *Sunimuiža* (*Sunnimoyża*), *Lavenu* tīrums (agrum *Lawen*), *Gersenas* kūriju (curiam *Gersen*), *Esmaras* kūrija (curiam *Esmar*), bet *Ismaras* ezers (in lacu *Ismariensi*), īpašumi *Rāzna* un *Dukstigals* pie *Rāznas* (*Resen* et *Duxtegallen* ad *Resen* sita), *Plešu* un *Ašu* muiža (praedium *Pleschen* et villam *Aschen*).

Šajā dokumentā minēti daži mikrotoponīmi, piemēram, jau iepriekšējā materiālā sastopamā Rāznas ezera sala *Absala*, kas atrodas *Lovkenu* pusē (insulam in *Resene* regione *Lowken* sitam *Absal*, sal. arī *Apsal* 1583. gada dokumentā), izņemot *Smimaku*, *Lukstu* pļavu (excepto prato *Smimak*, *Luxten*).

Sastopams arī zemnieka personvārds *Andrejs Gabens* (rusticam *Andreas Gabben*), kuru kopā ar muižiņu un šī zemnieka ģimeni un tīrumiem piešķīra *Mackānu* (in pago *Mackan*) ciemā no cituriene ienākušam Verneram Sostam.

Visai apjomīgs ir **1599. gada revīzijas jeb lustrācijas (*Lustracija starostwa Režickago*)** dokuments. Tajā plaši un detalizēti aprakstīta Rēzeknes pils un tās īpašumi, tīrumu apsaimniekošana. Minēti pils kalpotāji, kuri maksā nodokļus, piemēram, *Lowin Stogl*, *Lower niewidomy*, *Sebastyan Glinka, wożny*, *Woyciechowa Dąmbrowska, wdowa*, *Hans Tkacz*, *Piotrowa Cieslina, wdowa* u. c. Kā redzams, dažiem personvārdiem kā otrais komponents ir kāds raksturojums, piemēram, *Lower niewidomy* (sal. poļu *niewidomy* 'neredzīgs'), uz amatu norāda, piemēram, *Sebastyan Glinka, wożny* (sal. poļu *wożny* 'sētnieks'), arī *Hans Tkacz* (sal. poļu *tkacz* 'audējs'), uz vīra galdnieka amatu norāda atraitnes uzvārds un papildinformācija *Piotrowa Cieslina*, *wdowa* (sal. poļu *Cieslo* 'galdnieks').

Dots plašs pagastu nodokļu maksātāju saraksts, piemēram, *Krīvānu* pagastā (pogost *Krywanow*): *Lityn* s *Małnaczem*, *Daugowicz*, *Stalidzan*, *Jurgi*, *Jan*, *Łaur Pathmelnik*; Rāznas (*Razienski*) pagastā: *Andris Stylba*, *Gryden Jurgi*, *Laban*, *Pitheran*, *Jan Biezan*, *Anthus y Wasil Leymnove*, *Peter Sumpe, niewolny* 'nebrīvais'; *Ciskādu* (*Cischadzki*) pagastā: *Bernnowie*, *Spielo*, *Czoczewie, uboga służba* 'trūcīga saimniecība': *Bludniks*, *Łayzanowie*; *Sakstagala* (*Saxtagolski*) pagastā: *Spungianowie*, *Orgol z Brydaugiem*, *Juran Zimal*, *Uudy* (laikam drukas kļūda, iespējams, *Rudy*. Arī Škutāns to tulko kā *Rudais* [Škutāns 1974: 162]); *Naudysz z Kadynem, niewolny*; *Kašu* (*Kaszow*) pagastā: *Bartul Kasz, Surin z bratem* 'ar brāli', *Sleg z Kowalem. Piter Kucin*; *Nautrānu* (*Nauteranski*) pagastā: *Gallus z synem* 'ar dēlu' (S. Škutāns šo uzvārdu tulko kā *Gailis*),

Grycem Harman, *Weren*, *Gayman*; *Lubānas* (*Lubański*; nad ieziorem *Lubań*) pagasts: *Kurpnik*, *Tuczan*, *Skangal*, *Piteran*, *Baltyn*.

Vārkavas pagastā nav minēti nodokļu maksātāji, jo notiekot tiesas process. Visbagātīgāk ar nodokļu maksātāju uzvārdiem pārstāvēta *Asūne* (folwarek *Hassonski*). Šeit minēti zemnieki, kas maksā nodevas: *Jurin, Iwan Stylp, Aspel Piotr, Stak Andrzey, Biryn Pokol, Kowal Nixel, Hans Daylida, Mizeel Hetman, Klowon Andrey, Dylan Walter, Romul Piter, Gaylis Mikiel, Očkal Juryn, Rubin Mik, Zautan Marcin* u. c. Kā redzams, šeit personvārdi ir ar diviem komponentiem. Taču minēti arī personvārdi ar vienu komponentu (tikai vārds vai uzvārds): *Piter, Bobies, Hrubien, Lawczyn, Mondul* u. c. Redzami arī amatu nosaukumi, no kuriem tālāk attīstījušies uzvārdi, piemēram, *Kowal* (sal. poļu *kowal* 'kalējs'), *Daylida* (sal. 15. gadsimta liet. personv. *Mikucz Doylida* [Sinkevičiūte 2010], kam pamatā liet. *dailidė* 'namdaris, galdnieks').

Minēti vairāki hidronīmi: upe *Sarja* (rzeka *Saryą*, arī *Szarą*), pie *Esenes* ezera (nad ieziorem *Essen*), *Daugava* (*Dzwina*), upe *Asenica* (rzeka *Assenica*), pie *Zosnas* ezera (nad ieziorem *Zosnem*, upe *Valta* (*Waltha*), kas, iespējams, ir *Malta* [Škutāns 1974: 152], *Ciskadu* ezers (nad ieziorem *Cyskadskim*), *Vornovas* ezers (nad ieziorem *Wornowem*), retāk citi toponīmi, piemēram, *Oswiejas* muižas (imenia *Oswey*).

Fiksēti arī vairāki no Rēzeknes pils *aizgājušie* īpašumi, piemēram, *Zeimenu* folvarka (Folwarek *Zeymen*), *Pušas* ciems (wieś *Puszyn*, arī wsi *Puszinie*), pils ciems *Viļčani* (*Wilczany*) Vārkavas pagastā, *Tulas* pagasts (pogost *Thulen*), *Ramlenas* pagasts (*Ramlen* pogost), w *Krzywanowym* pogoście, na *Warkowie*, w *Saxtygalskim / Sakstygolskim*, *Makaszanskim* pogoście, *Ludkien-Moyża* w Nautheranskim pogoście.

Secinājumi

Kā redzams, 16. gadsimta revīziju materiāli ir bagātīgs un nozīmīgs onomastikas pētījumu avots, it sevišķi vēsturiskajā aspektā. Dokumentu sastādītāji, kā zināms, ir cittautieši, tāpēc vietu nosaukumiem ir visai daudz rakstības variantu (*Apsal* un *Absal*, w *Saxtygalskim / Sakstygolskim*, pogoście, *Esen* un *Essen*, *Hassonski* un *Hanzen*, *Hessen* 'Asūnes' *Ductichal* un *Duxtegallen* u. c.).

Revīziju dokumentos minētie vietējo iedzīvotāju personvārdi ir liecība par Latgales uzvārdu senumu, kā arī, iespējams, atspoguļo uzvārdu tapšanas vēsturi no iesaukām, amatu nosaukumiem u. c. Turpmākiem pētījumiem nepieciešams studēt senās kartes, lai identificētu dokumentos norādītās vietas.

LITERATŪRA UN AVOTI

Balode, L., Bušs, O. Das lettische Personennamensystem. *Europäische Personennamensysteme. Ein handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch Herausgegeben von Andrea Brendler und Silvio Brendler*. Hamburg: Baar, 2007.

Kovaļevska, O. Kas pirmais – uzvārds vai vietvārds? Uzvārdu veidošanās Latgalē un to saistība ar vietvārdiem. *Mežs, Ilmārs. Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 24–43; arī 9. karte.

Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystychnym. Tom XIII. Inflanty. Część I. Wydali Jan Jakubowski i Józef Kordzikowski. Warszawa: Skład głowny w księgarni Gebethnera i Wolfa, 1915.

Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.

Sinkevičiūte, D. *Kokios yra mūsų pavardės? [What are our surnames?]*. Available: https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kokios-yra-musu-pavardes.d?id=31451 957

Škutāns, S. *Dokumenti par klaušu laikim Latgolā*. Minhene: Latgaļu izdevnīceiba, 1974.

Историко-юридическіе матеріалы, извлеченные изъ актожыкъ книгъ губерній Витебской и Могилевской, хранищихся въ центральномъ архиве в Витебске, и изданные подъ редакціеюи. д. архиваріуса сего архива Дм. Ив. Выпуск двадцатъ седъмой. Витебск: Губернская Типо-Литографія, 1898, с. 132–147.

Elga SKRŪZMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Galvas spožums un posts G. Manceļa „Postillā" frazeoloģiskā aspektā (II)[1]

Summary

Brilliance and Misery of *head* (*galva*) in *"Lang-gewünschte Lettische Postill"* by Georg Manzel from the Phraseological Viewpoint (II)

Somatic phraseological units with the component *galva* 'head' included in the sermon-collection *"Lang-gewünschte Lettische Postill"* (1654) by G. Manzel are interesting as regards their structure and shades of meaning, as well as language history.

The most laconic phraseological units (in terms of form) are fascinating with strong expression caused by the use of stylistically coloured vocabulary (e.g. *aurēt un pillā galvā brēkt* 'to shout and scream in full head'). In multicomponent phraseological units, the word *galva* 'head' is found both in the basic form of the respective phraseological unit as a key word (*mīt uz galvas* 'to tread on the head') and as an additional component in its extended versions, which language users refuse over time for more focused expression (*neaizskārt ne matiņu uz galvas* > *neaizskārt ne matu* 'not to touch a hair on head' > 'not to touch a hair').

Nowadays several archaic phraseological units have not been included in dictionaries; they are seldom used in the language.

Key words: *phraseological unit*, *stylistic expression, shades of meaning, archaic vocabulary*

*

Georga Manceļa (*Georg Mancelius*) spredīķu krājumā „Lang-gewünschte Lettische Postill" (1654; „Ilgi gaidītā latviešu postilla"[2]) sastopamie somatiskie frazeoloģismi ar leksēmu *galva* ir saistoši kā struktūras, tā nozīmju nianšu ziņā, turklāt interesants ir to liktenis vēstures līkločos. Rakstā turpināts iesāktais [Skrūzmane 2020] un analizēti daži neparastāki frazeoloģismi un to varianti, piem., *iet pār galvu*, *mīt uz galvas*, *iten kā uguns uz galvas*, *samīt kā elles čūskai to galvu* u. tml.

iet* (*aug*) *pār [kāda] ***galvu*** 'sagādā nepatikšanas, bēdas'

Abos piemēros ar minēto frazeoloģismu līdzās iekļauts arī otrs stabils vārdu savienojums (*nospiež*) *kā nasta* ('saka, ja kādu kas ilgi un ļoti nomāc, dara grūtsirdīgu' [LFV 2000: 807]). Tas papildina galveno variantu gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi. Abus frazeoloģismus vienojošā apkaime *grēki* kā katalizators veicina līdzās esošo frazeoloģismu ekspresiju. Sk. piem.: *Kungs .. tawas Bulltas gir eekſchan mann / und tawa Rohka ſpeeſch mann .. / aiſto manni Ghräki eet par mannu Ghallwu / und ka kahda ghruhta naſta gir tee mann ghruti tappuśchi.* (LP1 393, 16–23)[3]; *Manni Ghräki gir*

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

[2] Turpmāk rakstā „Postilla".

[3] Piemēri saglabāti interneta vietnes http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp rakstībā, tikai § [*Je§us*] aizstāts ar ſ [*JEſus*]. Aiz piemēra norādīts „Postillas" daļas, lappuses un rindu kārtas numurs.

par mannu Ghallwu aughuschi / und ka ghruhta Naśta / gir tee mann ghruhti kļuuschi. (LP3 108, 26–27)

„Postillas" frazeoloģisma *iet pār galvu* nozīme ir tuva tēzaurā definētajai nozīmei (2. 'saka, ja jāpārdzīvo bēdas, nepatikšanas' [Tez. llvv; Tez. lv]). Turklāt *aug pār manu galvu grēki kā grūta nasta* šajā kontekstā būtu uztverams kā frazeoloģisma *nākt pār manu galvu* kontekstuāli sinonīmisks variants, kas raksturo pieaugošas bezcerības un izmisuma stāvokli.

Vārdnīcās sastopami sinonīmiski frazeoloģisma varianti, kuros mainās tikai virzību nosaucošais komponents *nākt – iet – laist – mest* (*mētāt*) *pār galvu*, bet nozīmes skaidrojums ir būtībā vienāds, raksturots ar radniecīgām nozīmes niansēm, atšķiras tikai leksikas izvēle. (Piem.: *iet pār galvu* pareti 1. 'saka par to, ko viegli pārdzīvo, neievēro'; .. [Tez. llvv; tāpat Tez. lv]; *laist pār galvu* .. 'neļauties negatīvām emocijām, neraizēties, nepārdzīvot nepatīkamo; atstāt bez ievērības' [LFV 363]; *laist* (retāk *mest*) *pār galvu* .. 'neievērot (parasti ko nepatīkamu)' [Tez. llvv; Tez. lv papildu nozīmes nianse 'neuztraukties (par ko)'; līdzīgi VIV I: 448]; kā stabils vārdu savienojums *pār* .. *galvu laist* vai *mest* (*mētāt*) ievietots [ME I: 597]; frazeoloģisma statusā fiksēts *nākt pār kāda galvu* [LKFV 1965: 171].)

mīt uz galvas [kādam] 'censties uzkundzēties, izmantot, apspiest'

Labi pazīstamā frazeoloģisma *kāpt uz galvas* leksiskais variants, kurā tradicionālais *kāpt* aizstāts ar mūsdienās salīdzinoši retāk sastopamu sinonīmu *mīt* – un kura nozīme ir sakritīga ar tēzaurā definēto nozīmi ('censties uzkundzēties, apspiest' [Tez. lv]). Sk. piem.: ..*O Zillwähx / nhe jemmeeß Prahta` zittam us Ghallwas miet / dohma / mums wiſśeem .. weens zellſch* [nāve]. ..*Deews tohß Lappnus nhe warr ee=redſeht.* (LP2 269[249], 23–27) ME šāds vārdu savienojums nav fiksēts vispār. Mūsdienās frazeoloģisma nozīmes izpratne plašāka: 'censties būt noteicējam, neievērojot kāda cieņu, tiesības, uzkundzēties; neklausīt' [LFV 361; arī VIV I: 373].

samīt (***saspārdīt***) ***galvu*** [kādam/kā kādam] 'iznīcināt, padarīt nekaitīgu, uzvarēt'

Frazeoloģisms „Postillā" ir interesants daudzu variantu un dažviet G. Manceļa arī liekvārdīgas daiļrunības dēļ. Spredīkos tas konsekventi lietots abstrakta ļaunuma raksturojumam, piesaucot klausītājiem labi pazīstamas reālijas un izmantojot valodā vispārzināmu nozīmes pārnesumu – čūsku kā ļaunuma simbolu, nostiprinot līdz mūsdienām saglabājušos priekšstatu, ka vārds *čūska* vispirms izraisa asociācijas ar odzi un ļaunumu (sk. tezaurs.lv). To apliecina arī frazeoloģisma šķirklis *kā odze* (*čūska*) ['saka par ļoti niknu, sadusmotu sievieti' LFV 847].

„Postillā" ļaunums tiek vispusīgi raksturots, vispirms abus komponentus saliekot salīdzinājuma konstrukcijā kā salīdzināmo – *velnu* un salīdzinātāju – *čūsku*: [Jēzum] .. *buhß tam* ***Wällam / ka Elles Tſchuhßkai*** *to Ghallwu śamiet / und to Paſśaul peſtiet..* (LP1 41, 13–14)

Citādā formā līdzīgs saturs (*elles čūska* 'velns') izteikts, atsakoties no salīdzinājuma konstrukcijas un izmantojot abu komponentu metaforisko ietilpību: [Jēzus ir] .. *Kungs / katters* ***tai Tſchuhßkai / tam Wallam*** *to Ghallwu śa=minnis*. (LP1 303, 29–30); ..*Chriſtus gir ſtipprahx nhe ka taß Wälls / .. to warr uswahreht / Wings* ***gir tai Tſchuhßkai*** *to Ghallwu śa=minnis / Wings gir to Eenaidneeku teeſśajis..* (LP1 320–321, 27–3; sk. arī LP1 261, 4–7); .. *JEſus Chriſtus / katters* ***tai Elles=Tſchuhßkai*** *to*

Ghallwu ſaminnis / zeetis gir. (LP3 146, 4–5) Starp daiļrunīgajiem autora attieksmes demonstrējumiem ekspresīvākais ir frazeoloģisma variants ar tendenciozi agresīvāku saturu – *saspārdīt tai čūskai tam velnam to galvu*. Sk. piem.: *JEſus Chriſtus litzis .. Eewai pa=śluddenaht / śatzidams: Tahß Śeewas Śähklai buhß* ***tai Tſchuhßkai tam Wällam*** *to Ghallwu śa=ſpahrdiet..* (LP1 346, 26–29)

„Postillā" vārdu savienojums ar frazeoloģisma potenciālu un spilgtu nozīmes pārnesumu G. Manceļa interpretācijā paplašinājuma dēļ kļūst par frazeoloģisma okazionālu lietojumu, kas nav izturējis laika pārbaudi un valodas attīstības procesā reducējies līdz lakoniskajam *samīt* mūsdienās.

kur savu galviņu likt 'patvērums: reāls, materiāls un/vai garīgs'

Vispārīgi vārdkopas nozīme ietver kā tieši materiālu, tā garīgu dimensiju raksturojumu, turklāt pēdējais ar lielāku abstrakcijas pakāpi izceļ izšķiršanos par labu tieši frazeoloģisma statusam; spredīkī vairāk par mājvietas trūkumu uzsvērta nokļūšana bezcerīgā situācijā: *.. Debbeſśo Tähws .. weenighu Dählu .. dohd .. Bähdaß / Nhelaimeh .. / ka winjam nhe tick dauds gir / kurr wings warrätu śawu Ghallwinju lickt / wings dohd to Paggaņo Rokahß..* (LP1 552–553, 28–3)

Frazeoloģisma lietojums „Postillā" atšķiras ar skaidri jaušamo ekspresivitāti un abstrakcijas pakāpi, salīdzinot ar vārdnīcās fiksētām piezemētākām nozīmēm, kas vairāk akcentē materiālas pajumtes resp. mītnes trūkumu ('kur rast mājokli, piemesties, palikt' [LFV 362]; 'saka, ja cilvēkam ir savs patvērums, pajumte, apmešanās vieta' [Tez. lv, Tez. llvv]).

visā (***pilnā***) ***galvā brēkt*** 'ļoti skaļi; cik stipri spēj'

„Postillā" ir abi biežāk minētie frazeoloģisma varianti – gan *brēkt visā galvā*, gan *pilnā galvā*. Sk. piem.: *Tee Juddi wiſśa` Ghallwa` brähtz prettie: Śitt winju Kruśta`!* (LP3 98, 15–16]); *.. Deewa Kallpi / ka Wacktineeki ſtahw / aureh und pilla` Ghallwa` brähtz. Attſtahjeeta no Ghräkeem / und mahzaiteeß labbe darriet..* (LP3 28, 10–12)

Frazeoloģisma un tā nozīmes formulējums pilnībā atbilst LFV ierakstītajam [LFV 377], G. Manceļa izmantotā frazeoloģisma apkaime *brēkt* ir sinonīmiska vārdnīcā minētajiem galvenā varianta vārdiem *kliegt*, *raudāt* [līdzīgi LKFV 170; ĒIV I: 339; KnIV I: 323; Tez. lv; arī KIV I: 313 – ar norādi 'pārvērstā balsī']. Leksēma *brēkt* fiksēta vienīgi ME vārdkopā – *visā galvā brēkt*, *kliegt* [ME I: 596]. No mūsdienu viedokļa G. Manceļa oriģinalitāti apliecina „Postillas" tekstā izmantotais sinonīms *aurēt*, kurš nav minēts nevienā no vārdnīcām kā tradicionāla frazeoloģisma apkaime.

no galvas (***galvu/galvas-virsu***) ***līdz kāju-papēžiem*** 'aptverot visu augumu, viscaur'

„Postillā" nav neviena ierastāka frazeoloģisma *no galvas līdz kājām* ('pamatīgi, viscauri, visā augumā' [VĪV 1974: 116]; Tez. lv un LFV frazeoloģismu papildina norāde: retāk *līdz papēžiem* [LFV 366]), kas sastatījumā ar G. Manceļa daiļrunīgo spredīķu tekstu atspoguļo valodas vēsturiskās attīstības procesu, laika gaitā pārejot uz lakoniskāko variantu lietojumu mūsdienās. G. Manceļa valodā dominē vēlme būt spilgtam un precīzam, dažbrīd lielāka iespaida labad frazeoloģisms papildināts arī ar kādu nozīmes ziņā atbilstošu elementu. To apliecina nozīmes ziņā identiskie „Postillā" fiksētie varianti. Sk. piem.: [Apustuļi] *.. meckleh tee Pataghas ar Maſgheem und aſśahm Naggliņahm zaure śiſtas / śakappa Winju* [Jēzu] *no Ghallwas lieds Kahja=Papehſcheem*

ka Wings tiers Aſśins by.. (LP3 99, 7–10); *.. Job / ar nicknu Śährghu tappa apmäſts / ar Aughoņeems und breeßmigheem Wahteem no Ghallwu lieds Kahjo=papehſcheem..* (LP2 81, 17–19); [Jēzus] *.. tah kļua ar Patagham ißkappahtz / ka .. wings wiß Aſśinis ween / no Ghallwas=wirſśu ihs Kahjo=Papehſcheem by.* (LP3 109–110, 29–1)

G. Mancelim raksturīgās frazeoloģismu paplašināšanas rezultātā frazeoloģismu komponenta statusu latviešu valodā iegūst arī retāk lietotas leksēmas (*galvas-skriemelis*) [Skrūzmane 2015: 136–138]. Sk. piem.: *Wiſśi winji Lohzekļi / wiſśas winjas Meeſśas no Kahjo=papehſcheem / lieds patt Ghallwa=Skremeļam trieß no leelahm $irrds= Mohkahm.. Wings* [Jēzus] *ſchkeetahß .. no śawu Däbbäſśu Tähwu attſtahtz.* (LP3 10, 15–19)

lauzt galvu un kaklu [kādam] 'iet bojā, neizturēt'

Sk. piem.: [Gribēja Jēzu] *.. no tennenes* [kalna] *noghruſt ſemmeh / ka winjam Ghallwu und Kacklu lauſt by..* (LP3 13, 22–23)

„Postillas" frazeoloģisms raksturo fiziskas ciešanas, tā nozīme daļēji sakrīt ar definēto LVF (*lauzt kaklu* 1. 'krītot sasisties, nosisties; iet bojā, neizturēt..' [LFV 481]). Tajā nav saskatāma laika gaitā notikusī nozīmes nianšu tālāka attīstība pārejā no vārdkopas tiešās nozīmes uz pārnesto, ko atspoguļo formāli atbilstošākais frazeoloģisms *lauzt kaklu kādam* ('sagādāt kādam ko ļaunu, nepatīkamu, pārmācīt, pieveikt' [LFV 483]). Frazeoloģisma paplašināšana ar leksēmu *galva* uzskatāma par G. Manceļa valodas stila elementu, kas nozīmes nianšu atklāsmei nebūtisks. Arī folkloras materiāli liecina par teicēju pārliecību, ka gana ar lakonisku sakāmo: *Es meitiņa kā liepiņa, / Sarkans rožu vainadziņš. / Puiši manim pakaļ skrēja, / tikko galvas nenolauza. / Skrej puisīti, lauz galviņu, / Tu jau mani nedabūsi.* [Dainu skapis]

iten kā uguns uz galvas (*ir*) 'ļoti ātri, neapturami'

Ļoti izteiksmīgs un veiksmīgs, ekspresijas pilns frazeoloģisma *kā uguns* paplašināts variants (3. nozīme: 'ļoti ātri, neapturami' [LFV 1279]). Interesanti, ka vārdnīcā šī frazeoloģisma nozīme vienīgā nav tieši saistīta ar cilvēku atšķirībā no divām pārējām (1. '..nevaldāms, ļoti dusmīgs'; 2. savienojumā ar *sarkt..* [LFV 1278]). Turpretī „Postillā" tas nepārprotami ir somatisks frazeoloģisms ar tajā iekļautu precizējošu komponentu *galva*, un pārsemantizējums izmantots tieši cilvēku raksturošanai. Sk. piem.: [Mācieties] *.. juhß / kattri wähle nahk Baſniza` / und tick ee=ghajuschi / tudeļļ attkal bähg ara / ihten ka buhtu teems Vgguns us Ghallwas bijis.* (LP1 134, 18–20)

neaizskārt ne matiņu uz galvas [kādam] 'nenodarīt ne mazāko ļaunumu, neaiztikt'

Frazeoloģismam *neaizskārt* (*ne*) *matu* ar jau minēto nozīmi [LFV 2000, 664]) „Postillā" ir sastopami vairāki varianti, piem., *nhe buhß jums nhe Mattu ais=ſkahrt* (LP3 14, 30) un *nhe Matta= Ghalls aißſkahrtz tappa* (LP2 246, 27). Līdzās ir G. Manceļa paplašināts variants ar leksēmas *mats* deminutīva formu *matiņš* un otru somatisko komponentu *galva*, vēl vairāk kāpinot vēlamo ekspresiju: *Jrr śawus paſſchus Eenaidneekus und wiſśu winjo Runnas und Paddomu wings* [Jēzus] *ta ſinnaja und ſpehja ghroſiet / ka tee pirrms Laiku winjam nhe Mattinju us Ghallwas drieſteja ais=ſkarrt.* (LP1 8, 13–16)

[grēki] ***vairāk nekā mati*** [kam] ***uz galvu / virs*** [kāda] ***galvas*** 'ļoti daudz; lielā vairumā'

G. Manceļa stilam raksturīgi daudzkomponentu frazeoloģismi. Frazeoloģismam (*grēki*) *ir vairāk nekā* [kādam] *mati uz galvu/virs* [kāda] *galvas* (paplašināts variants *grēki ir vairāk nekā smiltis jūrmalī un mati uz galvas*) – „Postillā" kopā četri lietojumi, tā nozīmes atbilstošākais skaidrojums formulēts SISV (2. dsk. *kā matu uz galvas* iron. '*ļoti daudz; lielā vairumā*' [SISV 2001: 135]), kur par galveno izcelta tieši kvantitāte, un tos saista vienveidīga šaura apkaime (*grēki*) un vienveidīgs vietniekvārdu lietojums kā apkaimes, tā frazeoloģisma komponentu statusā [sk. arī Skrūzmane 2014: 261–264].

Sk. piem.: *Manni* ***Ghräki*** *gir mann śa=twäruschi / ka eß nhe warru redſeht / to gir wairahk nhe ka mann Matti wirß* ***mannas*** *Ghallwas.* (LP3 108, 27–29); *Mann wairahk* ***Ghräki*** */ nhe ka Matti us* ***mannu*** *Ghallwu.* (LP2 373, 26–27); *..śacka tawa $irrds patti / tu eſśi leels Ghrehzeneex / töw gir wairahk* ***Ghräki*** */ nhe ka Matti us* ***tawu*** *Ghallwu.* (LP1 550, 12–14)

Pēdējais šīs grupas piemērs no trim pārējiem atšķiras ar paplašinājumu, kas veido sinonīmisku frazeoloģismu blīvējumu: *.. eß äßmu ghräkojis / nheparei ſe darrijis / äßmu beßdeewiegs bijis / und attkahpeeß / manni Ghräki gir wairahk* ***/ nhe ka $milltis Juhr=maly*** */ und* ***Matti us Ghallwas*** */ eß nhe äßmu zeeniegs / ka eß tawa mieļa Dähla Mahzeklis..* (LP3 68, 22–26) Iespaida vairošanai izmantotā divu sinonīmiskas nozīmes frazeoloģismu apvienošana (*vairāk nekā smiltis jūrmalī* un *vairāk nekā mati uz galvas*) G. Mancelim ir raksturīga, palielinot frazeoloģismu ekspresivitātes iespaidu to savstarpējā mijiedarbībā.

Problemātisks ir jautājums par frazeoloģisma *vairāk nekā matu uz galvas* uzskatīšanu par arhaisku un novecojušu, jo mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās tas nav fiksēts (tikai [LKFV 288] *vairāk parādu nekā matu uz galvas*). Iespējams, skaidrojums ir sašaurinātā lietojuma sfēra, jo frazeoloģisms vairāk sastopams tieši reliģiska satura tekstos, piemēram: *Vairāk nekā matu uz manas galvas ir to, kas mani bez vainas ienīst.* (Bīb$_{-e}$)

Secinājumi

„Postillā" somatiskie frazeoloģismi ar komponentu *galva* ir interesanti kā struktūras un nozīmju nianšu, tā arī valodas vēstures aspektā. Formas ziņā lakoniskākie saista ar izteiktu ekspresiju, izmantojot stilistiski iekrāsotu leksiku (piem., *brēkt* un *aurēt*). Daudzkomponentu frazeoloģismos G. Mancelim raksturīga: 1) frazeoloģismu paplašināšana, to leksiskajā sastāvā iekļaujot papildu komponentus un veidojot kvantitatīvi atšķirīgus frazeoloģisma variantus un okazionālus frazeoloģisma pārveidojumus; 2) sinonīmisku komponentu blīvēšana (tostarp divu sinonīmisku frazeoloģismu iekļaušana); 3) dažādas nozīmes frazeoloģismu līdzāspastāvēšana un lietojums viena teikuma robežās.

Ja leksēma *galva* nav uzskatāma par attiecīgā „Postillas" frazeoloģisma atslēgas vārdu, tad laika gaitā tā atmesta valodas ekonomijas dēļ kā nozīmes nianšu atklāsmei nebūtisks elements, valodā izmantojot īsākos frazeoloģismu variantus (piem., *neaizskārt ne matiņu uz galvas* > *neaizskārt ne matu*) vai tikai vārda pārnesto nozīmi (*samīt tam velnam kā elles čūskai to galvu* > *samīt*).

Mūsdienās daļa arhaisko frazeoloģismu vārdnīcās nav fiksēti un valodā reti lietoti, bet tie ir un būs interesanti valodas vēstures un G. Manceļa personības nopelnu aspektā.

AVOTI UN LITERATŪRA

Bīb.$_{e}$ – *Bībele*. Pieejams: http://www.bibele.lv/bibele/bibele.php

Dainuskapis – *Krišjāņa Barona Dainu skapis*. Pieejams: http://dainuskapis.lv/meklet/190/galvi%C5%86u

ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 1977.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2000.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

KnIV – Balode, S., Jansone, I. *Kalnienas izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017.

LKFV – Caubuliņa, D., Ozoliņa, Ņ., Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca = Латышско-русский фразеологический словарь*. Rīga: Liesma, 1965.

LP1, LP2, LP3 – Manzelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Pieejams: http://www.korpuss.lv/senie

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis Endzelīns J. 1.–4. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Postilla – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Riga: 1654. Pieejams: http://korpuss.lv/senie/toc.jsp

SISV 2001 – Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001.

Skrūzmane 2014 – Skrūzmane, E. Georga Manceļa *Postillā* retāk sastopamie somatiskie frazeoloģismi. III. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 18 (1). Liepāja: LiePA, 2013, 260.–271. lpp.

Skrūzmane 2015 – Skrūzmane, E. Georga Manceļa *Postillā* retāk sastopamie somatiskie frazeoloģismi. IV. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 19 (1). Liepāja: LiePA, 2013, 132.–143. lpp.

Skrūzmane 2020 – Skrūzmane, E. *Galvas* spožums un posts G. Manceļa „Postillā" frazeoloģiskā aspektā. (I). No: *Valoda – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXX. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2020, 36.–41. lpp.

Tez. llvv – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/llvv/

Tez. lv – *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: http://www.tezaurs.lv

VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

VĪV – Rūķe-Draviņa, V. *Vārds īstā vietā*: frazeoloģismu krājums. Stokholma: Daugava, 1974.

Anna VULĀNE, Evija ŠMATOVA
(LU Latviešu valodas institūts)

Personvārdu variācijas dažās augšzemnieku dialekta izloksnēs[1]

Summary

Variations of Personal Names in Some Subdialects of the High Latvian Dialect

The system of Latvian personal names has been researched in scientific articles, monographs as well as in dictionaries. However, many areas remain unexplored. One of them is the Latgalian preface system, which saw the purposeful introduction of the names of the canonized saints of the church with the advent of Christianity. Even less research has been carried out on the variants of personal names used in day-to-day communication.

The aim of the study is to find out what word-building techniques and means were used in the making of hypocoristics and diminutives of christenings in the High Latvian dialect subdialects of Nautrēni and Dricēni. Given that many canonical words borrowed from the ancient languages were phonetically foreign to the Latvian language, they began to be used in a modified form. Usually, long words were abbreviated in various ways, derived, creating hypocoristics and diminutives, e.g. *Ignācijs* > *Ignats* > *Ignateņš, Antonija* > *Ante* > *Anteite*. Over time, some hypocoristics became the official names. 130 christenings were used for the study, for which 200 hypocoristics and more than 200 diminutives were obtained.

In both dialects, hypocoristics are mostly derived of multi-syllable, and rarely – double-syllable – words, largely using various abbreviation forms of personal names and, less often, suffixation, while diminutives are mainly built with suffixes of appropriate semantics.

Key words: *onomastics, anthroponomastics, hypocoristics, word-formation, sub-dialect*

*

Ievads

Personvārdi pieder valodas universālijām, jo tie atrodami jebkurā valodā. Kultūrspecifiskās nianses atklājas to izvēles tradīcijās, motivācijā un funkcionālajā dažādībā, respektīvi, katrai valodai ir antroponīmiskā sistēma, bet to apakšsistēmu kopums ir lingvokulturāli specifisks [Ainiala, Saarelma, Sjöblom, 2012: 125]. Tās veidojušās ilgā laika posmā dažādu faktoru – vides, tradīciju, vēstures, valsts tiesiskās un ekonomiskās sistēmas, Baznīcas, kontaktvalodu – ietekmē [Blese 1929; Siliņš 1990; Bušs 1999; Balodis 2018]. Personvārds ir būtiska identitātes zīme, kas cilvēku saista gan ar dzimtu, gan sabiedrību, kurā viņš ienāk un tiek identificēts tieši pēc vārda un uzvārda, bet neformālajā saziņā – pēc iesaukas, segvārda, hipokoristikas u. tml. Ja uzvārdu (to pastāvēšanas laikā) bērns pārmanto no vecākiem, tad priekšvārda izvēle ir relatīvi brīva. Tomēr šī brīvība arī nav bezgalīga. Kā norāda Ričards Alfords (*Richard Alford*), vārda izvēles pamatā var būt pareģošana, stingri noteikta vai nosacīti brīva sistēma, pilnīgi brīva izvēle [Alford 1988: 129].

Latviešu antroponīmi raksturoti zinātniskos rakstos un monogrāfijās, apkopoti vārdnīcās [sk., piem., Balode 2007]. Uzmanība lielākoties veltīta oficiālo priekšvārdu

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

un uzvārdu sistēmai, mūsdienās aktīvi tiek pētītas arī dažādu sociālo grupu, īpaši jauniešu, vidē un izlokšņu teritorijā funkcionējošās iesaukas, skatīti arī personvārdu deminutīvi, tomēr vēl ir daudz neizpētītu jomu, uz ko savulaik pamatoti norādījusi Renāte Siliņa-Piņķe: *„Latviešu personvārdu vēsturē ir vēl daudz neizzinātu vai līdz galam neizpētītu lappušu. Viena no plašākajām jomām ir līdz ar kristietības ieviešanu personvārdu apritē ienākušie baznīcas kanonizēto svēto vārdi, kas gadsimtu gaitā ir gan adaptēti, gan dažādi pārveidoti – īsināti, atvasināti u. tml., tādējādi radot daudz dažādu latviešu personvārdu.”* [Siliņa-Piņķe 2015: 188] Nepietiekami izzināta Latgales priekšvārdu sistēma, kurā līdz ar kristietības ienākšanu tika mērķtiecīgi ieviesti baznīcas kanonizēto svēto vārdi [Latkovskis 1968, 1971; Jurģīte 2005; Leikuma 2008]. Vēl mazāk pētīti ir personvārdu varianti – deminutīvi un hipokoristikas, ko lieto ikdienas saziņā ne tikai latviešu literārajā sarunvalodā, bet arī izloksnēs. Tāpēc šī raksta mērķis ir sniegt ieskatu, kādi vārddarināšanas paņēmieni un līdzekļi izmantoti, darinot kristāmvārdu hipokoristikas augšzemnieku dialekta Dricānu un Nautrēnu izloksnē.

Mūsdienās nav vienota uzskata, kas ir hipokoristika. Onomastikā šis termins ienācis no sengrieķu valodas un tiek dažādi traktēts. Tā Starptautiskās Onomastikas zinātņu komisijas (*International Council of Onomastic Sciences*) izstrādātajā terminu vārdnīcā hipokoristika tiek skaidrota kā *vārda neoficiāla ekspresīva forma, kas morfoloģiski darināta no personvārda (antroponīma), piem., Dick (for Richard) in English, Iza (for Izabela) in Polish, Nacho (for Ignacio) in Spanish, Ivica (for Ivan) in Croatian* [ICOS]. No šīs definīcijas izriet, ka hipokoristika ir jebkurš personvārda pārveidojums, t. sk. deminutīvs, ko lieto neoficiālajā saziņā, kaut gan piemēri vairāk attiecināmi uz priekšvārda pārveidojumiem, ko ikdienas saziņā lieto kā neitrālus vārda sinonīmus. Arī *baltu onomastikā,* kā atzīst Laimute Balode, *sakari starp hipokoristiku un personvārda deminutīvu vēl nav pilnīgi definēti* [Balode 2018: 197]. Čehu valodā par hipokoristikām dēvē arī vietvārdu neoficiālos variantus, t. sk. deminutīvus [ICOS Czech]. Čehu valodnieks Svjatopluks Pastiržiks (*Svatopluk Pastyřík*) nosauc vairākas hipokoristiku pazīmes: emocionālais un stilistiskais marķējums, komunikatīvā aktualitāte, dinamiskums, mainīgums, neoficiālums un neparastums, turklāt tās sniedz informāciju arī par savstarpējo attiecību vides, sociālajām, ģeogrāfiskajām u. c. īpatnībām [Pastyřík 2005]. Šāds skaidrojums pamatā attiecināms uz deminutīviem, jo hipokoristikas parasti ir emocionāli neitrālas. Tomēr dažas no minētajām pazīmēm piemīt: hipokorioistikas ir komunikatīvi nozīmīgi, aktīvi vārda neoficiālie varianti, kas ir stilistiski ierobežoti, bieži vien neparasti, attiecīgās valodas, izloksnes sistēmai atbilstoši darinājumi, kam piemīt arī kultūrvēsturiskā konotācija.

Arī angļu un vācu valodā terminu *hipokoristika* attiecina uz vārda deminutīviem un mīļvārdiņiem, savukārt krievu valodā apzīmējumu *hipokoristisks vārds, hipokoristiska forma* lietojums nav viendabīgs – to lieto gan šaurākā, gan plašākā nozīmē. Somu onomastikā tiek lietoti divi apzīmējumi – *hipokorisms* [*hypocorism*] – vārda variants, kas radies no pamatvārda un ieguvis oficiālu [*Johannes → Giovanni, Ivan, Johan, John; Juha, Jukka, Jussi*) vai neoficiālu [*Leonard → Lenny, Heikki → Hese, Mäkeläinen → Mäkkäri*] statusu. Savukārt *hipokoristisks papildvārds* [*hypocoristic byname*] ir personas priekšvārda vai uzvārda hipokorisma neoficiālais papildvārds [*Jennifer → Jenny, Valtonen → Valtsu*] [Ainiala, Saarelma, Sjöblom 2012: 133].

Latviešu valodniecībā jēdziens *hipokoristika* ir dažādi traktēts. Tā Klāvs Siliņš norāda, ka „Latviešu personvārdu vārdnīcas" *iedaļā „deminutīvi" uzskaitītas personvārda neregulārās deminutīvformas, resp., hipokoristikas*, turpat komentējot, ka *dažas no tām varbūt pareizāk būtu dēvēt par iesaukām, kas veidotas no personvārda* [Siliņš 1990: 25]. Vārdnīcas zinātniskais redaktors Ojārs Bušs priekšvārdā precizē, ka par hipokoristikām sauktas *neoficiāli lietotas saīsinātās un dažādi pārveidotās personvārdu formas* [Bušs 1990: 31]. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" kā sinonīmi doti termini *hipokoristika* un *hipokoristisks vārds*, kas definēts kā *personvārda (parasti priekšvārda) saīsināta vai citādi pārveidota neoficiāla forma, piemēram, Kaža < Kārlis, Skaiča < Skaidrīte, Annuža < Anna. Par hipokoristiskiem vārdiem parasti neuzskata personvārda deminutīvus* [VPSV 2007: 144]. Piebilde par deminutīviem konkretizē šīs definīcijas jēgu, tomēr ilustrējošais piemērs *Annuža* nonāk ar to pretrunā. Tajā pašā laikā tā ir būtiska, analizējot pētāmo izlokšņu materiālu, kurā sastopami vairāki vēsturiski deminutīvi [par to sk. arī Leikuma 2008: 65], kas tiek lietoti kā personvārda neitrāls variants, nepapildinot to ar deminutīvo vai emocionālo konotāciju.

Materiāla analīze

Kā zināms, latviešu valodā tiek izmantota divkomponentu personvārdu sistēma, kurā katram cilvēkam ir divām personvārdu kategorijām piederīgas oficiālas nominatīvās vienības, parasti priekšvārds (vai vairāki priekšvārdi) un uzvārds vai dubultuzvārds. Tiem var būt vairākas kombinācijas, jo gan no vārda, gan daudziem uzvārdiem latviešu valodā iespējams darināt hipokoristikas un deminutīvus, piemēram, *Agnese – Agne, Agnesīte; Aivars – Aivis, Aivariņš; Butkāne/-s – Butkānīte, Butkāniņš*. Paralēli tiem var funkcionēt arī dažādas iesaukas, mūsdienās – e-segvārdi. Turklāt arī šajā sistēmā var būt vēsturiski un reliģiski nosacītas atšķirības. Latgalē, piemēram, senāk divu priekšvārdu sistēma nepastāvēja, jo vairākus gadu simtus tika lietoti klasiskie Baznīcas kristāmvārdi [Leikuma 1994]. Parasti tika izvēlēts viens kristītais vārds un otrs, plašāk nezināmais, stiprinātais vārds, ko bērns ieguva jau kaut cik apzinātā vecumā un kas personas dokumentos neparādījās. Vārda izvēle bija ierobežota – bērnam deva kanonisko personvārdu, nevis vecāku jebkuru izvēlētu vai izdomātu vārdu, jo ar Trientas koncila (16. gs.) lēmumu bija noteikts, ka kristāmiem bērniem jādod Svēto vārdi, lai bērns tiktu aizsargāts un būtu dievbijīgs [Rubulis 1990: 217]. Ja vārds nebija atrodams kanoniskajā kalendārā, garīdznieks varēja arī atteikties kristīt bērnu un likt izvēlēties citu [Latkovskis 1968: 68]. *Jaundzimušajiem parasti netika doti vecāku vārdi. [..] Svarīga loma šajā procesā bija garīdzniekam, kuram piederēja galavārds, jo tieši viņš ne tikai kristīja bērnu, bet noteica arī to, vai šis vārds var tikt bērnam dots* [Jurģīte 2005: 30]. Daļa kanonisko vārdu, kuri nākuši no grieķu, senebreju vai citas valodas, fonētiski bija pasveši latviešu valodai, konkrētai izloksnei, tāpēc tos sāka lietot pārveidotā formā, piem., *Ignācijs* aizstāts ar *Ignats*, *Bartolomejs* – ar *Bērtulis*, kas ar laiku kļuva par oficiālo vārdu. Vēl biežāk garie vārdi tika dažādi īsināti, radot hipokoristikas resp. hipokoristiskus vārdus.

Lai noskaidrotu hipokoristiku lietojumu Dricānu (D) un Nautrēnu (N) izloksnē, tika veikts gadījuma pētījums un aptauja. Iegūti 130 priekšvārdi un 200 hipokoristikas, kā arī vairāk nekā 200 deminutīvu. Pētījumā pamatā analizēti Latgales vecākajai paaudzei raksturīgie priekšvārdi. Daudzi no tiem funkcionē tikai to personu nominācijā,

kuras dzimušas 19. gs. 2. pusē (un senāk) vai 20. gs. sākumā. Daļa vārdu sastopami nākamās paaudzes nominācijā, bet netiek lietoti mūsdienās, tāpēc aptaujā tika minēti pēc atmiņas. Gan respondentu, gan autores pieredze liecina, ka līdzīga priekšvārdu un to hipokoristiku sistēma ir arī kaimiņu – Makašēnu, Gaigalavas – u. c. izloksnēs. Savukārt Lidijas Leikumas pētījumi Sibīrijā rāda, ka ne tikai kanonisko priekšvārdu kopums, bet arī hipokoristiku darināšanas paņēmieni un līdzekļi ir latgaliešiem tipiski [Leikuma 1994; 2008]. Līdzīgi valodas fakti sastopami arī citos dialektos un latviešu sarunvalodā.

Vārdu atlasē izmantots Baznīcas kristāmvārdu (jeb svēto vārdu saraksts), kas funkcionē mūsdienās, kā arī Pītera Stroda „Pareizraksteibas vōrdneicā" dotais vārdu saraksts [Strods 1933: 193–201]. Veicot plašāku pētījumu, jāapkopo dati no dažādu laika posmu kalendāriem, tādējādi noskaidrojot kristāmvārdu statiskumu un dinamiku. Diemžēl vairs nav iespējams izsekot tam, kā dažādās ģimenēs laika ritumā funkcionējušas hipokoristikas, kādi apstākļi ietekmējuši to izvēli. Kontekstam un konsituācijai vēl būtiskāka nozīme ir tajos gadījumos, kad mūsdienās lietotā hipokoristika sākotnēji traktējama kā deminutīvs. Padziļināti būtu pētāmi pāra vārdi (tas pats vai fonētiski mazliet atšķirīgs vārds vīrietim un sievietei), kas, kā pamatoti norāda L. Leikuma, *ir latgaliešu priekšvārdu sistēmas raksturīga pazīme* [Leikuma 2008: 57], izzināms, kāpēc līdzīgiem vai cilmes ziņā tuviem vārdiem izvēlētas vienas un tās pašas hipokoristikas, kuru lietojums pārklājas vai atšķiras dažādu runātāju saziņā, piem., *Antonija, Antoņina – Ante, Toņa*; *Jevgenijs, Genādijs – Geņuks*; *Eugenija/-s, Jevgenija/-s – Žeņa*.

Izloksnēm raksturīgs, ka garākie vārdi ikdienas saziņā parasti ir tikuši un tiek aizstāti ar hipokoristikām, pilno vārdu lietojot tikai oficiālos gadījumos. Dažkārt varēja būt arī tā, ka apkārtējie nemaz nezināja, kāds ir cilvēka kristītais vārds, īpaši tajos gadījumos, ja paralēli funkcionēja paronīmi, piem., *Antonija* un *Antoņina*, kuras dēvēja gan par *Aņti*, gan *Toņu*; *Ludviga, Lidija, Ludmila*, uz kurām varēja attiecināt hipokoristiku *Ļude*. Tiesa, *Lidiju* par *Ļudi* sauca reti, jo parasti tika izmantots vārds *Lida*, ko savukārt neattiecināja uz pārējo divu vārdu īpašniecēm. Hipokoristikas tiek lietotas arī īsākiem vārdiem, piemēram, *Juris – Jurka, Jurcs*(*-is*); *Anna – Aņa, Ance*. Tika fiksēti arī priekšvārdi, kuriem nemēdz darināt hipokoristikas, piem., *Buorbola, Leons, Augusts,* kaut arī tās ir iespējamas.

Hipokoristiku radīšanā tiek izmantoti dažādi paņēmieni. Tipiskākais no tiem ir strupināšana, kas kombinējas ar fleksāciju. Motivācijai var izmantot dažādas vārda daļas, turklāt tās var būt arī fonētiski variētas. Hipokoristikas pamatu parasti veido patvaļīgi izvēlēta vārda daļa, kas neatbilst nedz zilbes, nedz morfēmas struktūrai. Lielākoties tās ir vārda pirmās trīs skaņas (burti), turklāt pēdējam jābūt līdzskanim, kas tiek saglabāts nemainīgs vai arī notiek līdzskaņu mija. Fonētiskās pārmaiņas var skart arī citas skaņas. Ja derivatīvajā bāzē blakus ir divi patskaņi, tad viens parasti tiek atmests.

Sieviešu vārdu flektīvie strupņi tiek darināti, pievienojot galotni *-a* vai *-e*, piem., *Lidija – Lida*, *Zinaida – Zina*, *Līvija – Liva*, *Stefānija – Stepa*, *Agnese – Agņa*, *Benedikta – Beņa*, *Bronislava – Broņa*, *Franciska – Fraņa*, *Praņa*, *Genovefa – Ģeņa*, *Helēna – Geļa*, *Leontija*, *Leontīne – Ļoņa*, *Monika – Moņa*, *Vilhelmīne – Viļa*, *Veneranda – Veņa*, *Valentīna – Vaļa*, *Emīlija – Miļa*, *Antonija – Ante*, *Jadviga – Jadze*,

Felicita – Peļce, *Lūcija – Ļuce*, *Marija – Mare*, *Natālija – Nate, Sofija – Zose*, *Staņislava – Stase*, *Viktorija – Vice* (N), *Zuzanna – Zuze*.

Daži strupņi darināti no vārda pirmajiem diviem elementiem, piem., *Anna – Aņa*, *Elīna – Eļa*. Sastopami arī gadījumi, kad motivācijai izmantota vārda plašāka fonētiski variēta daļa, piem., *Apolonija – Apaļa*.

Vīriešu priekšvārda flektīvie strupņi darināti līdzīgi, vārda sākumdaļai, kas var būt arī fonētiski mainīta, pievienojot galotnes *-a, -e, -s, -is,* piem., *Romualds – Roma*, *Vincents – Vinca*, *Filips – Fiļa*, *Zigfrīds – Ziga*, *Antons – Oņte*, *Jāzeps – Juze*, *Kazimirs – Kaze*, *Klementīns – Kļims*, *Meikuls – Miks* (D; arī *Koļa*), *Donāts – Doņs*, *Benedikts – Beņs*, *Boļeslavs – Boļs*, *Francisks – Praņs*, *Vilhelms – Viļs*, *Voldemārs – Voldis*.

Dažos gadījumos īsinājums darināts, izmantojot nepārveidotu vai pārveidotu vārda vidusdaļu, piem., *Antonija*, *An**to**ņina – Toņa*, *Ana**stas**ija – Stase*, *E**mīl**ija – Miļa*, *Eu**gēn**ija – Ģeņa*, *Žeņa*, *Eižēnija – Žeņa*, *E**leon**ora – Ļoņa*, *Kor**nēl**ija – Neļa*; *Ni**kol**ajs – Koļa*. Pētāmajā materiālā konstatēta arī hipokoristika *Ladze*, kas darināta no vārda *Vladislavs*, izmantojot fonētiski mainītu vārda sākumdaļu bez pirmās skaņas.

Konstatētas arī tādas hipokoristikas, kas darinātas, savelkot atsevišķas vārda skaņas, piemēram, ***Magdalēna** – Madaļa*, ***Konstance** – Kosce*, ***Petr(o)**nelija – Petruļa*, ***Konst**antīns – Koste* (*Kost'ä*), arī *Kosce*, *Kostyns*.

Dažas hipokoristikas radušās, minimāli īsinot vārda celmu vai to fonētiski variējot, piem., *Aleksejs – Alekss*, *Anatolijs – Anatoļs*, *Klementīns – Kļimons*, *Klemeņs* (N), *Konstantīns – Kostyns*, *Konstancija – Kostaņa*, *Kostaņce*, *Leokadija – Ļokade*, *Ļukade* (N), *Staņislavs – Tanclovs*, *Stefāns – Stepons*. Nautrēnos konstatēta vārda *Viktorija* hipokoristika *Vikture*, kas, iespējams, tā lietota vārda *Vykturs* (*Viktors*) ietekmē.

Retumis hipokoristiku darināšanā tiek izmantota arī separācija, kas latviešu valodas derivatīvajai sistēmai ir netipisks paņēmiens. To mēdz lietot terminu darināšanā, no pamatvārda nošķeļot beigu daļu, kas kļūst par patstāvīgu leksisku vienību [Skujiņa 1993: 97]. Piemēram, *Jevgēnija – Ija*, *Margarita – Rita*, *Jāzeps – Zeps*, *Polikarps – Karps*; arī *Anatolijs – Toļs*.

Abās izloksnēs hipokoristiku darināšanā izmantota arī sufiksācija. Derivatīvās bāzes funkciju veic gan pamatvārda saknes vai celma strupinājums, gan arī tā hipokoristikas. Atvasināšanai izmantoti sufiksi *-k- (-c-), -uk-,* kas tiek uzskatīti par tipiskiem deminutīvsufiksiem. Iespējams, sākotnēji derivāti ir lietoti kā deminutīvi gan ar pamazinājuma, gan mīlinājuma, maiguma konotāciju, it īpaši attiecinājumā uz bērniem, tomēr laika ritumā šī nozīme ir zudusi un hipokoristikas tiek izmantotas kā neitrāls oficiālā personvārda aizstājējs un citu deminutīvu motivētājs. Gan sieviešu, gan vīriešu vārdu hipokoristikas ir darinātas ar sufiksu *-k-* (>*-c-*), piem., *Anna – Ance*, *Aleksandra – Aļce* (D), *Genovefa – Gence* (N), *Viktorija – Vikce*, *Veronika –Verce*, *Dominiks – Domka* (N), *Viktors –Vitjka*, *Vladislavs – Ladzjka*, *Staņislavs – Stasjka*. Raksturīgs vīriešu personvārdu hipokoristiku sufikss ir *-uk-*, piem., *Aleksandrs – Aļuks*, *Boļeslavs – Boļuks, Boņuks, Broņislavs – Broņuks*, *Vladislavs – Ladzjuks*, *Modests – Modjuks*, *Antons – Oņtjuks*, *Romualds – Romuks*, *Staņislavs – Stasjuks*, *Anatolijs – Toļuks*, *Valentīns – Vaļuks*, *Vilhelms – Viļuks*.

Dažas hipokoristikas darinātas ar sufiksu *-ik-*, *-us-* vai *-is-*, piem., *Jāzeps – Juze – Juziks, Aleksandrs – Aliks* (N), *Boļeslavs – Boļuss*, *Bronislavs – Broniks* (N), *Ludviga –*

Ļudvise, *Petronelija – Petruse*, *Valentīna – Vaļuse*; Nautrēnos – *Antons – Ontiks*, *Antuss*, *Aleksejs – Aļuss* (izrunā palatalizētu *s*), tomēr šādu derivātu ir ļoti maz.

Vairāku hipokoristiku veidolā varam saskatīt kopsakarības ar krievu vai poļu valodu [sk. Bušs 2003a-b], piem., *Ņina*, *Oļa*, *Taņa*, *Vaļa*, *Vera*, *Koļa*, *Saša*. Tā kā daži pamatvārdi nebūt nav slāviskas cilmes un ir fiksēti arī katoļu kalendārā, tad nav iespējams precīzi noteikt, vai attiecīgā hipokoristika radusies minēto valodu ietekmē vai arī tā darināta izloksnēs atbilstoši strupināšanas modelim.

Analizēto hipokoristiku kopums un derivatīvi funkcionālās iezīmes liecina, ka kaimiņizloksnēs lietotās kanonisko personvārdu neoficiālās variācijas lielākoties ir vienādas, jo konstatētas tikai dažas fonētiska un morfēmiska rakstura atšķirības to darināšanā.

Nobeigums

Tā kā latviešu valodas priekšvārdu hipokoristikas un deminutīvi maz pētīti, tad iespējams plašs tēmas izvērsums gan latviešu literārās valodas, gan izlokšņu kontekstā un salīdzināmā aspektā, kā arī pievēršama uzmanība deminutīvu un hipokoristiku mijiedarbībai, to konotācijas maiņai un pārejai oficiālā vārda statusā.

Izlokšņu neoficiālo antroponīmu sistēma var sniegt nozīmīgu informāciju gan par latviešu valodas vārddarināšanas paņēmienu un līdzekļu izmantošanas iespējām, gan par oficiālo un neoficiālo antroponīmu lietojuma etnolingvistisko specifiku. Izlokšņu personvārdu un to komunikatīvo variāciju izpētei pievēršama pastiprināta uzmanība arī tādēļ, lai saglabātu valodas seniskāko informāciju, jo, aizejot vecākajām paaudzēm, senākais leksikas kopums zūd no aprites un ļaužu atmiņas. Svarīgi fiksēt arī mūsdienu neoficiālo onīmu kopumu, kas atspoguļo gan stabilās iezīmes, gan valodas līdzekļu dinamiku un pārmaiņas valodas pasaulainā.

Izlokšņu personvārdu un to variāciju pētījumi, iespējams, izgaismotu arī dažu vārdu lokalizācijas iezīmes, kā arī sniegtu plašāku ieskatu latviešu valodas antroponīmu sistēmā, to darināšanas un funkcionēšanas īpatnībās, kļūstot par vērtīgu kontrastīvo pētījumu materiālu.

LITERATŪRA

Ainiala, T., Saarelma, M., Sjöblom, P. *Names in Focus. An Introduction to Finish Onomastics*. Linguistica 17, Studia Fennika. Helsinki: Finnish Literature Society, 2012.

Alford, R. D. *Naming and identity: A cross-cultural study of personal naming practices*. New Haven: HRAF, 1988.

Blese, E. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas*. I Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI gs.). Rīga: A. Gulbis, 1929.

Balode, L. Latviešu antroponīmikas bibliogrāfija. *Onomastica Lettica*. 3. laidiens. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 269.–280. lpp.

Balode, L. Deminutīvi patstāvīgu personvārdu funkcijā. *Onomastica Lettica*. 5. laidiens. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 195.–209. lpp.

Balodis, P. *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018.

Bušs, O. Zinātniskā redaktora priekšvārds. *Siliņš, K. Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990, 31.–34. lpp.

Bušs, O. Katram cilvēkam – vismaz pa vienam vārdam. *Vārdadienu kalendārs 2000–2003*. Rīga: Valsts valodas centrs, 1999, 408.–413. lpp.

Bušs, O. 111 populāru vārdu. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003a, 46.–47. lpp.

Bušs, O. Par slāvu cilmes personvārdiem mūsdienu latviešu antroponimikonā. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003b, 71.–74. lpp.

Bušs, O. Daži „eksotismi" mūsdienu visjaunāko latviešu personvārdu sistēmā. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003c, 75.–77. lpp.

ICOS. *List of Key Onomastic Terms*. Available: https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf

ICOS – Czech. *Czech equivalents of ICOS key onomastic terms*. Available: https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2021/05/Czech_ICOS-Terms-cz.pdf

Jurģīte, L. Kristāmvārdi kādas Latgales dzimtas pārstāvju atmiņās. *Valoda – 2005. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XVI zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: DU izdevniecība „Saule", 2005, 29.–34. lpp.

Latkovskis, L. *Latgaļu uzvōrdi, palames un dzymtas*. [München]: Latgaļu izdevnīceiba, 1968.

Leikuma, L. Nu myusu vōrdu vēsturis. *Tāvu zemes kalendars 1994*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba, 1994, 225.–232. lpp.

Leikuma, L. Sibīrijas latgaliešu personvārdi laika griežos. *Valodniecība, latvistika: Latvijas Universitātes raksti*. 728. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 43.–80. lpp.

Pastyřik, S. *Sbirka užitečnych materialů pro onomasticke seminaře*. Hradec Kralove: Gaudeamus, 2005.

Rubulis, A. *Katoļu rokasgrāmata*. Leuven: Gaisma, 1990.

Siliņa-Piņķe, R. *Antonius – Tenis* un *Antiņš*. Ieskats latviešu personvārdu attīstībā. *Onomastica Lettica*. 4. laidiens. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015, 188.–219. lpp.

Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.

Skujiņa, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Zinātne, 1993.

Skujiņa, V. (atb. red.) *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Strods, P. *Pareizraksteibas vōrdneica*. Rēzekne: Dorbs un Zineiba, 1933, 193.–201. lpp.

Evita BADINA
(Daugavpils Universitāte)

Padomju cenzūra un literārais tulkojums: Dž. Steinbeka romāna „Dusmu augļi" piemērs

Summary

Soviet Censorship and Literary Translation: the Example of J. Steinbeck's Novel "The Grapes of Wrath"

The present study focuses on the comparative analysis of two Latvian translation variants of John Steinbeck's legendary novel *"The Grapes of Wrath"*: the edition of 1941 in Herta Lindberga's translation and the one of 1963 in Zelma Staņa's translation. The hypothesis of the research is that the ideological and political changes experienced by Latvia during the Soviet occupation affected literary translations, and hence the perception of the texts and their authors. Ideological manipulation with the internal and external structures of the text resulted in the incomplete, distorted, and/or biased understanding of foreign literary heritage. Even minimal textual shifts and misinterpretations were capable of affecting if not destroying the implied artistic message and significance of the literary work. To detect changes and conclude on the influence of Soviet censorship, the translations are juxtaposed with the text in the original language (English) and with the translation in Russian carried out by N. Volzhina in 1940; moreover, both of the Latvian translation variants of the novel are contrastively examined. Close sensitive reading of the text in source, target, and intermediate language reveals that translation strategies applied for the Latvian publications differ. Ideological manipulation is more pronounced in the publication of 1963.

Key words: *censorship, Anglophone literature, translation, Soviet ideology, Soviet Latvia*

*

Ievads

Nobela prēmijas laureāta, amerikāņu rakstnieka Džona Steinbeka leģendārā romāna „Dusmu augļi" (1939) tulkojumi latviešu valodā sakrīt ar traģisku un sarežģītu laiku mūsu valsts pieredzē. Gads, kurā top pirmais „Dusmu augļu" izdevums latviešu valodā Hertas Lindbergas tulkojumā, proti 1941. gads, ir arī pirmais padomju okupācijas gads Latvijā, savukārt 1963. gads, kas ir romāna atkārtota izdevuma jaunā – Zelmas Staņas – tulkojumā gads, paiet padomju režīma mānīgā „atkušņa" zīmē. Gan pirmajā padomju varas gadā, gan arī turpmāk Latvija atrodas fiziskās un garīgās okupācijas žņaugos; kā viena no Padomju Savienības sociālistiskām republikām Latvija ir spiesta pakļauties padomju varas prasībām, ideoloģijai, Komunistiskās partijas vadlīnijām.

Padomju cenzūra ielaužas daudzās dzīves jomās; notiek aktīva Latvijas iedzīvotāju sovjetizācija, krievu valodas popularizēšana. Īpaša loma padomju ideālu propagandēšanā ir atvēlēta mākslai un kultūrai. *Klausot J. Staļina atziņai – kadri nosaka visu – padomju okupācijas pirmajos mēnešos Latvijas kultūras iestādēs ar padomju varai lojāliem cilvēkiem tika nomainīti pilnīgi visu līmeņu atbildīgie darbinieki* [Boldāne-Zeļenkova 2019: 468].

Tulkotajā literatūrā dominē krievu/padomju autoru darbi, obligāts ir arī „brālīgo" republiku daiļliteratūras reprezentējums. Kaut gan, salīdzinot ar oriģinālliteratūru, ārzemju darbi ir pakļauti mazākām teksta iekšējo struktūru maiņām, tomēr padomju cenzūras vērīgā acs un „sarkanais zīmulis" modri seko visām manuskripta veidošanas stadijām. Veicot Dž. Steinbeka romāna „Dusmu augļi" tekstu angļu, krievu un latviešu valodā salīdzināmo analīzi, secināts, ka ārzemju literatūra bija pakļauta ne tikai ierastajiem tulkojuma procesa zemūdens akmeņiem (burtisks tulkojums, avotvalodas kultūras nepārzināšana, neuzmanība vai netīša paviršība, tulkotāja personības, izglītības līmeņa un profesionalitātes ietekmētas izvēles), bet arī valdošo spēku prasībām un kontrolei.

Tātad Dž. Steinbeka romānu „Dusmu augļi" latviski tulko dažādas tulkotājas un dažādos padomju okupācijas laika sprīžos. Latvijā šie fizisku un garīgu ierobežojumu gadi, šis politiskās un kulturālās atkarības no metropoles (Maskavas) laiks nebija viendabīgs un pastāvīgs. Kaut gan padomju varas izpausmes – privātīpašuma nacionalizācija, kolektivizācija, cīņa pret reliģiju, rusifikācija, sovjetizācija, sociālistiskā propaganda, jaudīgs un labi organizēts cenzūras aparāts, kura darbība sniedzās visās sabiedrības dzīves sfērās, – bija okupācijas režīma balsti, tomēr padomju dzīvesveidu ietekmēja dažādas ideoloģisku un politisku nostādņu izmaiņas. Visu Padomju Savienības pastāvēšanas laiku Komunistiskā partija bija vienīgā oficiālā partija, tomēr valdības politika un ideoloģija bija mainīgi lielumi, līdz ar to mainījās arī cenzūras akcenti. Pētot padomju cenzūras ietekmi uz latviešu oriģinālliteratūru, literatūrzinātnieks Raimonds Briedis raksta: *Cenzūras [..] un teksta attiecības mainījušās līdzi laikam, ciešā saistībā ar PSRS politisko vēsturi. Attiecības, [..], ir bijušas pakļautas izmaiņām PSRS iekšējā un ārējā politikā* [Briedis 2010: 36]. Jāpiebilst, ka arī tulkotajā literatūrā var konstatēt šo mainīgo padomju cenzūras nostāju, ko uzskatāmi parāda Dž. Steinbeka romāna „Dusmu augļi" dažādos padomju laika posmos tapušie latviešu tulkojumi.

Dž. Steinbeka „Dusmu augļu" 1941. gada latviešu izdevums

Sociopolitiskais un kulturālais konteksts

Vairākus gadu desmitus padomju režīms cenšas diktēt, kā Latvijas iedzīvotājiem ir jādzīvo, jāstrādā, jāpavada brīvais laiks; tas tiecas valdīt pār cilvēku domām un jūtām. Cenzūra, kuras pastāvēšanu padomju varas orgāni aizvien oficiāli noliedza, aptver visas svarīgākās sabiedrības dzīves jomas, bet galvenais, ko tā tiecas pārvaldīt un kontrolēt, ir jebkura veida informācija. *Dažādu līmeņu cenzūra kontrolēja publisko informāciju visā Padomju Savienības pastāvēšanas laikā no valsts tapšanas līdz pat tās sabrukumam (1918–1991), saglabājot iespēju varai manipulēt ar cilvēkiem, noteikt informācijas apjomu – gan to, kas izplatīts medijos, gan to, kas uzkrāts laika gaitā* [Briedis 2010: 8]. R. Briedis norāda, ka padomju cenzūra aptvēra trīs tradicionālos cenzūras veidus – politisko, tikumisko un mākslinieciskо, saistītus hierarhijā, kurā *politiskajai (resp., ideoloģiskajai) cenzūrai pakļaujas pārējie cenzūras veidi [..]* [Briedis 2010: 34–35].

Tiklīdz Latvija nokļūst padomju varā (1940–1941), visas cilvēka darbības sfēras un izpausmes tiek pakļautas un ir atkarīgas no PSRS politikas. Svarīga loma sabiedrības audzināšanā atbilstoši Komunistiskās partijas principiem tiek piešķirta mākslas un

kultūras darbiniekiem. Pār literatūru, ko uzskata par iedarbīgu instrumentu varas ideju ieviešanā un iepotēšanā cilvēku apziņā, nekavējoties tiek pārņemta kontrole. 1940. gada 5. augustā proklamē Latvijas padomju sociālistisko republiku, bet jau nākošajā dienā – 6. augustā – nodibina Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvaldi (VAPP), kuru 1946. gadā pārdēvē par Latvijas valsts izdevniecību (LVI). Vēsturnieks Gints Zelmenis detalizēti apraksta šīs un arī citu institūciju darbības okupācijas pirmā gada laikā un kopumā runā par *totālu kultūras politizāciju padomju varai vajadzīgajā virzienā* [Zelmenis 2007: 16].

Visiem publicētajiem darbiem ir jāatbilst PSRS Komunistiskās partijas izstrādātajām ideoloģiskajām vadlīnijām un ieturētajam politiskajam kursam. To kontrolē LGLP (Latvijas Galvenā literatūras pārvalde), kas ir padomju cenzūras aparāta GLAVLIT latviešu versija. Latviešu rakstniekiem un dzejniekiem ir uzdoti noteikti ideoloģiski uzdevumi, kuri pēc partijas biedru norādēm ir jāīsteno daiļdarbos, lai atbalstītu padomju varu un palīdzētu (1) būvēt sociālistisko dzīvesveidu Latvijā, (2) nodrošināt sabiedrības audzināšanu komunistiskā garā, (3) cīnīties pret jebkuriem strādnieku šķiras ienaidniekiem. *Pēc PSRS analoga arī Latvijā tika ieviestas radošās savienības [..], kas ļāva mākslas ļaudis vieglāk kontrolēt un izmantot [..]* [Boldāne-Zeļenkova 2019: 467]. Viena no galvenajām Latvijas Padomju rakstnieku savienības misijām ir kontrolēt visus literāros procesus Latvijā.

Bez šaubām, padomju ideoloģija ietekmē arī tulkošanas procesus. *Tulkotājs nedrīkst aizmirst, ka viņš ir cīnītājs kultūras frontē* [Latvijas … 1941: 6]. Krievu valoda nekavējoties kļūst par galveno avotvalodu, savukārt padomju literatūras tulkojumi – par galveno mērķi [Veisbergs 2017: 33]. Tulkotajā literatūrā krievu valoda ir ne tikai valdošā avotvaloda, bet tā ir arī starpvaloda, kuru izmanto, tulkojot citu tautu daiļdarbus. To var izskaidrot ar padomju funkcionāru prasību „iepludināt" Latvijas kultūras telpā pēc iespējas vairāk citu padomju republiku literāros darbus, kā arī ar profesionālu tulkotāju, kuri varētu veikt tulkojumus no oriģinālvalodām (piemēram, no armēņu, tadžiku vai uzbeku valodas), trūkumu. Līdz ar to pirmā okupācijas gada daiļliteratūras tulkojumainavā dominē padomju autoru darbi; parādās jauni tulkotāji, kuri veic tulkojumus no krievu valodas.

Tomēr ar tā dēvēto „ārzemju"[1] autoru darbiem – britu, amerikāņu, vācu, skandināvu vai franču – situācija ir atšķirīga. Latvijā joprojām tiek piekopta prakse tulkot no oriģinālvalodas, bet, atsaucoties uz profesoru A. Veisbergu, pastāv cita problēma – Rietumu literatūru pārstāv tikai progresīvu rakstnieku darbi [Veisbergs 2017: 34]. Padomju lasītājiem pieņemamo autoru un darbu izvēli nosaka sociālais aspekts.

Dž. Steinbeka romāns „Dusmu augļi": 1941. gada latviešu izdevums

Atspoguļojot amerikāņu fermeru sūro un sociāli nedrošo dzīvi un parādot strādnieku šķiras ievainojamību un neaizsargātību kapitālisma apstākļos, Dž. Steinbeka romāns lieliski iederas 1940. gadu sākuma padomju ideoloģijā. Nav brīnums, ka romānu tik ātri pārtulko gan krievu, gan latviešu valodā: ASV „Dusmu augļi" iznāk 1939. gadā, padomju Krievijā – 1940. gadā Nadeždas Volžinas tulkojumā, padomju

[1] Padomju Savienības kontekstā ārzemju literatūra ir tā, kas nav tapusi kādā no sociālistiskām republikām.

Latvijā – 1941. gadā. Publiskajā telpā romāns tiek atbilstoši pozicionēts. Latvijas tulkojumzinātnes speciāliste Ieva Zauberga norāda: *Padomju laikā veiktajos tulkojumos bieži izmantoja ārējās ideoloģiskās norādes – priekšvārdus un komentārus* [Zauberga 2016: 48]. Tomēr, pētot 1940. gados padomju Latvijā izdoto anglofono literatūru kopumā, secināms, ka tolaik ārējās ideoloģijas norādes pārsvarā nodrošina periodika: laikrakstos un žurnālos tiek ievietota bieži vien no Krievijas preses pārpublicēta informācija par izdoto autoru/i un viņa/s daiļradi. „Dusmu augļu" latviešu tulkojums iznāk bez jebkāda priekšvārda vai pēcvārda, bet Latvijas presē parādās no krievu periodikas (no laikraksta *Internatsional'naya Literatura*) pārpublicēti materiāli, kuros tiek augsti novērtēts romāns, slavināts rakstnieka „revolucionārais humānisms" un norādīts, ka *[..] savā jaunajā romānā Džons Steinbeks parādās mūsu priekšā kā lielākais modernās Amerikas rakstnieks, kā tās pirmšķirīgais mākslinieks* [Džons.. 1941: 3].

Rakstot par cenzūras un oriģinālprozas teksta attiecībām pirmajā padomju gadā Latvijā, R. Briedis uzsver: *Par vienu no galvenajām vairākpakāpju cenzūras funkcijām kļūst sankcionējošā, resp., autoru un darbu atlase* [Briedis 2010: 57]. Salīdzinot Dž. Steinbeka romāna tulkojumu ar tā tekstu angļu valodā un izvērtējot latviešu publikācijā atklātos sagrozījumus un atkāpes no oriģināla, secināju, ka arī tulkotajā literatūrā cenzūra koncentrējas galvenokārt uz ārpusteksta struktūrām – atlasi un interpretāciju: svarīgi ir izvēlēties pareizo darbu, kas atbilstu Komunistiskās partijas ideoloģijai un valsts sociāli politiskai nostājai, un uzticēt turpmāko grāmatas likteni tulkotājam/ai. Iespējams skaidrojums tam, ka cenzora „sarkanais zīmulis" neķērās īpaši klāt teksta iekšējo struktūru „rediģēšanai", varētu būt pagaidu kadru trūkums – nebija tik viegli atrast speciālistus apjomīga darba rūpīgai pārlasīšanai un varbūtēju padomju ideoloģijai kaitīgu momentu „korekcijai".

Piekrītot Aigas Dukātes paustajai domai, ka patiesībā jebkura darbība, kas tiek veikta ar tekstu, tulkojumu ieskaitot, ir manipulācija [Dukāte 2007: 80], var apgalvot, ka 1941. gada latviešu tulkojumā konstatētās tekstuālās atkāpes, nesakritības un izmaiņas ir pārsvarā saistītas ar neapzinātu, netīšu tulkojummanipulāciju, kas radusies (a) neveikla tulkojuma/burtiska tulkojuma, (b) avotkultūras reāliju/sveškultūru vārdu nepārzināšanas vai (c) paviršības rezultātā.

Romānā **burtisks tulkojums** ir plaši izmantots; tas dažbrīd kavē teksta uztveri, liek pievērst uzmanību neveiklam vārdu un frāžu savārstījumam un neļauj izbaudīt lasīto. Tā, piemēram[2], pudeles metāla vāciņš *the metal* ***cap*** ir pārtulkots kā *metāla* ***cepure***; *Her full face [..] was* ***controlled****, kindly.* – *Viņas pilnīgā seja [..] bija* ***pārbaudīta un laipna***. Dažreiz burtiskā tulkojuma dēļ ir radusies oriģinālam saturiski neatbilstoša teksta vienība, piemēram, teikumā *There was fellas takin' them* ***mail lessons*** *in McAlester* viens no galvenajiem romāna varoņiem Toms Džouds runā par to, ka cietumā ieslodzītajiem bija iespēja izglītoties attālināti, saņemot uzdevumus pa pastu. Savukārt latviski šis teikums ir pārtulkots kā *Mekelisterā bija daži, kas mācījās* ***pasta lietas***.

---

[2] Te un turpmāk piemēros ir izmantoti citāti no šādiem romāna izdevumiem: angļu – Steinbeck, J. *The Grapes of Wrath*. USA: Penguin Books, 2002; latviešu – Šteinbeks, D. *Dusmu augļi*. Rīga: VAPP, 1941 un Steinbeks, D. *Dusmu augļi*. Rīga: LVI, 1963; krievu – Стейнбек, Д. *Гроздья гнева; Зима тревоги нашей*. Москва: Правда, 1987.

Romānā Džoudu ģimene labākas dzīves meklējumos no ASV centrālajiem dienvidiem (Oklahomas štata) dodas uz rietumiem (Kalifornijas štatu). Tekstu caurvij daudzas amerikāņu lasītājam zināmas un saprotamas vietējās kultūras zīmes, kuras savukārt 1940. gadu latviešu publikai ir svešas, nedzirdētas, neierastas. **Avotkultūras reāliju/ sveškultūru vārdu** pārnese adresātkultūras lasītājam ir liels izaicinājums tulkotājiem vispār, bet ierobežotas piekļuves ārzemju uzziņas materiāliem laikā – jo īpaši. Tādās situācijās ierastie veidi, kā izlīdzēties, un kurus piekopj arī romāna tulkotāja H. Lindberga, ir (a) konkrētas teksta vienības netulkošana, atstājot to oriģināla valodā (piemēram, frāzē *a bottle of Coca-Cola* dzēriena nosaukums nav latviskots, kā tas ir otrajā (1963. gada) tulkojumā – *koka-kolas pudele*, bet gan atstāts angliski un ielikts pēdiņās „*Coca-Cola*"); (b) izlaidums, kad noteikta teksta vienība tiek vienkārši svītrota (piemēram, *And little piles of* ***Post Toasties****, corn flakes, stacked up in designs. – Un mazas kaudzītes kārtām sakrautu ___ grauzdētu graudu pārslu*); (c) aprakstošs tulkojums (piemēram, *billboard* ir tulkots kā *dēlis ar plakātiem un uzrakstiem*); vai (d) funkcionāla analoga izmantošana, kas, autorespārt, ir visinteresantākā stratēģija, jo parāda, kā 'svešais' tiek pamainīts uz 'savējo', proti, avotvalodas kultūra pārveidota par mērķvalodas kultūru; 1941. gada tulkojumā ir diezgan daudz funkcionāla analoga izmantošanas gadījumu, kas, protams, mūsdienu lasītājam var apgrūtināt teksta uztveri vai veidot nepareizu avotvalodas kultūras ainu: treileris (*trailer*) tiek pārtulkots kā *piekaramais vagons*, džinsi (*jeans*) – *[kokvilnas] bikses*; amerikāņu ēdienam hamburgeram, kas oriģinālā tiek pieminēts vairākkārt gan kā atsevišķs ēdiens, gan vārdu savienojumos, apzīmējot ēstuves, vispār tiek piedāvāti dažādi nosaukumi viena tulkojuma ietvaros: *hamburger* tiek pārtulkots kā *desiņas/gaļas pīrāgs/gaļas cepums*, *hamburger joint – krogs*, *hamburger stand – desiņu pārdotava*.

Tāpat 1941. gada tulkojumā konstatētas vairākas **paviršības un/vai neuzmanības kļūdas** (atsevišķu vārdu, frāžu, teikumu vai pat rindkopu izlaidumi, netulkotas teksta vienības, nekorekts vārdu tulkojums vai kontekstam neatbilstošs tulkojums), kuras varētu izskaidrot ar cilvēcīgo faktoru vai nepietiekamu manuskripta rediģēšanu.

Tomēr nevar apgalvot, ka 1941. gada tulkojumu nav vispār ietekmējusi padomju cenzūra; ir pamanāmas tās iespaidā radušās ortogrāfiskās izmaiņas – konsekventa mazo burtu lietošana biblismos. Prasība, kas tolaik visā Padomju Savienībā jau tika ievērota apriori. Romānu „Dusmu augļi" caurauž kristietības vērtības, elementi, alūzijas. Latviešu tekstā ir saglabātas gandrīz visas norādes un atsauces uz Jēzu Kristu, Dievu, Bībeli. Reliģiskais konteksts ir saglabāts, pat oriģinālā bieži izmantotie izsauksmes vārdi-biblismi ir tulkoti atbilstoši, tikai retumis aizvietojot *Jesus Christ!* ar *Ak dievs!*. Tekstā ar mazo burtu ir lietots ne tikai vārds *dievs*, bet arī reliģiskie svētki (*Christmas – ziemassvētki*)[3].

[3] Jāatzīmē, ka vienu reizi tekstā tomēr ir palicis lielais burts: teikums *Oncet in school we give a Chris' chile play –* ***Christmus*** 1941. gada latviešu izdevumā tiek pārtulkots kā *Kādreiz skolā mēs pa* ***Ziemassvētkiem*** *spēlējām Kristus bērnu*, savukārt 1963. gada tulkojumā šī „kļūda" jau ir izlabota: *Skolā mēs reiz spēlējām Kristus bērniņu [..]* ***ziemassvētkos****.*

Dž. Steinbeka „Dusmu augļu" 1963. gada latviešu izdevums

Sociopolitiskais un kulturālais konteksts

Reokupējot Latviju (1944–1945), *padomju sistēma vēl konsekventāk īstenoja 1940. gadā iesākto sovjetizāciju un krievu valodas dominanci* [Veisbergs 2016/2017: 85]. Pēckara periodā tulkojumpolitika kļūst aizvien politizētāka un ideoloģizētāka. *Atšķirībā no pirmskara perioda tulkošana vairs nebija tikai Latvijas iekšējā lieta, jo daudznacionālajā Padomju Savienībā centralizēti īstenotā administratīvā, ideoloģiskā un kulturālā integrācija nevarēja notikt bez diezgan intensīva tulkošanas darba* [Blumberga 2008: 12]. Atsaucoties uz A. Veisbergu, tas ieviesa vēl lielākas izmaiņas un ideoloģiskus ierobežojumus tulkojumainavā, kas sāka normalizēties tikai pēc Staļina nāves 1953. gadā [Veisbergs 2016/2017: 93]. Tā uzreiz pēc Otrā pasaules kara latviešu lasītājam ir pieejams salīdzinoši neliels anglofonās literatūras klāsts. Grāmatu tirgu pārpilda krievu un kopumā padomju daiļliteratūra. 1950. gados situācija pakāpeniski uzlabojas – palielinās britu, amerikāņu, īru un austrāliešu autoru darbu tulkojumu kopskaits; arī žanriskais piedāvājums kļūst daudzveidīgāks. Ja Staļina režīma gados (1940–1941; 1944/45–1953) tās ir vidēji piecas grāmatas gadā, turklāt saturiski pārsvarā ar sociāli politisko novirzienu (Dž. Steinbeka „Dusmu augļi", E. Voiničas „Dundurs", R. Oldingtona „Varoņa nāve", A. Kronina „Zvaigznes raugās lejup", Dž. Prīstli „Aptumšojums Gretlijā", T. Dreizera „Financists" u. c.), tad Ņikitas Hruščova laikā (1953–1964), kuru raksturo vairākas būtiskas reformas (destaļinizācija, lauku karalienes-kukurūzas ieviešana, jaunā padomju cilvēka audzināšana utt.), tās jau ir vidēji astoņas grāmatas gadā ar daudzveidīgāku anglofono autoru un žanru piedāvājumu. Beidzot padomju Latvijā tiek atļauts publicēt detektīvstāstus (A. K. Doila „Bāskervilu suns"), piedzīvojumu literatūru (Dž. F. Kūpera „Pēdējais mohikānis" un „Zvērkāvis"), zinātnisko fantastiku (H. Velsa „Laika mašīna").

Tomēr *60. gadu sākumā cenzūras groži savelkas. [..], nostiprinās GLP sadarbība ar LKP CK* [Briedis 2010: 130]. Tulkojamo darbu atlasē darbojas pamatnoteikums „rīkoties droši". *Latviešu valodā varēja tulkot tikai tos darbus, kas jau bija tulkoti krievu valodā* [Zauberga 2016: 46]. Jau 1940. gadu otrajā pusē un 1950. gadu sākumā Rietumeiropas daiļliteratūra tiek tulkota, balstoties uz izdevumiem krievu valodā – darbu tulkojumiem vai arī to pārstrādātiem variantiem [Veisbergs 2016/2017: 92]. Piemēram, D. Defo „Robinsons Kruzo" tiek izdots tulkojumā no krievu valodā veiktā Čukovska atstāstījuma (latviski izdots 1946. un 1949. gadā), H. Bičeres-Stovas „Krusttēva Toma būda" iznāk 1952. gadā tulkojumā no krievu valodas. Šī kroplīgā situācija savā veidā arī popularizē krievu valodu, jo latviešu lasītāji ar labām krievu valodas zināšanām izvēlas lasīšanai tulkojumus krievu valodā[4].

Tendence izmantot krievu valodu kā starpniekvalodu ārzemju literatūras tulkošanā saglabājas arī vēlāk. Ir jāpiebilst, ka Latvijā tā tomēr nebija ierasta prakse; latviešu tulkotāji pēc iespējas balstījās uz oriģinālvalodā izdoto tekstu, bet ir anglofonās literatūras darbi, kuri pie latviešu lasītāja nonāca, atskatoties vai balstoties uz krievu valodā

[4] Apgalvojums balstās uz raksta autores personīgo pieredzi – sarunām ar vecākiem un vecvecākiem par 1950. un 1960. gadiem, kā arī par vēlāku padomju varas laikaposmu, atceroties savus skolas gadus (1980. gadi).

veikto tulkojumu. Viens no tādiem piemēriem ir 1963. gadā tapušais jaunais Dž. Steinbeka romāna „Dusmu augļi" latviešu izdevums Z. Staņas tulkojumā.

Dž. Steinbeka romāns „Dusmu augļi": 1963. gada latviešu izdevums

Salīdzinot Dž. Steinbeka romāna angļu tekstu ar 1941. gada H. Lindbergas latviski tulkoto tekstu, 1963. gada Z. Staņas latviski tulkoto tekstu un N. Volžinas krieviski tulkoto tekstu, konstatēts, ka tieši otrajā latviešu tulkojumā ir vairākas padomju cenzūras iespaidotas un/vai pieprasītas izmaiņas, saistītas ar teksta iekšējo struktūru. Pirmkārt, aktuāls ir starpniekvalodas jautājums. Ja par 1941. gada izdevumu nav šaubu, ka tas ir tulkots no oriģinālvalodas, tad 1963. gada romāna teksts latviešu valodā ir tapis, „konsultējoties" ar N. Volžinas tulkojumu krievu valodā. Kaut gan uz grāmatas iekšējā vāka ir norādīts, ka romāns ir tulkots no angļu valodas, tomēr tekstu salīdzinājums norāda uz „Dusmu augļu" krievu teksta ietekmi, proti, (a) identiska vai tuva teksta vienību pārnese gan leksikas, gan sintakses līmenī no krievu valodas latviešu valodā un (b) to pašu manipulatīvu tulkošanas stratēģiju izmantošana, kuras pielietotas N. Volžinas darbā, lai romāna tekstu „pieslīpētu" atbilstoši padomju cenzūras prasībām un norādēm.

Teksta vienību pārnese

Salīdzinošās analīzes rezultātā apkopotie dati liecina, ka spēcīga krievu tulkojuma ietekme ir leksikas līmenī. To var konstatēt, salīdzinot vārdu izvēli, noteiktu teksta vienību izlaidumus, idiomu un sveškultūras vārdu tulkojumu. Izvēlēti daži piemēri, kas skaidri norāda uz starpniekvalodas klātesamību Z. Staņas tulkotajos „Dusmu augļos". Piemēros citāts no angļu teksta ir apzīmēts ar **An**, no 1941. gada latviešu tulkojuma – **La1**, no N. Volžinas krievu tulkojuma – **Kr**, no 1963. gada latviešu tulkojuma – ar **La2**.

Vārdu izvēle vai noteiktu teksta vienību izlaidumi:

An *The man blew his nose into the palm of his hand*; **La1** *Vīrs izšņauca degunu saujā*; **Kr** *Одноглазый высморкался в ладонь*; **La 2** *Vienacis izšņauca degunu saujā*;

An *He [..], rang "No Sale,"*; **La1** *nospieda izkārtni „Vairs nepārdod"*; **Kr** *нажал регистр "0-0"*; **La2** *nospieda "0-0"*;

An *On one side, lying on the ground, lay Uncle John [..] Al was on the far side from Uncle John [..]*; **La1** *Tēvocis Džons gulēja zemē uz vieniem sāniem, [..]. Els gulēja otrā pusē pretī tēvocim Džonam*; **Kr** *Справа, прямо на земле, лежал дядя Джон, [..] Эл лежал с левого края [..]*; **La2** *Labajā pusē, tieši uz zemes, gulēja tēvocis Džons, [..]. Als gulēja telts kreisajā pusē*;

An *with a dried piece of mustard stalk*; **La1** *ar sakaltuša sinepju stāda kātu*; **Kr** *сухим ___ прутиком*; **La2** *ar sausu ___ zāles stiebriņu*.

Idiomu tulkošana

An *an' when we don't get a job we'll set on our ass*; **La1** *un ja nedabūsim darbu, sēdēsim uz vietas*; **Kr** *а нет – положим зубы на полку*; **La2** *ja nedabūsim – kārsim zobus vadzī*;

An *Gives me a little shake ever' time*; **La1** *Man katru reizi jāsaraujas*; **Kr** *А у меня каждый раз мороз по коже*; **La2** *Bet man katru reizi šermuļi skrien pa kauliem.*

Sveškultūras vārdu tulkošana

An *slapping down the hamburger*; **La1** *uzsviež desiņas*; **Kr** *шлепает на него котлету*; **La2** *uzmet uz tās kotleti*;

An *and drops the hamburger on a small plate*; **La1** *un uzmet gaļas serpu uz maza šķīvja*; **Kr** *и кладет сандвич на маленькую тарелку*; **La2** *un noliek sendviču uz maza šķīvīša.*

Arī sintakses līmenī (pārsvarā teikuma daļu strukturējumā) ir novērojama 1963. gada tulkojuma līdzība ar N. Volžinas tekstu. Piemēram, tulkojot teikumu *Skunks get caught, an' coons, too*, vārdu secība atbilst krievu valodas variantam: **Kr** *Бывает, что и енотов ловлю и скунсов* = **La2** *Dažreiz gadās arī pa jenotam un skunksam.*

Manipulatīvu tulkošanas stratēģiju izmantošana

Tomēr ievērojamākās izmaiņas ir, protams, tās, kuras radušās ideoloģisku apsvērumu dēļ. Romāna 1963. gada latviešu tulkojumā konstatēts, ka, mainot noteiktas teksta iekšējās struktūras, tulkotāja pārsvarā pielieto tās pašas manipulatīvās stratēģijas, turklāt attiecībā uz tām pašām teksta vienībām, kā tas ir „Dusmu augļu" krievu izdevumā.

Par ideoloģisko manipulāciju padomju perioda literārajos tulkojumos ir rakstījusi Ieva Zauberga („Tulkošanas teorija profesionāliem tulkiem un tulkotājiem" (2016)); manipulatīvās tulkošanas stratēģijas ir analizējusi Nataļja Klimoviča („Manipulative Strategies in the Translations of Literary Texts Carried Out in the Soviet Union" (2016)) – autore nosauc tādas stratēģijas kā pārrakstīšana, svītrošana/izlaidumi, aizvietošana/vājināšana, antonīmiskā tulkošana. Romāna „Dusmu augļi" 1963. gada tulkojumā konstatēts, ka tiek pielietotas visas minētās manipulatīvās tulkošanas stratēģijas, izņemot pārrakstīšanu. Tās izmantotas, lai izvairītos no nevajadzīgām asociācijām ar padomju realitāti (piemēram, romānā minētā *Central Committee* nav tulkota kā *Centrālkomiteja*, bet ir aizvietota ar *nometnes komiteju*) vai ētisku apsvērumu dēļ neakcentētu kādas fizioloģiskas parādības (piemēram, mātes izplestie gurni dzemdībās (*the spreading thighs*) ir svītroti gan krievu, gan 1963. gada latviešu tulkojumā). Tomēr lielākais izmaiņu skaits ir saistīts ar biblismiem, tāpēc izklāstam ir izvēlēti tie romāna tulkojumā pielietotie stratēģiju piemēri, kuri atspoguļo padomju varas nesamierināmās cīņas pret reliģisko sekas pat ārzemju autora darbā.

Visērtākais veids ir izmantot svītrošanu jeb izlaidumus, lai minimizētu biblismu lietojumu tekstā un tādā veidā mainītu darba lasīšanas loģiku. Rakstot par „Dusmu augļu" krievu izdevumu, N. Kļimoviča norāda, ka daudzu biblismu svītrošana mainīja gan dažas teksta daļas, gan oriģinālteksta emocionalitāti un ekspresivitāti, kas bija zudusi krievu lasītājam [Kļimoviča 2016: 547]. Tā kā 1963. gada Z. Staņas tulkojums ir krievu izdevuma atbalss, tas ir attiecināms arī uz latviešu tekstu. Iespējams, tas bija arī viens no iemesliem atkārtotam Dž. Steinbeka romāna latviešu izdevumam, jo pirmais – 1941. gada – tulkojums aprobežojās ar mazā burta lietojumu vārdā *dievs* un *ziemas-*

svētki. It sevišķi cieta izsauksmes vārdi-biblismi, kas caurvij visu Dž. Steinbeka romānu (*God Almighty! / Holy Jesus! / Christ! / Jesus Christ! / By God! / Oh, God!*):

> **An** *Jesus Christ, them walls can take it*; **La1** *Jēzus Kristus, sienas to var izturēt*; **Kr** ___ *Эти стенки видали виды*; **La2** ___ *Šīs sienas daudz var turēt*.
>
> **An** *Jesus, the desert's past!*; **La1** *Jēzus, tuksnesim esam cauri!*; **Kr** ___ *Проехали пустыню!*; **La2** ___ *Tuksnesis beidzies!*

Tāpat gan krievu, gan latviešu teksta tulkotājas izmanto vājināšanas stratēģiju. *Tā ir uz ideoloģiju balstīta kāda pārāk kliedzoša vai nepieņemama elementa aizvietošana ar kādu maigāku elementu, kas vairāk atbilstu mērķauditorijas rakstīšanas tradīcijām vai tam, ko teorētiski varētu gaidīt lasītāji* [Zauberga 2016: 47]:

> **An** *"By God!" he said. "By God!"*; **La1** *„Ak dievs!" viņš teica. „Ak dievs!"*; **Kr** *«Вот потеха! – сказал он. – Ну и потеха!»*; **La2** *„Tas tik ir joks!" viņš iesaucās. „Vareni!"*
>
> **An** *Well, Jesus, Pa!*; **La1** *Bet, Jēzus, tēv!*; **Kr** *Вот еще, на!*; **La2** *Nieki, tēt!*

Zīmīgākā, šķiet, ir antonīmiska tulkojuma stratēģija – *leksiska pārveidojuma veids, kurā vārds vai konstrukcija tiek aizstāti ar tā antonīmu* [Zauberga 2016: 97]. Gan N. Volžinas, gan Z. Staņas „Dusmu augļu" tulkojumā *Jesus Christ* vietā parādās *чёрт/velns*, bet izsauksmes vārdi *by God* vai *Holy Jesus* ir tulkoti kā *Эх, черт*, *Ах черт*, *Вот черт*, *А черт / Velns parāvis*, *Pie velna*:

> **An** *Well, by God, I'm hungry*; **La1** *Labi, dieva vārds, esmu izsalcis*; **Kr** *Эх, черт! А я проголодался*; **La2** *Velns parāvis, es esmu izsalcis*.
>
> **An** *Chris' knows*; **La1** *Dievs zina*; **Kr** *черт их знает*; **La2** *Velns viņu zina*.

Secinājumi

Dž. Steinbeka romāna „Dusmu augļi" latviešu publicējumos atklātās teksta iekšējo struktūru izmaiņas ir tikai viena atsevišķa gadījuma piemērs, tomēr tas ieskicē anglofonās literatūras situāciju 1940.–1960. gadu padomju Latvijā: strikta ārzemju autoru darbu atlase, kultūras un mākslas atkarība no „lielā brāļa" – padomju Krievijas, krievu valodas spēcīgā ietekme, padomju cenzūras izšķirošā loma literārajos procesos Latvijā. Iespējams, tagad, 21. gadsimtā, ir pienācis brīdis, kad varam ne tikai ar kritisku aci uzlūkot padomju okupācijas laikā izdoto ārzemju literatūru, bet arī izvērtēt iespēju sniegt pasaules nozīmīgākajiem garadarbiem otru dzīvi latviešu valodā, iespēju pieteikt sevi jaunā, atbrīvotā no cenzūras žņaugiem, kvalitatīvā tulkojumā.

LITERATŪRA

Blumberga, S. *Tulkošanas teorija un prakse Latvijā: 1944–1968*. Ventspils: VeA LVC, 2008. 132 lpp.

Boldāne-Zeļenkova, I. Okupācijas vara un kultūru migrācija: Latvijas PSR piemērs. *Latvija: kultūru migrācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 460.–472. lpp.

Briedis, R. *Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2010. 184 lpp.

Dukāte, A. *Manipulation as a specific phenomenon in translation and interpreting*. Promocijas darbs. Rīga, 2007. 212 lpp.

Klimovich, N. V. Manipulative Strategies in the Translations of Literary Texts Carried Out in the Soviet Union. *Journal of Siberian Federal University, Humanities & Social Sciences*. 2016, vol. 3 (9), pp. 543–550.

Literatūras avīze. 1941, Nr. 1. Džons Steinbeks. 3. lpp.

Literatūras avīze. 1941, Nr. 8. Latvijas PSR rakstnieku savienības darbība. 6. lpp.

Steinbeck, J. *The Grapes of Wrath*. USA: Penguin Books, 2002. p. 455.

Steinbeks, D. *Dusmu augļi*. Rīga: LVI, 1963. 525 lpp.

Šteinbeks, D. *Dusmu augļi*. Rīga: VAPP, 1941. 459 lpp.

Veisbergs, A. Grāmatu tulkojumi varas maiņas gados (1939–1946). *Akadēmiskā dzīve*. Pieejams: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/adz/arhivs/52/Akademiska_Dzive__53__Book.pdf. 2016/2017, 53. rakstu krājums, 85.–94. lpp.

Veisbergs, A. Translation policies in Latvia during the German occupation. *Vertimo Studijos*. Available at https://www.researchgate.net/publication/315954681_TRANSLATION_POLICIES_IN_LATVIA_DURING_THE_GERMAN_OCCUPATION, 2017, no. 7, pp. 31–44.

Zelmenis, G. Kultūras pārraudzība un cenzūra Latvijā padomju okupācijas apstākļos 1940.–1941. gadā. *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 15.–44. lpp.

Стейнбек, Д. *Гроздья гнева; Зима тревоги нашей*. Москва: Правда, 1987. 750 с.

Pētījums veikts ar ERAF atbalstu (projekts „Tulkojumu literārais un politiskais diskurss totalitārismā: anglofonā literatūra padomju Latvijā”; vienošanās Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/452).

PostDoc Latvia

NACIONĀLAIS ATTĪSTĪBAS PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA
Eiropas Reģionālās attīstības fonds

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Guntars DREIJERS
(Ventspils Augstskola)

Identitāte, tulkošana, valoda Mika Koljera romānā „Iz Baltikas"

Summary
Identity, Translation, Language in Mike Collier's Novel "Up the Baltick"

The article deals with two particular aspects of Mike Collier's novel "Up the Baltick" – identity, translation, and language. The travelogue novel is particularly noteworthy for several reasons – firstly, it problematizes the emerging Letts' identity in the context of the 18th century ideals of Enlightenment; secondly, it introduces the English reader with a network of complex historical and cultural problems of the eastern Baltic region in the 18th century; thirdly, it promotes an intercultural understanding and facilitates a cultural dialogue between western and eastern Europe; fourthly, the novel unravels the linguistic and translation landscape in the Duchy of Courland and Livonia. The main character of the novel – a British lexicographer Dr Samuel Johnson and his travel companion – a Scottish lawyer James Boswell undertake an imaginary trip to the eastern Baltic region to explore cultural and linguistic artefacts. This plot line highlights the *Zeitgeist* of the Enlightenment – to study, to explore, to discover, to describe, to identify, and to recognize universal values as expressed by one of the pillars of identity – language and translation. The aim of the article is to highlight the authorial intent concerning the eastern Baltic linguistic and translation landscape. In order to reach this aim, the following objectives have been completed – to analyse the thematic issues of language and translation, and to contrast textual units between source and target texts. The conclusions emphasize the importance of the novel and questions of language and translation in source and target texts.

Key words: *linguistic and ethnic identity, language, translation, 18th century Duchy of Courland, Livonia*

*

Ievads

Temata aktualitāti saistībā ar tulkošanas jautājumiem noteikuši vairāki faktori. Pirmkārt, ievērības cienīgi ir tie daiļliteratūras darbi par Latviju, tās vēsturi, iedzīvotājiem, valodu, kurus sarakstījuši citu valstu rakstnieki. Šajā rakstā aplūkots britu rakstnieka Mika Koljera darbs „Iz Baltikas" ("Up the Baltick"), kuru latviski tulkojusi Maija Uzulēna. Otrkārt, nav pārāk bieži gadījumi, kad vēsturiski sarežģītam periodam 18. gs. Kurzemes hercogistē un Livonijā pievēršas mūsdienu literāti no citām valstīm. Treškārt, šādi darbi veido gan starpkultūru, gan starpvalodu saikni. Turklāt šajā lingvokulturoloģiskajā aspektā būtisks ir atsevišķu motīvu izcēlums – lokālās, resp., Latvijas lingvokultūras atspoguļojums daiļliteratūrā citā valodā. Nozīmīgs ir arī pats sižets un tā apakštematu aktualizācija citu lingvokultūras pārstāvju skatījumā.

Romāna vēsturiskais Baltijas naratīvs saistīts ar angļu autora Koljera skatījuma makroperspektīvu (laika un telpas dimensiju) un mikroperspektīvu (vērotāja – autora – galveno tēlu skatījumu) [Dancygier 2012: 87]. Avotteksta un mērķteksta salīdzinājuma aspekti skatīti translatoloģiski. Autora iecere, romāna sižets, temati salīdzinājumā ar

mērķteksta atbilsmēm ir saistīti ar starpkultūru pieeju. Daiļdarbs lielā mērā uzskatāms par lingvokulturoloģisku eksperimentu, kurā vilktas paralēles starp britu un Latvijas kultūrvēsturi.

Romāna aktualitāti mūsdienās nosaka caurviju motīvs par Austrumbaltijas reģiona iedzīvotāju, valodu, tradīciju, kultūras identitāti Eiropas sarežģītajos vēstures griežos. Īpaši Latvijas translatoloģijā lingvistiskās identitātes jautājumiem pastiprināti tiek pievērsta uzmanība.

Raksta mērķis ir aktualizēt autora lingvokulturoloģiskās ieceres realizāciju avottekstā salīdzinājumā ar Maijas Uzulēnas tulkojuma lingvokulturoloģisko atbilsmi. Tāpēc mērķa sasniegšanai veikti divi uzdevumi – analizēt Austrumbaltijas lingvokultūras (valodas un tulkošanas) aspektus romānā, kā arī veikt to sastatījumu ar tulkojumu.

Romāna lingvokulturoloģiskā savdabība

18. gs. Eiropā valda apgaismības ideāli – tiek pastiprināti pētītas Eiropas tautu valodas, kultūra, notiek zinātnes empīriska attīstība un zinātniskās domas apmaiņa [Wootton 2016: 15, 295]. Šādā kontekstā veidots romāna sižets, kurā divi ievērojami britu pārstāvji – leksikogrāfs Dr. Semjuels Džonsons (*Samuel Johnson*) un viņa draugs jurists Džeimss Bosvels (*James Boswell*) – nolemj doties uz Austrumbaltiju. Šāda iecere abiem radusies pēc Lielbritānijas ziemeļdaļas (Skotijas salu) apmeklējuma, taču patiesībā tā netika realizēta. Romāna autors šo abu nerealizēto ieceri attīstījis sižetiski savā iztēlē. Ņemot vērā galvenā personāža Dr. Džonsona nodarbošanos – leksikogrāfiju, romāna priekšplānā izvirzīti lingvistiski un translatoloģiski jautājumi, kurus britu valodnieks apspriež ar vietējiem apgaismības un varas pārstāvjiem. Autors centies ievērot Dr. Džonsona angļu valodas lietojuma īpatnības, piemēram, *Baltija* (*Baltic*) tiek dēvēta par *Baltiku* (*Baltick*). Autors uzsvēris, ka Dr. Džonsona leksikonā vārds *Baltija* nav identiska *Baltikai*, jo *Baltika* norāda uz Kurzemes hercogisti un Livoniju, kurā ietilpst arī Igaunijas teritorija (darbā – *Ikaunija un ikauņi*). Turklāt viena no leksikogrāfa rakstības īpatnībām angļu valodā norāda uz izskaņas *-ick* lietojumu, piemēram, tādos vārdos kā *laconick, chaotick, electrick* [Johnson]. Darbā latvieši dēvēti par *letiem* (*Letts*) – *„Zobenbrāļi [..] visus vietējos dēvē par letiem. Viņiem pie letiem pieder ne tikai paši leti, bet arī livonieši, letgaļi, zemgaļi, ikauņi, kurši, vendi un citi* [Koljers 2018: 321]”. Angļu avottekstā minētās tautas dēvētas par *Letts*, *Livonians*, *Letgalians*, *Semigalls*, *Eesti*, *Kurs*, *Wends*, taču darbā lietoti arī citu tautību apzīmējumi angļu valodā, piemēram, *Livs* (*lībieši*), *Esthonians* (*ikauņi*), *Samogitians* (*žemaiši*). Autors korekti šķir angļu vārdu *Livonian* un *Liv* (arī *Liiv*) lietojumu, lai nerastos pārpratums par *livoniešu* un *lībiešu* nosaukumiem. Romānā un tā analīzē iespējami vairāki savstarpēji saistīti tematiskie loki: 1) ceļojuma žanrs un lingvokultūras naratīvs, 2) pilsētvides veidošanās, 3) **valoda un tulkošana**, 4) tradīcijas, 5) **letu identitāte**; šajā rakstā aplūkots 3. un 5. tematiskais loks.

Letu identitāte

Identitātes jautājumi (5. tematiskais loks) cieši saistīti arī valodas un tulkošanas jautājumiem 18. gs. Kurzemes hercogistē un Livonijā, taču tie atsevišķi aplūkoti nākamajā sadaļā. Autors akcentē latviešu pakāpenisku apgaismību (resp., izglītošanos) un

raksturo etnisko identitāti. Identitāte tiek saistīta ar patības veidošanās un sociālajiem pārmaiņu procesiem [Barker, Jane 2016: 262]. Taču šajos procesos būtiska loma ir valodai kā vienam no etniskās identitātes pamatiem. Valodniece Ina Druviete norāda, ka lingvistiskā patība un savdabība ir viena no identitātes izpausmēm līdzās, piemēram, tautsaimniecībai un sociālpolitiskajiem procesiem [Rozeniece]. Identitātes diskursīvi mainīgais raksturs saistīts ar atšķirībām, kā arī līdzvērtību citu atšķirību starpā [McEntee-Atalianis 2019: 7, 10]. Tāpēc, uzsverot līdzīgo un atšķirīgo letu identitātē, autors bieži vien lokālo (Kurzemes hercogistes un Livonijas) aprakstu paplašina līdz makrolīmenim, respektīvi, Eiropas apgaismības kontekstam. Etniskās identitātes universālajā raksturojumā Dr. Džonsons uzsver tautu vienlīdzīgu pastāvēšanu un atzīšanu: *„[..] visas tautas ir pašos pamatos līdzīgas, būdamas lipinātas no vieniem māliem. Taču pastāv variācijas jeb tas, ko varētu nosaukt par atšķirīgiem akcenta punktiem šais universālajos raksturlielumos, kam mēs dodam tautības rakstura vārdu* [Koljers 2018: 259–260].” Romānā galvenais personāžs Dr. Džonsons iesaistās dialogos par latviešu valodas estētisko potenciālu un lomu 18. gs. Kurzemes hercogistē un Livonijā, uzsverot visu Eiropas valodu vienādas iespējas, kaut gan politiskā situācija un lingvistiskā ainava Latvijas teritorijā (Krievijas impērijas ēnā un vācu aristokrātijas pakļautībā) bija sarežģīta. Tā, piemēram, autors par letiem raksta: *„Katras nācijas pārstāvjiem ir savs apģērba veids, tāpat kā valoda, sava āriene un uzvedības stils. Pārticības un mazturības gradācijas pastāv tais visās, izņemot letus, kas šķiet iegrūsti nebeidzama trūkuma un nedrošas eksistences stāvoklī, pateicoties tam, ka pār viņiem dominē pārējās tautības* [Koljers 2018: 116].”

Romānā hronoloģiski atainots Dr. Džonsona un Bosvela ceļojuma maršruts, kurā apmeklēto apdzīvoto vietu nosaukumiem tekstā lietoti epiteti. Tā, piemēram, *Libava* (*Liepāja*, angļu tekstā *Libau*) nosaukta par *Ierašanās pilsētu* (*The City of Arrival*), *Mītava* (*Jelgava*, angļu tekstā *Mitau*) – *Dekorāciju pilsēta* (*The City of Artifice*), *Marienburga* (*Alūksne*, angļu tekstā *Marienburg*) – *Apgaismības pilsēta* (*The City of Enlightenment*) u. c. Epiteti norāda gan uz paša autora asociācijām, gan uz leksikogrāfa attieksmi pret apmeklēto pilsētu, kuras apzīmējumā koncentrēti un tēlaini atklāta vietas būtība. Citu pilsētu apmeklējuma laikā tiek raksturoti vietējie iedzīvotāji – īpaši salīdzinājumā ar vietējo aristokrātiju. *Vendenes* (*Cēsis – Saulgriežu pilsēta*, angļu *Wenden – The City of Midsummer*) apmeklējumā autors norāda uz hipotētisku etnoģenēzi un sociālo stāvokli:

The people of Wenden are noticeably different in appearance from those of Riga, being taller and finer-formed. They are for the most part Letts, though local legend says the name of the town is derived from the Wend or Wendi tribe who are believed to have come here from northern Germany or Prussia in the dark days of antiquity and settled the area. They appear to

Vendenes ļaužu tips manāmi atšķiras no rīdziniekiem ārienes ziņā kā staltāks un labāk izveidots fiziski. Pārsvarā tie ir leti, lai gan vietējā leģenda teic, ka tās nosaukuma avots ir vendes jeb vendu cilts, kas, kā tiek uzskatīts, tumšajos senlaikos šeit ieradušies no Ziemeļvācijas vai Prūsijas un apmetušies šai apvidū. Pēc tam tie šķiet esam izzuduši tikpat noslēpumaini, kā parā-

have disappeared as mysteriously as they arrived, leaving nothing behind but the physical characteristics of the local population into which they were mixed. It is diverting to see one of these tall Wendish Letts bowing as his short German lord passes in the street and yet the inferior is still superior as he remains several inches taller than the object of his genuflection [Collier 2017].

dījušies, neatstājot aiz sevis neko vairāk, kā vien fiziskās raksturiezīmes vietējo populācijā, ar kuru tie bija sajaukušies. Tas izskatās visai komiski, kad kāds no šiem slaikajiem vendu letiem ir spiests klanīties kāda garāmejoša sīka vācu kundziņa priekšā, tam paejot garām uz ielas, un tomēr zemākstāvošais vienmēr izrādās augstāk, tāpat palikdams augumā vairākus sprīžus garāks par tā genufleksijas objektu [Koljers 2018: 190–191].

Sociālo kārtu atšķirības starp vendu letiem un vācu aristokrātiju norāda vārda *genufleksija* (latīņu cilmes vārds ar nozīmi *locīšanās ceļos*, *krišana uz ceļiem*) lietojums, vārdu savienojums *sīks vācu kundziņš* (angļu *short German lord*); ārieni raksturo izskata atšķirības no rīdziniekiem – *staltāks un labāk izveidots fiziski* (angļu *taller and finer-formed*).

Autors uzsver arī dziedināšanas tradīcijas vispārējas kvalitatīvas medicīniskās aprūpes trūkuma kontekstā – aprakstītas letu sieviešu dziedināšanas spējas. Ārstniecisko augu izmantojuma un pirts rituālu apraksti romānā veido savdabīgu kultūras kolorītu un noskaņu: „*[..] labāk vēlētos, lai mani* <u>*aptekā letu sieva ar savām zālītēm*</u> (angļu tekstā – *attended to by a Lettish woman with herbs upon my sick bed*), *nevis kāds* <u>*sasodīts dakteris ar dēļu burku*</u> (angļu tekstā – *any d____d doctor with a jar of leeches*) *[..] Leti no zariem būvē nelielas būdas, kur saliek uzkarsētus akmeņus, kas, ar ūdeni apslacīti, plaucē tvaikus, kuri attaisa poras. Viņu ļaudīm tas ir vienīgais noderīgais mazgāšanās veids ziemā, kad ezeri un upes ir aizsaluši. To piekopj gan vīri, gan sievas, bet abi dzimumi tiek strikti turēti šķirti, un vīram ieiet sieviešu pirtī tiek uzskatīts par nelaimes zīmi un tāpat – otrādi* [Koljers 2018: 212–213].” Aprakstā izmantota antitēze – *letu sieva ar zālītēm* / [eifēmiskais apzīmējums oriģinālā *d____d* < *damned*] <u>*sasodīts*</u> *dakteris ar dēļu burku*; *vīri / sievas*.

Austrumbaltijas tautu mentalitātes aprakstā (kursivētajā piemērā sastatāmi) identificētas rakstura tipiskākās īpašības: „*Kurši* (angļu tekstā – *the Kurs*) *ir jūrasbraucēju tauta* (*seafaring people*) *un cēla rase ar rāmu dabu* (*a noble race with an even temperament*) *[..] taču iedegušies* (*inflamed*) *rīkojas visneparedzamākā veidā. Ja nāktos iegūt naidnieku livonietī vai estā, uz samierināšanos nav, ko cerēt. [..] Žemaiši* (*Samogitians*), *dažreiz vēl saukti par lietuviešiem* (*Lithuanians*), *ir karstasinīgi un tumsnēji* (*hot-blooded and swarthy*). *Viņi viegli iedegas* (*easily aroused*), *bet nekaist uz ilgu* (*fits do not last*) [Koljers 2018: 321].”

Valodas un tulkošanas temats romānā

Iepazīstinādams lasītāju ar romāna galvenā personāža Dr. Džonsona valodniecisko darbību, autors plaši aplūko valodas un tulkošanas jautājumus. Valodnieka nostāja saskan ar deskriptīvisma ideju, ka valodas faktu pētniecībā svarīgs ir visaptverošs apraksts [VPSV 2007: 39]. Tāpēc novērojumi par valodas un tulkošanas ainavu Kur-

zemes hercogistē un Livonijā ir konstatējoši. Savu attieksmi pret valodas faktu fiksēšanu un pretestību to mainīgajai dabai Dr. Džonsons pauž tēlaini: *„Mēs vērojam, kā konkrētā laika posmā cilvēki aug un noveco, un tā no gadsimta uz gadsimtu, tā arī mēs izsmejam eliksīru, kas apsola dzīvi paildzināt līdz tūkstoš gadiem; tieši tā arī jāsmej par leksikogrāfu, kurš, nespēdams pierādīt, ka valodā vārdi un teikumi nemainās, iedomājas, ka vārdnīca spēj iebalzamēt valodu, tā pasargājot to no aizguvumiem un bojāejas [..]"* [tulk. G. D.] [Nordquist]. Leksikogrāfa attieksme pausta arī romānā, kur galvenais personāžs sarunājas ar Augustu Vilhelmu Hupelu. Hupels 1780. gadā izdeva igauņu valodas gramatikas traktātu, kuram pievienota igauņu valodas vārdnīca „Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständingen Wörterbuch"; Dr. Džonsons iesaka Hupelam ņemt vērā leksikogrāfijas tendences: *„Jums jāstrādā, ser, lai savu „Vārdnīcu" radītu labu, proti, tādu, kas precīzi ataino konversācijas ievirzes slieksmes un tipus. Un neuztraucieties, ja tā nebūs pilnīga. Es jums ieteiktu dot priekšroku šā brīža sarunu valodā lietotiem vārdiem pāri tam, kas ir izplatīts tikai drukātā rakstveidā. Autori, lai izliktos gudri, pastāvīgi izmanto neparastus vai arhaiskus vārdus, ko vairums vairs nelieto. Nevienu valodu nevar preparētu uzstiept uz galda kā apskates paraugu. Lielākais, uz ko varam cerēt, ir kļūt par taksidermistiem un tad lolot domu, ka mūsu valodas izbāznis kaut nedaudz līdzinās dzīvei* [Koljers 2018: 348–349]." Veidojot savu angļu valodas vārdnīcu, Dr. Džonsons ievēroja principu, ka vārdnīcai jābūt lietojamai plašā iedzīvotāju lokā, tai nav jāattaisno kritiķu cerības, tai jābūt noderīgai valodas apguvē, tā nedrīkst lietotājam likt brīnīties par lingvistiski teorētiskajiem labirintiem [Johnson 2013]. Leksikogrāfa un galvenā personāža Dr. Džonsona valodas satīriskais stils saglabāts gan avottekstā, gan tulkojumā.

Romānā iztirzāti vairāki tulkošanas temati 18. gs. Austrumbaltijas lingvistiskās ainavas kontekstā – arhaizācija (kā tulkošanas paņēmiens), vairāku valodu un tulkošanas prasmju loma saziņā, tulkojumu loma lingvistiskās identitātes stiprināšanā, tulkotāju loma 18. gs., agrīnie tulkojumi latviešu valodā, tulkošanas prasmju līmenis, Bībeles tulkojums latviešu valodā, britu literatūras tulkojumi vācu valodā, svešvalodu lingvistiskās izteiksmes potenciāls.

Arhaizācija kā tulkošanas paņēmiens jau izmantots romāna tulkojuma prologa 1. lappusē. Tulkotāja nav atveidojusi latviski vietu nosaukumus, personāžu vārdus saglabājot oriģinālrakstībā. Veidoti vārdu hibrīdsavienojumi, kuros raksturotājvārds ir latviešu valodā, vietas nosaukums, vārds un / vai uzvārds – svešvalodā. Latviešu valodas elektroniskajā tēzaurā arhaizācija skaidrota kā „seno mākslas formu apzināta atdarināšana" [Tēzaurs], piemēram, *„Dr. Samuel Johnson un James Boswell kunga 1778. gadā izvestā Baltikas jūras zemju Livonia un Esthonia apceļojuma godprātīgs pārskats, caurbraucot Libau, Mitau [..] un sastopot jo daudz augstu stāvošu un dažādiem dotumiem bagātu personu kā hercogs von Biron, mācītājs Stender, ģenerālis Browne [..]* [Koljers 2018: 1]." Taču aiz prologa romānā īpašvārdi rakstīti atbilstoši latviešu valodas normām. Prologā īpašvārdu rakstība pilnībā atbilst vārdu rakstībai avottekstā.

Autors atzīst faktu, ka latviešu literārās valodas izveidē liela nozīme ir tulkojumiem. Taču 18. gs. vēl par nozīmīgiem un daudziem daiļliteratūras tulkojumiem latviešu valodā no citām Eiropas valodām vēl pāragri runāt, tāpēc Dr. Džonsons secina, ka

tajā dienā, *„kad letu valodā izdosies precīzi pārcelt krievu un vācu dzeju, būs diena, kurā leti sāks sapņot par savu brīvību. Brīvības ceļā valoda vienmēr ir priekšgalā* [Koljers 2018: 87].”

Romānā raksturota 18. gs. lingvistiskā un tulkošanas ainava Rīgas pilsētā, kur dominēja vācu un krievu valoda, taču arī latviešu zemnieki un tirgotāji centās saprasties ar citu tautību pārstāvjiem, izmantojot tulku pakalpojumus. Vairāku valodu prasmes un tulkošanas loma saziņā Latvijas teritorijā vienmēr bijusi aktuāla, kaut gan autors norāda uz asimetrisku valodu līdzāspastāvēšanu 18. gs.: *„Visas Rīgas pārvaldes iestādes uztur lielus tulkotāju korpusus, kurus nenodarbina nekā citādi, kā vien lai pārceltu vācu baronu lēmumus krieviski, valstiskām vajadzībām, un no Pēterburgas ienākošās ziņas – vācu valodā [..] Tad pils paziņojums tika nolasīts krieviski un [..] tika sagaidīts ar tik tukšiem skatiem, ka [..] bija lielas šaubas, vai kaut ceturtā daļa no sanākušajiem krieviski to bija sapratuši labāk nekā vācu valodā* [Koljers 2018: 117].”

Apgaismības laikmetam raksturīga pakāpeniska atkāpšanās no iesīkstējušām dogmām, un Dr. Džonsons atgādina, ka jānovērtē ne tikai paša valoda, bet – cik daudz mēs to pārzinām. Polemikā ar savu ceļojuma biedru Bosvelu notiek saruna par valodu līdzībām un galvenokārt atšķirībām: *„[..] franču mēle [..] ir skaista un spējīga izteikt augstus mākslas, literatūras un filozofijas jēdzienus. Izteiksmīguma un daiļuma ziņā mēs pat to varētu vērtēt kā mūsu angļu valodas sāncens* [Koljers 2018: 85].” Svešvalodu lingvistiskais izteiksmes potenciāls atbilstoši romāna autora iecerei un galvenā personāža uzskatiem neaizēno citas Eiropas valodas, to skaitā – latviešu valodu.

Valodu savstarpējie sakari skatīti daiļliteratūras tulkošanā. Autors piemin Dr. Džonsona traģēdiju „Irēna” („Irene”) – vienīgo lugu, kuru no 1726. līdz 1749. gadam leksikogrāfs sarakstījis dzīves laikā. Vienā no romāna epizodēm lugas autors sarunājas ar ģenerāli Braunu un noskaidro, ka luga pārtulkota vāciski un iestudēta Rīgas teātrī. Uzslavēts vārdā nenosaukts tulkotājs un raksturots leksikogrāfa rakstniecības talants: *„Es spētu rakstīt dzejisku tekstu, kas maskējas par drāmu, kas var dzīvot uz skatuves [..] Džonsons izteica apbrīnu par tempu, kādā tulkotājs acīmredzot bija strādājis kopš brīža, kad viņš iebraucis Rīgā, jo neviena mums zināma „Irēnas” tulkojuma vācu valodā līdz šim laikam nav bijis [..] O, ser, tulkotājs, kurš spēj pacelt ne tikai Osjanu* (ķeltu leģendas viltojums angļu valodā – komentārs G. D.), *bet arī Džonsonu, noteikti ir liels retums* [Koljers 2018: 183].” Latviešu lasītāju autors iepazīstina ar maz zināmām leksikogrāfa biogrāfijas lappusēm, jo Latvijā Dr. Džonsonu pazīst kā vienu no ievērojamākajiem apgaismības laikmeta angļu leksikogrāfiem.

Ceļojumā pa Livoniju galvenais personāžs uzzina par Glika Bībeles tulkojumu latviešu valodā. Sižetā Bībeles tulkojums latviešu valodā skatīts Krievijas imperatores Elizabetes politikas un Eiropas apgaismības kontekstā, veidojot antitēzi par cariskās Krievijas valdošo aprindu vēršanos pret reliģisko literatūru latviešu valodā un Eiropas vispārējiem nacionālās apziņas jautājumiem. Taču kopumā Dr. Džonsons atzīst, ka *„[..] tulkošana nemaz nav tik grūts darbs, ja vien ir laiks to darīt. Jebkura tulkošanas vērta grāmata agri vai vēlu atrod to, kas to iztulkos, un, tā kā nekas nav vairāk tulkošanas vērts kā Bībele, ja to neizdarītu Gliks, var būt pilnīgi drošs, ka to izdarītu kāds cits* [Koljers 2018: 284]”. Protams, vēsturē ir gan nejaušības, gan likumsakarības – šajos jautājumos autors ar galvenā personāža starpniecību pauž savu skatījumu.

Ņemot vērā, ka 18. gs. bija maz sarakstītu darbu latviešu valodā, romānā mācītājs Herders un Dr. Džonsons apspriež latviešu valodas izteiksmes bagātību, kas ir priekšnosacījums tulkošanai un daiļdarbiem latviešu valodā: *„Tas, ka valodai nav savas literatūras, vēl nav pierādījums tās literārās vērtības trūkumam. Netrūkst tādu, kas apgalvo, ka arī Homērs nav ticis uzlikts uz papīra vēl daudzus gadus pēc viņa nāves. Pirms kāds papūlējās to izdarīt, tikpat labi varēja sacīt, ka arī grieķu valoda ir neliterāra* [Koljers 2018: 129]." Romāna personāžiem ir svarīgi vērot, kā latviešu valodas lingvoestētiskā izteiksme pakāpeniski un mērķtiecīgi tulkotāju darbā top līdzvērtīga citu Eiropas lielo valodu izteiksmes iespējām.

Secinājumi

Romāns angļu valodā aktualizē vienu no latviskās identitātes aspektiem – latviešu valodas nozīmi Eiropas un pasaules kontekstā. Angļu avotteksts sasniedz plašu lasītāju loku pasaulē un iepazīstina ar aktuāliem 18. gs. Latvijas vēstures jautājumiem. Turklāt norādītas lingvokulturoloģiskās paralēles (attiecīgā gadsimta spilgtākie pārstāvji, notikumi) Eiropā un Latvijā. Savukārt latviešu lasītāji tulkojumā uzzina citu kultūru pārstāvju viedokli par vēstures un kultūras norisēm Latvijā, tā veidojot starpkultūru un saprašanās dialogu ar daiļliteratūras teksta tulkojuma palīdzību.

Latviskā identitāte romānā lielā mērā saistīta ar latviešu valodu un tulkošanu, kas atspoguļo 18. gs. Kurzemes hercogistes un Livonijas lingvistisko ainavu. Tā skatīta saistībā ar Eiropas apgaismības laikmeta vērtībām un ideāliem – idejām par tautas izglītošanos un pašapziņu. Lai gan dzīvē šie ideāli bieži vien bija tālu no īstenības, tomēr humānisma un racionālisma renesanse lingvistiskās identitātes raksturojumā iepazīstina lasītāju ar pozitīvu reģiona tēlu.

Romānā eksplicīti norādīta intertekstuālā saistība ar leksikogrāfa Dr. Džonsona uzskatiem, kuri lasāmi viņa darbos un ietekmējuši avotteksta saturu, sižetu un lingvistiskos tematus.

Kopumā avotteksta un mērķteksta lingvokulturoloģiskā vērtība ir reālas un iztēlotas Latvijas un britu vēstures klātesamība, polemika par Austrumbaltijas identitāti, enciklopēdiskums, kas aktualizē valodu un tulkošanas savstarpējos jautājumus.

LITERATŪRA

Barker, C., Jane, A. E. *Cultural Studies*. 5th ed. London: Sage, 2016. 722 p.

Dancygier, B. *The Language of Stories. A Cognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 228 p.

Johnson, S. *A Dictionary of the English Language*. Available: https://johnsonsdictionaryonline.com/search-johnsons-dictionary/?SearchValue=ick

Johnson, S. The Plan of a Dictionary of the English Language. *Delphi Complete Works of Samuel Johnson*. Apple Books, 2013. Available: https://books.apple.com/lv/book/delphi-complete-works-of-samuel-johnson/id710797844

McEntee-Atalianis, L. *Identity in Applied Linguistics Research*. London: Bloomsbury, 2019. 314 p.

Nordquist, R. *Samuel Johnson's Dictionary. An Introduction to Dr. Johnson's "Dictionary of the English Language"*. Available: https://www.thoughtco.com/samuel-johnsons-dictionary-1692684

Rozeniece, A. Valoda – identitāte – komunikācija. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 157. [05.10.2004.] Pieejams: https://www.vestnesis.lv/ta/id/94555

Tēzaurs. *Arhaizācija*. Pieejams: https://tezaurs.lv/arhaiz%C4%81cija

VPSV. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. (Atb. red. Valentīna Skujiņa) Rīga: Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Wootton, D. *The Invention of Science. A New History of Scientific Revolution*. Milton Keynes: Penguin, 2016. 769 p.

AVOTI

Collier, M. *Up The Baltick: The rediscovered journey of James Boswell and Samuel Johnson to Esthonia, Livonia and Kurland in the year 1778*. Baltic Features. Kindle Edition, 2017.

Koljers, M. *Iz Baltikas*. (Tulk. Maija Uzulēna) Rīga: Dienas grāmata, 2018. 392 lpp.

Linda GAILE
(Liepājas Universitāte)

Verbālā anticipācija sinhronā tulkojumā no vācu valodas latviešu valodā

Summary
Verbal Anticipation in Simultaneous Interpreting from German into Latvian

The article analyzes the anticipation strategy used in simultaneous interpreting from German as a source language (SL) into Latvian as a target language (TL).

For the mentioned analysis we selected 10 plenary session speeches by German members of European Parliament and their simultaneous interpreting analogues into Latvian. The speeches were from years 2014 and 2015, the main topic of the debates being 'employment', 'work', 'social'. The duration of one speech is at least 2 minutes. The speeches were downloaded from the open website of European Parliament and transcribed orthographically for further analysis.

The main attention is focused on the verb position in German sentences and their rendering into Latvian during the simultaneous interpreting. Latvian is a highly inflected language with a rather free word order. The most common order of sentence members is *subject-verb-object*. However, the German language has not only a *subject-verb-object* order, but also in very special cases a *subject-object-verb* order in a sentence. The latter causes special difficulties for interpreters as they need to wait for the end of the sentence until they can interpret the meaning of the whole sentence.

The paper provides an analysis of the different word order in a sentence in the German language and rendering it into Latvian during the simultaneous interpreting.

Key words: *simultaneous interpreting*, *anticipation*, *sentence structure*, *German*, *Latvian*, *Speech Corpus of European Parliament*

*

Ievads

Anticipācija mutvārdu tulkošanā tiek uzskatīta par vienu no svarīgākajiem mutvārdu tulkošanas paņēmieniem, kas, balstoties uz lingvistiskām un ekstralingvistiskām zināšanām, nodrošina runātā teksta izpratni, atvieglo tulka atmiņu un palīdz nodrošināt kvalitatīvu mutvārdu tulkojumu. Šī paņēmiena izpētei ir pievērsušies daudzi pētnieki no dažādām ārvalstu tulkojumzinātnes skolām, piemēram, Silvija Kalina (*Silvya Kalina*) no t. s. 'Heidelbergas skolas', Gēlijs V. Černovs (*Ghelly Chernov*) no 'Krievijas skolas', Danika Seleskoviča (*Danica Seleskovitch*) no 'Parīzes skolas', Kilians Zēbers (*Kilian Seeber*) no 'Ženēvas skolas' un Konstantīna Liontū (*Konstantina Liountou*) no 'Vīnes skolas'.

Anticipācijas paņēmiena izpēte ir saistīta ar vācu valodu kā avotvalodu, šai valodai raksturīgo vārdu secību un verba novietojuma teikumā, jo verbālās konstrukcijas vācu valodā bieži ieņem teikuma vai teikuma daļas beigu pozīciju [Fāters 2004: 131; Engel 1996: 424]. Sinhronajā tulkošanā šāda verba pozīcija rada sarežģījumus ātrai teikumā izteiktās jēgas uztverei un tās pārnešanai mērķvalodā.

Anticipācijas paņēmiena izpētei sinhronajā tulkošanā ar valodu kombināciju vācu valoda kā avotvaloda un latviešu valoda kā mērķvaloda nav pievērsta padziļināta uzmanība. No latviešu autoriem anticipāciju ir aplūkojusi Liene Viesture, salīdzinot to iepriekš nezināma un iepriekš zināma teksta sinhronajā tulkojumā [Viesture 2005].

Raksta pamatā tika izraudzītas Eiropas Parlamenta (turpmāk tekstā – EP) deputātes Jutas Šteinrukas (*Jutta Steinruck*) desmit runas vācu valodā (avotvaloda) un to sinhronais tulkojums latviešu valodā (mērķvaloda). Pētījuma subjekti – tulki – ir anonīmi profesionāli EP konferenču tulki. Deputātes J. Šteinrukas runu atlasei izmantota EP plenārsēžu sadaļā dotā meklēšanas shēma ar iespēju izvēlēties konkrētu periodu un datumu, EP deputātu, komisiju un/vai plenārsēdi. Verbālās anticipācijas analīzei tika atlasītas tematiski savstarpēji saistītas runas, izmantojot un meklējot pēc atslēgvārdiem „nodarbinātība" (*Beschäftigung*), „jauniešu darbs" (*Jugendarbeit*), „darba ņēmēji" (*Arbeitnehmer*) un „darba devēji" (*Arbeitgeber*). Gan oriģinālruna avotvalodā, gan tās sinhronais tulkojums mērķvalodā tika iegūts, lejuplādējot runas un tulkojuma oriģinālus no EP plenārsēžu interneta vietnes. Pēc tam tika veikta audio ierakstu ortogrāfiska transkripcija, kas, analizējot piemērus, ir izmantota šajā rakstā.

Vienas uzstāšanās (runas) ilgums ir no t=1:30 līdz t=2:30 minūtēm, kopā sastādot 20 minūšu garu analizējamo materiālu.

Analizējot anticipāciju, proti, verbālo anticipāciju, galvenā uzmanība tika vērsta uz verba novietojumu avotvalodas (vācu) un mērķvalodas (latviešu) teikumā. No tā izriet galvenais pētījuma jautājums: vai, tulkojot sinhroni no vācu valodas latviešu valodā, anticipācija kā sinhronās tulkošanas paņēmiens tiek realizēta attiecībā uz verba pozīciju teikumā?

Raksta mērķis ir aplūkot un analizēt verba pozīciju vācu un latviešu valodas teikumā, galveno akcentu liekot uz verbālo anticipāciju, tulkojot sinhroni no vācu valodas latviešu valodā.

Pētījumam izvirzīti šādi uzdevumi: salīdzināt verba pozīciju avotvalodā ar verba pozīciju mērķvalodā, izmantojot piemērus no J. Šteinrukas runām un to sinhronā tulkojuma latviešu valodā; analizēt verbālo anticipāciju, balstoties uz to, ka vācu un latviešu valodai ir atšķirīga verba pozīcija teikumā; noteikt, cik lielā mērā, tulkojot sinhroni, ir iespējams anticipēt verbu avotvalodā, lai veidotu gramatiski pareizus teikumus un radītu saprotamu un loģisku tulkojumu mērķvalodā.

Anticipācija – mutvārdu tulkošanas paņēmiens sinhronajā tulkošanā

Anticipācijas definīcija sinhronās tulkošanas kontekstā

Mutvārdu tulkošanā, līdzīgi kā rakstiskajā tulkošanā, izšķir dažādus tulkošanas paņēmienus (tulkojumzinātnes literatūrā saukti arī „taktikas" (*tactiques*) (Daniēls Žils (*Daniel Gile*)), „stratēģijas" (*Strategien*) (A. Veisbergs, Silvija Kalina), kuru pamatmērķis ir atvieglot tulka darbu, „mazinot īslaicīgās atmiņas noslodzi" [Veisbergs 2007: 62]. Šajā rakstā tiks izmantots jēdziens „anticipācija" vai „anticipācijas paņēmiens", lai izvairītos no terminoloģiska rakstura pārpratumiem.

Bez anticipācijas mutvārdu tulkošanā izšķir šādus mutvārdu tulkošanas paņēmienus: nobīde laikā, pārformulācija, segmentācija (gara teikuma sadalīšana īsāko jēgpilnos domu segmentos), vienkāršošana un kompresija [Veisbergs 2007: 62–69].

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīcā" (VPSV) anticipācija apzīmēta ar vārdu „paredze": „turpmāk minētas valodas vienības noteikta iedarbošanās uz iepriekšējo. Tulkošanā *paredze* izpaužas kā mutvārdu tulkojuma veidošana apziņā pēc noteiktām kopīgām teksta pazīmēm sinhronās tulkošanas procesā, apsteidzot runā izteikto un vēl tulkojamo tekstu" [VPSV 2007: 283]. Šajā definīcijā tiek uzsvērts, ka anticipācija ir īpaši svarīga, tulkojot no vācu valodas, kur verba nozīme top skaidra tikai teikuma beigās.

Nākamajā sadaļā aplūkots anticipācijas dalījums sinhronās tulkošanas izpētē.

Lingvistiskā un ekstralingvistiskā anticipācija

Mutvārdu tulkošanas pētniecībā anticipācija nav tikai vienkārši 'anticipācija' tās vispārīgajā nozīmē kā paredze. Tās klasiskais dalījums mutvārdu tulkošanā ir lingvistiskā (*valodiskā*) un ekstralingvistiskā (*ārpusvalodiskā*) anticipācija [Seleskovitch 1978: 235; Seeber 2005: 134]. Ar ekstralingvistisko anticipāciju tulkojumzinātnē saprot tulka ilglaicīgajā atmiņā saglabātās vispārīgās zināšanas, informāciju (zināšanas) par konkrētu konferenci (pasākumu), konferences veidu, konferences organizatoriem un dalībniekiem, konferences tēmu un runu saturu [Seleskovitch 1978: 275; Kalina 1998: 95–96]. Definīciju papildina D. Žila ekstralingvistiskās anticipācijas formulējums, ka tās ir „zināšanas par konferenci, proti, par faktiem, vārdiem, nosaukumiem, idejām, terminiem un par izteicieniem, kas varētu izskanēt konferences laikā" [Gile 1995: 79].

Turpretim lingvistiskā jeb valodiskā anticipācija attiecas uz tulka zināšanām par avotvalodas un mērķvalodas sintaktiskajām un semantiskajām struktūrām, tā ietver vārdiskās un semantiskās struktūras paredzēšanu [Seleskovitch 1978: 235; Kalina 1998: 146]. A. Veisbergs norāda, ka valodiskā anticipācija ir saistīta ar valodu kopumā, ar tai raksturīgajām fonētiskajām, gramatiskajām, sintaktiskajām, semantiskajām un leksiskajām īpatnībām, ar valodas variantiem un pragmatiskajiem aspektiem [Veisbergs 2007: 65].

Verba pozīcijas nozīme vācu valodas teikumā

Pēc Hadumodas Busmanes (*Hadumod Bussman*) definīcijas, darbības vārdu var raksturot kā vārdšķiru, kas apzīmē, izsaka un apraksta laika posmā notiekošos fenomenus, proti, darbības, procesus un apstākļus. Turklāt verbs ir patstāvīgs, lokāms vārds, šai vārdšķirai ir raksturīgs bagātīgs formveides (gramatisko kategoriju kopums) un funkciju sistēmu kopums teikumā (pamatā verbam ir izteicēja funkcija) [Bussmann 2002: 828].

Vācu valodas gramatiķi Ulrihs Engels (*Ulrich Engel*), Haralds Veinreihs (*Harald Weinreich*) un Ilga Brigzna uzsver, ka vārdu secība vācu valodas teikumā pilda trīs funkcijas: strukturālo (teikuma struktūras funkcija), komunikatīvo un stilistisko funkciju [Brigzna 2008, Engel 2009, Weinreich 2010]. Atsaucoties uz H. Busmanes definīciju un vācu valodas gramatiķu teikto, izriet, ka darbības vārds teikumā ieņem svarīgu nozīmi gan kā teikuma loceklis (darbības vārds pieder virslocekļiem), gan kā teikuma stilistiskās funkcionalitātes elements.

Tulkojumzinātniece Danika Seleskoviča (*Danica Seleskovitch*) uzsver verba pozīcijas svarīgumu sinhronajā tulkošanā, jo īpaši, ja avotvaloda ir vācu valoda [Seleskovitch 1978: 245]. Verba pozīcijas nozīmīgumu teikumā, tulkojot no vācu valodas

citā valodā, I. Brigzna uzsver arī rakstiskajā tulkošanā. Analizējot vārdu secības funkcionālos aspektus latviešu un vācu valodas teikumā, pētniece norāda, ka vārdu secībai vācu valodas teikumā ir daudz lielāka nozīme nekā citās valodās, tas visvairāk attiecas uz verbu un tā pozīciju teikumā [Brigzna 2008: 113].

Uzsverot verba pozīcijas nozīmi vācu valodas teikumā, D. Seleskoviča un I. Brigzna norāda, ka, pārvaldot vācu valodas teikuma struktūru un verba pozīciju teikumā, tulkam un tulkotājam tiek atvieglota teikuma struktūras izpratne, teksta (runāta vai rakstīta) uztvere un teikuma satura izpratne [Brigzna 2008: 114; Seleskovitch 1978: 246]. Ar šo noteikto darbības vārda pozīciju teikumā ir iespējams „atšifrēt" izteikto domu.

Verba pozīcija teikumā latviešu un vācu valodā: piemēru analīze

Šajā raksta sadaļā tiks aplūkota verba pozīcija teikumā izvēlētajos piemēros no deputātes J. Šteinrukas runām EP plenārsēdēs, analizēts izvēlēto piemēru sinhronais tulkojums latviešu valodā.

Vārdu pamatsecība teikumā ir viena no sintaktiskajām pazīmēm, pēc kuras valodas tiek klasificētas noteiktos tipos. Saistībā ar mutvārdu tulkošanu, lingvistisko anticipāciju un verba vietu teikumā uzmanība tiek pievērsta tām valodām, kurās vārdu pamatsecība ir *teikuma priekšmets – izteicējs – papildinātājs* (SVO[1]), pretstatot valodām, kurās vārdu secība ir/var būt *teikuma priekšmets – papildinātājs – izteicējs* (SOV). Šāda atšķirīga vārdu secība teikumā ir vērojama latviešu un vācu valodā.

Latviešu valoda pieder valodām ar samērā brīvu vārdu secību teikumā, tomēr par tās vārdu pamatsecību uzskatāms *teikuma priekšmets – izteicējs – papildinātājs* (SVO). Šādu vārdu secību uzskata par neitrālu jeb pragmatiski nemarķētu. Savukārt vācu valodā vārdu secība teikumā var būt *teikuma priekšmets – izteicējs – papildinātājs* (SVO) un *teikuma priekšmets – objekts, izteicējs* (SOV). Šī divu veidu vārdu secība teikumā ir saistīta gan ar darbības vārda laika formām un darbības vārdu darināšanas principiem, kā arī ar palīgteikumu veidu saliktos pakārtotos teikumos (*Satzgefüge*) un saliktos saikļa teikumos (*zusammengesetzter Satz*).

Raksta turpinājumā uzmanība vērsta SVO vārdu secībai AV un to tulkojumam MV, kam sekos SOV vārdu secības analīze AV un tās anticipācija vai (ne)anticipācija sinhronajā tulkojumā latviešu valodā (MV).

Vārdu secība *teikuma priekšmets – izteicējs – papildinātājs* (SVO) un tās tulkojums latviešu valodā. Verbi avotvalodā un mērķvalodā ir izcelti treknajā drukā.

(1) AV: „Mir ***scheint*** das Verfahren auch vielfach viel zu kompliziert." [Steinruck: 2014_2]
MV: „*Manuprāt, ļoti bieži arī procedūras* ***ir*** *pārāk sarežģītas*."

(2) AV: „Wir ***brauchen*** die Perspektive für Europa!" [Steinruck: 2014_3]
MV: „*Mums* ***ir*** *nepieciešama šāda Eiropas perspektīva nākotnē!*"

(3) AV: „Deswegen ***unterstützen*** wir auch diese Änderung." [Steinruck: 2014_4]
MV: „*Mēs* ***atbalstām*** *šo grozījumu*."

[1] Te un turpmāk dots tradicionālais saīsinājums – subjekts (S), verbs (V), objekts (O).

(4) AV: „[..] es ***fehlen*** konkrete Vorschläge, Verbesserungen, Zielvorgaben, ein Zeitrahmen, gerade auch, [..]." [Steinruck: 2014_{5b}]
MV: „[..], *ka **būtu** vajadzīgi konkrēti priekšlikumi, uzlabojumi, grafiki, un atkal rodas jauni uzdevumi,* [..]."

(5) AV: „Die Menschen ***fordern*** ein sozialeres Europa, [..]." [Steinruck: 2014_{5c}]
MV: „Cilvēki ***sagaida*** labu darbu no Eiropas."

(6) AV: „Es ***gibt*** einen deutlichen Zusammenhang zwischen Kürzungspolitik und steigender Armut." [Steinruck: 2015_{4}]
MV: „Te mēs runājam par to, kā iet kopā dažādi taupības pasākumi un nabadzības pieaugums."

(7) AV: „Der Vorschlag der Kommission ***kam*** doch ziemlich spät, [..]." [Steinruck: 2014_{5b}]
MV: „*Komisijas priekšlikums gan **nāca** diezgan vēlu,* [..]."

(8) AV: „In den zurückliegenden Jahren ***gab*** es in Europa immer wieder Angriffe auf das Streikrecht." [Steinruck: 2015_{3}]
MV: „Un bieži vien šīs tiesības Eiropā ***mēģina ierobežot***."

Aplūkotajos AV piemēros SVO vārdu secība vācu valodas teikumā ir vērojama, no vienas puses, tādos teikumos, kur verbi ir lietoti darāmās kārtas vienkāršajā tagadnē (1. līdz 6. piemēri) vai darāmās kārtas vienkāršajā pagātnē (7. un 8. piemēri). Minētie piemēri ir virsteikumi.

No otras puses, SVO vārdu secība vācu valodā ir vērojama arī izteikuma teikumos un virsteikumos, kad pamatdarbības vārds ir darināts ar kādu no neatdalāmajiem priedēkļiem (*prefiksiem*). Pie neatdalāmajiem prefiksiem verba darināšanā vācu valodā pieder prefiksi *be-*, *er-*, *ge-*, *hinter-*, *ver-*, kas tikai kopā ar pamatdarbības vārdu iegūst leksisko nozīmi:

(9) AV: „Sie ***erwarten*** gute Arbeit von Europa, sie ***erwarten*** eine soziale Dimension und ein Europa, [..]." [Steinruck: 2014_{5c}]
MV: „Cilvēki ***sagaida*** labu darbu no Eiropas, bet arī sociālos aspektus [..]."

(10) AV: „Das ***erreichen*** wir nur, wenn [...]." [Steinruck: 2014_{5c}]
MV: „Ø"

(11) AV: „Dazu ***gehören*** Information und Konsultation von Arbeitnehmervertretern, [..]." [Steinruck: 2015_{1}]
MV: „Pie tā ***pieder*** informācijas un konsultāciju sniegšana darbiniekiem."

(12) AV: „Wir ***begrüßen*** vor allem die politische Entscheidung, [..]." [Steinruck: 2015_{2}]
MV: „Mēs ***priecājamies*** par šo politisko lēmumu, [..]."

(13) AV: „Wir ***erwarten*** von Ihnen, [..], und ***verteidigen*** Sie unsere europäischen Grundrechte." [Steinruck: 2015_{3}]
MV: „Ø". „Lūdzu, ***dariet*** to, lai SDO joprojām ***atļautu streikot***, un ***aizsargājiet*** mūsu pamattiesības."

Analizētajos teikumos (1.–13. piemērs) ar vārdu secību SVO un verba pozīciju aiz teikuma priekšmeta sinhronajā tulkojumā mērķvalodā netika novērotas lielas darbības vārda nobīdes teikuma struktūrā; tulki ir panākuši arī SVO vārdu secību atbilstoši mērķvalodā raksturīgajai vārdu secībai teikumā.

Vārdu secības variants *teikuma priekšmets – papildinātājs – izteicējs* (SOV) vācu valodā ir sastopams šādos teikuma struktūras variantos. **Pirmo** SOV vārdu secības variantu veido stāstījuma, izteikuma vai rosinājuma teikumi, kuros verba leksiskā forma sastāv no diviem (vai vairākiem) verbiem, kur pirmā verba daļa ir finītā darbības vārda forma, kas ieņem verba (V) pozīciju aiz teikuma priekšmeta vai cita pirms verba stāvoša gramatiska teikuma locekļa. Otrā verba daļa ir infinītā darbības vārda forma, kas nostājas teikuma beigās, piemēram:

(14) AV: „Wir ***müssen*** auch genau ***hinschauen***. Wir ***müssen*** auch jetzt schon konkrete Vorschläge ***machen***." [Steinruck: 2014_1]
MV: „[..] Mums *jānāk* klajā ar jauniem priekšlikumiem."

(15) AV: „Die Mitgliedstaaten ***müssen*** *endlich* ***dafür sorgen***, dass die Jugend in Europa eine Perspektive bekommt." [Steinruck: 2014_3]
MV: „Eiropas dalībvalstīm *jādara* viss, lai jauniešiem būtu perspektīva."

(16) AV: „Die Diskriminierung *darf* nicht *stattfinden*." [Steinruck: 2014_{5a}]
MV: „Diskriminācija *nav* pieļaujama."

(17) AV: „Da ***müssen*** die Mitgliedstaaten ehrgeiziger ***werden***." [Steinruck: 2014_{5a}]
MV: „*Dalībvalstīm jābūt ambiciozākām*."

(18) AV: „Wir *dürfen* die Krisen nicht als Ausreden benutzen." [Steinruck: 2014_{5c}]
MV: „Mēs *nevaram izmantot* krīzi kā attaisnojumu jebkam."

Aplūkotajos teikumos (14.–18. piemērs) verbs sastāv no palīgverba ***„müssen"*** ('vajadzēt') vai **„dürfen/darf"** ('drīkstēt'), kas vācu valodā ir modālie darbības vārdi, un pamatverba. Tikai kopā lietoti šie darbības vārdi veido konkrētu verba nozīmi, kas semantiski ir uztverama kā viens veselums. Kā redzams sinhronajā tulkojumā, tulkiem ir izdevies panākt SVO vārdu secību mērķvalodā, līdz ar to veidojot semantiski loģisku izteikumu.

Otro SOV vārdu secības variantu veido stāstījuma, izteikuma un apgalvojuma teikumi, kur verbs ir salikts verbs, kas sastāv no palīgverba „sein" ('būt') vai „haben" ('būt') darāmajā kārtā vai palīgverba „werden" ('kļūt') ciešamajā kārtā. Palīgverbs ir finītajā formā, bet pamatverbs infinītajā formā, veidojot salikto laiku darbības vārda formas, piemēram, darāmās kārtas salikto tagadni vai salikto pagātni:

(19) AV: „Dort *hat* die Jugendgarantie 83,5% der jungen Menschen nach drei Monaten [..] in eine passende Arbeit *gebracht*." [Steinruck: 2015_2]
MV: „83% jauniešu pēc trim mēnešiem tur ***ir atraduši*** darbu, [..]."

(20) AV: „Sie *haben* in der letzten Woche einen richtigen Schritt in die richtige Richtung *gemacht*." [Steinruck: 2015_2]
MV: „Jūs pagājušā nedēļā *spērāt* soli pagājušā virzienā, [..]."

(21) AV: „Wir *haben* in Europa *gelernt*, [..].” [Steinruck: 2015_3]
MV: „Un mēs Eiropā ***esam apguvuši*** to, ka [..].”

(22) AV: „Das hat auch der unabhängige Jahreswachstumsbericht *bestätigt*.” [Steinruck: 2015_3]
MV: „*To jau* ***parādīja*** *neatkarīga gada ziņojums*.”

(23) AV: „Im Rahmen der Troika *wurde* in den Krisenländern durch Auflagen auch das Streikrecht *eingeschränkt*.” [Steinruck: 2015_3]
MV: „Troika krīzes valstīs smagi ***ietekmēja*** sociālās tiesības, tajā skaitā tiesības streikot.”

Pēc gramatiskās struktūras šie piemēri ir identiski, finītā verba forma nostājas aiz teikuma priekšmeta, infinītā verba forma – teikuma beigās.

Minētajos piemēros verba forma ir darāmās kārtas saliktā pagātne, ko sinhronajā tulkojumā atveido gan ar darāmās kārtas vienkāršo pagātni (20. piemērs), gan ar darāmās kārtas salikto pagātni (19. un 21. piemērs).

AV darbības vārda saliktā forma ciešamās kārtas saliktajā pagātnē (*wurde eingeschränkt*) tika tulkota, izmantojot darbības vārda darāmās kārtas formu vienkāršajā pagātnē (*ietekmēja*). Sinhronajā tulkojumā MV nav vērojama darbības vārda sadalīšana divās daļās, kur viena salikta darbības vārda daļa atrodas teikuma sākumdaļā un otra – teikuma beigās.

Trešais SOV vārdu secības variants vācu valodas teikumos ir raksturīgs, pirmkārt, saliktos saikļa teikumos, ja palīgteikumu ievada saiklis *dass* (‘ka’), *weil* (‘tāpēc, ka’), *wenn* (‘ja’), piemēram:

(24) AV: „Als Parlamentsberichterstatterin des EaSI-Programms ***freue*** ich ***mich***, ***<u>dass</u>*** diese Teile auch ***ausgeweitet werden***.” [Steinruck: 2014_4]
MV: „Un es kā parlamenta referente ***uzskatu***, ka šī iniciatīva ***ir atbalstāma***.”

(25) AV: „[..] sind wichtig, ***weil*** sie Beschäftigung und die Arbeitnehmerfreizügigkeit im Europäischen Wirtschaftsraum positiv ***unterstützen***.” [Steinruck: 2014_4]
MV: „[..] ***ir*** svarīgi, jo tie ***gādā*** par nodarbinātību un darba ņēmēju brīvu pārvietošanos Eiropā.”

(26) AV: „[..] sicherstellen, ***dass*** nach 2016 auch weitere Mittel ***vorhanden sind***.” [Steinruck: 2014_1]
MV: „Ø, lai arī pēc 2016. gada arī ***būtu nodrošināts*** finansējums.”

(27) AV: „Entweder, ***weil*** sie nicht über ihre Recht ***informiert waren***, oder ***<u>weil</u>*** sie Angst vor einer Auseinandersetzung mit ihrem Arbeitgeber ***hatten***, oder ***weil*** sie auch Angst vor den Kosten einer gerichtlichen Auseinandersetzung ***hatten***.” [Steinruck: 2014_{5a}]
MV: „Viņi nav par to ***ziņojuši*** tādēļ, ka viņi *nebija* ***informēti*** par savām tiesībām vai arī ***baidījās*** no strīda ar savu darba devēju, vai arī ***baidījās*** no tā, cik varētu izmaksāt lietas izskatīšana tiesā.”

Otrkārt, ja palīgteikumu ievada relatīvais pronomens (*die*, *der*, *das*, *in dem*), piemēram:

(28) AV: „Wir [..], **in dem** unsere Staaten und unsere Bürgerinnen und Bürger von den Möglichkeiten auch der grenzüberschreitenden Arbeitnehmermobilität ***profitieren***." [Steinruck: 2014_4]

MV: „[..] un līdz ar to *sagādā* iedzīvotājiem iespēju *strādāt* pāri robežām un *izbaudīt* mobilitāti."

(29) AV: „Gerade Menschen mit Behinderung oder Menschen, ***die*** nur zum Teil oder nicht am Arbeitsmarkt ***teilnehmen können***, ***müssen*** da besser ***berücksichtigt werden***." [Steinruck: 2014_{5a}]

MV: „Arī ***runājot*** par cilvēkiem ar invaliditāti vai tādiem cilvēkiem, kas ***nevar piedalīties/integrēties*** darba tirgū. Arī viņu intereses ***ir jāņem*** vērā."

(30) AV: „[..] der voestalpine AG, ***die*** europaweit das einzige Modell mit internationaler Stimmrechtsbündelung bei individuellem Aktienbesitz ***darstellt***." [Steinruck: 2015_1]

MV: „[..] vai [..] AG, kas ***ir vienīgais*** modelis ar balstiesībām, kas ***sasaistītas*** ar individuālām akcijām."

Pie trešā SOV vārdu secības varianta var pieskaitīt tādus teikumus, kuros lietots darbības vārds ar atdalāmo prefiksu, proti, leksiski nedalāms darbības vārds saskaņā ar verba vārddarināšanas principu var tikt sadalīts divās daļās, un atdalāmais prefikss darāmās kārtas vienkāršajā tagadnē un vienkāršajā pagātnē tiek atdalīts no pamatdarbības vārda un nostājas teikuma beigās [Weinreich 2010: 1034].

(31) AV: „Über 80% der Fälle von Depressionen ***treten*** im erwerbstätigen Alter ***auf***." [Steinruck: 2015_{5b}] Verbs nenoteiksmē ir „auftreten" ('parādīties').

MV: „Vairāk nekā 80% depresijas gadījumu ***gadās*** darbspējas vecumā."

(32) AV: „Die Menschen fordern ein soziales Europa, sonst ***wenden*** sie ***sich ab***." [Steinruck: 2015_{5c}] Verba nenoteiksmes forma ir „sich abwenden" ('novērsties').

MV: „Ø".

(33) AV: „Das ***ruft*** viel Ärger bei den Betroffenen und bei den Unternehmen ***hervor***, [..]." [Steinruck: 2015_6] Verbs infinītā formā ir „hervorrufen" ('izraisīt', 'izsaukt').

MV: „Tas rada bažas iesaistītajām personām un uzņēmumiem."

Secinājumi

Rezumējot iepriekš izklāstīto, var secināt, ka analizētajos piemēros sinhronajā tulkojumā MV tulki veiksmīgi izmanto verbālo anticipāciju, tulkojot avotvalodas teikumus ar secību *subjekts – verbs – objekts* (SVO), ja verbs avotvalodā ir lietots darāmās kārtas vienkāršajā tagadnē vai vienkāršajā pagātnē, kā arī teikumos, kur darbības vārds nav darināts ar atdalāmo priedēkli.

Grūtības sinhronajā tulkojumā no vācu valodas latviešu valodā sagādā saliktās verba konstrukcijas, piemēram, darāmās kārtas saliktā tagadne vai saliktā pagātne, arī ciešamās kārtas darbības vārdi dažādos laikos. Attiecībā uz palīgteikumiem, kuros vācu valodā vārdu secība teikumā ir sakārtota pēc principa *subjekts – papildinātājs – verbs*, sinhronajā tulkojumā tika novēroti dažādi tulkošanas paņēmieni – ne vienmēr tā bija verba anticipācija; tulki izmantoja arī citus mutvārdu tulkošanas paņēmienus, piemēram, segmentāciju (salikta sakārtota teikuma sadalīšana vienkāršos paplašinātos teikumos), pārfrāzēšanu (saikļa palīgteikumos), kompresiju un izlaidumus (saliktos pakārtotos teikumos ar vairākiem palīgteikumiem (27. piemērs)).

Analizētajos piemēros tulki ir sekmīgi atveidojuši SVO vārdu secību mērķvalodā, nemainot runas saturu vai teikumā izteikto domu.

RAKSTĀ IZMANTOTIE SAĪSINĀJUMI UN SIMBOLI

AV – avotvaloda
EP – Eiropas Parlaments
MV – mērķvaloda
SVO – subjekts, verbs, objekts
SOV – subjekts, objekts, verbs
V – verbs, darbības vārds
Ø – teikums, teikuma daļa nav tulkoti

LITERATŪRA

Bussmann, H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Dritte, aktualisierte und erweiterte Aufl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2012.

Engel, U. *Deutsche Grammatik*. 2., verbesserte Auflage. Heidelberg: Julius Gross, 1998.

Fāters, H. *Ievads valodniecībā*. Rīga: Zinātne, 2010.

Gile, D. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Benjamins Translation Library 8. Amsterdam: John Benjamin, 1995.

Kalina, S. *Strategische Prozesse beim Dolmetschen. Theoretische Grundlagen, empirische Fallstudien, didaktische Konsequenzen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1998, 2005.

Kurz, W. *Dolmetschkompetenz. Was muss der Dolmetscher wissen und & können*. Translatio 1, Band 1. Berlin, Bochum, London, Paris: Europäischer Universitätsverlag, 2010.

Liontou, K. Strategies in German-to-Greek Simultaneous Interpreting: A Corpus-Based Approach. *Challenging Boundaries in Interpreting Studies. Interdisciplinary Approach. Gramma/ΓΡΑΜΜΑ.* Volume 19. 2011, pp. 37–56. [sk. 18.01.2021.] Available: http://ejournals.lib.auth.gr/gramma/issue/view/942

Liontou, K. *Anticipation in German to Greek Simultaneous Interpreting: A corpus-based Approach*. Dissertation. Wien: Universität Wien, 2012.

Seeber, K. Temporale Aspekte der Antizipation beim Simultandolmetschen von SOV-Strukturen aus dem Deutschen. *Vereinigung für angewandte Linguistik in der Schweiz (VALS-ASLA), Bulletin suisse de linguistique appliquée*, No 81, 2015, S. 123–140.

Seleskovitch, D. Les anticipations dans la compréhension. D. Seleskovitch & M. Lederer (eds.). *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier Érudition, 1984, pp. 273–283.

Setton, R. *Corpus-based Interpreting Studies (CIS): Overview and Prospects*. In: Kruger, Alet, Kim Wallmach and Jeremy Munday (eds.). *Corpus-based Translation Studies: Research and Applications*. London and New York: Continuum International, 2011, pp. 33–75.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Veisbergs, A. *Konferenču tulkošana*. Rīga: Apgāds „Zinātne", 2007.

AVOTI

Steinruck, J. (2014_1). *Arbeitsplätze für Jugendliche*. Plenardebatten. 16. Juli 2014, Straßburg. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html? mode=unit&vodLanguage=DE&playerStartTime=20140716-09:52:33&playerEndTime=20140716-09:54:40#

Steinruck, J. (2014_2). *Verwirklichung der Europäischen Jugendinitiative* (Aussprache). Plenardebatten, Mittwoch, 17. September 2014, Straßburg. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html?mode=unit&vodLanguage=DE& playerStart Time=20140917-10:55:46&playerEndTime=20140917-10:56:54#

Steinruck, J. (2014_3). *Ergebnisse der Konferenz auf hoher Ebene über Beschäftigung in Europa (Mailand, 8. Oktober)* (Aussprache). Plenardebatten. Dienstag, 21. Oktober 2014, Straßburg. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html?mode=unit&vodLanguage=DE&playerStartTime=20141021-09:17:45&playerEndTime=20141021-09:18:57#

Steinruck, J. (2014_4). *Änderungen der Abkommen mit EWR-Ländern und der Schweiz* (Aussprache). Plenardebatten, Mittwoch, 12. November 2014, Brüssel. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html?mode=unit&vodLanguage=DE&player StartTime=20141112-22:43:24&playerEndTime=20141112-22:44:37#

Steinruck, J. (2014_{5a}). *Umsetzung der Gleichbehandlungsrichtlinie für den Bereich Beschäftigung* (Aussprache). Plenardebatten, Dienstag, 25. November 2014. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html?mode=unit&vodLanguage= DE&player StartTime=20141125-21:43:48&playerEndTime=20141125-21:45:15#

Steinruck, J. (2014_{5b}). *Strategischer Rahmen der EU für Gesundheit und Sicherheit am Arbeitsplatz 2014–2020* (Aussprache). Plenardebatten, Dienstag, 25. November 2014, Straßburg. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html? mode=unit&vod Language=DE&playerStartTime=20141125-20:52:03&playerEndTime= 20141125-20:53:44#

Steinruck, J. (2014_{5c}). *Beschäftigungsbezogene und soziale Aspekte der Strategie Europa 2020* (Aussprache). Plenardebatten, Dienstag, 25. November 2014, Straßburg. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html?mode=unit& vodLanguage= DE&playerStartTime=20141125-09:36:13&playerEndTime=20141125-09:37:49#

Steinruck, J. (2014_6). *Beurteilung der Zuverlässigkeit von Verkehrsunternehmen* (Aussprache). Plenardebatten, Montag, 15. Dezember 2014, Straßburg. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-8-2014-12-15-INT-1-144-000_DE.html; https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html?mode=unit&vodLanguage= DE&playerStartTime=20141215-20:14:19&playerEndTime=20141215-20:16:35#

Steinruck, J. (2015_1). *Förderung der finanziellen Beteiligung der Arbeitnehmer* (Aussprache). Plenardebatten, Dienstag, 10. Februar 2015, Straßburg. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html?mode=unit&vodLanguage=DE& playerStartTime=20150210-12:33:23&playerEndTime=20150210-12:35:43#

Steinruck, J. (2015_2). *Europäische Jugendinitiative (Änderung der ESF-Verordnung)* (Aussprache). Plenardebatten, Dienstag, 10. Februar 2015, Straßburg. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html?mode=unit&vodLanguage= DE& playerStartTime=20150210-10:22:52&playerEndTime=20150210-10:24:11#

Steinruck, J. (2015_3). *Initiativen bezüglich der Streikrecht-Debatte in der Internationalen Arbeitsorganisation* (Aussprache). Plenardebatten, Dienstag, 10. Februar 2015, Straßburg. [sk. 15.12.2020.] Available: https://www.europarl.europa.eu/plenary/de/vod.html?mode=unit&vod Language=DE&playerStartTime=20150210-09:11:10&playerEndTime=20150210-09:12:56#

Agnija PLATACE
(Latvijas Universitāte)

Leksiskās atbilsmes „Latviešu-norvēģu/ norvēģu-latviešu vārdnīcā" (1998): meklējumi un atradumi

Summary
Lexical Equivalence in *Latvian-Norwegian/Norwegian-Latvian Dictionary* (1998): Searching and Findings

The Latvian-Norwegian lexicographic tradition has a relatively short history, which started after the restoration of independence in the 1990s. The paper deals with the problem of lexical equivalence in *Latvian-Norwegian, Norwegian-Latvian dictionary* (1998), which is the first and so far most comprehensive in this language pair (about 6000–7500 entry words in each part).

The aim of the paper is to provide an insight into the lexical equivalence in the Latvian-Norwegian part, its topicality 20 years after the compilation of the dictionary. The selected language data have been compared with available data on the frequency of word use in the *NB N-gram data base* of the National Library of Norway. The study reveals some changes in the vocabulary, e.g. a tendency towards a gender-neutral Norwegian in profession names to reduce occupational segregation, manifestations of informal communication style which includes disappearance of formal address and plural second person pronoun forms.

Key words: *lexical equivalence, Norwegian, Latvian, gender, forms of address, job title*

*

Valodas dinamiska attīstība rada nepieciešamību darināt jaunus vārdus un izteicienus. Raksta mērķis ir atspoguļot vārdnīcas latviešu-norvēģu daļā iekļauto atbilsmju aktualitāti divdesmit gadus pēc vārdnīcas izdošanas. Tēmas aktualitāti nosaka fakts, ka latviešu-norvēģu valodas pāris sastatāmā aspektā ir pētīts, tomēr nepietiekami. Apkopotais valodas faktu materiāls ietver profesiju un amatu nosaukumus un ir salīdzināts ar datiem Norvēģijas Nacionālās bibliotēkas meklētājprogrammā *NB N-gram*^{BETA}. Korpuss ļauj apskatīt vārdu lietojuma biežumu daiļdarbos un avīžrakstos laika posmā no 1810. līdz 2013. gadam, to veido 34 miljardi vārdu, no kuriem 23 miljardi aptver leksiku presē. „Publicistikas stilā izmanto gan zinātniskā, gan daiļliteratūras, gan sarunvalodas elementus [..]" [VPSV 2007: 317]. Šāds daudzveidīgs žanru kopums izceļ aktīvo vārdu krājumu, atspoguļo konkrētas leksēmas lietojuma biežumu mijiedarbībā ar procesiem sabiedrībā.

Pirms pievērsties pētījuma bāzei, korpusam un latviešu-norvēģu ekvivalences jautājumiem, jāsniedz ieskats vārdnīcas izdevumā.

Vārdnīcas aktualitāte

Latviešu-norvēģu leksikogrāfijas tradīcijai ir samērā jauna vēsture, kas aizsākusies pēc neatkarības atgūšanas 20. gs. beigās. Veidojoties abu valstu starpkultūru kontaktiem un abpusējai interesei par nacionālo valodu, aktualizējās nepieciešamība pēc divdaļīgas vārdnīcas. Pirmā un līdz šim apjomīgākā latviešu-norvēģu/norvēģu-latviešu vārdnīca ar šķirkļavārdu apjomu 6000–7500 katrā daļā pirmoreiz iznākusi 1998. gadā „Norden

AB" izdevniecībā, sekoja vairāki atkārtoti nepārstrādāti izdevumi (2001, 2004, 2008). Vārdnīcu sastādījuši Nilss Dannemarks, Rihards Bērugs un Ilze Kačevska. Izdevums iekļauj samērā ierobežotu vispārīgās leksikas materiālu, tomēr vārdnīca uzskatāma par nozīmīgu, to izmantoja (un joprojām bieži izmanto) norvēģu valodas apguvēji, kā arī norvēģi, kurus interesē latviešu valoda, turklāt bez starpvalodas klātbūtnes.

Mūsdienu pasaulē pieprasītas ir divvalodu vārdnīcas, kurās viena no pāra valodām ir angļu valoda. Pasniedzot norvēģu valodu, raksta autore novērojusi, ka valodas apguvēji (ar latviešu vai krievu dzimto valodu), atpazīstot agrāk apgūtus norvēģu vārdus, nereti sniedz ekvivalentu angļu valodā, bet dzimtajā valodā nespēj atrast attiecīgo leksisko atbilsmi. Jāsecina, ka mazo Eiropas valodu leksikas sastatījums divvalodu vārdnīcā ir nozīmīgs gan starpkultūru vidē, gan norvēģu apguves veicināšanā Latvijā.

Uzrunas formas

Daudzās Eiropas valodās saziņas formālo stilu raksturo uzrunas forma *jūs*. Mūsdienu norvēģu valodai raksturīgs neformāls stils. Saskarsmē, arī oficiālā vidē un saziņā ar valsts pārvaldes iestādēm neatkarīgi no personas sociālā statusa un vecuma lieto vienskaitļa otrās personas vietniekvārdu *tu 'du'*. Valodnieks Haugens [Haugen 1978] akcentē, ka šādas saskarsmes kultūras pirmsākumi norvēģu valodā meklējami 20. gs. 70. gadu sākumā. Demokratizācijas procesi postmodernajā sabiedrībā un paaudžu vērtību nomaiņa skāra arī uzrunas modeli, proti, uzrunājot vienu personu, nelietot ierasto formālo vietniekvārdu *Jūs 'De'*. Apzināta atteikšanās no vietniekvārda formālās uzrunas formas, pamatojoties uz kultūrvēsturiskajiem apstākļiem (Dānijas-Norvēģijas 400 gadu ilgā ūnija 1380–1814) un to, ka elitārā kultūra nekad nav bijusi raksturīga vienkāršajai tautai [turpat], nojauca hierarhijas un distances barjeru un radīja kopības sajūtu saziņas situācijā.

Arī Valodas padomes *Språkrådet* mājaslapā norādīts, ka vietniekvārds *du* ir nemarķēta forma un nav uzskatāms par nepieklājīgu lietojumu varas iestāžu lietišķajā sarakstē, savukārt formālais uzrunas veids var radīt nevajadzīgu rezervētību [SpR1].

Vārdnīcā sniegtajiem šķirkļavārdiem *jūs*, *jūsu*, *jūsējs* norādīti arī formālā stila ekvivalenti *De/Deres 'Jūs/Jūsu'*. Piemēri sniegti tikai pieklājības formām, piem., *te ir vairākas pases, šī ir Jūsējā 'her er flere pass, dette er Deres'* un *pēc Jūsu domām 'etter Deres mening'*. Neatspoguļojot šo vietniekvārdu pragmatiskos aspektus, potenciālajam valodas apguvējam rodas samērā izkropļots priekšstats par oficiālo uzrunas formu lietojumu norvēģu valodā.

Vietniekvārda forma *deres/Deres 'jūsu/Jūsu'* formāli sakrīt vienskaitļa un daudzskaitļa 2. personā. Varētu uzskatīt, ka, rakstot *'deres'* ar lielo sākuma burtu teikuma ievadā, pieklājības formai veidojas neprecīzs līknes atainojums. Tomēr interpretējot 1. diagrammu, var secināt, ka vārdformas formālā varianta *'Deres'* lietojumam pieminētajā pārmaiņu periodā 1970. gados vērojams straujš kritums, proporcionāli pieaugot neformālās uzrunas *'din'* lietojumam.

Norvēģu sabiedrībā dzimumlīdztiesības aktualitāte un pieminētie demokratizācijas procesi ir nojaukuši saskarsmes distanci, un uzrunas veids ar titulu *jaunkundze/kundze/kungs 'frøken/fru/herr'* mūsdienu kultūras kontekstā ir praktiski izzudis. Piemēri *Straumes kundze 'fru Straume', Kalniņa kungs 'herr Kalniņš'* rada iespaidu, ka šādi apzīmējumi ir izplatīts uzrunas veids formālās vai samērā formālās saziņas situācijās. No

2. diagrammas redzams, ka minētās formas ir novecojušas. Visstraujāko kritumu starpkaru periodā pieredzējušas uzrunas formas *‘fru’* un *‘frøken’* ar vēlāk izteiktu lejupejošu līkni visām formām pagājušā gadsimta otrajā pusē.

1. diagramma[1]. **Vietniekvārda *din ‘tavs’*, *Jūsu ‘Deres’* lietojuma biežums**

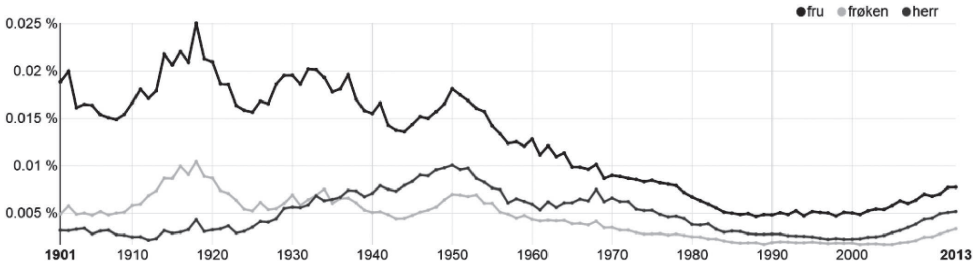

2. diagramma[2]. **Uzrunas formas *kundze ‘fru’*, *jaunkundze ‘frøken’*, *kungs ‘herr’***

Profesiju nosaukumi dzimtes kontekstā norvēģu valodā

Norvēģu valodā lietvārda artikuls norāda tā gramatisko dzimti, savukārt gramatiskā dzimte norvēģu valodā daļēji atbilst bioloģiskajai. Vairumā gadījumu normētajā rakstu valodā vienam lietvārdam var būt pat vairākas gramatiskās dzimtes: *grāmata ‘ei bok/en bok’*, *smaids ‘en smil/et smil’*. Formu variatīvums skaidrojams ar centieniem aptvert plašāku izlokšņu daudzveidību, ļaujot runātājam izvēlēties un rakstu valodā pēc iespējas tuvāk atspoguļot savai izloksnei raksturīgās iezīmes.

Amatu un profesiju nosaukumiem lielākoties ir vīriešu dzimtes artikuls, piem., *ārsts/e ‘en lege’*. Atrodami arī arodu nosaukumi, kuru gramatiskā dzimte atbilst bioloģiskajai, piem., *vecmāte ‘ei/en jordmor’*, *medmāsa ‘ei/en sykes ster’* (novec.). Šādiem lietvārdiem ir divas gramatiskās dzimtes ar paralēlo sieviešu dzimtes artikulu *ei*. Vēl ir grupa nosaukumu, kuros salikteņa otrā daļa ietver maskulīno morfēmu – *mann ‘vīrietis’*. Šādu savienojumu lielais daudzums skaidrojams ar senskandināviskas cilmes vārdu *mann (mašr)*, kurš apzīmēja gan dzimumneitrālo vārdu *‘cilvēks’* (pirmā nozīme mūsdienu valodā ir izzudusi), gan *‘vīrietis’* (otrā nozīme).

[1] https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=din%2C+Deres&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=avis

[2] https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=fru%2C+fr%C3%B8ken%2C+herr&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=bok

Pētījumi [SpR2] valodas praksē rāda, ka sociālās un ideoloģiskās pārmaiņas norvēģu valodā atsaucas arī uz dzimtes aspektu. Feminisma kustības ietekmē 20. gs. vidū valodu skāra strukturālas pārmaiņas. Vairākiem profesiju nosaukumiem saliktenī ar marķējošo morfēmu *mann* darināja pāra nosaukumus ar feminīno morfēmu *kvinne* *'sieviete'* [Berkov 1997: 166], piem., *Stūrtinga parlamentārietis/e 'stortingsmann – stortingskvinne'*, *priekšsēdētājs/priekšsēdētāja 'formann – forkvinne'*.

Uzskatu maiņa par formālo un neformālo saziņas veidu noritēja vienlaikus ar skatījumu par sociālā dzimuma problemātiku, norvēģu valodnieku un nozares speciālistu vidū iezīmējas nopietnas diskusijas par līdzsvarotas valodas aktualizēšanu 20. gs. 70. gados [SpR3]. Uzskats, ka profesionālās izvēles stereotipi neveicina dzimumu līdztiesību, joprojām ir iesaistījis terminologus jaunu amatu nosaukumu veidošanā. Jautājums par dzimtes aspektu tiek aplūkots mijiedarbībā ar valodas lietojumu – vai tā ir valoda, kas ietekmē mūsu pasaules uztveri, vai valoda tomēr atspoguļo sociālās lomas. Kā uzsvērusi Irina Novikova [Novikova 2018: 171], *„dzimtes aspekts ģenerē asociācijas, kas saistītas ar vārda izpratni sabiedrībā"*. Dzimumlīdztiesības veicināšana darba tirgū un pārmaiņas profesionālajā izvēlē ir veicinājis Valodas padomes mērķtiecīgu darbu pie neitrālu formu darināšanas. Šādu pieeju sekmē tas, ka dalījums starp bioloģisko un gramatisko dzimti norvēģu valodā praktiski nesakrīt.

Arodu nosaukumi veselības aprūpē

Mūsdienās abiem dzimumiem, iesaistoties iepriekš nepārstāvētās darba jomās, piem., vīrietis apgūst medmāsas arodu, bet sieviete izvēlas kļūt par ugunsdzēsēju vai jūrnieci, norvēģu terminoloģijā tiek ieteikts veidot neitrālus apzīmējumus. Ievērojot vienlīdzības principu, veidojot veselības aprūpes arodu nosaukumus, viena no vārdu savienojumu raksturīgajām morfēmām ir *kopēja/s 'pleier'*. Morfēma *søster 'māsa'* arodu nosaukumos ir aizstāta ar morfēmu *pleier*, piem., *medmāsa 'sykesøster'* ar *'sykepleier'*, bet kopš 2019. gada *bērnu un pusaudžu māsa 'helsesøster'* ar *'helsesykepleier'*. Apskatot iegūtos korpusa datus, jāsecina, ka, lai gan māsu profesijā ir raksturīgs sieviešu pārsvars, neitrālā termina *sykepleier* lietojuma aizsākumi redzami pagājušā gadsimta 60. gados (sk. 3. diagrammu).

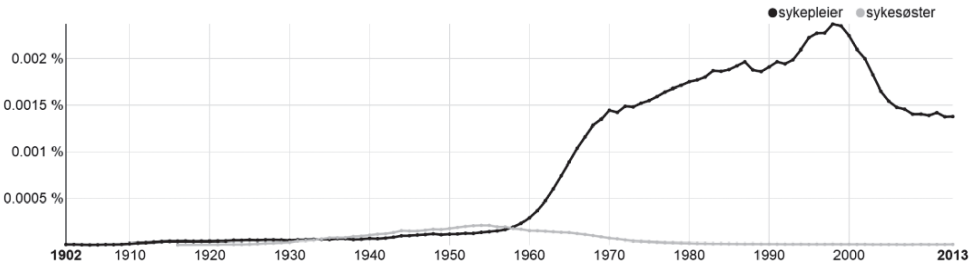

3. diagramma[3]. **Lietvārda *medmāsa* atbilsmju *'sykesøster'*, *'sykepleier'* lietojuma biežums**

[3] https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=sykes%C3%B8ster%2C+sykepleier&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=avis

Vārdnīcas šķirklī lietvārdam *kopējs ‘pleier’* sniegta kolokācija *slimnieku kopējs* ar atbilsmi *‘sykepleier’*, kas klasificējama kā kalks un ir termina *medmāsa* atbilsme. Šķirklī *medicīnas māsa* dota tāda pati atbilsme *‘sjukepleier’*. Īpašības vārds *syk* un *sjuk ‘slims’*, tāpat kā lietvārds *sykepleier* un *sjukepleier* norvēģu valodā ir paralēlismi. Termina *slimnieku kopējs*, *aprūpētājs* precīzāka aroda atbilsme ir *omsorgsarbeider ‘aprūpētājs’*. Norvēģijas veselības aprūpes nozarē ir pastāvējis arods *māsas palīgs* ar atbilsmi *‘hjelpepleier’*. Mūsdienās arodu terminus *aprūpes darbinieks* un *māsas palīgs* kvalificē kā novecojušus. Tos apvienojot, norvēģu veselības aprūpē 2011. gadā ir ieviests jauns neitrāls aroda nosaukums *veselības aprūpes darbinieks ‘helsefagarbeider’* [Nilsen 2015: 10].

Nosaukumi ar marķējumu *-mann/-kvinne*

Valodai ir vara, un, ietērpjot vārdos pasaules uztveri, ar vārdu runātājs pauž savu attieksmi. Amatu un profesiju nosaukumi, kuros ietverts maskulīnais *mann* vai feminīnais *kvinne*, ir konotatīvi resp. raksturo, ka profesiju tradicionāli izvēlas minētā dzimuma pārstāvji, jo vēsturiski noteiktas nozares tiek asociētas kā piederīgas tikai vienam no dzimumiem. Valodas padome ir ieteikusi arī šādus vārddarināšanas modeļus aizstāt ar neitrālu apzīmējumu, piem., *pārstāvis/e*, *runātājs/a ‘talsmann/talskvinne’* ar *talsperson ‘runaspersona’*, bet *priekšsēdētājs/a ‘formann/forkvinne’* ar *leder ‘vadītājs/a’*.

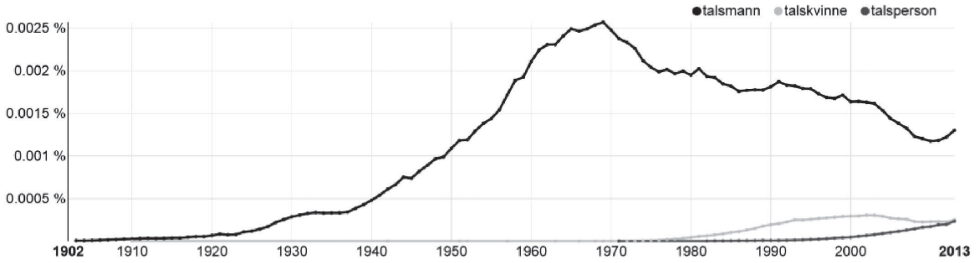

4. diagramma[4]. **Lietvārda *runātājs/a ‘talsmann/ talskvinne’* un *runaspersona ‘talsperson’* lietojuma biežums**

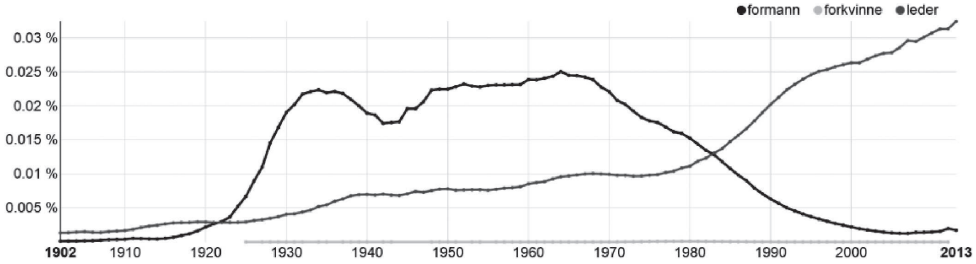

5. diagramma[5]. **Lietvārda *priekšsēdētājs/a ‘formann/forkvinne’* un *vadītājs/a ‘leder’* lietojuma biežums**

[4] https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=talsmann%2C+talskvinne%2C+talsperson&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=avis

[5] https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=formann%2C+forkvinne%2C+leder&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=avis

Abos minētajos piemēros (sk. 4., 5. diagrammu) redzams, ka darinājumi ar morfēmu *kvinne* valodā ir reģistrēti ļoti maz, savukārt 20. gs. 70. gados lietvārda ar morfēmu *mann* līknei iezīmējas lejupslīde. Lai gan asimilētajam anglismam *leder* (ang. *leader*) norvēģu valodā ir vairākas nozīmes, diagrammas analīze liecina, ka 20. gs. vārds leksikā ieviesies pakāpeniski, savukārt 1980. gadu dati rāda tā izteikti pieaugošo lietojumu.

Citos gadījumos, darinot gramatiskās dzimtes nemarķētus nosaukumus, neitrālie aizstājējvārdi veidoti, adjektivējot salikteņa otro komponentu – darbības vārda divdabi, piem., *policists/e 'politimann/politikvinne'* aizstāts ar *'politibetjent'* vai tā paralēlismu ar nekatro dzimti *politi (sarunv.)*. Vārdnīca sniedz abas marķētās atbilsmes, kuru zemo lietojuma biežumu ilustrē 6. diagramma. Starpkaru periodā iezīmējas tradīcijas pārmaiņas aroda nosaukumu lietojumā. Presē ienācis apzīmējums *politikvinne*, kuram seko neliels neitrālās formas *politibetjent* lietojuma kritums un attiecīgi formas *politimann* pieaugums. Neitrālajam nosaukumam *politi* redzams straujš lietojuma kāpums, tā lietojums joprojām saglabājas izteikti augsts, jo lietvārds apzīmē arī institūciju. Pilnvērtīgu secinājumu izdarīšanai par vārda *politi* lietojuma biežumu ir nepieciešami papildu pētījumi.

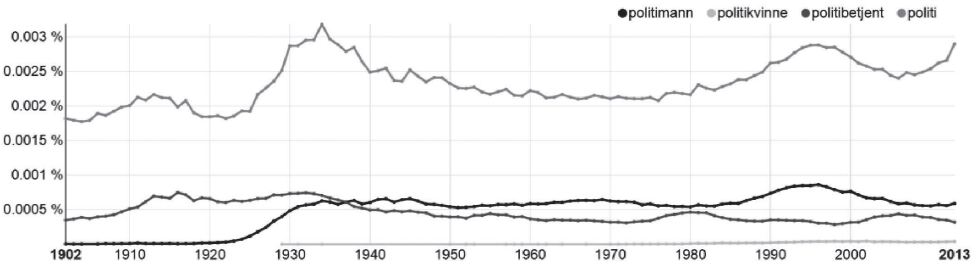

6. diagramma[6]. **Lietvārda *policists/e* atbilsmju *'politimann'*, *'politikvinne'*, *'politibetjent'*, *'politi'* lietojuma biežums**

Šķirkļavārdam *amatpersona* dota atbilsme *embetsmann* ar nozīmi *'valsts amatpersona, amatpersona ar augstāku amatu valsts administrācijā'*. Tā ir persona, kuru šajā amatā ievēl, ieceļ vai akreditē, un tā nodod zvērestu vai solījumu. Meklējot atbilstošu ekvivalentu Latvijas valsts pārvaldes kontekstā, šķirkli būtu vēlams papildināt ar otru atbilsmi *statsansatt*, kas ir arī sinonīms šķirkļavārda *ierēdnis/e* atbilsmei *tjenestemann/tjenestekvinne*. Nosaukums *tjenesteperson*, kurš aizstāj šā pāra nosaukumus, apzīmē ierēdni vai amatpersonu ar zemāku amatu valsts pārvaldē vai civildienestā.

Korpusa dati (sk. 7. diagrammu) liecina, ka pirms 2013. gada neitrālajam terminam *tjenesteperson* un marķētajam *tjenestekvinne* saglabājas zems lietojuma biežums. Terminam *tjenestemann* ir izplatītāks, tas ir īsāks, valodā labi nostabilizējies, vieglāk iesaistās vārddarināšanas sistēmā, veidojot norvēģu valodai raksturīgos salikteņus. Neitrālā adjektivētā salikteņa *statsansatt* pēdējais komponents ir divdabis. Termins valodā nav ieviesies, iespējams, savas neproduktīvās divdabja morfēmas dēļ.

[6] https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=politimann%2C+politikvinne%2C+politibetjent%2C+politi&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=avis

7. diagramma[7]. **Lietvārda *ierēdnis/e* atbilsmju *‘tjenestemann’*, *‘tjenestekvinne’*, *‘tjenesteperson’*, *‘statsansatt’* lietojuma biežums**

Jāpiebilst, ka Norvēģijas valdība 2020. gadā ir apstiprinājusi lēmumu, kurš nosaka, ka valsts institūciju amatu nosaukumiem ir jābūt dzimumu neitrāliem, tātad jāatsakās no salikteņiem ar marķētu morfēmu [Berg Bentzrød 2020].

Šķirkļavārdam *darbinieks* dotas divas atbilsmes *funksjonær* un *arbeider*. Te sniegti vairāki piemēri ar amatu nosaukumiem salikteņdarinājumos, tomēr šķirkli vēlams papildināt ar plaši lietotiem sinonīmiem *ansatt/medarbeider*, kuriem ir vispārīga nozīme *‘cilvēks, kas strādā kādā iestādē vai uzņēmumā’*. Atbilsme *medarbeider* ir dota šķirkļa *uzklausīt* piemērā *direktors uzklausa savus darbiniekus ‘direktøren lytter til medarbeiderne sine’*, tomēr vārdnīcas latviešu-norvēģu daļā tā nav iekļauta kā lietvārda *darbinieks* atbilsme.

Ilgstoši terminologu vidū ir bijis diskutabls jautājums par tādiem marķētiem nosaukumiem kā, piem., *vecmāte ‘jordmor’*, *ugunsdzēsējs ‘brannmann’*, *jūrnieks ‘sjømann’*. Viens no nepopulāriem risinājumiem valodas praksē šādos gadījumos ir vārdkopas veidošana – apzīmētāju *kvinnelig/mannlig ‘sieviešu/vīriešu’* novietojums profesijas nosaukuma priekšā, piem., *sieviete-ugunsdzēsēja ‘kvinnelig brannmann’*, *vīrietis-vecmāte ‘mannlig jordmor’*.

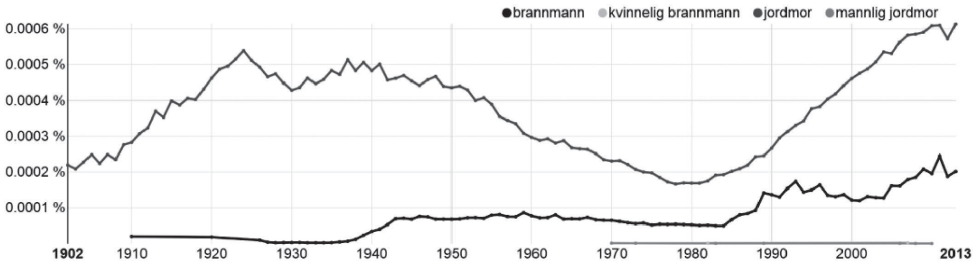

8. diagramma[8]. **Lietvārda *brannmann*, *kvinnelig brannmann*, *jordmor*, *mannlig jordmor* lietojuma biežums**

[7] https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=tjenestemann%2C+tjenestekvinne%2C+tjenesteperson%2C+statsansatt&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=avis

[8] https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=brannmann%2C+kvinnelig+brannmann%2C+jordmor%2C+mannlig+jordmor&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=avis

Kā parāda 8. diagramma, šādi vārdkopu lietošanas aizsākumi sastopami laikā līdz ar diskusijām par līdzsvarotas valodas aizsākumiem, tomēr abas vienādās nemainīgi taisnās līknes ilustrē zemo interesi par savam dzimumam neraksturīgu aroda izvēli un līdz ar minēto vārdkopu neiekļaušanos aktīvajā leksikā.

Interesanti atzīmēt, ka Norvēģijas Vecmāšu asociācija, pamatojoties uz vienu no četriem termina *jordmor* etimoloģiskajiem skaidrojumiem, sev labvēlīgāko – *'piedzimt uz klona'* – vēlas saglabāt esošo aroda nosaukumu [Blokhus 2013]. Tas tiek pamatots ar dzimtes nesaistītu kontekstu, kad pirmskristietības periodā jaundzimušo pieņēma uz klona grīdas un tad iedeva tā mātei. Lietvārda *jordmor* etimoloģijas skaidrojumam pievērsies norvēģu valodas pētnieks Jārs [Jahr 2012: 325], kurš norāda, ka vārda pirmā daļa *jord* saistāma ar senskandināvu vārdu *jaundzimušais*, nevis *klona grīda*. Jāsecina, ka jautājums par arodu nosaukumiem dažbrīd tiek skatīts dzimumu politikas kontekstā.

Secinājumi

Analizējot latviešu-norvēģu daļas atlasītos uzrunas formu, profesiju un arodu nosaukumus, secināts, ka to klāsts ir piedzīvojis pārmaiņas apzinātā valodas politikas kontekstā. Mūsdienu norvēģu leksikai raksturīgas neitrālas valodas tendences.

Pētījuma dati liecina par valodas dinamisku attīstību saziņas neformālā stila izpausmēs, kā, piemēram, formālā uzrunas veida izzušana no aktīvās leksikas.

Izvērtējot rezultātus, jāsecina, ka profesiju segregācijas mazināšanai raksturīga mērķtiecīga atteikšanās no marķētiem nosaukumiem. Tiek darināti nemarķēti profesiju nosaukumi, piem., salikteņi, kuru pēdējo daļu veido adjektivēti darbības vārdu divdabji *ansatt*, *betjent*, sastopami darinājumi ar neitrālu salikteņa pēdējo komponentu *pleier 'kopējs'*, *arbeider 'strādnieks'*, *person 'persona'*, kā arī asimilēti aizguvumi, piem., *leder 'vadītājs'*.

Līdzsvarotas valodas sekmēšana norvēģu kultūrā ir ienesusi leksisko atbilsmju izmaiņas latviešu-norvēģu sastatāmajā aspektā. Kopumā veiktā pētījuma rezultāti liecina, ka, domājot par esošās vārdnīcas pilnveidošanu, leksisko atbilsmju pilnīgākam atspoguļojumam nepieciešams paplašināt vārdnīcas iestrādes un saturu, izmantojot valodas korpusa datus un apzinot aktuālo leksiku visos tematiskajos laukos.

LITERATŪRA

Berg Bentzrød, S. *Regjeringen vil ikke lenger tillate yrkestitler som ikke er kjønnsnøytrale*. Aftenposten 10. mars 2020. Available: https://www.aftenposten.no/norge/i/4q8bma/regjeringen-vil-ikke-lenger-tillate-yrkestitler-som-ikke-er-kjoennsnoeyt

Berkov, V. Danning av nye leksikalske enheter. *Norsk ordlære*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997, 163.–175. s.

Blokhus, J. *Hva betyr ordet "jordmor"?* 2013. Available: https://www.fvn.no/nyheter/lokalt/i/RQJ4x/hva-betyr-ordet-jordmor.

Haugen, E. Norwegian Forms of Address. *Studia Linguistica: A Journal of General Linguistics*. XXXII (I-II), 1978, pp. 91–96. Available: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9582.1978.tb00330.x

Jahr, E. H. Etymologien til ordet "jordmor". *Nordiske Studier i Leksikografi*. 2012, 11, s. 318–327.

Nilsen, T. *Hva kjennetegner yrkeskompetansen til fagarbeideren i Norge?* Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus, MA Thesis, 2015. Available: https://oda.oslomet.no/bitstream/handle/10642/2617/nilsen_mayp2015.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Novikova, I. Dzimte: no teorijas praksē – starp zinātni un politiku. Novikova, I. (sast.) *Dzimte un tulkošana.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 170.–184. lpp.

Dannemarks, N., Bērugs, R., Kačevska, I. *Latviešu-norvēģu, norvēģu-latviešu vārdnīca = Latvisk-norsk, norsk-latvisk ordbok*. Rīga: Norden, 1998, 693 lpp.

SpR1 – *Høflighetsformene De, Dem og Deres*. Available: https://www.sprakradet.no/svardatabase/sporsmal-og-svar/hoflighetsformene-de-dem-og-deres/

SpR2 – Swan, T. *Kjønn, språk og ideologi*. Available: https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/Spraaknytt_1997/Spraaknytt_1997_4/kjonn-sprak-og-ideologi/

SpR3 – *Kjønnsbalansert språk*. Available: https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/Kjoenn/

VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga: LU LaVI, VVA, 2007, 623 lpp.

Valērijs SERGEJEVS
(Ventspils Augstskola)

Krievijas lingvistiskais tēls Vladimira Nabokova romānā „Lužina aizsardzība": oriģināls un tulkojumi angļu un latviešu valodā

Summary

The Linguistic Image of Russia in Vladimir Nabokov's *"The Defense"*: the Original and Translations into English and Latvian

The aim of the paper is to analyse the linguistic means which create the image of Russia in Vladimir Nabokov's *"The Defense"* and its translations into English and Latvian. Especial emphasis is placed on examining whether the translations preserve expressive features of the original, as well as examining which linguistic means are used to convey expressiveness. Research methods include contrastive semantic analysis and contrastive analysis of translation methods.

In conclusion, it appears that the linguistic image of Russia in *"The Defense"* is not homogenous, as it is closely related to the subjective worldview of specific characters, as well as the author's subjective worldview. Both lexical (tropes, expressive vocabulary, historicisms) and syntactic (heterogeneous lists, inversion, etc.) linguistic means are employed in the creation of the linguistic image of Russia.

Key words: *Vladimir Nabokov, linguistic image, idiolect, literary translation, culture-specific lexical units*

*

Vladimira Nabokova[1] romāns „Lužina aizsardzība" stāsta par ģeniālo šahistu Aleksandru Lužinu. Kopš bērnības Lužins ir noslēgts, nesabiedrisks, it kā iegrimis sevī. Vērojot, kā spēlē šahu klasesbiedri, un vēl pirms figūru nosaukumu apgūšanas Aleksandrs intuitīvi nojauta, ka izprot spēles pasauli labāk nekā citi. Ar laiku Lužins kļūst par vienu no slavenākajiem šahistiem pasaulē. Kādā kūrvietā, atbraucot uz turnīru, iepazīst savu tautieti, ar kuru apprecas. Spēlējot turnīrā, Lužins piedzīvo nervu sabrukumu, kas noved līdz traģiskam finālam.

Raksta mērķis ir noteikt, vai Krievijas lingvistiskais tēls, kas tiek veidots romānā „Lužina aizsardzība", ir viendabīgs vai daudzveidīgs, kā arī noskaidrot valodas līdzekļus, kas ir izmantoti šī tēla veidošanā, un sastatīt tos romāna oriģinālā un tulkojumos[2]. Pētījums veikts, izmantojot semantikas analīzes un kontrastīvās analīzes metodi.

Romānā „Lužina aizsardzība" liela loma ir bērnības atmiņām [Кантор 1997: 229]. Kā atzīmē V. Nabokovs [Nabokov 1999: 53, 55] un citi pētnieki (piem., D. Rutledžs,

---

[1] Vladimirs Nabokovs ir krievu un amerikāņu rakstnieks, dzejnieks un tulkotājs. Savu trešo romānu „Lužina aizsardzība" uzrakstīja, būdams emigrācijā Berlīnē; tas tika izdots 1930. gadā emigrantu izdevniecībā *„Slovo"* [Nabokov 2016: vii].

[2] 1962. gadā Maikls Skemels (*Michael Scammell*), sadarbojoties ar V. Nabokovu, pārtulkojis „Lužina aizsardzību" angļu valodā [Scammell 2000]. M. Skemels ir dzimis 1935. gadā netālu no Sauthemptonas, Lielbritānijā [McDonald, Scammell 2011], mācījies Notingemas Universitātē, kur apguva krievu valodu, kā arī Kolumbijas Universitātē, iegūstot doktora grādu [turpat].

M. Kantors u. c.), bērnības tēma ir viena no galvenajām V. Nabokova darbos [Rutledge 2011: 43; sk. arī Кантор 1997].

Romānā atmiņas tēma ir ļoti cieši saistīta ar emigrācijas kontekstu, kas arī bieži sastopams V. Nabokova darbos [sk. Андреев 1997: 216; Кантор 1997: 228; Блэкуэлл 1997: 831; Трезьяк 1997: 852; Паперно 1997: 485]. Galvenie romāna varoņi ir emigranti, kas revolūcijas dēļ bija spiesti pamest Krieviju un tagad dzīvo Berlīnē.

Romāna gaitā vairāki varoņi atceras savu pagātni un to, kāda bija viņu dzīve dzimtenē, tādēļ šī raksta mērķis ir sastatīt Krievijas lingvistisko tēlu, kas tiek veidots no vairākiem skatupunktiem. Tagadne „Lužina aizsardzībā" vienmēr ir saistīta ar varoņu atmiņām un attieksmi pret tām, tā tiek realizēta literāra darba divos plānos – reālajā un ireālajā: *„*[..] *teksta kategorija, kas izpaužas dažādās laika plūsmās, telpas un notikumu formās, veido īpašo, mākslinieciski apgūto laika un telpas attiecību sasaisti"* [Гальперин 2006: 97]. Lasītājs uztver šādu darbu it kā no vairākiem skatupunktiem, *„sastatot reālo un ireālo"*, un vērtē to saskaņā ar saviem kritērijiem un savu pasaules redzējumu, vienlaikus *„cenšoties saprast autora attieksmi pret aprakstīto un teksta subjektīvi modālo nozīmi"* [Гальперин 2006: 121]. Viena no svarīgākajām kontinuuma teksta kategorijas izpausmēm romānā „Lužina aizsardzība" ir Krievijas lingvistiskais tēls. Turpmāk vairāki Krievijas lingvistiskā tēla realizācijas piemēri.

Kā jau minēts iepriekš, romāna galvenie varoņi ir emigranti, tādēļ vispirms jāaplūko vide, kurā viņi dzīvo. Piemēram, *„mākslotā Krievija"* [Nabokovs 1989: 92], kuru izveido savās Berlīnes mājās Lužina līgavas vecāki:

„Её родители, снова разбогатев, решили зажить в строгом русском вкусе, ***както сопряжённым*** *со* ***славянской вязью****, с* ***открытками****,* ***изображающими пригорюнившихся боярышень****, с* ***лакированными шкатулками****, на которых* ***красочно выжжена тройка*** *или* ***жарптица*** [..] *"* [Набоков 2013: 66][3]	*"Her parents, rich once more, had first decided to start living in strict Russian style which the* ***somehow associated*** *with* ***ornamental Slavic scriptory, postcards depicting sorrowing boyar maidens, varnished boxes bearing gaudy pyrogravures of troikas*** *or* ***firebirds,*** [..] *"* [Nabokov 2016: 66][4]	*„Viņas vecāki, no jauna tikuši pie bagātības, nolēma dzīvot strikti krieviskā gaumē,* ***saistīdami to ar slāvu burtu vijumu, pasta atklātnēm****, uz* ***kurām attēlotas skumstošas bajārmeitas, ar lakotām lādītēm, kuru vākus rotā krāšņi iededzināts trijjūgs vai brīnumputns*** [..] *"* [Nabokovs 1989: 92][5]

Latviešu valodā V. Nabokova „Lužina aizsardzību" 1989. gadā tulkojusi Tatjana Jarmolinska [LLLV]. T. Jarmolinska dzimusi 1924. gadā Rīgā [turpat], beigusi Kuldīgas ģimnāziju (1945), kā arī Latvijas Valsts Universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1950) [turpat], strādājusi par korektori laikrakstā „Padomju Jaunatne" (1946–1948), par redaktori izdevniecībā „Liesma" [turpat].

[3] Te un turpmāk citāti no oriģināla sniegti pēc izdevuma: Набоков, В. В. *Защита Лужина.* Малое собрание сочинений. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2013.

[4] Te un turpmāk citāti no tulkojuma angļu valodā sniegti pēc izdevuma: Nabokov, V. *The Luzhin Defense*. London: Penguin Classics, 2016.

[5] Te un turpmāk citāti no tulkojuma latviešu valodā sniegti pēc izdevuma: Nabokovs, V. *Lužina aizsardzība*. Rīga: Liesma, 1989.

Pēc Lužina līgavas mātes redzējuma, viņai izdevās atveidot to dzīvesveidu, kas ģimenei bija Krievijā pirms revolūcijas, *„jo, pēc viņas vārdiem, savu Krieviju* [viņa] *esot atvedusi līdzi"* (92). Svarīgi uztvert autora subjektīvo vērtējumu, kuru iespējams noteikt pēc valodas līdzekļiem, kas izmantoti dzīvokļa iekārtojuma aprakstā.

Jāatzīmē, ka uzskaitījums ir semantiski neviendabīgs: *slāvu burtu vijums*, *lādītes*, *pasta atklātnes*, *tumšacainas svētgleznas*, *gleznas ar lauku sievām un spēkavīriem* utt.; uzskaitītas ir gan lietas, gan kultūras, mitoloģijas un garīgās dzīves atribūti. Turklāt tiek akcentēts šo simbolu mantiskums: kad tiek minēti kultūras un mitoloģijas atribūti (*trijjūgs*, *brīnumputns*) – tie ir attēli, rotājums, kas ir iededzināts uz mantoto lakoto lādīšu vākiem, t. i., kaut kas virspusējs. Šādā veidā autors liek manīt, ka tradicionāli garīgie tēli šajā kontekstā attiecas tikai uz mantisko aspektu: Lužina līgavas vecākiem ir visai paviršа attieksme pret savas dzimtenes reālijām, viņiem nav īpaši svarīga šo mantu „garīgā" puse.

Jānorāda, ka šajā fragmentā ir vairāki gadījumi, kas ilustrē atšķirības tulkotāju pieejā, tulkojot kultūrspecifisko leksiku: angļu valodā vairāk raksturīga tieksme pēc transkribēšanas un svešādošanas (*foreignizing*), savukārt tulkojumam latviešu valodā – pielāgošanas (*domestication*) pieejas (lai gan ir arī daži pretēji piemēri), piemēram: *богатырь* (75) – *bogatyr* (78) – *spēkavīrs* (104); *тройка* (66) – *troika* (66) – *trijjūgs* (92). Oriģinālā *богатырь* nozīmē *„1. krievu varoņteiku un pasaku varonis. Karavīrs, kas atšķiras ar īpašu spēku, drosmi, brašumu; dzimtenes aizsargs; 2. liela auguma, spēcīgs cilvēks"* [СТСРЯ 2006: 188]. Angļu tulkojumā tiek izmantota transkribēšana, kas piešķir tekstam svešas kultūras nokrāsu, bet aizsedz domu, savukārt latviešu tulkojums ir: *spēkavīrs* – *„cilvēks, kam ir daudz fiziskā spēka"* [LVV 2006: 1027], t. i., tiek atspoguļota *богатырь* otrā nozīme, bet saistība ar krievu varoņteikām un pasakām nav eksplicīti norādīta.

Ņemot vērā Lužina līgavas vecāku attieksmi pret savas dzimtenes reālijām un mantu „garīgo" pusi, to, ka angļu valodā nav sniegts zemsvītras skaidrojums vai leksiskais paplašinājums tekstā, varētu neuzskatīt par tulkojuma nepilnību. Daži varētu pat apgalvot, ka tas savā ziņā ir tulkojuma ieguvums – šis kultūrspecifiskās leksiskās vienības saturs Lužina līgavas vecākiem nav svarīgs, tādēļ arī angļu tulkojuma lasītājam tas nav darīts zināms, tādā veidā papildus uzverot to, cik samākslota ir šī māja. Mākslīgumu, kas piemīt šim dzīvoklim, V. Nabokovs uzsver vairākkārt:

„[Д]*ом, где,* ***как на выставке, бойко подавалась цветистая Россия****"* (76); *„Мать* [..] ***превосходно играла русскую хозяйку****,* [..]*"* (66); *„*[Мать] *искренно любила ту* ***размалеванную, искусственную Россию, которую вокруг себя понастроила****"* (66).	*"*[I]*n a house where* ***a gaudy Russia was boldly put on display****"* (78); *"The mother* [..] ***played the Russian housewife superbly****,* [..]*"* (66–67); *"*[The mother] *sincerely loved the* ***daubed, artificial Russia she had rigged up around*** *her"* (67).	*„*[T]*ādā mājā,* ***kur kā izstādē bramanīgi tika izrādīta daudzkrāsainā Krievija*** [..]*"* (105); *„Māte* [..] ***teicami tēloja krievu namamāti****,* [..]*"* (92); *„*[Māte] *no sirds mīlēja to* ***koši uzmālēto, māksloto Krieviju, ko bija uzmeistarojusi ap sevi****"* (92).

Piemēram, oriģinālā vārda *понастроить* nozīmē ir konotācija *„настроить чего-л. где-л. во множестве"* [СТСРЯ 2006: 887], kas ir atvasināts no darbības vārda *настраивать – „строить что-л. в каком-л. (обычно большом) количестве"*, *„перен. разг. приводить в порядок что-л.; налаживать, делать так, чтобы что-л. спорилось"* [СТСРЯ 2006: 210], tātad uzsvars ir uz šo reāliju daudzumu (papildu neviendabīgumam), turklāt šī paviršā attieksme tiek izcelta arī ar pārnesto nozīmi sarunvalodā. Angļu valodā izmantots darbības vārds *rig*, kas nozīmē *"1. make (a sailing ship) ready for the sea equip with sails, rigging, and other necessary tackle; [..] 4. furnish or provide with"* [TNSOED 1993: 2598], kura nozīme ir tuva krievu varianta pārnestai nozīmei, bet ekspresivitāte veidojas pēc cita principa: oriģinālā ekspresivitāte tiek sasniegta ar sarunvalodas nokrāsu, savukārt angļu valodā ekspresivitāte veidojas pēc metaforas principa, saistot šo darbības vārdu ar kuģošanu. Savukārt latviešu tulkojumā izmantots darbības vārds *meistarot – „bez pietiekamas prasmes darināt, gatavot, veidot"* [LVV 2006: 634], kas veiksmīgi atspoguļo Lužina līgavas vēcāku attieksmi, tās paviršumu.

Šis mākslīgums ir uzsvērts arī citos kontekstos, kur pēc leksikas var secināt, ka dažu varoņu uzskatiem par to, kas ir raksturīgs Krievijai, piemīt nenoteikta un paviršа, aptuvena īpašība: oriģinālā tas ir izteikts ar adverbu *как-то* (*„употр. при затруднении точно определить образ или способ действия, соответствуя по значению сл.: некоторым – точно не известно каким – образом; не совсем ясно, как"* [СТСРЯ 2006: 918]), angļu valodā ar adverbu *somehow*, kas arī uzsver to, ka veids, kurā tas viss ir saistīts ar Krieviju, varonim nav īsti svarīgs (*"in some unspecified or unknown way; one way or another; no matter how; for some reason or another"* [TNSOED 1993: 2945]). Latviešu valodā norāde uz šo nekonkrētību ir izlaista.

Vairākos kontekstos izmantotā leksika uzsver to, ka varoņi ir atdalīti no savas dzimtenes, ka viņi ir zaudējuši gan telpisko, gan arī temporālo saikni ar to: runājot par pēcrevolūcijas Krieviju, romāna varoņi joprojām lieto leksiku, kas ir saistīta ar Krievijas impēriju, piemēram, historismus *купец* (135) un *денщик* (66), ar kuriem apzīmē sabiedrības kārtas, kas pēc revolūcijas vairs nepastāv. Šādā veidā tiek netieši atkārtoti apliecināts Lužina līgavas mātes izteiciens, ka *„savu Krieviju [viņi] esot atvedu[ši] līdzi"* (92), ka daudzi no šiem varoņiem cenšas saglabāt savu ierasto dzīvesveidu emigrācijā. Ar vārdu *денщик* līdz 1917. gadam apzīmēja noteiktu sabiedrības kārtu – cilvēkus (karavīrus), kas kalpoja arī kā ģenerāļa vai oficiera kalpi (*„солдат (матрос), состоявший при генерале (адмирале) или офицере в качестве казенной прислуги (в армии и флоте Российского государства до 1917г."*) [СТСРЯ 2006: 561]. Angļu valodā tas ir pārtulkots kā *orderly – "a non-commissioned officer or private soldier who carries orders or messages for a superior officer"* [TNSOED 1993: 2017], kas nozīmē ir pietiekami tuvs (izņemot konotāciju, ka šī kārta pastāvēja līdz 1917. gadam). Tulkojumā latviešu valodā šī vienība ir transkribēta (*denščiks*) (92).

Pēc konteksta varētu secināt, ka dažiem romāna varoņiem nav skaidras izpratnes par to, kas notiek Krievijā pēc revolūcijas, viņi arī nebija spējuši to paredzēt vai nemanīja tās cēloņus: „[..] ***но ни с того ни с сего*** *он стал необыкновенно груб и был замещен немецкой полькой"* (66) – "[..] *but* ***for no apparent reason*** *he became extraordinarily rude and was replaced by a German-Polish girl"* (66) – „[..] *bet* ***ne no šā, ne no tā*** *šis zaldāts kļuva ārkārtīgi rupjš un tika aizstāts ar Vācijas polieti"* (92).

Te jāatzīmē arī vārda *настоящий/genuine/īsts* trīskārtējs atkārtojums:

„[..] окунуться в ***настоящий русский уют****, есть* ***настоящую русскую пищу****. Одно время прислуживал* ***настоящий денщик****,* [..]*”* (66)	*“[..] to immerse himself in* ***genuine Russian comfort*** *and eat* ***genuine Russian food****. At one time their servant had been a* ***genuine Russian orderly*** [..]*”* (66)	*„[..] gremdēties* ***īstā krievu mājīgumā****, iebaudīt* ***īstu krievu ēdienu****. Vienu laiku mājas kalpotājs bija* ***īsts denščiks****,* [..]*”* (92)

Apzīmētāju atkārtojums (turklāt ar inversiju – *„Одно время прислуживал* ***настоящий денщик****,* [..]*”* (66)) piešķir tekstam ekspresivitāti gan ar leksiskiem, gan ar sintaktiskiem līdzekļiem, atklājot varoņu subjektīvo vērtējumu – viņi uzskata, ka ir paņēmuši īsto Krieviju sev līdzi emigrācijā.

Lužina līgavas skatupunkts ir tuvāks autora subjektīvam vērtējumam nekā mātes redzējumam: *„Turpretī meita bija pilnīgi vienaldzīga pret šo dzīvokli lubu bilžu garā, dzīvokli, kas nepavisam nelīdzinājās viņu klusajai Pēterburgas mājai, kur mēbelēm, lietām bija sava dvēsele,* [..]*”* (92–93) Pēc meitas uzskatiem, zaudējot temporālo un telpisko saikni ar dzimteni, arī tās reālijas zaudē savu „dvēseli”, ko uzsver iepriekš minētie valodas līdzekļi, izsakot autora vērtējumu.

Savukārt Lužins jauc apzīmētāju un apzīmējamo, jo viņam tiešām šķiet, ka ir atgriezies dzimtenē: *„Tas, pret ko līgava bija tik vienaldzīga, uz viņu pašu atstāja tādu iespaidu, kādu nu nevarēja paredzēt.* [..] *Viņš iegāja viesistabā un it kā atmaiga aiz labpatikas* [..]. *Lužins krievu mājā nebija bijis vairāk nekā desmit gadus, un, tagad nokļūstot tādā mājā, kur kā izstādē bramanīgi tika izrādīta daudzkrāsainā Krievija, viņu sagrāba bērnišķīgs prieks, vēlēšanās sist plaukstas, – nekad savā mūžā viņš nebija sajuties tiek viegli un omulīgi”* (103–105; sk. arī: Дьячковская 1997: 704) Lužins ir tik aizrauts ar šahu spēles pasauli, ka parasti pat nepamana to, kas ir apkārt, viss šķiet „miglā tīts, svešāds” (103; sk. arī: Дьячковская 1997: 704). Lužinam līgavas dzīvoklis atgādina bērnību: *„Tomēr visbrīnumainākais šai sapnī bija tas, ka apkārt, kā redzams, ir Krievija, kuru pats gulētājs jau sen atstājis. Tie, kas mita sapnī, jautri ļaudis, kuri dzēra tēju, sarunājās krievu valodā; un cukurtrauks bija tieši tāds pats kā tas, no kura viņš pirms daudziem gadiem avenīgā vasaras vakarā uz verandas grāba pūdurcukuru. Šo atgriešanos Krievijā Lužins atzīmēja ar interesi, ar prieku.”* (117)

Nobeigums

Apskatot vairākus kontekstus, iespējams secināt, ka Krievijas lingvistiskais tēls romānā „Lužina aizsardzība” nav viendabīgs – tas ir cieši saistīts ar romāna varoņiem un šo varoņu subjektīvo pasaules redzējumu, turklāt tekstā parādās arī paša autora subjektīvais vērtējums. Valodas līdzekļi, ar kuriem tiek veidots Krievijas lingvistiskais tēls, arī ir dažādi: leksiskie (piemēram, tropi, leksika ar stilistisko nokrāsu, historismi utt.), sintaktiskie (neviendabīgs reāliju uzskaitījums, inversija utt.). Jāatzīmē, ka tulkojumam angļu valodā vairāk raksturīga transkribēšana un svešādošana, savukārt tulkojumam latviešu valodā – pielāgošanas pieeja.

LITERATŪRA

LLLV – *Latvijas un latviešu literatūras vortāls*. Pieejams: http://literatura.lv/autors/Tatjana-Jarmolinska/871777

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2006.

McDonald, M., Scammell, M. In the Footsteps of Giants. An Interview With Michael Scammell. *The Wilson Quarterly*. 2011. Available: http://michaelscammell.com/assets/interviews/InTheFootSteps-Interview.pdf

Nabokov, V. *The Luzhin Defense*. London: Penguin Classics, 2016.

Nabokovs, V. *Lužina aizsardzība*. Rīga: Liesma, 1989.

Nabokov, V. *Speak, Memory*. London: Everyman's Library, 1999.

TNSOED – *The New Shorter Oxford English Dictionary*. Oxford University Press, 1993.

Rutledge, D. S. *Nabokov's Permanent Mystery. The Expression of Metaphysics in His Work*. Jefferson, North Carolina, and London: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2011.

Scammell, M., Скаммелл, М. Переводя Набокова, или Сотрудничество по переписке. *Иностранная литература*, No. 7. 2000. Available: https://magazines.gorky.media/inostran/2000/7/perevodya-nabokova-ili-sotrudnichestvo-po-perepiske.html

Андреев, Н. Сирин. *В. В. Набоков: pro et contra*. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997.

Блэкуэлл, Ст. Границы искусства: чтение как «лазейка для души» в «Даре» Набокова. *В. В. Набоков: pro et contra*. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997.

Гальперин, И. Р. *Текст как объект лингвистического исследования*. Москва: КомКнига, 2006.

Дьячковская, Л. Свет, цвет, звук и граница миров в романе «Защита Лужина». *В. В. Набоков: pro et contra*. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997.

Кантор, М. Бремя памяти (о Сирине). *В. В. Набоков: pro et contra*. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997.

Набоков, В. В. *Защита Лужина*. Малое собрание сочинений. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2013.

Паперно, И. Как сделан «Дар» Набокова. *В. В. Набоков: pro et contra*. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997.

СТСРЯ – *Современный толковый словарь русского языка*. Москва: «Издательство Астрель», 2006.

Трезьяк, Дж. Разгадывая страдание. *В. В. Набоков: pro et contra*. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997.

ТСРЯ – *Толковый словарь русского языка*. Москва: «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2005.

ТСРЯ – *Толковый словарь русского языка*. Москва: ООО «А ТЕМП», 2006.

Jānis SĪLIS
(VentspilsAugstskola)

The Concept 'Translatological Research Publication' in the Context of Latvian Authors' Research in Translation Studies

Summary

The Concept 'Translatological Research Publication' in the Context of Latvian Authors' Research in Translation Studies

The article represents research in the context of historiography of translation studies in Latvia (1984–2014), it discusses the intrinsic interdisciplinarity of translatological publications and problems of their classification taking into consideration fuzziness of borderlines and presence of overlaps rather characteristic of research in translation studies. The problems appear due to the general tendency of interdisciplinarity of research.

The author attempts to formulate the concept of a translatological research publication and its peculiarities. In order to establish the set of criteria for publications of this type the author explains his priorities in choosing a metamodel of translation studies suitable for the central purposes of his research, reviews the general standards of a research publication as such, and mentions several problems of classification of translatological publications.

Key words: *research publication, translatological research publication, translation studies, historiography of translation studies, interdisciplinarity, metamodels, translation theory, applied translation studies, classification*

Kopsavilkums

Jēdziens „translatoloģisko pētījumu publikācija" Latvijas autoru tulkojumzinātnisko publikāciju kontekstā

Rakstā atspoguļoti pētījumi Latvijas tulkojumzinātnes kontekstā (1984–2014) par translatoloģisko publikāciju starpdisciplinaritāti. Tieši šis starpdisciplinārais pētījumu raksturs izraisa virkni klasifikācijas un grupēšanas problēmu, jo translatoloģiskajā analīzē regulāri jāsastopas ar nepieciešamību izmantot zinātniskās klasifikācijas „postmodernistiski" mūsdienīgo traktējumu, kuram raksturīga jēdzienisko robežu nenoteiktība un pašu jēdzienu ambigvitāte.

Autora mērķis ir formulēt tulkojumzinātniskas publikācijas jēdzienu un raksturīgākos parametrus. Raksta autors pamato savutulkojumzinātnesmetamodeļa izvēli, kas vislabāk kalpotu par pētījuma nolūku centrālo elementu, nonākot no pētniecības publikācijas vispārīgajiem standartiem līdz translatoloģisko publikāciju klasifikācijas konkrētajām problēmām.

Atslēgas vārdi: *zinātniskā publikācija*, *translatoloģiskopētījumu zinātniskā publikācija*, *tulkojumzinātne*, *tulkojumzinātnes historiogrāfija*, *starpdisciplinaritāte*, *metamodeļi*, *tulkošanas teorija*, *lietišķā tulkojumzinātne*, *klasifikācija*

*

Introduction

The article deals with the findings of subproject "Historiography of Translation Studies in Latvia (1984–2014)" of the National Research Programme "*Letonika*– Latvian History, Languages, Culture, Values" [Sīlis 2016: 31–39], basic ideas concerning

this domain of research have also been discussed in the author's monograph on historiography of translation studies (TS) in Latvia published in Latvian with an English summary [Sīlis 2019: 29–31].

The recent research conducted by the author of this paper deals with a 30 years long period of publications written by translation scholars in Latvia, therefore the classification principles in this case have to be shaped taking into consideration the historical dimension and choosing the approach of thematic grouping of published works.

The author has repeatedly maintained that the eldest and much criticized Map of Translation Studies by James Holmes completed in 1972 is the most suitable model for a thematically arranged historiographical overview [Holmes 1988: 66–80].

Intrinsic interdisciplinarity of translatological publications and classification: fuzziness of borderlines and overlaps

The contemporary understanding of reality outside us and reflection of our understanding of this picture in different scientific disciplines shows that compartmentalization having been applied to marshal the existing information, at present appears to be useless, dogmatic, and counterproductive. Complex problems cannot be solved by simplified methods of pigeonholing the knowledge into categories of a single discipline. Only when disciplinary experts bring together their highly specialized knowledge, effective solution of problems can be achieved.

Interdisciplinarity of TS is reflected in the curricula of translator and interpreter training programmes. For instance, the professional Bachelor programme "Translation" implementedat the Ventspils University of Applied Sciences (Latvia) Translation Studies Faculty has a number of lecture courses dealing with the interdisciplinary components of translatology. As for publications revealing the nature of interdisciplinary studies it must be said that they a) attempt to prove that these studies have a growing number of refined professional literature as well as rapidly developing research volume; b) use disciplinary methods, concepts, and theories to produce integrated knowledge; c) produce new knowledge and cognitive advancements; d) have their own number of experts, ande) depend on the disciplines for the source material [Vickers 1998: 34]. Interdisciplinary research *"is truly interdisciplinary when it is not just pasting two disciplines together to create one product, but rather an integration or a synthesis of ideas and methods"* [National Academies 2005: 26].

Fuzziness of borderlines between different scientific disciplines and the "postmodernist" pressure of this lack of clarity have left an unwelcome imprint upon the thematic grouping of translatological publications. As a result the researcher's choice in formation of theoretical and applied publication groups in the realm of TS largely depends upon the subjective attitude of the TS scholar and on the level of his/her professional knowledgeability.

All the above-said fully pertains to the classification principles put forward in this paper when dealing with a formidable list of 1770 translatological publications – monographs and research articles, published by translatologists of Latvia over 30 years (1984–2014).

Metamodels of TS and their application in the process of classification/categorization/grouping of publications in TS

Due to text volume limits set for articles, in this paper the author will skip a detailed analysis of the translatological metamodels mentioned below; details can be found in the author's monograph [Sīlis 2019: 15–24].

Several translation scholars (e.g. Holmes, Lambert and Hatim) have offered their metamodels trying to draw the borderlines of TS research. The aim of any model is to *"reveal the hidden"* [Katan 2004: 127]. However, each of these models has its Achilles heel, because the drawbacks of any model are unavoidable generalization, distortion of reality, and "deletion" of important aspects of reality [ibid.: 126]. Still, the metamodels help to understand whether a publication belongs or does not belong to the domain of TS.

Several of the models are discussed below.

James Holmes has characterized 3 large domains of translation studies [Holmes 1988: 81–92]: a) theoretical TS – general theories, b) theoretical TS – descriptive TS, c) applied TS adding 2 dimensions to these – the historical dimension and methodological dimension [ibid.: 79]. The author of the present article has found this model useful for thematic grouping of over 1770 publications by Latvian translation scholars, produced in 1984 – 2014 [Sīlis 2019: 22]. Jose Lambert and Hendrik Van Gorp [Lambert and Van Gorp1985: 43] explain in their model that they have attempted to embrace all the functionally relevant aspects relevant to concrete translation activities in their historical context, including also the process of translation with its textual characteristics and even such sociological aspects as distribution/circulation and translation criticism [ibid.: 44]. The author of another attempt to create an optimal model is Basil Hatim (2001) who believes that from the very beginning the emphasis should have been laid upon pragmatic problems, and not abstract TS models. He proposes a different graphic representation of the maximal volume of translatological research – a three-pane pyramid. At pyramid's foot we have **source text – target text** inter relationship where one pane represents **communicative transaction (register),** the other one – **semiotic interaction (text, discourse, genre), the third one – pragmatic action (intentionality**). Anthony Pym's contribution to the development of historiographical component is creation of a "matrix" of intercultural dimension and illustrating his approach with two overlapping rings of cultures, where the shared zone of overlapping rings is the territory of cultural interaction where the translator can be active as an intercultural mediator [Sīlis 2019: 15]. Ljuba Tarvi from Helsinki University has blended Holmes' "map" with Pym's "matrix", creating a nine square "map-matrix" model [Tarvi 2006: 7] and placing basic domains of the Holmes' map into each of the 9 squares.

The author of this article believes that the preference of one or another of the mentioned models influences translation scholars' and publishers' idea of what a "proper" publication of TS should be.

Criteria for any research publication:a global publisher and publishers in Latvia

Here are some criteria of the qualities a research publication should have.

JB – **John Benjamins Publishers**

- Is the publication interesting and valuable to academics and does it make a substantive contribution to the field?
- Are there any unique aspects regarding origin, content, style, and methodology?
- Are there specific areas where improvement or editing is needed?
- Is there anything that must be done in order to be published in the above-mentioned edited Volume?

BLC – Collections of research articles **"Bridging Languages and Cultures 1"** (2019) and **"Bridging Languages and Cultures 2"** (2020) published byVentspils University of Applied Sciences.

MTIP – Proceedings of Riga Technical University conference **"Meaning in Translation: Illusion of Precision"** (2016).

LL – Journal **"Linguistica Lettica"** published by the University of Latvia Institute of Latvian Language.

ADz – Journal **"Akadēmiskā Dzīve"** published by the University of Latvia.

BJELLC – Journal "Baltic Journal of English Language, Literature and Culture" published by the University of Latvia.

V/W – International conference proceedings **"Vārds un tā pētīšanas aspekti"** (**"Word and Aspects of its Research"**) published by the University of Liepāja.

Criteria to be evaluated	Publishers
Overall quality	BLC, MTIP, BJELLC
Topicality	BLC, MTIP
Valuable to academics	JB, LL (IS a new approach to the problem presented?), ADz, BJELLC
Substantial contribution	JB, LL
Unique aspects	JB, ADz
Relevance	BLC, MTIP
Methodology	BLC,JohnB, MTIP, ADz, BJELLC
Research design	BLC, MTIP, BJELLC, V/W
Structure	V/W
Contents	V/W
Research results	LL
Conclusions	LL
Abstract	MTIP, BJELLC, LL
Key-words	MTIP, BJELLC
References	MTIP, BJELLC, V/W
Language	LL, V/W

As to the content of translatological publications, it is very helpful if the specialized translatological journals provide thematic guidelines for the authors. Thus, for example, *Target* printed by John Benjamins Publishers promotes the scholarly study of transla-

tional phenomena from any part of the world and welcomes submissions of an interdisciplinary nature. The focus is on research on the theory, history, culture, and sociology of translation. Contributions of a theoretical, empirical, or applied nature are accepted, special interest is paid to papers on topics at the cutting edge of the discipline [Target 1989].

Understanding of translation theory and applied TS in aresearch publication in TS article

Taking into consideration the impressive number of publications (around 10 thousands) that had to be screened to select the ones directly or less directly dealing with all aspects of translation theory (1770 in total) and applied TS, it was also important to determine the circle of authors dealing with the mentioned aspects. It seemed logical to choose those translatological works of Latvian researchers that have been published both in Latvia and abroad.

The author had to decide what publications will be included in the section "Translation Theory" or "Theoretical Translation Studies". Here not only general theoretical and partial theoretical research works, but also publications of descriptive nature (translation as a product, translation as process, and the function of a concrete translation in the target culture) will be represented.

In the field of translation aids representative and reliable bilingual dictionaries as well as monolingual explanatory dictionaries have been included (both in "paper" and electronic form); theoretical publications analysing the effectivity of these dictionaries, including also different explanatory, bilingual, and multilingual dictionaries available.

It is not recommended to consider phrasebooks as translation aids.

Publications concerning specialized CAT tools are important for assessing electronic translation aids. The percentage of publications devoted to pedagogical problems in translator/interpreter training is quite significant. Translation criticism has so far been rather insignificant in Latvia, but there exists the tendency to create different kinds of reviews on existing publications.

Publications in translation theory and applied translation studies: problems of classification

Theoretical research of the above-mentioned period does not indulge in creating fundamental new theories about the nature of translation as a process and product, but primarily deals with the theoretical angle of a specific translation problem. A survey of this TS domain creates only medium-level theoretical problems for the researcher.

However, the situation is different in classification of applied TS publications, e.g. in the case of publications concerning translation aids one has the risk to slide down either into the field of lexicography or that of terminology, so the translation scholar constantly has to determine what is the dominant direction – TS or one of the two other directions just mentioned.

Often a decision has to be made whether the research article belongs to the field of TS or to that of contrastive linguistics.

Postmodernist interpretation of grouping principles as one of the problems of classification

One of the topical problems is classification (or grouping) of translatological publications where one has to take into consideration the influence of a "postmodernist" interpretation of grouping principles. The result is that that borderlines between notions/ concepts become more indefinite and ambiguous, one and the same research article in TS can be viewed as simultaneously belonging to a particular field of translation theory and a concrete sphere of applied translatological research, as will be shown below.

Such cases have more often been registered in publications dealing with terminological problems in translation that, on the one hand, can be analysed as the ability of a translator/interpreter to achieve (or fail to achieve) terminological concordance between the source text and the target text. On the other hand, terminology can become an issue of applied TS if treated as a publication functioning as one of translation aids (e.g. a bilingual terminological dictionary, a specific glossary meant for a concrete text type, terminological data base as part of a CAT software programme).

A serious problem here is connected with the confusing borderlines which often ask for application of a "post-modernist" approach with its ambiguity, polyphonic functionality [cf. Hassan 2001: 1–13].

The result sometimes is a situation when a concrete publication can be included in the domains of both translation theory and applied TS: this situation occurs with publications concerning terminology issues – contrastive term study can be included in translation theory as a problem of partial TS, and at the same time as a lexicographical example of translation aids in applied TS.

Naturally, first and foremost terms will be studied by terminologists in the domain of terminology as a separate research discipline.

A similar situation can be observed when trying to label a publication (not a specifically terminological one) of lexicographic nature – it can belong to the field of lexicography and as such deal with theoretical and practical problems of this research discipline. At the same time it is possible to examine the publication as part and parcel of applied TS, if critically reviewed as one of translation aids, for example, a reliable and prestigious bilingual dictionary of general nature.

Research articles dealing with problems of contrastive linguistics indirectly function also as publications in either theoretical or applied TS. Another issue is reproduction of proper names of the source language in the target text, where tradition often plays a decisive role [Bankavs 2002: 360–363; Bušs 2001: 14–16 and 2002: 17–18; Migla 1997: 103–107 and 2001: 20–21; Šulce 2001: 29–30].

One has to make a conclusion that all mentioned factors and priorities of taking these factors into consideration often depend on the subjective decision of the translation scholar who groups and categorizes the published works, his/her professional awareness and knowledgeability. Concrete examples are found in: Balode 2001: 3–4; Eglīte 2003: 246–251; Ikere 1998: 35–39; Liepiņa 2007: 176–183; Milčonoka 2003: 78–98; Skadiņa 2002: 44–45; Veisbergs 1994: 31–62, 1995: 85 and 1996, 627–634; Zauberga 1996: 92–95, 2002: 46–47, 2002: 55–56 and 2003: 168–175.

Conclusion

One has to make a conclusion that all mentioned factors and priorities of taking the above-mentioned factors into consideration often depend on the subjective decision of the translation scholar who groups and categorizes the published works, his/her professional awareness and knowledgeability. The results of applying all the mentioned forms of influence determine the inclusion or non-inclusion of a research article or monograph in the category of translatological publications.

Thus, the fact whether or not the concrete publication pertains to the domain of translation studies, is determined by the relatively subjective opinion of an expert-classifier, his/her level of competence in the particular field, as well as by traditional pattern of Latvian and global understanding of translatological research.

LITERATURE

Balode, I. Die zweisprachigen Wörterbücher als Hilfsmittel beim Übersetzen der fremdsprachigen Realien. *Tulkošana kā starpkultūru komunikācija: teorija, prakse, metodes*. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2001, 3.–4. lpp.

Bankavs, A. Franču antroponīmu atveide latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums. 6. Redakcijas kolēģijas vadītāja Benita Laumane. Liepāja: LiePA, 2002, 360.–363. lpp.

Bušs, O. Valstu nosaukumi latviešu valodā – eksonīmi un endonīmi. *Leksika: vēsturiskais un aktuālais*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 128. Dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. 2001. gada 23. februāris. Rīga: LU LaVI, 2001, 14.–16. lpp.

Bušs, O. Par īpašvārdu tulkojamību. *Terminoloģija un tulkošanas tehnoloģija daudzvalodu informācijas sabiedrībā. Datorizētā terminoloģija interneta laikmetā: problēmas un risinājumi*. Referātu tēzes. 21.–25.10. Rīga: LZA, LU LVI, 2002, 17.–18. lpp.

Eglīte, S. Peculiarities of English-LatvianTranslation of Standard Marine Communication Phrases. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums 7. Redakcijas kolēģijas vadītāja Benita Laumane. Liepāja: LiePA, 2003, 246.–251. lpp.

Hassan, I. H. From Postmodernism to Postmodernity: the Local/Global Context. *Philosophy and Literature*. Vol. 25, Issue 1 Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001, pp. 1–13.

Hatim, B. *Teaching and Researching Translation*. Second edition. London & New York: Routledge, 2013. 344 p.

Holmes, J. S. *Translated!: Paperson Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 1988 (1975). 117 p.

Ikere, Z. Filozofijas terminu interpretācija un tulkojums. *Teksto analizė ir interpretacija*. Pranešimų tezės. Šiauliai 1998 m. lapkričio 11–12 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1998, 35.–39. lpp.

Katan, D. *Translating cultures: An introductionfor translators, interpretersand mediators*. Manchester: StJerome, 2004. 392 p.

Lambert, J., Van Gorp, H. On Describing Translatations. Hermans Theo (ed.) *The Manipulation Literature*. London and Sydney: Croom Helm, 1985, pp. 42–53.

Liepiņa, D. Prescription and practice: constrastive analysis of some recently approved translation of English terms into Latvian. *Valoda – 2007. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. S. Polkovņikova (ed.). Daugavpils: Saule, 2007, 176.–183. lpp.

Migla, I. Die Straβennamen und Städtebenennungen Lettlands in der Deutschen Sprache. *In The First Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation*. Riga: University of Latvia Press, 1997, pp. 103–107.

Migla, I. Die Tendenzen bei der Wiedergabe der lettischen Eigennamen im Deutschen (das 20. Jh.). *Otrā starptautiskā konference „Tulkošana kā starpkultūru komunikācija: teorija, prakse, metodes*". Tēzes. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2001, pp. 20–21.

Milčonoka, E. Use of Parallel Corpora in Translation Studies. *Terminology and Technology Transfer in the Multilingual Information Society*. Proceedings of the 2nd International Conference on Terminology. Ed. V. Skujiņa. Vienna/Riga, TermNet Publisher/LLI of the University of Latvia, 2003, pp. 78–98.

National Academies. Facilitating Interdisciplinary Research. Washington: The National Academies Press, 2005. Available: https://www.nap.edu/catalog/11153/facilitating-interdisciplinary-research

Sīlis, J. Research Potential of a Latvian Translatological Publications Corpus Bibliography: Latvian Translatologists on Meaning in Translation (1991–2014). *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 231, ed. by Marina Platonova and Larisa Ilinska. Amsterdam, Netherlands: Elsevier B. V. /ScienceDirect Web of Science Core Collection, 2016, pp. 317–324.

Sīlis, J. *Trīs gadu desmiti Latvijas tulkojumzinātnē. 1984–2014. (Three Decades in Latvian Translation Studies. 1984–2014)*, Ventspils: Ventspils Augstskola, 2019. 527 lpp.

Skadiņa, I. Datortehnoloģijas lietojums tulkošanā un vārdnīcu izstrādē. *Terminoloģija un tulkošanas tehnoloģija daudzvalodu informācijas sabiedrībā. Datorizētā terminoloģija interneta laikmetā: problēmas un risinājumi*. Referātu tēzes. Rīga: LZA, LU LVI, 2002, 44.–45. lpp.

Šulce, Dz. Īpašvārdu atveides problēmas tulkojumos. *Otrā starptautiskā konference „Tulkošana kā starpkultūru komunikācija: teorija, prakse, metodes*". Tēzes. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2001, 29. –30. lpp.

Target 1989. *Explanation of the Journal's Profile*. Available: https://www.jbe-platform.com/content/journals/15699986

Tarvi, L. Translation Models: Any Order in This Medley? In Mike Grant (ed.) *Current Trends in Translation Teaching and Learning*. Helsinki department of Translation Studies Publications II. Helsainki: University of Helsinki, Department of Translation Studies, 2006, pp. 133–152.

Veisbergs, A. Bībeles izcelsmes frazeoloģija latviešu valodā (17.–20. gs.). *Contrastive and Applied Linguistics III*, Vol. 594. Rīga: University of Latvia,1994, pp. 31–62.

Veisbergs, A. False friends dictionaries, their usefulness. 1995. False Friends Dictionaries: A Tool for Translators or Learners or Both. – *EURALEX '96 Proceedings*. Gothenberg: Gothenberg University, 1996, pp. 627–634.

Veisbergs, A. English-Latvian Dictionary. Review. *Humanities and Social Sciences. Latvia. 5*. Riga: University of Latvia Publishers, 1996, pp. 110–112.

Vickers, J. *Defining Interdisciplinary Studies*. Sage Publications, 1998. Available: https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/43242_1.pdf

Zauberga, I. Review of Donald Kiraly'sbook "Pathways to Translation: Pedagogy and Process". *LU Zinātniskie raksti. 603. sējums*. Rīga: University of Latvia Publishers, 1996, pp. 92–95.

Zauberga, I. Translators/Interpreters as Users and Contributor Terminography. *3. Starptautiskais simpozijs „Tulkošanas pragmatiskie aspekti*". Rīga 1.–2. nov. Rīga: LU & Orhūzas biznesa skola, 2002, pp. 46–47.

Zauberga, I. The Role of Translators/Interpreters in Consolidation and Elaboration of New Terminology. 2003. *Terminology and Technology Transfer in the Multilingual Information Society*. Proceedings of the 2nd International Conference on Terminology. Ed. V. Skujiņa. Vienna/Riga, TermNet Publisher/LLI of LU, 2003, pp. 168–175.

Virginija STANKEVIČIENĖ, Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ
(Kaunas University of Technology)

Meanings, Subtleties, and Usage of the Words *'to measure'* and *'measurement'*

Summary

Meanings, Subtleties, and Usage of the Words *'to measure'* and *'measurement'*

Recently, both the media and academic texts are supplemented with words or their combinations used in the wrong meaning. This work was intended to tackle the problem how motivated and widespread the emergence of such new meanings is. The aim of this research is to find out the linguistic reasons for the occurrence of the already existing meanings of the words *measurement* and *to measure*, to compare the meanings and use of these words in Lithuanian and English corpuses and academic language. The main semantic aspects of these terms in both Lithuanian and English are discussed. The analysis of the word combinations with the words *to measure* and *measurement* in English and Lithuanian dictionaries and corpuses revealed certain meaning discrepancies of these words. It is possible to make insights that transference of the English meanings of the words *measurement* and *to measure* into Lithuanian texts is unmotivated and pushes out the words with old traditions: *to identify*, *evaluate*, *calculate* from usage.

Key words: *dictionary, meaning, concept, value measurement, word combination, definition*

Santrauka

Žodžių *„matuoti“* ir *„matavimas“* reikšmės anglų ir lietuvių kalbose, jų atspalviai bei vartosena

Pastaruoju metu tiek medijose, tiek akademiniuose tekstuose tenka pamatyti ne ta reikšme vartojamus žodžius ar jų junginius, todėl šiame darbe buvo siekiama atsakyti į klausimą kiek motyvuotas ir paplitęs toks naujų reikšmių atsiradimas. Šiuo darbu siekiama išsiaiškinti lingvistines jau esamų vartosenoje žodžių *„matavimas“* ir *„matuoti“* reikšmių atsiradimo priežastis, palyginti šių žodžių reikšmes ir vartojimą lietuvių ir anglų kalbų tekstynuose bei akademinėje kalboje. Pirmiausia aptariami pagrindiniai šių terminų semantiniai aspektai tiek lietuvių, tiek anglų kalbose. Žodžių junginių *„matuoti“* ir *„matavimas“* analizė anglų ir lietuvių kalbos žodynuose ir tekstynuose atskleidė šių žodžių reikšmių neatitikimus lyginant su reikšmėmis, pateiktomis žodynuose. Galima daryti įžvalgas, kad anglų kalbos *„matuoti“* ir *„matavimas“* reikšmė yra nemotyvuotai perkeliama į lietuviškus tekstus ir stumia iš vartosenos senas tradicijas turinčius žodžius: *nustatyti, įvertinti, apskaičiuoti* ir pan.

Raktiniai žodžiai: *žodynas, reikšmė, konceptas, vertės matavimas, žodžių junginys, definicija*

*

Introduction

Recently, the Lithuanian language is constantly being supplemented with new meanings of words, which have emerged due to the rapid technical progress, the improvement of information technologies, social, political and other changes. Although it is stated [Marcinkevičienė 2011: 8] that the meanings of words are individual and unique, that they are not in words or dictionaries but in contexts. It should be kept in mind

that the emergence of new meanings is often an undesirable phenomenon that requires evaluation. Lately, both in the media and in academic texts, words or their combinations used in the other sense are observed. Thus, the aim of this work is to research how motivated and widespread the emergence of such new meanings is. The focus of this article is to find out the linguistic reasons for the occurrence of the already existing meanings of the words *to measure* and *measurement* by comparing the meanings and use of these words in Lithuanian and English texts and academic language. Research sample consists of the Corpus of Vytautas Magnus University (https://klc.vdu.lt/) and the British National Corpus (BNC) (https://www.english-corpora.org/bnc), scientific works of social and economic areas.

Theoretical background

Researchers who have studied the importance of understanding the meaning of a word in various aspects [Jakaitienė 2010; Gudavičius 2007; Marcinkevičienė 2011; Juzelėnienė 2002; Maumevičienė 2010] agree that the meaning of a word is the basis for the transmission of the communicative function of a language, consisting of the center (main meaning) and peripherals (secondary or extended meaning). Gudavičius states that one of the most critical issues in the humanities is clear definition of basic concepts [Gudavičius 2007: 14]. Dictionaries are the means where those concepts are provided, described, and the main features of these concepts are defined. According to Marcinkevičienė, the description of word meanings is the task of lexicographers. She emphasizes that it is significant for the language user to understand when the use of a word transcends the boundaries of one meaning and becomes quite another, a separate meaning, i.e. it is important for the language user to develop the feeling of observation and a feeling of a language [Marcinkevičienė 2011: 18]. However, there are frequent cases when the main meaning is far from the meanings of the word recorded in dictionaries since social, cultural, and economic contacts of the countries create conditions not only for lexical but also for meaningful borrowings.

Studies on the change of term meanings as a result of the process of terminisation are not abundant in Lithuania. Researches of Vladarskienė [2013–2014], Stunžinas [2006], relevant scientific works of Jakaitienė [2010], Rudaitienė [2014] on changes in the meanings of Lithuanian words, the influence of English on semantic changes in lexicon as well as Celiešienė's [2016] analysis of changes in the meanings of computer terms are to be mentioned.

In this article, the concept of a meaning is not discussed in greater detail, but more attention is paid to the peculiarities of the use of a particular lexical unit.

Analysis and discussion

Dictionaries provide approved, acknowledged, and preferred meanings of words. In pursuance to elucidate the occurrence of the meanings of the words *to measure* and *measurement*, the definitions of these two words in dictionaries of the two languages need to be discussed first. The main meanings of the word *to measure* in Dabartinis lietuvių kalbos žodynas (*hereinafter* – DLKŽ) are as follows, i.e. 'to take a measure, determine a size: room in m, distance in m.' *Measurement* means a process of taking a measure, it denotes a size, dimension. Dictionary of Contemporary English (*hereinafter* –

DKŽ), Longman Dictionary of Business English and electronic Longman Dictionary of Business English provide the below mentioned meanings of the word *to measure*: 1. 'to find the size, length, or amount of something, using standard units, etc.'; 2. 'to judge the importance, value, or true nature of something; measure something by something'; 3. 'to be a particular size, length, or amount'; 4. if a piece of equipment measures something, it shows or records a particular kind of measurement. *Measure* as a noun means the following: 'an action, especially an official one, that is intended to deal with a particular problem', e.g.: drastic/tough/extreme etc. measures, also precautionary/preventative measures. The aforementioned dictionaries confer such meanings of the word *measurement*: 1. 'the act or process of measuring'; 2. 'a value, discovered by measuring, that corresponds to the size, shape, quality, etc. of something'.

Consequently, the main meanings of the English and Lithuanian word *to measure* are as follows: 1. 'parameters of length, liquid'; 2. 'scale, dimension, degree'; 3. 'a means'; 4. 'dose, portion'. Comparing the meanings of the verb without equivalent meanings in both languages it is possible to distinguish a meaning in the English language that is not provided in Lithuanian, i.e. 'to define, evaluate (character, manner, position), etc.'

In order to find out whether the meanings given in the dictionaries correspond to the cases found in the usage, firstly, it is necessary to discuss the meanings of the words separately in both languages. Analysis of the word combinations with both *to measure* and *measurement* in the Lithuanian language displays certain use discrepancies of the meanings of these words. However, so that to better comprehend the appropriateness of the use of the meanings of these words, their main semantic aspects need to be studied. In terms of the semantics of the verb *to measure* and the noun *measurement* in Lithuanian, the following main areas of their usage are differentiated in dictionaries although they are interrelated.

- *Economics / industry and business / apparel*: 1. 'technological operation during which the dimensions of a textile item are taken for purposes of accounting and inspection'; 2. 'operation to determine or inspect the parameters of the obtained materials or production: dimensions, weight, etc. e.g. skin area, the length of fabric, also anthropometric human dimensions' [AETŽ].
- *Education and science / science and studies / technological sciences / electric and electronic engineering:* 'Experimental determination of the value of a measure by means of certain technical measuring instruments' [AETŽ, EB].
- *Standardization and metrology:* 'An action to find a value of a size/measure. It can be automated' [PAMTŽ].
- *Physical training and sports:* 'Determining the size of the result achieved, e.g. measuring long jump or disc throw' [STŽ].
- *Defence:* 'Comparison of an unknown unit with a known, accepted unit of measurement. Linear (distance, object dimensions, etc.) and angular (horizontal – azimuth, angles of visible objects; vertical – angles of visible objects, angles to sky spheres (the sun) or flying objects) measurements are used in the military area' [EKŽ].
- *Communications / contacts / electronic communications*: 'Actions by which the value of size is determined' [ATTŽ].

Analysing definitions more closely, the word *measurement* in all of them is perceived as determining the value of a size by measuring means. Thus, it is possible to claim that all measurements are always related to value determination, standardised units of value and accuracy or uncertainty. Measurements are most frequently used as an International System of Units (SI).

Many opportunities to find out prevalence of word usage or emergence of new meanings are provided by the Corpus of Vytautas Magnus University and British National Corpus [BNC]. The study sample consists of the Corpus of the Lithuanian Language compiled by the Center of Computer Linguistics (CCL) of Vytautas Magnus University [https://klc.vdu.lt/] and the British National Corpus (BNC) [https://www.english-corpora.org/bnc]. The corpus-based approach was applied in the research. However, the authors do not rely on the corpus entirely.

The following word combinations were found in the corpus the meanings of which are not in correspondence with the aforementioned definitions, e.g. *intellect measurement, effect measurement, education measurement, quality measurement, to measure processes, to measure relations, to measure claims, service measurement, characteristic measurement, wealth measurement,* etc. The examples are as follows:

<...> surinko daugiau balų atsakinėdami į ***intelektui matuoti*** *skirtų testų klausimus, turėtų būti laimingesni <...>.*

Valdžios ***kokybei matuoti*** *jie taiko tokius rodiklius kaip korupcija.*

<...> galiausiai jo ***turtas*** *imamas* ***matuoti*** *pagal tai, kiek nuostolių jis gali patirti dėl to <...>.*

<...> ir kai kurioms kitoms fiksuotoms ***paslaugoms matuoti*** *ir atlyginti.*

<...> ir gyvūnams bei juos maitinančiai žemei imti ***matuoti ir žmonių santykius.*** *<...> Individualaus* ***poveikio matavimas*** *naudojant klausimynus <...>.*

<...> jeigu neatliktas įvykdytų darbų ***matavimas*** *įtrauktos į privatizavimo programą įmonės <...>.*

Summarising it can be stated that such meanings of the words *to measure* and *measurement* when no size is expressed, are spread and used unreasonably and oust such words as *to assess, to determine, magnitude, feeling, acceptance* from the use.

In addition to the word combinations mentioned before, other meanings of the words *to measure*, *measurement* are discovered. In academic texts, *measurement* is often used with words: *vertė* (Eng. *value*), *rezultatas* (Eng. *result*), *veikla* (Eng. *activity*), e.g.: '*<...> pastebėta, kad* ***<u>vertės matavimas</u>*** *lemia vertės kūrimui pasiekti keliamus uždavinius ir <...>*', etc.

In the latter sentence, when it comes to measuring value as a determining indicator, such a word combination is appropriate. However, when it comes to objectives, tasks, relations, it is obvious that examples of the word combination *vertės matavimas* are not related to the above provided definitions meaning 'means of measurement'. Value is generally perceived as a multidimensional benefit to stakeholders and can be personalized, subjective, constantly changing depending on the situation and circumstances, expressed via financial, social and emotional dimensions [Gargasas, Mūgienė 2017: 33–41]. Therefore, when indicators are not considered, the verbs *to determine* or *to evaluate* are more appropriate to define or estimate value.

Another word combination often used in academic texts is *rezultatų matavimas* (Eng. *result measurement*), e.g.: '<...> *atsinaujinantis įmonės veiklos* ***rezultatų matavimo*** *ir pritaikymo visuose hierarchiniuose lygiuose procesas*', etc. Comparison of the meanings of the word *rezultatas* (Eng. *result*) presented in DLKŽ dictionary (1. 'what appears after an action/performance, cause, consequence', e.g. *darbo, mokslo, tyrimų ~ai; pastangos be ~o;* 2. 'a particular indicator of an action, outcome', e.g. *egzamino, rungtynių r.; paskelbė konkurso ~ús)* revealed that in this context the word combination *rezultatų matavimas* (Eng. *result measurement*) is not appropriate as it does not define any indicators. When a result is expressed in number or quantity then it can be *suskaičiuoti, įvertinti, nustatyti* (Eng. *to calculate, to evaluate, to determine*).

A word combination *veiklos matavimas* (Eng. *value measurement*) is very popular in the texts of academic discourse, e.g.: '<...> *valdymo operacijos yra sąlygojamos išteklių, biudžeto,* ***veiklos matavimo*** *ir veiklos ataskaitų rengimo*', etc. DLKŽ dictionary defines the word *veiklaá* as 'an activity, work', e.g.: *visuomeninė v.; mokslinė, meninė, kūrybinė v.; ~õs žmogus*. Thus, in this context, speaking about performance assessment in abstract terms without regard to indicators, the word combination *veiklos matavimas* (Eng. *value measurement*) is not motivated. Consequently, the words as *nustatyti, įvertinti* (Eng. *to determine, to evaluate*) are excluded from use unreasonably. Such an improper spread of the meanings of these words led to study the entry of these meanings in social studies.

There is no doubt about the current spread of the English language. It is known that most of new words are loanwords from English, so the word meanings in this research are compared with the English language. The analysis of the examples in Lithuanian revealed that the English language has an extremely high impact on the Lithuanian language. Researchers rely on works written by foreign authors where, as mentioned earlier, it is possible to measure a method, character, condition, etc. Therefore, it is clear what determined the occurrence of such word combinations as *vertės matavimo metodologija* (Eng. v*alue measuring methodology*); *tinklo vertės matavimo sistema* (Eng. *network value measurement framework*), *vertės matavimo modeliai* (Eng. *value measurement models*), *našumo matavimo atsiradimas* (Eng. *performance measurement definitions*) in Lithuanian texts.

In order to clarify the change of meaning of the word *to measure* in English, the meanings found in British Corpus were compared with the ones presented in dictionaries, i.e.: 1. 'to find the size, length, or amount of something, using standard units such as inches, metres, etc.'; 2. 'to judge the importance, value, or true nature of something'; 3. 'to be a particular size, length, or amount'; 4. if a piece of equipment measures something, it shows or records a particular kind of measurement; 5. (n) 'an action, especially an official one, that is intended to deal with a particular problem'. The meanings of the word *measurement* are as follows: 1. 'the act or process of measuring', 2. 'a value, discovered by measuring, that corresponds to the size, shape, quality, etc. of something', 3. 'the act of measuring something, 4. the length, height, etc. of something'.

However, it is critical to mention that most of English verbs are phrasal verbs, so their meanings are different from the ones provided in dictionaries. The Dictionary of Phrasal Verbs online [https://www.usingenglish.com/reference/phrasal-verbs/m.html]

provides the following meanings of the word *to measure* as a phrasal verb: 1. measure **against** – 'evaluate or judge by comparison'; 2. measure **off** – 'measure something and mark the point where it ends or will be cut'; 3. measure **out** – 'measure or weigh the amount needed'; 4. measure **up** – 'be good enough, meet the required standard'.

This research pursues to discuss the words or word combinations used in academic discourse so phrasal verbs are not analysed here.

Having studied the examples it was determined that the majority of them correspond to the meanings provided in dictionaries. The cases are as follows:

*<…> in practice it's very difficult to **measure** the PH of sea water <…>.*

*<…> to **measure** the expectations of the various communities <…>.*

*<…> official building regulations specify a mix of one **measure** of cement to six of sand <...>.*

*<…> get the exact **measurement** right and leave a hole <…>.*

*<…> your **measurement** of salinity will vary depending on the degree <…>.*

*<…> and then the **measurement** of currents flowing across the membrane, could be analyzed using voltage <…>.*

*<…> **measurement** was carried out by means of questionnaires <…>.*

In addition to the studied examples in English, similarly to the Lithuanian language, the meanings were found, which do not comply with the meanings given in the dictionaries. The examples given below display the different meanings of these words:

*<…> the position of this council for a political **measure** and political gain <…>.*

*<…> the centralist traditions won the race against all hopes for some **measure** of local autonomy <…>.*

*<…> Mr. Morrison left the industries **a measure of independence** to operate as commercial undertakings <…>.*

The given instances above reveal the meanings which differ from the ones given in dictionaries, they indicate importance, level, or standard.

Conclusion

Having analysed and compared the occurrence and prevalence of new meanings of the words *matuoti* and *matavimas* in the English and Lithuanian languages the following conclusions can be drawn.

In the English language, the meanings of these two words partially coincide with the meanings provided in Lithuanian dictionaries. Not only do *matuoti* and *matavimas* mean 'units of measurement as determining the size of the value' but also the meanings are expanded with judging the value, importance, or assessing any performance or activity. This extended meaning is widely used in Lithuanian.

Analysis of the meanings in Lithuanian disclosed that it is often disregarded that *measurement* is the determination of value. Thus, both the context and the aspiration to retain the meanings peculiar to the Lithuanian language can showcase *how much*, *when*, and *how* the value or intelligence is measured, or what other word combinations with the words *matavimas* and *matuoti* are likely to be used.

Summarising the study of Lithuanian examples an insight can be made that the English meaning of the words *matavimas* and *matuoti* is transferred to Lithuanian

texts without reasonable motivation. Therefore, the words with old traditions *nustatyti, įvertinti, apskaičiuoti,* etc. (Eng. *to determine, to evaluate, to calculate*, etc.) are displaced with the new meanings. The meaning of *matavimas* (Eng. *measurement*) is only justified in the mentioned combinations when it is related to the determination of the dimension value by means of measurement.

LITERATURE

Celiešienė, V. Žodžių reikšmių keitimas kaip vienas svarbiausių kompiuterijos terminijos kūrimo būdų. *Santalka: Filologija, Edukologija / Coactivity: Philology, Educology*, 2016, 24 (1): pp. 45–54.

Daubarienė, A., Maumevičienė, D. The Cor res pon den ce of the Term and its Definition in Intercultural Context. *Filologija. 2013 (18).* ISSN 1392-561X.

Gargasas, A., Mūgienė, I. *Vartojamosios vertės sąvokos evoliucija. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development* ISSN 1822-6760 / eISSN 2345-0355. DOI: 10.15544/mts. 2017. Vol. 39. No. 1, pp. 33–41.

Gudavičius, A. *Gretinamoji semantika*. Šiauliai, 2007. 244 p.

Jakaitienė, E. *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslas. 2010. 351 p.

Juzelėnienė, S. Būdvardžio juodas konotacijos. *Kalbotyra. 2002, t. 51 (1)*, pp. 33–39.

Marcinkevičienė, R. *Žodžio reikšmė. Žodynai ir tekstynai*. VDU. 2011. 110 p. Available: http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/zodzio_reiksme.pdf

Rudaitienė, V. Kalbų kontaktai ir lietuvių kalbos tradicija. *Žmogus ir žodis. 2014. 16 (3)*, pp. 111–121.

Stunžinas, R. Metaforiniai statybos terminai. *Terminologija 13, 2006*, 62–75 pp.

Vladarskienė, R. Naujos tarptautinių žodžių reikšmės administracinėje kalboje. *Taikomoji kalbotyra 3, 2013–2014*. Available: http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2013/12/naujos-tarptautiniu-zodziu-reiksmes-administracineje-lietuviu-kalboje / Accessed on January 05, 2021.

SOURCES

AETŽ – Žebrauskas, S. (edit. in cheif), Januševičius, V., Marcinkevičius, S., Mukulys, R. J., Navickas, A. S., Smilgevičius, A., Stonys, J. J., Virbalis, J. A. *Aiškinamasis elektrotechnikos terminų žodynas*. Kaunas: Technologija, 2010.

ATTŽ – Valiukėnas, V., Sabaliauskaitė, R., Gabijūnienė, J. *Aiškinamasis telekomunikacijų terminų žodynas*. Vilnius: Lietuvos telekomas, 2004.

British National Corpus (BNC). Available: https://www.english-corpora.org/bnc

DAKŽ – *Dabartinės anglų kalbos žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2004.

The Dictionary of Phrasal Verbs online. Available: https://www.usingenglish.com/reference/phrasal-verbs/m.html) / Accessed on December 15, 2020.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Center of Computational Linguistics (CCL) of Vytautas Magnus University. Available: https://klc.vdu.lt/

EB – Pappas, Th. *Encyclopaedia Britannica* The Editors of Encyclopaedia Britannica. Available: https://www.britannica.com > technology > measurement) / Accessed on January 18, 2021.

EKŽ – Kulys, Z. (edit. in chief), Čiočys, P. A., Janukevičius, J., Jasiulionis, E. [et al.]. *Enciklopedinis karybos žodynas*. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Vilnius: 2008.

PAMTŽ – Valiukėnas, V., Žilinskas, P. J. *Penkiakalbis aiškinamasis metrologijos terminų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

Procter, P. *Longman Dictionary of Business English of Online* 5th Edition. Managing editor Bullon, S. and etc. Pearson ELT. Available: www.ldoceonline) / Accessed on September 29, 2019.

STŽ – Stonkus, S. *Sporto terminų žodynas*. T. 1. 2nd edition. Lietuvos kūno kultūros akademija. Kaunas: LKKA, 2002.

Silga SVIĶE
(Ventspils Augstskola)

Vēlreiz par terminu *augs* un vārdkopterminu *augu valsts*: liecības speciālajā literatūrā, periodikā un vārdnīcās[1]

Summary

Once More on the Latvian Term *augs* (plant) and Multi-word Term *augu valsts* (plant kingdom): Usage in Special Literature, Periodicals, and Dictionaries

This study provides an insight into the use of the main Latvian botany term *augs* (plant) and multi-word term *augu valsts* (plant kingdom), as well as gives an overview of the synonyms of the concept 'augs' in different publications. The study once again focuses on the formation stages of both abovementioned terminological units, thus complementing Konstantīns Karulis's study (1977, 177–183) by diachronically analysing examples from various publications: special literature, mostly natural science text books translated from German into Latvian, from the first monolingual, bilingual, and multilingual lexicographic sources, translation reviews, and other resources.

Key words: *term characterization, meaning, translation, special literature, lexicographic sources*

*

Ievads

K. Karulis „Latviešu etimoloģijas vārdnīcā" (LEV) raksta, ka latviešu valodā vārds *augs* ir atvasināts no verba *augt*, tas ir Heinriha Kavala jaunvārds (laikam pēc vārda *ataugs* 'atvase' parauga), ko vēlāk popularizējis Atis Kronvalds [Karulis 2001: 86]. Līdz tam ar nozīmi 'augs' lietoti vārdi *stāds*, *auglis*, bet neievieses E. Dinsberģa šajā nozīmē ieteiktais *auģis* [turpat]. K. Karulis [1977: 177–183] pirms vairāk nekā četrdesmit gadiem detalizēti ir aprakstījis šī vārda ieviešanos un lietojumu, taču šajā pētījumā secināts, ka ne visus vārdus šī jēdziena apzīmēšanai autors minētajā pētījumā ir iekļāvis un raksturojis. Lai plašāk raksturotu publikāciju kontekstu, aplūkotas arī atsevišķas botānikas nozares speciālās literatūras recenzijas, kurās tiek vērtēti attiecīgās jomas tulkojumi un piedāvātā terminoloģija. Pētījumā fiksēti arī citi apzīmējumi jēdziena 'augs' izteikšanai, kas iepriekš minētajā K. Karuļa darbā nav iekļauti.

Pētījuma iecere ir analizēt rakstveidā fiksētās liecības, kur minēti termini *augs* un vārdkoptermins *augu valsts*, kā arī diahroniskā aspektā apkopot šo abu terminoloģisko valodas vienību pārmaiņas, sinonīmiskas nozīmes vārdu un vārdu savienojumu lietojumu un šo pētāmo valodas vienību nostiprināšanos valodā. Pētījumā izmantota galvenokārt deskriptīvā, kā arī kontentanalīzes metode; apkopoto datu analīze veikta diahroniskā skatījumā. Pētniecības materiālu ieguvei izmantoti dažādi brīvpieejas resursi:

[1] Pētījums izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes projektā „Viedais bioloģijas speciālās leksikas informācijas sistēmu komplekss lingvistiskās daudzveidības pētniecībai un saglabāšanai" (projekta Nr. lzp-2020/1-0179).

Latviešu valodas seno tekstu korpuss (http://senie.korpuss.lv/toc.jsp), Latvijas Nacionālās digitālās bibliotēkas kolekcijas (https://lndb.lv/), kā arī dažādi iespiestie izdevumi (uzziņu, speciālā un mācību literatūra, populārzinātniskā literatūra, zinātniskā literatūra un normatīvie akti).

Liecības par apzīmējumiem jēdziena 'augs' izteikšanai

Pirms vārda 'augs' ieviešanas šī jēdziena izteikšanai 16. un 17. gadsimta citvalodu tekstu tulkojumos tika lietoti tādi vārdi kā *stādi*, *zāle*, *koki* un *krūmi*, piemēram, Georgs Mancelis darbā „Phraseologia Lettica" (1638) ar šo nozīmi lietojis vārdu *zāles* [Karulis 1977: 179]. Pētot G. Manceļa šķirkļu sarakstu, jāsecina, ka *zāles* lietots ne tikai jēdziena 'augs' izteikšanai, bet arī ar šo vārdu – *Sahles* latviešu valodā tulkots vācu *Erdfrüchte* [Mancelis 1638: 323]. *Erdfrüchte* burtiskā tulkojumā latviešu valodā būtu *zemes augļi*, t. i., nevis paši augi, bet tādi auga augļi, kas nogatavojas zemē. Apzīmējums *zāles* jau minētajā G. Manceļa darbā ir izmantots arī labības augu nosaukšanai, piemēram, *Rudso Sahle, Meescho Sahle* [Mancelis 1638: 326]. G. Mancelis vārdu *zāles* izmanto arī, lai apzīmētu nezāles, attiecīgi latviešu valodā tulkojot vācu *Unkraut – nheschiesta Sahle / nickna Sahle* [Mancelis 1638: 328]. G. Mancelis izmanto apzīmējumu *zāles* arī jēdziena 'medikamenti' izteikšanai, latviski tulkojot ar *Sahles* vācu *Artzney* [Mancelis 1638: 400], kā arī ar vārdu savienojumu *dahrghas Sahles* tulkojot aromātisko garšvielu apzīmējumu *Specerey* [turpat].

G. Manceļa darbā apzīmējuma *zāles* lietojumu raksturo arī turpmāk minētais piemērs: *Ich will dir Kraut geben – Es dohschu tev sahles* [Mancelis 1638: 257]. Šajā piemērā ir redzams, ka G. Mancelis šādi ir tulkojis vācu vārdu *Kraut*, kura pirmā nozīme ir 'lakstaugs' – tāds augs, kura virszemes daļas nepārkoksnējas, bet otra nozīme ir 'ārstniecības augs'. Jāuzsver, ka jau izsenis ārstniecības augi tiek dēvēti par *zālēm* vai *zālītēm* un zināšanas par tiem, kā arī paši šie nosaukumi nostāstos un rakstos tiek nodotas no paaudzes paaudzē. Tā Ernests Gliks 1638. gada Bībeles tulkojumā raksta par sinepju graudiņu, kas uzaugot ir lielāks nekā citas zāles [Karulis 1977: 179]. Arī mūsdienās ir saglabājušās visas šīs vācu vārda *Kraut* nozīmes – 'lakstaugs', 'garšaugs', 'zāles' un arī vispārīgā nozīme 'augs'.

Citos 17. gadsimta autoru darbos ar nozīmi 'augs' tiek lietots arī vārds *augons*, piemēram, Kristofora Fīrekera [1650: 14] darbā „Lettisches und Teutsches Wörterbuch": *Augons m. Ein gewächß oder geschwirr*. Šajā vārdnīcā ir iekļauti arī šķirkļi *augļis*, *augļi*, tomēr nevis ar vispārīgo nozīmi 'augs', bet gan ar nozīmi 'auglis', ar to saprotot 'labības graudus', piemēram: *Augļis, augļi, die frucht, gewinn, getreide, zuwachß* [Fīrekers 1650: 20]. K. Karulis [1977: 179] uzskata, ka vārds *auglis* ticis lietots jēdziena 'augs' izteikšanai tieši runātajā latviešu valodā.

18. gadsimta darbos, piemēram, G. F. Stendera „Augstas gudrības grāmatā" [1774: 1796], ar nozīmi 'augs' tiek lietots tikai vārds *augļi* [Karulis 1977: 179], bet Jākoba Langes darbā „Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon" ar nozīmi 'augs' lietoti arī vārdi *stāds* un *dēsts*: *die Pflanze – tas stahds, dehsts* [Lange 1777: 420]. Šajā vārdnīcā jau iepriekš aplūkoto latvisko *augons* J. Lange [1777: 42] savukārt tulko ar vācu *Gewächs*: *Augons, tas – ein Gewächs, Geschwür*. Vācu salikteni *Erdengewächse* (ar nozīmi 'zemes augi') iepriekš minētajā darbā J. Lange tulko ar

latvisko atbilsmi – *Semmes augļi* [Lange 1777: 211]. Līdz ar to, apskatot iepriekš minētos piemērus, jāsecina, ka J. Lange ar nozīmi 'augs' savā darbā lieto četrus dažādus vārdus – *stāds*, *dēsts*, *augons* un *augļi*.

G. F. Stenders darbā „Lettisches Lexicon" ar nozīmi 'augs' lieto ne tikai *auglis*, *zemes auglis* un *stāds* [Karulis 1977: 179], bet arī deminutīvu *stādiņš*, kā arī *dēsts* un ar priedēkli *ie-* atvasināto *iedēsts*, piemēram, *das Gewächs – zemmes auglis, stahds* [Stenders 1789: 285], *auglis – Frucht, Gewächs (von augt)* [turpat], *stahds, stahdinsch – Pflanze (von augt)* [Stenders 1789: 293], *Pflanze – dehsts, eedehsts, stahtds, stahdinsch* [Stenders 1789: 456]. Darba autore norāda, ka leksikona priekšvārdā G. F. Stenders, rakstot par augu valsti, lieto vācu *Kräuterreich* mūsdienās aktuālā termina *Pflanzenreich* vietā, kas, iespējams, liecina par to, ka botānikas terminoloģija arī vācu valodā šajā laikā vēl nav nostiprinājusies un jēdziena 'augu valsts' izteikšanai vācu valodā sākotnēji bijuši dažādi apzīmējumi.

Jāpiekrīt K. Karuļa [1977: 180] viedoklim, ka 19. gadsimtā augus par *augļiem* dēvēja daudzi autori, piemēram, Kārlis Lepevičs, Andrejs Šūmanis, Krišjānis Valdemārs un dabaszinātnieks Heinrihs Kavals, kurš, saskatīdams vārda *auglis* daudznozīmību un to, ka šī daudznozīmība arī rada pārpratumus, ieviesis jaunu vārdu plašākai jēdziena 'augs' izteikšanai, kura pamatā ir verbs *augt*, un tas ir lietvārds *augs*. Turklāt viņš arī norāda [turpat], ka gandrīz vienlaicīgi E. Dinsberģis darbā „Bībeles dabas stāsti jeb Dieva radījumi Palestīnā un tanīs apkārtējās zemēs, ko Bībelē piemin: skolām un mājām par saprašanu izstāstīti: šie dabas stāsti izpušķoti ar daudz bildēm" (1862) iesaka vēl vienu apzīmējumu jēdziena 'augs' nosaukšanai – *auģis*, kam bijusi arī vēl cita nozīme – 'audzēknis', 'mazs bērns' un 'jauns mežs'.

Meklējot šo vārdu kā atslēgvārdu vietnē www.periodika.lv, uzrādīts tikai viens ieraksts, kurā vārds *auģis* lietots ar nozīmi 'augs'. Tas ir minēts laikraksta „Baltijas Zemkopis" (1882) rakstā „Uz mājlopu audzināšanu un kopšanu jāgriež lielāka vērība", kur lasāms: *Neweens zits auģis neatnes no puhrmeetas tik dauds lopu baribas saimneezibā kā schihs beeschu sortes, saprotams ka zik nezik laba seme un pareisa apkopschana augschanas laika wajadsigs*. Tomēr, kā jau K. Karulis iepriekš minējis, šis E. Dinsberģa ieteiktais vārds neieviesās, savukārt nostiprinājās H. Kavala ieteiktais *augs*, kuru viņš samērā konsekventi lieto savā no vācu valodas tulkotajā darbā „Dieva radījumi pasaulē", piemēram, nodaļā *Augu walsts*. Šajā grāmatā H. Kavals [1860: 43] arī definē, kas jāsaprot ar vārdu *augļi*: *Augeem to gabalu, kur sehkla eekscha nosauc par viņņu augleem* [..], tomēr šad tad vēl darbā lieto arī jēdziena 'augs' izteikšanai, piemēram: *Caur tahdahm gohdinaschanahm warr wairoht un augligus darriht itt pulku augļu zortu, daudz daudz jo drihzak un labbak ne ka zaur sehklahm* [Kavals 1860: 52]. Savukārt vācu *Ausländische Nahrungspflanzen* (kā tas ir oriģinālajā darbā, sk. NKE 1855, 91) H. Kavals tulko kā *sweshu zemmu augli* [Kavals 1860: 86], iespējams, tādēļ, ka attiecīgajā apakšnodaļā apraksta dažādus svešzemju augus un arī to augļus, kas lietojami uzturā.

Aprakstot zemeņu pavairošanu, H. Kavals korekti tulkojumā izvēlas vārdkopu *jauni stādi* vācu *junge Pflanzen* tulkošanai, jo šajā gadījumā ir runa par jaunajiem tikko izaugušajiem stādiem: *Lai zemmeņu ohgas dahrzā paleek labbas, iktreschā gaddā no jauna japahrstahda, us to ņemm jaunus stahdus no ataugeem, ko schee it pulku*

islaisch [Kavals 1860: 74]. Oriģinālajā darbā vācu valodā šis teikums skan šādi: *Die Erdbeerbeete müssen aber, wenn die Sorten nicht ausarten und immer schlechter im Ertrag werden sollen, alle drei Jahre wieder frisch angelegt werden, wozu man junge Pflanzen von den Ausläufern, dern die Erdbeere eine Menge treiben, benützt* [NKE 1855: 76–77], kurā redzams, ka autors ir aprakstījis augu vasas daļu posmu galos esošos jaunos stādus, kādi tie veidojas zemenēm. Vācu *Giftpflanzen* H. Kavals [1860: 111] tulko kā *Indewes-zahles (nedablas zahles)*, lietojot *zāles* jēdziena 'ārstniecības augi' nozīmē, kā arī ar vārdu *zāles* saprotot jēdzienu 'zālaugi', piemēram: *Itt labbas pļawu-zahles irr arri pļawu-auzas* [..] [Kavals 1860: 110].

Aplūkojot minētos piemērus, jāsecina, ka H. Kavals savā darbā jēdziena 'augs' apzīmēšanai ievieš vārdu *augs*, bet izmanto arī vairākus citus apzīmējumus dažādu augu grupu un tipu izšķiršanai – vārdu *zāles* jēdzienu 'zālaugi', 'ārstniecības augi', 'medikamenti' apzīmēšanai, bet vārdu *stāds* lieto jaunu augu vai stādīšanai paredzētu augu apzīmēšanai. H. Kavals šajā darbā sniedz arī tajā lietotā vārda *augļi* izpratnes skaidrojumu.

Vārds *augs* neieviesās strauji, jo paralēli dažādos laikrakstos un darbos tika lietots vārds *stāds*; vārdu *augs* vairāk sāka popularizēt Atis Kronvalds, un šo vārdu savā referātā latviešu valodā *Par dabu un dabas zināšanu* Rīgā 1968. gada 17. martā pieminējis R. Tomsons [Karulis 1977: 182]. Vēlākajos gados vārds *augs* tiek iekļauts divvalodu vārdnīcās, piemēram, Krišjāņa Valdemāra vārdnīcā „Krievu-latviešu-vācu vārdnice": *растение – augs, stahds, m – Gewächs, Pflanze, f* [KLVV 1872: 533]. Vēlāk arī Jēkaba Dravnieka vārdnīcā „Deutsch-Lettisches Wörterbuch": *Gewächs, das – 1. augs, m (vom Wein) eigenes ~ , pascha dahrzā audzis od. pasha audzināts; 2. (Auswuchs) augonis, m* [DLV 1910: 492], bet *Pflanze, f – augs, m, stahds, n* [DLV 1910: 845]. Neraugoties uz to, ka K. Valdemāra vārdnīcā *augs* tiek ieteikts kā pirmā latviskā atbilsme, tomēr ne vienmēr tā laika rakstu un grāmatu autori to ņēmuši vērā. Arī pazīstamais latviešu botāniķis Jānis Ilsters [1883: 7] darbā „Botānika tautas skolām un pašmācībai" izvēlas vārdu *stāds*: *Lai stahds tiktu pilnigi aprakstits, kā tas izzkatahs, is kahdahm daļahm salikts, kā dzihwo un attihstahs, tad pee stahdu apraksteem ir saweenotas: stahdu orfologija, anatomija un fizioloģija.*

19. gadsimta beigās tiek publicēti vairāki dabaszinātņu mācību grāmatu tulkojumi, piemēram, 1873. gadā J. Pētersons no vācu valodas pārtulko Georga Lambergera dabas mācību grāmatu latviešu skolām „Radības (dabas) stahsti un radības (dabas) mahziba", bet 1882. gadā S. Rudzītis no vācu valodas pārtulko Johana Kundera dabas mācību grāmatu latviešu pagasta un draudzes skolām, savukārt 1888. gadā Mārtiņš Spriņģis no vācu valodas pārtulko vairāku daļu darbu „Dabas zinības". 20. gadsimta sākumā šādu speciālās mācību literatūras tulkojumu no vācu un krievu valodas esot bijis īpaši daudz. A. Apīnis [Daba un zinātne 1937: 1] pa to raksta: „*Vispārīgi par dabas zinātniskām lietām dažādi tulkojumi bija vairāk simtu, sevišķi daudz no E. Dinsberģa, J. Alunāna, H. Kavala u. c. Tādas tad nu būtu dabas mācības grāmatas, pārtulkotas no vācu vai krievu autoriem, protams, tām bija nozīme tikai zemākās skolās. Kā zemākās, tā augstākās mācības iestādēs vācu autoru darbi bija iecienītāki, kā tas aizrādīts Kurzemes skolām par lietojamām dabas mācības grāmatām.*"

Dažādos laikrakstos grāmatu galda sadaļā šie tulkojumi tika recenzēti, norisinājās aktīvas diskusijas par tulkojumos lietoto terminoloģiju un tulkojumu kvalitāti. Piemēram, Pūcīšu Ģederts par J. Pētersona 1873. gadā no vācu valodas tulkoto Georga Lambergera dabas mācību grāmatu „Radības (dabas) stahsti un radības (dabas) mahziba" kritizē tajā lietoto terminoloģiju un raksta, ka grāmata tulkošanai esot jau sen novecojusi; pie *stahdu walstības* labāk būtu rakstīt *augu walsts (augu walste), jo tā varēja rakstīt un sludināt tikai tēvu tēvu laikos, bet tagad gan vairs nē* [Balss 1880].

Pēc nepilniem trīsdesmit gadiem termins *augs* tiek iekļauts 1920. gada 1. aprīlī publicētajā Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (IMTK) vārdu saraksta mežkopības terminu sadaļā: *растеніе – Gewächs, Pflanze – augs* [IM Mēnešraksts 1920]. Bez šī termina Terminoloģijas komisijas dabas zinātņu sekcija 1920. gada 22. marta kopsēdē pieņēmusi un apstiprinājusi arī citus mežkopības terminus: *растительное царство Pflanzenreich augvalsts*; *саженець Ältere (eventuelverschulte) Pflanze für die Waldkultur dēsts*; *сбянець Keimling, junge Pflanze für die Waldkultur stāds* [turpat]. Mēnešrakstā zem terminu saraksta Terminoloģijas komisija aicina visus interesentus, kam rūp zinātnisku terminu noskaidrošana latviešu valodā, sūtīt savus iebildumus un atsauksmes par publicētajiem terminiem, kā arī piedāvāt savus variantus, ja vien tie ir labāki, apsolot tos vēlreiz pārskatīt un pieņemt galīgo lēmumu [turpat]. Aplūkotie piemēri ļauj secināt, ka bez termina *augs* IMTK iesaka arī salikteni *augvalsts* jēdziena 'augu valsts' izteikšanai. Šī apzīmējuma analīzei arī dažādos citos pētījumā skatītajos avotos ir veltīta turpmākā sadaļa.

Liecības par apzīmējumiem jēdziena 'augu valsts' izteikšanai

Pētījumā analizētajās publikācijās sastopami dažādi apzīmējumi jēdziena 'augu valsts' izteikšanai, kas hronoloģiskā secībā attēloti 1. tabulā. Vienā no pirmajām liecībām – G. F. Stendera [1789: 477] darbā „Lettisches Lexikon" ar nozīmi 'augu valsts' lietots apzīmējums *augļu cilts* kā vācu *Pflanzenreich* latviskā atbilsme. Šis vārdu savienojums lietots vēl vairākos 19. gadsimtā izdotajos darbos, piemēram, K. Lepeviča un A. Šūlmaņa publikācijās [Karulis 1977: 180]. Savukārt pirmajā vispārīga satura žurnālā latviešu valodā „Latviskā Gada Grāmata" šī darba redaktors Matīss Štobe (1797–1798) jēdziena 'augu valsts' izteikšanai lieto *stādu valsts* [Karulis 2001: 916]. Kā jau minēts iepriekš, H. Kavals 1860. gadā bez jau aplūkotā vārda *augs* ievieš arī apzīmējumu *augu valsts*, tomēr viņa ieteikums nenostiprinājās uzreiz. Piemēram, Kupče [1865: 25] savā darbā „Ģeografija" lieto salikteni *stāduvalsts*: *Wiş̧ş̧as dabbasproduktes eedalla trijās klaş̧ş̧ês, kurras par dabbaswalstim noş̧auz. Ş̧chahs irr: ļohpuwalsts (zooloģija), stahduwalsts (botānika) un mineraluwalsts (mineraloģija)*. Savukārt J. Pētersons latviešu skolām tulkotajā G. Lambergera dabas mācību grāmatā „Radības (dabas) stahsti un radības (dabas) mahziba" izvēlējies apzīmējumu *stāhdu walstība*, ko vēlāk kritizējis Pūcīšu Ģederts, iesakot labāk izmantot *augu walsts*, *augu walste*.

1. tabula

Publikācijās lietotie apzīmējumi jēdziena 'augu valsts' izteikšanai

Autors vai avots, publicēšanas gads	Apzīmējums
G. F. Stenders (1798)	augļu cilts
M. Štobe (1797–1798)	stādu valsts
H. Kavals (1860)	augu valsts
Kupče (1860)	stāduvalsts
J. Pētersons (1873)	stādu valstība
Pūcīšu Ģederts (1880)	augu valsts, augu valste
IM TK (1920)	augvalsts
N. Malta (1921)	augu valsts
ZTV (1922)	augvalsts
J. Bergs (1928)	auguvalsts
LKV [1928] (2002)	augu valsts
A. Vīksne, M. Ķeņģis (1930)	augu valsts
J. Baltais (1934, 1936)	stādu valsts

Kā liecina dati, kas apkopoti 1. tabulā, IMTK 1920. gadā ierosina izmantot šo vārdkopu koprakstījumā, bez ģenitīva galotnes salikteņa *augvalsts* pirmajam komponentam – vārdam *augs*. Izmantojot avotu analīzei pētījumam atlasītos elektroniskos resursus, secināts, ka salikteņtermins *augvalsts* ir iekļauts tikai vēl vienā avotā – 1922. gadā izdotajā „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā" [ZTV 1922: 68], kas arī ir IMTK sakārtojumā izdots darbs. Laikrakstā „Latvis" (1923) publicētajā recenzijā par šo vārdnīcu tajā ieteiktie salikteņu piedāvājumi tiek aktīvi kritizēti un norādīts, ka tādējādi attiecīgo vārdu nozīme sašaurinās vai pavisam tiek mainīta. Arī tā laika izdotajās botāniķu publikācijās šis ieteikums netiek izmantots. Pazīstamais latviešu biologs Nikolajs Malta savās publikācijās izmanto apzīmējumu *augu valsts*, piemēram, rakstā „Ekskursiju atmiņas" [IM Mēnešraksts Nr. 1, 01.01.1921.]: *Šīs piezīmes ir manu klejojumu atmiņas, kuros es vēroju dzimtenes augu valsti.*

Speciālajā literatūrā ar nozīmi 'augu valsts' minēts arī saliktenis *auguvalsts*, kurā pirmais salikteņa komponents – vārdam *augi* – ir ar ģenitīva galotni. Šāds apzīmējums lietots, piemēram, darbā „Lauksaimnieka padomnieks", kur J. Bergs [1928: 115] sadaļas „Saimniekošanas mācība" ievadā raksta: *Tādēļ lauksaimniecībai pirmā kārtā jāgādā un jāievāc auguvalsts ražojumi*. Pētījumā secināts, ka minētais saliktenis publikācijās tiek arī šķelts un arī citi autori bez jau minētā N. Maltas savos darbos izmanto divu vārdu vārdkopu *augu valsts*, piemēram, A. Vīksne un M. Ķeņģis [1930: 81] raksta: *Tomēr arī pie maisītas barības mums nav jāaizmirst par augu valsts barības labvēlīgo iespaidu uz mūsu nervu sistēmu un gremošanas organiem.*

Aplūkotajos avotos fiksēts, ka, neraugoties uz to, ka jau pirms vairāk nekā 10 gadiem ir publicēts IMTK apstiprināto mežkopības terminu saraksts, kā arī ir izdota „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca", kur dots jēdziena 'augu valsts' nosaukšanai ieteiktais termins, tomēr šis ieteikums neievieš as. Lai gan arī dažādās vārdnīcās un atzītu botāniķu darbos tiek piedāvāts lietot vārdkopu *augu valsts*, tomēr oficiālās publi-

kācijās tiek izmantoti arī citi varianti. Piemēram, Valsts statistiskās pārvaldes izdevumos „Darba statistika" 1934. un 1936. gadā vēl joprojām tiek izmantots vārdkoptermins *stādu valsts* [sk. Baltais 1934: 1936].

Nobeigums un īsi secinājumi

Analizējot šajā pētījumā raksturotos resursus, var secināt, ka līdz H. Kavala jaunvārda *augs* ieviešanai ar nozīmi 'augs' lietoti arī *augons*, *stāds*, *stādiņš*, *dēsts*, *iedēsts* un *zemes auglis*. Lai gan vispārīgā nozīmē jēdziena 'augs' apzīmēšanai tikuši izmantoti dažādi apzīmējumi, bet nostiprinājies ir termins *augs*, tomēr jāuzsver, ka dārzkopības un mežkopības nozarē arī mūsdienās jauna un pārstādāma auga apzīmēšanai lieto terminu *stāds* kā angļu *plant* atbilsmi [MNT 2007: 46]. Atšķirīga nozīme ir arī termina *augs* lietojumā vienskaitļa un daudzskaitļa formā. Lietojot terminu vienskaitlī, tiek saprasts konkrēts patstāvīgi eksistējošs īpatnis, bet ar daudzskaitļa formu *augi* vairāki šādi īpatņi, kā arī ar šo formu tiek īsāk apzīmēts viens no augstākajiem organismu klasifikācijas taksoniem *Plantae* jeb tas ir t. s. īsais vārdkoptermina *augu valsts* apzīmējums.

Analizētie avoti ļauj secināt, ka arī vārdkopterminu *augu valsts* ieviesis H. Kavals, bet līdz tam šajā nozīmē lietotas vārdkopas *augļu cilts*, *stādu valsts*, kā arī *stādu valstība*, *augu valste*. Lai gan IMTK 1920. gadā iesaka salikteņterminu *augvalsts*, tomēr tas valodas praksē nenostiprinājās, kamēr divu vārdu vārdkopa *augu valsts* valodas lietojumā saglabājas.

Noslēgumā jāuzsver, ka, lai pilnīgāk atspoguļotu botānikas centrālā termina *augs* un vārdkoptermina *augu valsts* ieviešanu, pārmaiņas un nostiprināšanos botānikas speciālajā leksikā, nepieciešams ļoti plašs resursu klāsts, kas nodrošinātu arī statistikas datus lietojuma biežuma noteikšanai dažādos avotos, kas šajā pētījumā netika analizēts.

LITERATŪRA UN AVOTI

Balss. Grahmatu galds. Pūcīšu Ģederts. *Balss*, Nr. 64, 15.10.1880.

Baltais, J. (sast.) *Darba statistika*. 1932. A. Maldups (red.). Rīga: Valters un Rapa, 1934.

Baltais, J. (sast.) *Darba statistika*. 1935. V. Salnais (red.). Rīga: Valters un Rapa, 1936.

Baltijas Zemkopis. Uz mājlopu audzināšanu un kopšanu jāgriež lielāka vērība. Mahjenieks. *Baltijas Zemkopis*, Nr. 15, 15.04.1882.

Bergs, J. Saimniekošanas mācība. *Lauksaimnieka padomnieks. Lauksaimniecibas enciklopēdija 3. sējumos*. III. sējums. Piensaimnieciba. Saimniekošanas mācība. Mežkopība. Mašīnas. Vīnrūpniecība. Būvniecība. Zemkopības departamenta izdevums. H. Celmiņš (red.) Rīga: Liepājas burtnieka spiestuve, 1928, 115.–201. lpp.

Daba un zinātne. Dabas mācības attīstība, metodika un grāmatas latviešu skolās līdz 1890. g. (turpinājums). Art. Apīnis. *Daba un zinātne*, Nr. 1, 01.01.1937.

DLV – Dravnieks, J. (sast.) *Deutsch-lettisches Wörterbuch bearbeitet von J. Dravniek. Vācu-latviešu vārdnīca*. Riga: E. I. Sichmann, 1910.

Bergs, J. Ievads. *Lauksaimniecības enciklopēdija 3 sējumos*. H. Celmiņa redakcijā sast. J. Bergs, A. Bušmans, P. Delle, P. Dindonis, P. Grünups u. c. Rīga: Zemkopības departamenta izdevums, 1928.

Fīrekers, K. – Fürecker, Chr. *Lettisches und Teutsches Wörterbuch* (1. manuskripts), 1650. Pieejams: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Fuer1650_70_1ms

Ilsters, J. *Botanika tautas skolām un pašmācibai*. Rīga: Pūcišu Ģederta un biedra apgādibā, 1883.

IM Mēnešraksts. Izglītības Ministrijas terminoloģijas Komisijas vārdu saraksti. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 4, 01.04.1920.

Kupče. *Geografija. Preeksch draudžu- un pagastuskohlahm apgahdata*. Rīga: Driķķehts pie bilschu- un grahmatu driķķetaja Ernst Plates, 1865, 88 lpp.

Latvis – Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca [b. a.]. *Latvis*, Nr. 518, 12.06.1923.

LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Švābe, A., Būmanis, A., Dišlērs, K. 1. sēj. [faksimilizdevums] Rīga: Antēra, 2000.

Malta, N. Ekskursiju atmiņas. *IM Mēnešraksts,* Nr. 1, 01.01.1921.

Mancelis, G. – Mancelium, G. *Phraseologia Lettica*, Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache verfertigt durch Georgium Mancelium... Ander Theil... Riga: Gedruckt und Verlegt durch Gerhard Schröder, 1638. Pieejams: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1638_PhL

NKE – *Die Naturgeschichte für Kinder und Elementarschüler, oder erster Unterricht über das Mineralreich, Pflanzenreich und Tierreich, mit über 300 kolorierten Abbildungen*. Stuttgart und Schlingen: Verlag von Schreiber und Schill, 1855, 204 S.

Karulis, K. Augs. Līgava: [Par vārdu vēsturi]. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 13. laid., 1977, 177.–188. lpp.

Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2001.

Kavals, H. – Kawall, H. *Dieva radījumi pasaulē*. Jelgava: G. A. Reyhers, 1860, 210 lpp.

KLVV – Valdemārs, K. *Krievu-latviešu-vācu vārdnice*. Москва: Министерство народного просвещения, 1872.

Lange, J. *Vollstaendiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, nach den Hauptdialecten in Lief= und Curland ausgefertigt*. T. II. Mitau, 1777.

MNT – *Meža nozares termini*. Eiropas Savienības un citos starptautiskos tiesību aktos lietoto meža nozares terminu vārdnīca. Angļu-latviešu-angļu. Tulkošanas un terminoloģijas centrs. Meža attīstības fonds. Rīga: Madris, 2007.

Stenders, G. F. – Stender, G. F. *Lettisches Lexikon*. Mitau: J. F. Steffenhagen, 1789.

Vīksne, A., Ķeņģis, M. *Mājturība*. Lauksaimniecības pārvaldes izdevums. Rīga: Valters un Rapa, 1930, 303 lpp.

ZTV – *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Izglītības Ministrijas Terminoloģijas Komisijas sakopojumā. Rīga: Izglītības Ministrija, 1922.

Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ, Viorika ŠESTAKOVA
(Kaunas University of Technology)

International Lithuanianised IT Terms: an insight into their origin and composition

Summary

International Lithuanianised IT Terms: an insight into their origin and composition

IT terminology is widely used both in business and the area of computing. Its abundance arises due to the factor that this field is broad and constantly growing. The present research focuses on the origin of international IT terms and the extent to which the terms are Lithuanianised. The English language is considered to be the main source of IT term coinage. Yet, other languages as IT term origins also contribute to the entire lexis of computer science terminology. The study tackles one-word noun international terms and loan-translations, the methods of their composition, and term congruence in both languages. The sample material is taken from online dictionaries, i.e. Encyclopedic Dictionary of Computing, Dictionary of International Terms, and Dictionary of the Lithuanian Language. The following insight can be made that the primary source of loanwords can be considered classical languages, i.e. Latin and Greek. Referring to the derivational aspect of computing terms, the most abundant group was international Lithuanianised terms with prevailing Lithuanian endings -as and -is. Derivational and semantic loan-translations comprised a small part of the studied IT terms.

Key words: *IT terminology, international terms, term origin, loan-translations, loanwords, Lithuanianised terms*

Santrauka

Tarptautiniai sulietuvinti IT terminai: įžvalgos į jų kilmę ir sudėtį

IT terminologija plačiai naudojama tiek versle, tiek kompiuterijos srityje. IT sritis yra plati ir nuolat auga. Šiame tyrime pagrindinis dėmesys skiriamas tarptautinių kompiuterijos terminų kilmei ir kaip šie terminai yra sulietuvinami. Anglų kalba laikoma pagrindiniu IT terminų sudarymo šaltiniu. Vis dėlto kitos kalbos taip pat labai svarbios, aiškinantis visos informatikos terminologijos leksikos kilmę. Tyrime nagrinėjami tarptautiniai terminai ir skoliniai, kurie yra vienažodžiai daiktavardžiai, jų sudarymo metodai ir terminų atitikimas lietuvių ir anglų kalbose. Tyrimo medžiaga yra paimta iš internetinių žodynų, t. y. Enciklopedinio kompiuterijos žodyno, tarptautinių terminų žodyno ir lietuvių kalbos žodyno. Galima padaryti tokią įžvalgą, kad pagrindinis skolinių šaltinis yra klasikinės kalbos, t. y. lotynų ir graikų kalbos. Tiriant kompiuterijos terminų skolinių darybą, nustatyta, kad gausiausia grupė buvo tarptautiniai sulietuvinti terminai su vyraujančiomis lietuviškomis galūnėmis -as ir -is. Nedidelę dalį ištirtų informatikos terminų sudarė darybiniai ir semantiniai vertiniai.

Raktiniai žodžiai: *IT terminologija, tarptautiniai terminai, terminų kilmė, skoliniai-vertimai, skoliniai, sulietuvinti terminai*

*

Introduction

Intensive global processes encourage lexical changes in languages, rapid spread of new technologies leads to the shift in IT terminology.

There are over 30 computer dictionaries in Lithuanian starting from a large Dictionary of Computational Techniques which was considered as a basis of terminology and ending with a comprehensive Encyclopedic Dictionary of Computing. Almost all of their compilers are computer specialists. Generally, Language Commission evaluates dictionaries themselves and terminologists only consult dictionary compilers. General public can also participate in the development of terminology by submitting proposals. Before releasing Encyclopedic Dictionary of Computing in the website they were asked to consider the basic part of it, i.e. an explanatory dictionary and those considerations were taken into account in the preparation of the second edition of this dictionary.

Computing loanwords are referred to as one of the newest layers of the lexis. However, it constantly changes and broadens since words of foreign origin regularly enter the Lithuanian language. In their monograph *Research into Lithuanian Terminology of Informatics and Computing* [2018], the authors discuss loanwords claiming that there are very few real computer terms. A big part of terminology consists of trans-determinised terms (terms borrowed from other areas of science), or well-known words become terminised.

According to Stunžinas [2007, 2017], many Lithuanian terms have emerged by the means of trans-determinisation and terminisation. Thus, it can be assumed that while considering which word – international or Lithuanian – to prefer, the choice might be determined by the original word. Therefore, if an international word is used in English, it will probably be translated into Lithuanian as well, and words of English origin are most likely to become Lithuanian.

It can also be considered that a big part of terminology, especially the layer of terminised and trans-determinised terms may have emerged as semantic loan translations. Semantic translation as the method of term coinage is appreciated by Lithuanian terminologists [Auksoriūtė, A., Gaivenytė-Butler, J., Labanauskienė, S., et. al. 2018]. Consequently, it can be one of the prevailing factors in the development of Lithuanian computer terminology.

The study sample was taken from Encyclopedic Dictionary of Computing comprised by Dagienė, V., Grigas, G., Jevsikova, T. from Vilnius University which was first published in 2005 and updated afterwards three times, in 2008, 2011, and 2014. The dictionary includes 4600 terms and other lexical units. The study aims to analyse the origin of IT terms and evaluate their composition.

Theoretical background

The terminology origin of each scientific field has three main sources: 1) lexis of the source language; 2) word formation tools; 3) lexis of other languages. International terms are widely used in the Lithuanian language. Most of them consist of Greek and Latin words or their parts. This was due to the great reverence shown for centuries to ancient culture and classical languages. In addition, Latin has long been an international language of science in Western Europe and some other countries, and Latin terminology

has also relied extensively on the classical Greek language. Many international terms were derived from Italian, English, French, German. As Mickienė & Briaukienė [2016] claim, international terminology is twofold. Firstly, there are real international terms that are Latinised and used in the world of science, and neither their spelling nor pronunciation changed in the alphabets of other languages. Secondly, other (non-Latin) terms are borrowed from a variety of languages. These are usually the languages the terminology of which is most commonly encountered by professionals.

Terminology can be analysed from various terminological perspectives – origin, polysemy, synonymy, syntactic composition, structure. The abundance of scientific publications shows that terminology remains one of the most relevant research branches in language studies. Scholars like Sager analyse term formation [1990, 1994], other authors focus on synonymy and polysemy in terminology [Chromá 2011; L'Homme 2020; Stankevičienė, Šestakova 2018; Stunžinas 2017], Tammerman gives an outlook of the semantic aspect of terms [2008, 2011].

Lithuanian scholars have also contributed to the field of terminology. The most recent publication – *Research into Lithuanian Terminology of Informatics and Computing* [2018] presents an overview on informatics and computing terminography in the Lithuanian language, furthermore it provides information on terminology standardisation. The monograph studies and evaluates loanwords, neologisms, terminologised and metaphorical terms, synonyms.

Terminology can be viewed as a result of self-development. The authors of the book [2018] suggest that during that process international IT terms are not given priority in comparison to Lithuanian terms, e.g. a Lithuanian term *skaitmeninimas* overtime substituted the term *diskretinimas* (Eng. *discretisation*), Lithuanian *sąsaja* became widely used instead of *interfeisas* (Eng. *interface*). On the other hand, there are quite many international terms which are preferred to be used: *failas* (Eng. *file*) is given preference to *rinkmena*, *modemas* (Eng. *modem*) to *vertiklis*. Since the ratio of Lithuanian and international terms has almost been balanced up, the tendencies of use of international words still remain a relevant and debatable issue. International terms, which form a certain layer of the borrowed lexis, are one of the means of enriching vocabulary. It can be stated that during 30 years of existence computing terminology has already reached the stage of complete formation.

The lexical unit of foreign origin is called a *loanword*. Oxford dictionary defines loanwords as words adopted from a foreign language with little or no modification (https://www.lexico.com/definition/loanword). Nordquist [2019], professor emeritus of rhetorics and English, the author of grammar and composition textbooks, elucidates that in lexicology, a loanword is a word (or lexeme) imported into one language from another language. Besides, these words are also called borrowed words or borrowings. As Knapp [2011] states, in linguistics, a *loan translation* refers to a word or phrase adopted from another language by means of literal word-for-word or root-for-root translation. Many famous scholars and linguists have been researching the issue of loanwords from different perspectives. In accordance with Durkin [2014], loanwords are mostly used in the language of everyday communication, however some are found in the general English lexis. According to Hock & Joseph [2009], "*languages <...> do*

not exist in a vacuum": groups always retain linguistic contact. It influences what loanwords are transferred into the lexicon and which certain words are preferred over others.

The issue of international term origin has recently been in the focus of Lithuanian scholars. Some authors in their works [Zemlevičiūtė 2004; Rimkutė 2012; Šilobritaitė 2008, 2011] apply standard classification of terminology into terms of non-Lithuanian origin, terms of Lithuanian origin and hybrids, that reveals the ratio between the terminology layers of loanwords and the terms of Lithuanian origin. However, in other works exclusively terms of non-Lithuanian origin are analysed in more detail revealing the peculiarities of the loan lexis [Drotvinas 2005; Katelytė 2009; Zemlevičiūtė 2010, 2018; Rimkutė 2012; Vaskelaitė 2020]. Yet, such a method of loanword analysis can vary, in some works, terms of non-Lithuanian origin are classified into international terms, loanwords, and barbarisms [Rimkutė 2012], whereas other authors aim to determine the language of origin of loanwords [Katelytė 2009; Zemlevičiūtė 2010, 2018].

The detailed classification of the borrowed terminology is considered to be an important factor that allows to reveal both the direction of borrowing and the specificity of the terminology. Therefore, it will be applied in this work, i. e. terms of non-Lithuanian origin will be evaluated according to the language of their origin, furthermore the derivational aspect of international Lithuanianised terms will be analysed and discussed.

Analysis and discussion

The study analyses IT terms – one-word nouns starting with the first four letters of the alphabet. The research material was taken from Encyclopedic Computing Dictionary and comprised 126 words. Those terms were then compared to the entries of Dictionary of International Words and Dictionary of the Lithuanian Language in order to find out their origin and composition.

In conformity with the aims of our research, IT terms are divided into two main categories: 1) according to the language they originated from; 2) according to the derivational and semantic aspects of the term, in which three subgroups can be distinguished.

1. Language of origin

The English language is regarded to be the main source of IT term coinage. However, other languages, such as Latin, Greek, German, French, Italian made a huge impact on the composition of computing terminology. Unfortunately, Dictionary of International Terms does not always provide the explanation what language international terms are derived from. Consequently, the findings of the research cannot be entirely accurate. From the analysed 126 terms, the dictionary provided information on only 38 terms belonging to the aforementioned language origins. Although, there were 69 international terms found (almost 55% of the study material). Hence, in our sample, IT terms of **Greek** origin dominate, fifteen terms were identified. The following are the examples: *ciklas* (Gr. kyklos / ratas, apsisukimas); *diafragmà* (Gr. diaphragma / pertvara); *diagnòstika* (Gr. diagnōstikos / sugebantis pažinti); *diagramà* (Gr. diagramma /

brėžinys, vaizdas); *diskas* (Gr. diskos / skridinys); *abãkas* (Gr. abax (kilm. abakos)); *analitika* (Gr. analytika); *anãlizė* (Gr. analysis / skaidymas); *anonimas* (Gr. anōnymos / bevardis); *automãtas* (Gr. automatos / savaeigis), etc.

The next thirteen IT terms are of **Latin** origin, e.g.: *disjùnkcija* (Lat. disjunctio / atskyrimas); *dokumeñtas* (Lat. documentum / pamokomas pavyzdys; liudijimas, įrodymas); *ãgentas* (Lat. agens (kilm. agentis) / veikiantis); *amplitùdė* (Lat. amplitudo / erdvumas, platumas); *aparãtas* (Lat. apparatus / įrenginys); *argumeñtas* (Lat. argumentum / įrodymo pagrindas); *atribùtas* (Lat. attributum / tai, kas skirta, duota), etc.

There were only six computing terms of **English** origin identified, e.g.: *asembleris* (Eng. assemble / surinkti); *báitas* (Eng. byte) / informacijos kiekio vienetas); *bùferis* (Eng. buffer < buff / švelninti smūgį); *bitas* (Eng. bi(nary) (digit) / binarinis skaičius), etc.

Four terms are derived from the **French** language, e.g.: *domènas* (Fr. domaine / valda); *ãdresas* (Fr. adresse); *batèrija* (Fr. batterie); *bòdas* (Fr. in accordance with the surname of the French inventor of the letter telegraph J. M. E. Baudot).

There were found only two terms of **German** and **Italian** origin each in the researched sample, e.g.: *adresãtas* (Ger. adressat / gavėjas); bánkas (It. banco / stalas).

Thus, after assessing the factor of the prevalence of terms, it becomes clear that in the group of one-word noun terms, the terms of Lithuanian origin succumb to the international terms. Although increasing the number of loanwords from other languages, the predominance of terms of Lithuanian origin would increase insignificantly. Loanwords from Latin or Greek origin might have entered the layer of international terms via the English language.

2. Derivational aspect

2.1. International Lithuanianised terms

The biggest group of the studied IT lexis comprises the terms of international Lithuanianised origin (53 terms). They can be subdivided into several subgroups depending on their composition, namely the type of ending or suffix. A Lithuanian ending is added to the original language word root or international suffix:

2.1.1. Lithuanian ending ***-as:*** Lith. *cìceras* / Eng. *cicero;* Lith. *ciklas* / Eng. *loop;* Lith. *decibeèlas* / Eng. *decibel;* Lith. *dokumeñtas* / Eng. *document;* Lith. *abakas* / Eng. *abacus;* Lith. *agentas* / Eng. *agent;* Lith. *ãdresas* / Eng. *address*; Lith. *ampersendas* / Eng. *ampersand;* Lith. *apostròfas* / Eng. *apostrophe;* Lith. *archỹvas* / Eng. *archive;* Lith. *argumeñtas* / Eng. *argument;* Lith. *atribùtas* / Eng. *attribute;* Lith. *báitas* / Eng. *byte;* Lith. *bánkas* / Eng. *bank;* Lith. *bìtas* / Eng. *bit;* Lith. *bòdas* / Eng. *baud;* Lith. *autotèkstas* / Eng. *autotext*, etc.

2.1.2. Adding the ending ***-is***: Lith. *deasemẽbleris* / Eng. *disassembler;* Lith. *dekòderis* / Eng. *decoder;* Lith. *demultiplèkseris* / Eng. *demultiplexer;* Lith. *bùferis* / Eng. *buffer;* Lith. *asemẽbleris* / Eng. *assembler*, etc.

2.1.3. Adding the ending ***-us***: Lith. *áutorius* / Eng. *author;* Lith. *dekompiliãtorius* / Eng. *decompiler;* Lith. *dešifrãtorius* / Eng. *decipherer, decryptor*.

2.1.4. Adding the ending ***-ė***: Lith. *sedìlė* / Eng. *cedilla;* Lith. *amplitùdė* / Eng. *amplitude;* Lith. *anãlizė* / Eng. *analysis*.

2.1.5. Adding the ending ***-a***: Lith. *diagnòstika* / Eng. *diagnostics;* Lith. *direktyvà* / Eng. *directive;* Lith. *analìtika* / Eng. *analytics;* Lith. *disjùnkcija* / Eng. *disjunction;* Lith. *dokumentãcija* / Eng. *documentation;* Lith. *animãcija* / Eng. *animation.*

2.1.6. Adding the suffix ***-imas***: Lith. *dekodãvimas* / Eng. *decode;* Lith. *dekomponãvimas* / Eng. *decomposition;* Lith. *demoduliãvimas* / Eng. *demodulation;* Lith. *dekompiliãvimas* / Eng. *decompilation*; Lith. *adaptãvimas* / Eng. *adaptation;* Lith. *archyvãvimas* / Eng. *archiving*, etc.

2.1.7 Adding the suffix ***-umas***: Lith. *distributyvùmas* / Eng. *distributivity;* Lith. *asociatyvùmas* / Eng. *associativity.*

2.1.8. Adding the suffix ***-elis***: Lith. *diskẽlis* / Eng. *floppy disk, diskette.*

2.1.9. Adding the suffix ***-uoklė***: Lith. *anonimizuõklė* / Eng. *anonymizer.*

International Lithuanianised terms become the main layer of IT terminology. Evaluating the derivational aspect of international Lithuanianised terms it can be stated that Lithuanian endings **-as** and **-is** of masculine gender dominate in our study sample. In addition, terms with the endings **-ė** and **-a** of feminine gender are widely used.

2.2. Derivational loan-translation

A loan-translation is a word or combination of words whose morphological or semantic structure is based according to the example of another language, usually by literally translating the components of a word in that foreign language. For example, Lith. ***daugia-gij-iškumas*** – Eng. ***multi-thread-ing***. The Lithuanian prefix '***daugia-***' corresponds to the English prefix '***multi-***', the root '***-gij-***'corresponds to the English root '***-thread-***'. The following are the nine examples identified in the research: Lith. ***daugia-kalb-iškùmas*** – Eng. ***multi-ling-uality***; Lith. ***didin-tùvas*** – Eng. ***magnifi-er***; Lith. ***dieg-yklė*** Eng. ***install-er***; Lith. ***diskrèt- inimas*** / Eng. ***digit-alization***, Lith. ***apvãl-inimas*** / Eng. ***round-ing***; Lith. ***atpažinì-mas*** / Eng. ***recogn-ition;*** Lith. ***atsak-ìklis*** / Eng. ***respond-er***; Lith. ***daugia-sluoksn-iškùmas*** / Eng. ***multi-lay-ering.***

The mentioned instances revealed that Lithuanian derivational loan-translations fully correspond to the English terms.

2.3. Semantic loan-translation

A semantic loan-translation is the term whose meaning is taken from a foreign language and it is transferred to the Lithuanian language directly adding suffix (es) and ending. There were seven terms found and the examples are provided hereunder: Lith. *debesijà* / Eng. *cloud* (loan-translation from the English word '*cloud*' adding a suffix **-ij** and ending **-a**); Lith. *dẽ klas* / Eng. *stack* (1), *bin* (2), (loan-translation from the English word adding ending **-as**); Lith. *delninùkas* / Eng. *palmtop, palm PC* (loan-translation form the English word '*palm*' adding a suffix **-uk** and ending **-as**), etc.

The fact that some international terms can be considered as derivatives further enhances the role and significance of word formation in terminology.

Conclusions

Summarising the results of the research the following conclusions can be drawn. Evaluating the dominance of terms, it becomes clear that in the group of one-word noun terms of the first four letters of the alphabet the terms of international origin

comprise more than a half of the study sample. However, the Dictionary of International Terms does not provide accurate information on all the identified international terms.

Regarding the derivational aspect of the researched sample, international Lithuanianised terms prevail. Various Lithuanian endings are added to the original language root or international suffix. Derivational and semantic loan translations make up a smaller part of the researched sample. There were several cases found that cannot be assigned to any of the subgroups of the study. But they did not have a significant impact on the results of the research.

LITERATURE

Auksoriūtė, A., Gaivenytė-Butler, J., Labanauskienė, S., Mitkevičienė, A., Stunžinas, R., Umbrasas, A., Zemlevičiūtė, P. *Lietuviškos informatikos ir kompiuterijos terminijos tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018. 439 p.

Chromá, M. Synonymy and Polysemy in Legal Terminology and Their Applications to Bilingual and Bijural Translation. *Research in Language 9 (1) June 2011*. DOI: 10.2478/v10015-011-0004-2.

Drotvinas, V. Iš pašto terminų istorijos. *Gimtasis žodis*. 2005, No. 10, pp. 2–6.

Durkin, P. *Does English Still Borrow Words from Other Languages?* BBC News, February 3, 2014.

Hock, H. H., Joseph, B. D. *Lexical Borrowing. Language History, Language Change, and Language Relationship: An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*. 2nd ed. Berlin: Mouton de Gruyter. 2009, pp. 241–78.

Katelytė, R. Mečislovo Reinio laisvai versto Psichologijos vadovėlio psichologijos terminų reikšmė ir kilmė. *Terminologija 16, 2009*, pp. 198–216.

Knapp, R. *German English Words. Robb: Human Languages*. 2011.

L'Homme, M. C. Revisiting Polysemy in Terminology; November 2020, Conference: Euralex 2020. Lexicography for Inclusion At: Alexandroupolis, Greece Volume: Gavriilidou, Z, Mitsiaki, M, Fliatouras, A., 2020, *Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion, Vol. I*, Democritus University of Thrace.

Mickienė, I., Briaukienė, B. *Lietuvių terminologijos aspektai*. Vilniaus universitetas, 2016. 67 p.

Nordquist, R. *Loanwords: Definition and Examples*. 2019. Available: https://www.thoughtco.com/what-is-a-loanword-1691256

Oxford English and Spanish Dictionary, Synonyms, and Spanish to English Translator, Available: https://www.lexico.com/definition/loanword

Rimkutė, A. 1883–1916 metų katekizmų religinių vietų pavadinimai. *Terminologija 19, 2012*, pp. 125–142.

Sager, J. C. *Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990.

Sager, J. C. What's wrong with "terminology work" and "terminology science"? *Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication, Volume 1, Issue 2, Jan 1994*, 375–381 pp. DOI: https://doi.org/10.1075/term.1.2.09sag

Stankevičienė, V., Šestakova, V. Polysemy in the Terminology of Economics. *Readings in Humanities, Springer, 2018*, pp. 285–299.

Stunžinas, R. 1910–1937 m. lietuviškoji statybos terminija (iš turimų išteklių). *Terminologija 14, 2007*, pp. 125–134.

Stunžinas, R. Europos Sąjungos kibernetinio saugumo terminai su dėmeniu kibernetinis, (-ė): reikšmės, kilmė, sinonimija ir variantai. European Union Cybersecurity Terms with compound kybernetinis, (-ė) (Cyber (-): Meanings, Origin, Synonymy and Variations. *Terminologija. Issue No: 24, 2017*, pp. 145–163.

Šilobritaitė, D. Pirmųjų matematikos žodynėlių terminija. *Terminologija 15, 2008*, 180–196 pp. Available: http://journals.lki.lt/terminologija/article/view/600/691.

Šilobritaitė, D. Petro Vileišio aritmetikos vadovėlio Keturi svarbiausiejie veikalai aritmētikos terminai. *Terminologija 18, 2011*, pp. 154–164.

Temmerman, R. Understanding terminology in texts. Centrum voor Vaktaal en Communicatie Erasmushogeschool, Brussel, 2008. Available: https://openaccess.nhh.no/nhh-xmlui/bitstream/handle/11250/2404154/Temmerman_2008_Understanding%20terminology%20in%20texts.pdf?sequence=1

Temmerman, R. *Ways of managing the dynamics of terminology in multilingual communication*. Erasmus University College and Vrije Universiteit Brussels, 2011. Available: https://www.academia.edu/851093/Ways_of_managing_the_dynamics_of_terminology_in_ multilingual_communication

Zemlevičiūtė, P. Ligų pavadinimai Lietuvos ūkininko priede Sveikata. *Terminologija 11, 2004*, pp. 70–99.

Zemlevičiūtė, P. Lauryno Ivinskio kalendorių vienažodžių ligų pavadinimų kilmė ir daryba. *Terminologija 17, 2010*, pp. 101–110.

Zemlevičiūtė, P. Medicinos terminija prieš šimtą metų. *Terminologija 25, 2018*, pp. 147–200.

Vaskelaitė, R. Vienažodė astrologijos terminija kilmės požiūriu. *Terminologija 27, 2020*, pp. 128–163.

SOURCES

Dagienė, V., Grigas, G., Jevsikova, T. *Encyclopedic Dictionary of Computing* 2014. Available: http://www.ims.mii.lt/EK%C5%BD/

Lietuvių kalbos žodynas. Available: http://www.lkz.lt/

Tarptautinių žodžių žodynas. Available: https://tzz.lt/

Tatjana BICJUTKO, Līga BEĻICKA
(University of Latvia)

Mastering Professional Communication Through Interviewing: a case study

Summary
Mastering Professional Communication Through Interviewing: a case study

The new CEFR Companion Volume brings mediation into sharp relief. Obviously, mediating activities "*occupy an important place in the normal linguistic functioning of our societies*." Focusing on the social use of language, the CEFR favours the action-based approach.

Thus, the study aims at exploring whether putting a stress on online interaction and mediation activities in English for Specific Purposes may help in mastering professional communication at the tertiary level, and specifically in specialised vocabulary acquisition. A case study was carried out with 110 first-year medical students attending *English for Medicine*. The guided task of conducting an interview with a medical practitioner comprised individual work, collaborative activities, and reflection on interview success. The findings demonstrate that increasing the share of mediation activities contributes to higher levels of involvement, brings focus on technical vocabulary, thus, fostering professional communication.

Key words: *CEFR, mediation, professional communication, specialised vocabulary acquisition, higher education*

Kopsavilkums
Profesionālās komunikācijas apguve intervijās: gadījuma pētījums

Ar mediāciju saistītām darbībām ir nozīmīga loma sabiedrību normālā funkcionēšanā, tāpēc jaunākajos Eiropas kopīgo pamatnostādņu valodu apguvei (EKVAP) pievienotajos dokumentos pastiprināta uzmanība tiek pievērsta mediācijai. Koncentrējoties uz valodas sociālo lietojumu, EKVAP atbalsta uz darbību orientētu pieeju.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai sadarbība tiešsaistē un mediācijas aktivitātes nozares svešvalodas kursā veicina profesionālās komunikācijas prasmju un speciālās leksikas apguvi. Veiktajā gadījuma pētījumā piedalījās 110 medicīnas nozares medicīnas angļu valodas kursa studenti, kuri veica individuālo darbu, sadarbības uzdevumus, kā arī refleksiju par intervijām. Pētījuma rezultāti liecina, ka, palielinot mediācijas uzdevumu apjomu, ir iespējams panākt augstāku studentu iesaisti, kā arī paplašināt studentu speciālo leksiku, tādējādi veicinot profesionālo komunikāciju.

Atslēgas vārdi: *CEFR*, *mediācija*, *profesionālā komunikācija*, *speciālās leksikas apguve*, *augstākā izglītība*

*

Introduction

It was 1954 when Member States of the Council of Europe committed themselves to facilitating communication among citizens through the promotion of each other's languages [CoE 1954: Article 2], with learning languages being part of the endeavour. The development of plurilingualism required a comparative scale for assessing linguistic

performance. The articulated need for unified descriptors led to the development and official launch of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), *"a tool for reflection for all professionals in the field of foreign/second languages with a view to promoting quality, coherence and transparency through a common meta-language and common scales of language proficiency"* [CoE 2021]. Neither a prescriptive nor a fixed document, the CEFR has been constantly updated from the moment of its inception and aligned with global transformations. As a result, the changes had been accumulating and took a definitive shape in the new CEFR Companion published in April 2020 [CoE 2020], the Companion presenting the complete set of extended CEFR descriptors for mediation, online interaction as well as plurilingual/pluricultural and sign language competences.

Among the four modes of communication, that is, reception, production, interaction, and mediation, it is mediation that moves language teaching and learning away from the traditional focus on reading, writing, listening, and speaking skills. The innovative nature of the CEFR 2001 was in its emphasis on co-construction of meaning in discourse and interconnection of the individual and social in language learning; it also expanded the focus of mediation beyond its cross-linguistic scope. *"Far from being necessary for transactional communication only, languages are pivotal for mutual understanding, intercultural dialogue, and access to knowledge"* [CoE 2021], hence mediation comes to the forefront and becomes an indispensable part of language learning. With increasing diversification of learning communities and continuous spread of CLIL (Content and Language Integrated Learning), mediation descriptors offered by the CEFR Companion Volume [2020] are a guiding light and means to keep focus when developing professional communication skills in foreign languages.

Overall, *"there seem to be fundamentally four types of mediation: linguistic, cultural, social and pedagogic"* [North and Piccardo 2016:13]. The focus on learners allows leaving out the last type, but asks for paying special attention to the first three. Thus, each task should create space and conditions for learners to *"construct or convey meaning, sometimes within the same language, sometimes across modalities (e.g. from spoken to signed or vice versa, in cross-modal communication) and sometimes from one language to another (cross-linguistic mediation)"* [CoE 2020:90]. Whereas such a premise is sound, it still raises objections when concerns university specialist English courses, and particularly for its seemingly broad scope and the lack of traditional focus on vocabulary acquisition.

Professional communication in HEI: needs and challenges

One of the aims of higher education (HE) is to equip students for their future professional life, and since English is one of its prerequisites, nearly all university programmes are completed with an English for Special Purposes course. Such a course aims at professional communication in English, though understanding of professional communication and the ways to teach it might significantly differ. Whereas in a narrow view professional communication refers to workplace communication, in applied linguistics, it covers *"the use of all forms of semiotic resources (linguistic as well as multimodal) in and for academic as well as professional contexts, both spoken and written"* [Bhatia, Brenmer 2014: xvi].

In recent decades, globalisation and technologies have radically changed the context of HE and posed multiple challenges for educators, language educators included. English remained the academic lingua franca, but it became even more demanded by industries. Students have changed too: they do not start university with a blank slate, and their average English language proficiency is significantly higher than a decade ago. The majority of specialist English courses however have remained the same, with heavy emphasis on memorising lexical units, occasional translation and inherent bias for field-specific terminology. Instead, an action-oriented approach is believed to be needed [Littlewood 2014], the one which helps mastering professional multimodal communication, with communication taking various forms of speaking, listening, and writing, both in person and digitally, the one representing a shift away from *"syllabuses based on a linear progression through language structures, or a pre-determined set of notions and functions"* [CoE 2020:28]. In these circumstances, the broad focus of mediation seems to be more than adequate, and allotment of some time to task-based activities beneficial.

Still, the importance of vocabulary in language learning should not be underestimated as higher vocabulary levels are normally conducive to better professional communication, and *"knowing technical vocabulary is indispensable for developing subject knowledge"* [Liu, Lei 2019: 119]. In its turn, foregrounding mediation may move away from the work on vocabulary acquisition. On the other hand, while knowledge of terms is a good thing per se, multiple specialisations within disciplines (e.g. Bertels and Speelman 2014; Grabowski 2015) and exponential growth of terminology in each of them call the traditional approach into question. The search for optimisation may be governed by the Involvement Load Hypothesis [Laufer and Hulstijn 2001] stating that the way vocabulary activities are addressed seriously impacts vocabulary acquisition.

Thus, **the aim** of the study is to explore how the emphasis on mediation activities in mastering professional communication within a university ESP course impacts students' proficiency. Understanding specialised vocabulary as a set of specialised terms that facilitates precise professional communication by minimizing or eliminating ambiguity [NCVHS 2000: 24], the **research question** is whether structured multilevel mediation tasks promote specialised vocabulary acquisition.

Description of methodology

A case study was carried out with 110 first-year medical students (with CEFR B2-C1 level English) attending *English for Medicine* in autumn 2020. The guided task (see Ellis 2000, 2017) of conducting an interview with a medical practitioner of their choice comprised individual work, pre- and post-interview collaborative activities, interviewing itself and reflection on interview success.

The choice of the task focus was not accidental. To a certain degree, any interview is a structured conversation, and interviewing then is a multipotent site of practice. The rapid transition to the online mode naturally added one more, digital dimension to interviewing, with all concomitant written and oral activities to make communication possible. Without going into excessive detail, interviewing and accompanying activities were designed to engage all pedagogic potential for mediation. During the task, mediation activities comprised the totality of mediating a text, concepts and communication,

and mediation strategies were trained at explaining new concepts and in amplifying and streamlining a text (see CoE 2020: 90–122 for the detail). In addition to cross-linguistic mediation, the students had to mediate texts for themselves as well as express their reaction. While they had to mediate concepts working collaboratively as well as taking a leadership position in conducting an interview, the position of a mediator made the students fully involved in mediating communication at large.

For the results to be measurable, such instruments as observation, task analysis, feedback, questionnaire, and discussion were used; however, for the purposes of the present study only the questionnaire given to students to reflect on the conducted task is discussed. In particular, one question yielded valuable material for analysis, and it is *to write the field specific words and expressions [they] have learnt/had to use in the interview*. The question was answered by 59 students, and the collection formed a corpus comprising 78 words, 61 expressions and 11 abbreviations, i.e. 150 lexical units in total or about 2.5 lexical units per person. Taking into account the fact that 20 respondents did not provide any item, the ratio grows to nearly 3.9 words per person. The lexical analysis of the corpus as well as its discussion are presented in the next section.

Results and their discussion

1. Among the "new", or "field specific words" marked by students as used in the process of performing the task:
    a. the longest list is of terms (38), closely followed by terminological expressions (35);
    b. field-related words (19) and expressions (20) closely follow, with some of them on the border of being technical vocabulary (e.g. *anesthesia*);
    c. 26 words are "lay terms" or words belonging to general vocabulary.
2. Other findings of the corpus analysis are:
    a. 4 words from the Academic Word List (AWL) [Coxhead's 2000], and they are *sufficient*, *acquiring*, *challenges* and *colleagues*;
    b. 4 idioms including *night shift*, *burnout syndrome*, *split-second decision*, and *professional cretinism*, and 4 widely used collocations including *bureaucratic work*, *on a daily basis*, *career path*, *field of study*;
    c. 5 names of medical fields (e.g. *dermatology*) and 8 names of practitioners (e.g. *gastroenterologist*);
    d. 11 abbreviations, with 8 of them given without any expansion, 1 with its expansion and 2 more, with their full forms given first;
    e. 6 general phrases and one odd expression *lovers of sharp feelings*.
3. There are practically no repetitions, with the exception of *diet* and *labour,* which were given by two students each.
4. 17, i.e. nearly one third of the respondents, claimed that they "*didn't really meet any new terms*". However, all but 5 students explained further that they used expressions they already had known and/or had discussed in class.

The analysis of the collected words and expressions showcased that after preparation, performance, and discussion of interviews, technical vocabulary, i.e. words used with a specialized meaning in the field of medicine as well as lower-frequency

words that are almost exclusive there [Liu, Lei 2019:114], remain cognitively foregrounded. The fact that lexical units do not repeat, points to multiple specialisations within the medical profession and varied interests of students in the programme, the variation further confirmed by naming various fields of specialisation and professionals in the field. More than that, the nonrepetition equally gives credit to the task for offering collaborative activities but still allowing for individuation of students' needs through involving mediation. In its turn, the units of general vocabulary in the corpus are due to the presence of students with lower communicative competence. Thus, the task appears to be helpful for students of lower proficiency to upgrade their vocabulary knowledge, whereas higher competence students are more engaged in learning the specifics of their future profession. Answering the questionnaire, students testified that the task had helped in enhancing their communication skills as well as increased their "understanding of the doctor's work".

Conclusions

The findings of the study demonstrate that increasing the share of mediation activities contributes to higher levels of involvement, brings technical vocabulary into focus, and therefore facilitates specialised vocabulary acquisition at large. With their focus on multilevel mediation, the presented interviewing task in particular and structured guided tasks in general appear to bridge language gaps by boosting students' confidence and by reducing future anxiety through self-directed practice. Thus, early data suggest ample directions for further elaboration on mastering professional communication through mediation.

LITERATURE

Bhatia, V., Bremner, S. (Eds.). *The Routledge Handbook of Language and Professional Communication*. Oxon & New York: Routledge, 2014. 584 p.

Bertels, A. and Speelman, D. Clustering for semantic purposes: Exploration of semantic similarity in a technical corpus. *Terminology, 20/2*. 2014, pp. 279–303.

Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR), CUP, Cambridge, 2001. Available: www.coe.int/lang-CEFR

Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2020. Available: www.coe.int/lang-cefr

Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Historical overview of the development of the CEFR, 2021. Available from: https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/history

Council of Europe. Developing an Action-oriented Pathway in the Classroom. Webinar. 23 April 2021. *CEFR Webinar Series 2021*.

Council of Europe. European Cultural Convention. Paris, 1954. Available: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168006457e

Coxhead, A. A New Academic Word List. 2000. Available: https://www.wgtn.ac.nz/lals/resources/academicwordlist/awl-headwords

Ellis, R. Task-based research and language pedagogy. *Language Teaching Research 4*, 2000, pp. 193, 197–198.

Ellis, R. Position paper: Moving task-based language teaching forward. *Language Teaching, 50 (4)*. 2017, pp. 507–526.

Grabowski, L. Keywords and lexical bundles within English pharmaceutical discourse: an attempt at a corpus-driven description. *English for Specific Purposes, 28*. 2015, pp. 23–33.

Littlewood, W. Methodology for teaching ESP. *The Routledge Handbook of Language and Professional Communication*. Ed. Bhatia, V. and Bremner, S. Abingdon: Routledge. 2014, pp. 287–293.

Laufer, B., Hulstijn, J. Incidental vocabulary acquisition in a second language: The construct of task-induced involvement. *Applied Linguistics*, *22*. 2001,pp. 1–26.

Liu, D., Lei, L. Technical vocabulary. *The Routledge handbook of vocabulary studies*. Ed. Webb, S. London/New York: Routledge. 2019, pp. 111–124.

NCVHS. Uniform Data Standards for Patient Medical Record Information (PMRI) as required by the Administrative Simplification Provisions of the Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996. 2000, p. 24. Available: https://www.ncvhs.hhs.gov/wp-content/uploads/2017/08/Sep-14-@-1115am-Linda-and-Donna-Health-Term-and-Voc.pdf

North, B., Piccardo, E. Developing illustrative descriptors of aspects of mediation for the Common European Framework of Reference (CEFR). 2016. Available: https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/168073ff31

Skirmantė BIRŽIETIENĖ
(Vilniaus universiteto Kauno fakultetas)

Lietuvos viešojo pandeminio diskurso retorika: argumentavimo strategijos

Summary

Rhetoric of Lithuanian Public Discourse of the Pandemic: Argumentation Strategies

The article deals with the rhetoric argumentation strategies of Lithuanian discourse of the pandemic, mainly of the official messages attributed to persuade a broad addressee. The novelty of the research is related to the novelty of the discourses conditioned by the unknown situation. This is a pilot study, as only trend-revealing or more resonant reports are presented. Rhetoric is the ability to discover possible ways of persuasion, based on intention [Arist. Rhet. I 1355 b], i.e. to argue. The effectiveness of persuasive discourse is achieved through three elements, three ways of appeal: *logos* (discourse content), *ethos* (speaker's person), *pathos* (audience's evaluations, feelings). The study of the examples show that the situational novelty and the need to inform have led to discourses based on informational and explanatory intent (*logos*). Pathetic arguments were also used for a stronger influence: from a developed metaphor of WAR, discourses of threats and fear to humour and irony. The *ethos* arguments were less used, though they were effective in the second quarantine, persuading to follow the restrictions during the period of Christmas.

Key words: *pathos persuasive discourse, social issue advertisements, persuasion, rhetoric argumentation, ethos, logos arguments, Kairos*

*

Dėl COVID-19 viruso plitimo 2020 m. pasaulyje susiklosčiusi ekstremali situacija atsispindėjo visų šalių viešajame diskurse. Valdžios struktūros turėjo imtis atsakomybės ir numatyti strategijas, kaip įtikinti visuomenę laikytis įvairių apribojimų, kad pavyktų apvaldyti pandemijos plitimą. Tai tapo iššūkiu ir tarptautiniu, ir nacionaliniu mastu, o įtikinėjimo būdai skirtingose šalyse įgijo šiek tiek specifinį charakterį. Lietuvoje į Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimą[1] įtraukta su pandemija susijusi situacija skatina ieškoti efektyviausių būdų komunikuoti ir veikti visuomenę. Retorika suprantama kaip efektyvios komunikacijos ir persvazijos siekimo teorija, kurios strategijos pasitelkiamos paveikiųjų diskursų kūrimui. Tyrime retorikos instrumentais analizuojamas Lietuvos pandeminis diskursas, pirmiausia dėmesį telkiant į institucijų pranešimus, socialinę reklamą bei bendruomenės iniciatyvas. Tyrimas apima Lietuvos viešojoje erdvėje platintus pranešimus nuo 2020 m. kovo mėnesio iki 2020 m. pabaigos, t.y. pirmojo karantino, situacijos gerėjimo („atlaisvinimo") ir antrojo karantino pradžios laikotarpius. Tai – žvalgomasis tyrimas, nes pateikiami tik tendencijas atskleidžiantys arba didesnio rezonanso sulaukę pranešimai. Tyrimo naujumas susijęs su situacijos sąlygotu diskursų naujumu. Jo aktualumą didina galimybės numatyti paveikiausias argumentavimo strategijas ar, remiantis šiomis įžvalgomis, atlikti lyginamąjį tyrimą.

Teorinės prielaidos. Sėkmingo komunikavimo sąlygas diktuoja retorinė situacija, apimanti tris esminius jos elementus: adresantą, adresatą ir pranešimą. Tarp adresanto

[1] https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2021/03/2021-LT-el_.pdf

ir adresato yra nusistovėję tam tikri santykiai, lūkesčiai, adresantas siekia persvazijos, t.y. adresatas pranešimą turi priimti ir suprasti taip, kad atitiktų adresanto intencijas. Klasikinėje retorikoje yra trys pagrindinės intencijos, kurios formuoja diskurso tipą: *docere, movere, delectare*[2]. Aristotelis pabrėžia, kad retorika – tai sugebėjimas atrasti galimus įtikinimo būdus, atsižvelgiant į intenciją, kiekvienu konkrečiu atveju [Arist. *Rhet*. I 1355 b], t. y. argumentuoti. Diskurso paveikumas pasiekiamas pasitelkus tris elementus, tris apeliavimo būdus, kurie kelia auditorijos pasitikėjimą net be „matomų argumentų“[3]. Tai kalbėjimo turinys, kuris turi atitikti taisyklingo samprotavimo principą (*logos*), adresanto asmuo (*ethos*) ir adresato nusiteikimas dalyko atžvilgiu (*pathos*) [Arist. *Rhet*. II 1378]. Retorinis argumentas skiriasi nuo loginio: jis negarantuoja teiginio teisingumo „pagal būtinybę“, tik parodo subjektyvų jo tikėtinumą [Kardelis 2018: 68], ribojamą konkrečių aplinkybinių, priežastinių ir teleologinių rėmų. Naujosios retorikos teoretikai Ch. Perelmanas ir L. Olbrechts-Tyteca, atgaivinę Aristotelio retorikos sampratą, akcentuoja efektyvų argumentavimą ir pabrėžia neformaliųjų argumentų svarbą, psichologinę jų esmę, bandydami atsekti logiką, valdančią nuomones, tikėjimus ir idėjas [Van Eemeren et alii 2014: 261 *passim*]. Retorinė situacija yra susijusi ir su konkrečiomis komunikacijos aplinkybėmis [plg. Zarefsky 2011:40], vieta bei laiku. Pandeminis diskursas ypač veikiamas specifinių veiksnių: laikiškumo, priežastingumo, situacinio naujumo, auditorijos (ne)žinojimo ir nusiteikimo kitimo. Todėl tikslinga išskirti ir atsižvelgti į surinktos medžiagos pasirodymo laikotarpį: lyginamasis skirtingų laikotarpių diskursų tyrimas atskleidžia pasirinktos argumentavimo strategijos (ne)efektyvumą ir (ne)tvarumą.

Pirmasis karantinas. Stebint pirmojo karantino paveikiuosius diskursus matyti, kad pagrindinė įtikinėjimo intencija buvo *docere,* t. y. informavimas. Ši intencija numato žemąjį elokucijos stilių[4], aiškų, lakonišką, artimą kasdieniam kalbėjimą. Labai svarbu kalbėti adresato kalba, suprantamai, nedaug žodžiaujant, pateikiant netechninius įrodymus[5]. Tokiuose pranešimuose vyrauja *logos* argumentai, pateikiami faktai, informacija apie ligos simptomus, prevencines priemones, paisoma nuoseklaus samprotavimo taisyklių[6]. Kad informacija būtų greičiau suvokiama, pasitelkiamas multimodalus diskursas, paveikumo siekiama tiek vaizdu[7], tiek tekstu, o vizualiniai elementai atlieka ir patetinę funkciją. Vienas paveikiausių – lyginimo diskursas. Savivaldybių Visuomenės sveikatos biurų, COVID-19 informaciniame portale *koronastop.lrv.lt* teikiamuose

---

[2] Lot. „mokyti, jaudinti, džiuginti“, t. y. arba 1) suteikti naujų žinių, informuoti, arba 2) paskatinti veiksmui, sužadinti, arba 3) suteikti malonumą, nuteikti pakylėtai.

[3] Tai loginį argumentavimą remiantys, anot Aristotelio, „netechniniai argumentai“ [Arist. *Rhet*. I 1356 a]. Toks formalus, racionalus samprotavimas adresatui dažnai yra nepriimtinas dėl sudėtingumo, todėl, siekiant ne įrodyti, o įtikinti svarbus tampa retorinis samprotavimas [Nauckūnaitė 2007: 95].

[4] Cf. Cicero, *Orator* XXVII.

[5] Apie juos plačiau žr. Arist. *Rhet*. I 1375 b.

[6] Šaltinis: https://koronastop.lrv.lt/lt/kaip-saugotis-nuo-koronaviruso

[7] „...mūsų širdyse labiausiai įstringa dalykai, kuriuos sukelia ir perduoda pojūčiai; o aštriausias iš visų mūsų pojūčių yra regėjimas, todėl lengviausiai galima įsiminti tuos dalykus, kurie ne tik pagaunami klausa ir protu, bet ir matomi akimis.“ [Cicero, De orat. 87].

grafiniuose pranešimuose nuolat lyginamas teisingas ir neteisingas elgesys, veiksmai pandeminėje situacijoje. Šio tipo diskursuose taip pat aiškiai matoma *logos* ir *pathos* elementų dermė: vyrauja loginiai argumentai, tačiau spalvinis ir grafinis vaizdas yra patetinio pobūdžio, pvz.: aiškinant teisingą elgesį mokinių atostogų metu pasitelkiamas spalvinis fonas *žalia – raudona,* kur žalia yra leistino elgesio, raudona – neleistino eksplikacija. Šis spalvinis fonas yra kultūriškai gerai pažįstamas, paremtas analogija, įtikinėjimo būdas, kuris susijęs su adresatui jau žinomu, praktiškai patikrintu dalyku [Koženiauskienė 2013: 101]. *Pathos* argumentavimo būdui priskirtinas ir draugiškas, auditorijai artimas diskurso pradžios klausimas *Ar žinai*[8]*, kad dėl koronaviruso ir karantino tai nėra įprastos mokinių pavasario atostogos?*[9]

Pirmojo karantino metu pranešimams labai būdingas išplėstinės karo metaforos pasitelkimas[10]. Metaforoje slypi palyginimas, ja siekiama sužadinti vaizduotę ir per žinoma paaiškinti nežinoma. Išplėtotoji metafora ypač tinka įtaigiam ir įtikinamam argumentavimui [Koženiauskienė 2013: 156]. Karo situacija pasirodė tinkama institucijoms komunikuoti su visuomene pirminiame pandemijos etape. Nuolat komunikuojami ekstremalios situacijos pasikeitimai, paskiriamas operacijų vadovas, Visuomenės sveikatos biuro spaudos ir internetiniuose pranešimuose pasirodo grotažymės *#vieningikovoje, #coronakariai, #nematomiherojai, #saugusužnugaris*. Ši leksika vėliau pasitelkta save kaip socialiai atsakingas pateikiančių komercinių įmonių reklamose, pvz. Maxima.lt akcija „Ačiū herojams“[11]. Ši metafora buvo labai tvari: pirmajam karantinui pasibaigus aktyviai dalyvavę suvaldant pirmąją COVID-19 bangą asmenys, daugiausia medikai, buvo net apdovanoti medaliais, kaip karo didvyriai. Metafora yra emocinio poveikio priemonė, priskirtina *pathos* argumentacijai, o pandeminės situacijos komunikavimas, pasitelkiant šią metaforą, kuria grėsmės, baimės pojūtį, kurį dar Aristotelis laikė viena stipriausiai žmogaus sprendimus veikiančių būsenų [Arist. *Rhet*. II 1378 a]. Vis tik, nors ji paveiki, konotuojanti visuomenės mobilizaciją, paklusimą vadovybės direktyvoms (karo metu įsakymai nesvarstomi), tačiau kartu ir eliminuojanti sąmoningą atsakomybę bei su ja susijusį žmogiškąjį orumą[12].

Pirmojo karantino laikotarpiu pasirodė ir keletas nemažo rezonanso sulaukusių socialinių reklamų, kurias iniciavo vietos savivaldybės ir reklamos agentūros[13]. Visose jose vyravo *pathos* argumentacija, pirmiausia apeliuojama į auditorijos jausmus, o informavimo funkcija yra antraeilė, ar net trečioje vietoje, nes pasitelkiami ir *ethos*

---

[8] Vienaskaitos antras asmuo laikomas pačiu familiariausiu, labiausiai suartinančiu adresatą ir adresantą [Župerka 2008: 49–51].

[9] Šaltinis: http://www.sveikatos-biuras.lt/naujiena/rekomendacijos-mokiniams-per-atostogas-2715

[10] *Bernardinai.lt* žurnalisto A. Šulijos atliktas pirmųjų karantino savaičių Lietuvoje (2020 03 14–28) naujienų portalų monitoringas parodė, kad tai buvo dažniausiai pasitelkiama retorika.

[11] https://www.maxima.lt/aciuherojams. Akcija vertintina ne tik kaip socialiai, bet ir komerciškai orientuota, nukreipta į savireklamą. *Ačiū* kortelė yra Maxima.lt lojalaus kliento kortelė ir dažnai pasitelkiama įmonės komercinėje reklamoje.

[12] Šia prasme įdomių įžvalgų pateikė filosofas, propagandinių diskursų tyrinėtojas Gintautas Mažeikis, žr. Mažeikis 2020.

[13] Temos aktualumas skatina kūrybinius, originalius sprendimus, socialinei reklamai būtinas patetinis, emocingesnis stilius [Jokūbauskas 2003: 144].

argumentai, t.y. remiamasi autoritetu. Šių argumentų raiška ypač ryški Vilniaus m. savivaldybės skelbto konkurso reklamose, kuriose perfrazuojamos žinomos citatos. Frazeologijos parafrazės, okaziniai dariniai suteikia emocingumo ir ekspresijos [plačiau Laura Butkutė 2010] ir yra veiksminga įtikinimo priemonė, nes frazeologija užkoduota atmintyje [Koženiauskienė 2013: 168], daugeliu atveju remiasi kultūrine bendruomenės patirtimi, todėl įgyja papildomos svarbos. Šie posakiai daugeliu atveju yra drąsiai suardomi, leksika aktualizuojama, tačiau išlieka lengvai atpažįstama forma, sintaksė. Tokiose reklamose kaip *Mąstau, vadinasi esu namuose* ar *Bute ar nebūti*[14] net grafiškai išlaikyta citatos pateikimo tvarka kabutėse. Jos kelia ir nuostabą dėl kūrybiškumo, ir intelektinį malonumą, tokiu būdu įtikina auditoriją. Jau vėlesniu laikotarpiu šalia kultūrinių įvaizdžių buvo pasitelkta ir humoro strategija: *Nebūk Pinokis, nekišk nosies iš po kaukės*[15]. Šios reklamos poveikį stiprino ir vizualiniai elementai: reklamos paveiksle pateiktas herojus savo apranga primena visuomenės dalį, kuri ypač skeptiškai reaguoja į pandemiją, neatsakingai laikosi prevencinių priemonių, neteisingai dėvi kaukes. Iš kaukės iškišta ilga nosis asocijuojasi su melagiu, nes net ir neskaičiusiam Dž. Rodario pasakos, žinoma, kad herojaus nosis imdavo ilgėti jam meluojant. Taigi toks daugiaplanis įtikinėjimas galimai paveiks didesnę auditorijos dalį. Humoro strategija remiasi ir tai pačiai teisingo kaukės dėvėjimo temai skirta Vilniaus m. savivaldybės platinta reklama[16] *Dėvėti kaukę po nosimi..,* kur karikatūriniai vaizdai netaisyklingą kaukės dėvėjimą prilygina nepatogiam apatinių dėvėjimui. Šis pokštas, plitęs internete, aštrokas, dviprasmiškas, todėl šiek tiek rizikingas, bet neabejotinai originalus ir efektyvus. Be *pathos* sričiai priskiriamų vizualinių elementų, reklamos diskursas sukomponuotas logiškai, ryški skatinamoji intencija elgtis atsakingai (*Būkite atsakingi – kauke uždenkite ir burną, ir nosį. STABDYKIME COVID-19*).

Ypač didelio rezonanso susilaukė ir nevienareikšmiškai buvo įvertinta 2020 m. Velykų laikotarpiu išplatinta reklama *Geri vaikai tėvų nelanko*. Buvo norima įtikinti laikytis velykiniu laikotarpiu įvestų judėjimo apribojimų. Atrodytų, taiklus posakis geriau už ilgą aiškinimą, tačiau kampanija sukėlė neigiamą dalies visuomenės, kuri pasijuto diskriminuojama, reakciją. „Metų posakio 2020“ rinkimuose trečią vietą užėmęs pasakymas[17], lietuvių frazeologijos apie gerus vaikus parafrazė[18], pasirodė įžeidžianti, tačiau buvo ir stiprus emocinis argumentas bei įsiminė, todėl galimai savo tikslo – judėjimo apribojimų ir velykinio tėvų nelankymo – pasiekė.

„Atlaisvinimo“ laikotarpis. Atlaisvinimo laikotarpiu viena sudėtingiausių su efektyvia komunikacija susijusių užduočių buvo rinkimai į LR Seimą. Dėl situacinio rimtumo rinkimai galėjo būti ypač negausūs ir paskatinti užsikrėtimo protrūkius. Oficialiuose VRK informaciniuose pranešimuose pavyko suderinti visus tris argumentavimo elementus ir sukurti pakankamai paveikų diskursą[19]. Viešosios erdvėse ir internetiniuose

[14] Šaltinis: https://karantinas.lt/kampanija/

[15] Kauno m. savivaldybės socialinė reklama,šaltinis: http://www.kaunas.lt/seniunijos/nebuk-pinokis/

[16] Šaltinis: https://m.facebook.com/112LT/photos/a.714167945291859/4670500152991932/?type=3&source=48

[17] Šaltinis: https://zodis.alfa.lt/posakis/

[18] Plg.: *Gerų tėvų – geri vaikai*; *Geri vaikai – tėvams paguoda*; etc.

[19] Tai įrodo skaičiai: VRK duomenimis rinkimuose dalyvavo 47.6 % rinkėjų.

portaluose platintoje spausdintinėje reklamoje[20] nuosekliai buvo pateikiama viena kitą papildanti verbalinė ir vizualinė informacija apie rinkimų datą, laiką, daiktus, kuriuos reikėtų atsinešti į balsavimo vietą. Visi šie elementai atstovautų *logos* argumentavimui. Diskursas pradedamas patetiškai ekspresyviu skatinimu, tiesioginiu apeliavimu į auditoriją, pabrėžiant jai aktualiausią sveikatos klausimą (*Atiduokite balsą, o ne sveikatą*) ir mažesnio šrifto pasakyme – vertybinis pilietiškumo akcentavimas (*Būkite pilietiški – dalyvaukite Seimo rinkimuose*). Kitame VRK platintame reklaminiame pranešime pateiktas *RINKėjo RINKinys RINKimams* – šriftu kūrybiškai išskirtas skatinamasis šūkis *RINK* (*pathos* argumentas) ir nuosekliai pateikiamas rinkinio apibūdinimas su vaizdais[21] (*logos* argumentacija). Diskurso patikimumą didina Seimo autoritetas (aiškiai matyti Seimo rūmų vaizdas), kuris atstovautų *ethos* elementui.

Tarp dviejų karantinų situacijai blogėjant ir kylant antrajai viruso bangai, pasirodė daugiau kūrybininkų, nevyriausybininkų reklamų, kurios apeliavo į auditorijos jausmus, daugiausia siekė įtikinti *pathos* argumentais. Tarp tokių akcijų paminėtina socialiniuose tinkluose ir lauko stenduose pasklidusi akcija *Vakarėlis medikams*[22]. Diskurso dispozicija grįsta įprasto vakarėlio ir naktinio medikų darbo pandemijos ligoninės, kuris irgi vadinamas „vakarėliu“ dėl aplinkybinio sutapimo, gretinimu. Pasitelkiami tiek faktiniai argumentai (*logos*), nes rodomos tikros socialinių iniciatyvų dalyvių darytos medikų darbo nuotraukos, ekstremalios sąlygos, pastangos slaugant ligonius. Šie vaizdai kartu yra ir patetiniai argumentai: medikai rodomi savo kasdienio darbo aplinkoje, kur jie labai asmeniškai susiduria su viruso grėsme, patiria įtampą, nesaugumą, gelbėdami tuos, kurie galimai pateko į ligoninę iš tikro vakarėlio, kurio labai išsiilgęs ir negali atsisakyti diskurso adresatas (šiuo atveju pagrindinė auditorija – jaunimas). Akcijos šūkis yra raginantis *Sustabdykime vakarėlį. Likime namuose*. Persvazijai pasitarnauja ir kitas diskurso tekstas: *Vakarėlis lig aušros. 5:30.* bei į medikų lūpas įdedami pasakymai: *Šiandien mes ramiai.* (miegantys, pavargę medikai), *Po paskutinį ir namo.* (geriantys kavą), ironiškai parafrazuojanti įprastų vakarėlių leksiką.

Antrojo karantino pradžios diskursas. Iš antrojo karantino, pasižymėjusio griežtais judėjimo apribojimais ir sutapusio su svarbiausiomis metų šventėmis, kurios neįsivaizduojamos be šeimų „susijungimo“, bendravimo, norėtųsi pažymėti institucijų inicijuotą kampaniją. Pirmiausia, premjerės tiesioginę komunikaciją ir kreipimąsi į skirtingas auditorijas (į visą tautą[23], į vaikus[24]) bei buvusių šalies vadovų raginimą laikytis karantino ribojimų[25]. Lyginant su pirmojo karantino retorika ir argumentavimo strategijomis, matyti, kad nors ir išliko karo metaforos pasitelkimas, pagrindinis argumentas kyla iš

[20] Šaltinis: https://www.facebook.com/vilnius.lt/posts/3904853486209618/

[21] Šaltinis: https://www.facebook.com/LRSeimas/posts/2710900619180500/

[22] Šaltinis: https://www.lrt.lt/naujienos/gyvenimas/13/1275913/vaizdai-is-vakarelio-pagalgydytojus-ragins-visuomene-gyventi-ramiau

[23] Šaltinis: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1300016/premjere-kreipesi-i-tauta-liko-svarbiausias-musis-prasau-visu-likime-namuose-ir-padekime-medikams-gelbeti-gyvybes

[24] Šaltinis: https://www.lrt.lt/naujienos/veidai/14/1300491/premjere-kreipesi-i-vaikus-ragina-laikytis-taisykliu-ir-dalijasi-idejomis-ka-veikti-per-karantina

[25] Šaltinis: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1300679/buve-salies-vadovai-kreipesi-i-visuomene-ragina-susivokti-likti-namuose-ir-apsisaugoti-nuo-nematomo-prieso

autoriteto topikos, persvazijos siekiama *ethos* argumentais, diskurso paveikumas remiasi pranešimo siuntėjų patikimumu, turima įtaka visuomenėje, svarba. Pastebėtina, kad premjerės I. Šimonytės kreipimųsi tiek turinys, tiek forma pritaikyta tikslinėms auditorijoms, atitinka klasikinės retorikos *decorum*[26] konceptą. Plačiajai visuomenei įtikinti pasitelkiama nuoširdi asmeninio prašymo retorika, vartojamas vns. I asmuo bei bendrumą implikuojantis dgs. I asmuo (*Todėl prašau visų: sustokime ir likime namuose...*), padėka už sąmoningumą, politiniam diskursui labai būdinga, o šiuo atveju nuosekliai išplaukianti pažado retorika. Į vaikus kreipiamasi draugišku *Mielos mergaitės, mieli berniukai*, kuris priartina adresantą prie auditorijos, tarnauja kaip diskurso pradžiai būdingas *captatio benevolentiae*[27], tačiau kitu sakiniu iškart pranešama svarbiausia žinia apie sugriežtintas karantino sąlygas, taip pabrėžiant ir situacinį sudėtingumą, ir rimtą auditorijos vertinimą, empatiją dėl būtinybės apsiriboti, atsisakyti adresatui svarbių dalykų. Visi trys kreipimaisi išnaudoja ir *kairos*[28], t. y. atsižvelgia į laikiškumą ir su laiku susijusį kontekstą: premjerės kalba siekia sąmoningumo kalėdiniu laikotarpiu, buvusių šalies vadovų pranešime išsiskiria V. Landsbergio raginimas, susiejantis sunkią pandeminę situaciją su 1991 m. sausio 13 d. įvykiais, tokiu būdu per bendrą adresanto ir adresato patirtį ir atmintį surandami paveikūs argumentai.

Apibendrinimas. Situacinis naujumas, neišvengiami valdžios institucijų veiksmai, susiję su ribojimais, ir būtinumas informuoti visuomenę paskatino informacine bei aiškinamąja intencija paremtus diskursus. Todėl viena pagrindinių pandemijos pradžios diskursų argumentavimo strategijų buvo *logos,* t. y. racionalūs, faktais paremti nuoseklūs diskursai. Paveikumą stiprino ir lyginimo, gretinimo kompozicija. Susidūrus su auditorijos nuostatomis, nepasitikėjimu, siekiant stipresnio paveikumo buvo pasitelkiami ir patetiniai argumentai: nuo išplėtotosios metaforos, grėsmės, baimės diskursų iki humoro ir ironijos, bendrumą implikuojančios gramatinės veiksmažodžio formos. Autoriteto topika paremtas *etho s*argumentavimas bei kalbėjimo metas (*kairos*) buvo naudojami įtikinėjant ypatingomis susitelkimo reikalaujančiomis aplinkybėmis.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Aristotelis. *Retorika*. Available: http://classics.mit.edu/Aristotle/rhetoric.html [žiūrėta 2021 03 10].

Butkutė, L. *Okazionaliųjų frazeologizmų stilistinės išgalės publicistiniame stiliuje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Cicero: M. Tullii Ciceronis De oratore. *Operum collectio*. Available: http://www.intratext.com/IXT/LAT0922/_IDX015.HTM [žiūrėta 2021 01 25].

Cicero: M. Tullii Ciceronis Orator. *Operum collectio*. Available: http://www.intratext.com/IXT/LAT0922/_IDX024.HTM [žiūrėta 2021 03 02].

---

[26] Lot. „tinkamas, deramas“. Viena iš retorinio stiliaus vertybių, vėliau tapusiu pagrindiniu retorikos konceptu, kurio esmė, kad kiekviena tinkamai pateikta kalba, pritaikyta prie auditorijos ir aplinkybių, bus paveiki, įtikins [*Silva rhetoricae*].

[27] Lot. „palankumo siekimas“.

[28] Gr. „metas“. Retorikoje suprantamas kaip kalbai tinkama proga ir kaip konteksto įtaka kalbai.

Jokūbauskas, D. *Reklama ir jos poveikis vartotojui.* Vilnius: Inspe, 2003.

Kardelis, N. Mitai kaip medijos ir medijos kaip mitai: keletas filosofinių pastabų. *Medijų mitai ir mitai kaip medijos*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimo institutas, 2018, p. 64–82.

Koženiauskienė, R. *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

Mažeikis, G. Orumas pandemijos metu: moralinis jausmas, vaizduotė ir komunikacija. *Darbai ir dienos, 2020, Nr. 74*. Available: https://doi.org/10.7220/2335-8769.74.5 [žiūrėta 2021 03 14].

Nauckūnaitė, Z. Argumentacija: įrodymo ir įtikinimo santykis. *Žmogus ir žodis, T. 9 (1), 2007*, p. 94–100.

Silva Rhetoricae. Available: http://rhetoric.byu.edu/ [žiūrėta 2021 03 12].

Van Eemeren, F. H., Garssen, B., Krabbe, E. C. W., Snoeck Henkemans, A. F., Verheij, B., Wagemans, J. H. M. The New Rhetoric. *Handbook of Argumentation Theory*. Dordrecht: Springer, 2014.

Zarefsky, D. *Oratorystės menas. Sėkmės strategijos*. Vilnius: Alma littera, 2011.

Župerka, K. *Reklamos tekstas: pragmatika, stilius, kalba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008.

Аристотель, Риторика. *Античные риторики*. Москва: Издательство Московского университета, 1978, с. 15–125.

https://www.maxima.lt/aciuherojams [žiūrėta 2021 03 10].

https://www.bernardinai.lt/2020-03-28-korona-ir-karo-retorika-savaite-sekant-naujienas-lietuvoje/ [žiūrėta 2021 01 20].

https://www.facebook.com/LRSeimas/posts/2710900619180500/ [žiūrėta 2021 01 10].

https://www.facebook.com/vilnius.lt/posts/3904853486209618/ [žiūrėta 2021 01 10].

https://m.facebook.com/112LT/photos/a.714167945291859/4670500152991932/?type=3&source=48 [žiūrėta 2021 02 20].

https://karantinas.lt/kampanija/ [žiūrėta 202012 18].

http://www.kaunas.lt/seniunijos/nebuk-pinokis/ [žiūrėta 2021 01 20].

https://koronastop.lrv.lt/ [žiūrėta 2021 02 15].

https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1241690/isankstinis-balsavimas-vilniuje-visa-ka-reikia-zinoti [žiūrėta 2021 01 20].

https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1300016/premjere-kreipesi-i-tauta-liko-svarbiausias-musis-prasau-visu-likime-namuose-ir-padekime-medikams-gelbeti-gyvybes [žiūrėta 2021 01 20].

https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1300679/buve-salies-vadovai-kreipesi-i-visuomene-ragina-susivokti-likti-namuose-ir-apsisaugoti-nuo-nematomo-prieso [žiūrėta 2021 01 19].

https://www.lrt.lt/naujienos/gyvenimas/13/1275913/vaizdai-is-vakarelio-pagal-gydytojus-ragins-visuomene-gyventi-ramiau [žiūrėta 2021 01 20].

https://www.lrt.lt/naujienos/veidai/14/1300491/premjere-kreipesi-i-vaikus-ragina-laikytis-taisykliu-ir-dalijasi-idejomis-ka-veikti-per-karantina [žiūrėta 2021 02 26].

http://www.sveikatos-biuras.lt/naujiena/rekomendacijos-mokiniams-per-atostogas-2715 [žiūrėta 2021 01 10].

https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2021/03/2021-LT-el_.pdf[žiūrėta 2021 03 09].

https://zodis.alfa.lt/posakis/[žiūrėta 2021 03 15].

Людмила КРАВЦОВА
(Каунасский технологический университет)

«Слово года» как зеркало социальных и когнитивных процессов современного общества

Summary
"Word of the Year" as a Mirror of Social and Cognitive Processes of Contemporary Society

The proposed article is descriptive, it clarifies the origin of words-winners of the "Word of the Year" contests held in different countries, striving through the prism of a dictionary to track the variability of the worldview and psychological attitudes of society. The article examines not only the words-winners of 2015, but, in relation to the Russian language, it examines the author's neologisms that participated in the competition and were able to show both the creative potential of the Russian language and its pain points noted by some native speakers of Russian culture. A certain temporal distance allows to estimate more precisely the correlation of the analyzed verbal units with both the social context and linguistic processes. This campaign was launched in Germany in the early 1970s by the German Language Society, it very quickly became popular and widespread. The words common to the lists of various countries attract special attention: in the German and Russian lists in 2015 there was a famous *selfie*, recognized according to the Oxford Dictionary as the best word already in 2013; since then, the popularity of this word has only increased, as evidenced by Instagram, Facebook, Tik Tok and other social networks. Also attention is attracted by the choice of the pictogram of the year (apart from a word). The problem of linguistic poverty and the low level of media culture prompts us to turn to other sources – to neologisms offered by intellectuals. They are inherent by the originality of the form and the brightness of the semantic component and quite accurately reflect the state of the public worldview and testify to the speech culture of society: over the past time and against the background of the current pandemic, the situation has changed towards an even greater thickening of the atmosphere of the ubiquitous presence of the tragic beginning in the surrounding reality, and as a result, "compassion fatigue" is increasingly manifested, and sympathy for other people's troubles dies. The article reveals the high politicization of the Russian word list, the offensive of pictograms on verbal signs in the English list, and most importantly, the creative potential of native speakers of the Russian language, who are able to fill in the gaps in the language and historical memory and to better understand the processes taking place in a rather dramatic reality.

Key words: *word of the year, worldview, author's neologisms, creative potential, speech culture*

*

Предлагаемая статья носит описательный характер – в ней уточняется происхождение слов-победителей проводимых в разных странах конкурсов «Слово года», стремящихся сквозь призму словаря отследить изменчивость мировоззренческих и психологических установок общества. Мы рассматриваем не только слова-победители 2015 года, но применительно к русскому языку – авторские неологизмы, участвовавшие в конкурсе и способные показать как творческие потенции русского языка, так и отмечаемые некоторыми носителями русской культуры ее болевые точки. «Лицом к лицу лица не увидать», поэтому даже небольшой временной

отрезок в пять лет позволяет точнее оценить соотношение анализируемых вербальных единиц как с общественным контекстом, так и с языковыми процессами (внутри одного языка, на межъязыковом уровне), а также и с сегодняшним днём, проследить тенденции изменения общественного мировосприятия.

К написанию этой статьи автора побудила популярная в разных странах акция по выбору «Слова года», отражающего, по мнению организаторов этой акции, явление, характеризующее наилучшим образом атмосферу уходящего года, его значимые реалии. Начало этой кампании было положено в Германии в начале 70-годов Обществом немецкого языка (создано в 1947 году, штаб-квартира – Висбаден) – политически независимой организацией, которая видит своей задачей заботу о состоянии немецкого языка, что предполагает его исследование и критическое осмысление происходящих в языке изменений. Выбор слова года свидетельствует о важности языковой составляющей для диагностирования мировоззренческих установок общества и его психологического состояния. Так, словом года 2015 было избрано *Flüchtlinge – беженец,* что совершенно естественно для сложившейся в Германии ситуации. Интересно, что заключает список выражение *Wir schaffen das! – мы справимся!* (фраза, произносимая Ангелой Меркель в ситуации наплыва беженцев и нередко пародируемая в Германии). Эта фраза, возможно, имеет песенное происхождение: так называется песня Моники Мартин в альбоме 2003 года (https://www.discogs.com/ru/Monika-Martin-Wir-Schaffen-Das/release/2090062).

Первое слово из немецкого списка совпадает с русским словом-победителем, избранным группой российских интеллектуалов – философов, культурологов, лингвистов, возглавляемой Михаилом Эпштейном, хотя России эта проблема в 2015 не коснулась в той мере, в какой она коснулась Европы. Общим для немецкого и русского списка оказалось знаменитое *селфи*, правда в немецком варианте это звучит как *Selfie-Stab* (селфи-штанга) – телефон на палке-удлинителе, позволяющей делать более объемные снимки субъекта, демонстрируя более пространный выгодный фон (7 место в немецком списке). Видимо, такая модификация селфиснимков в 2015 ещё не получила на российской почве столь широкого распространения, как в Европе, в силу чего и номинация сравнительно нового явления не оформилась в русском языке: в Рунете существует *штанга для селфи* (anekdotov.net), *селфи штанга* (https://www.avito.ru/moskva/telefony/dlya_selfi_shtanga_2059626682), *штатив для селфи* (http://www.citilink.ru/catalog/photo_and_video/photo_tripods/275765/), *палки для селфи* (http://www.svyaznoy.ru). По данным Оксфордского словаря, *selfie* было признано лучшим словом уже в 2013 году. Авторы словаря сообщили, что за последний год популярность этого слова резко возросла. В частности, такой популярностью слово обязано посетителям социальных сетей (http://ribalych.ru/2013/11/20/camoe-populyarnoe-slovo-goda/)).

Среди других претендентов на победу в номинации «Слово года», по версии Оксфордского словаря, присутствовали и такие популярные слова, как *twerk* – известный в хип-хопе танец, *bitcoin* – единица виртуальной валюты и *unlike*, что можно перевести как *разлайкать* (http://ribalych.ru/2013/11/20/camoe-populyarnoe-slovo-goda/). Как видно, нарциссизм, желание продемонстрировать себя «миру» составляет общую установку современного общества, стимулируемую все большим развитием новейших технологий. Пристрастие к селфи позволяет охаракте-

ризовать нашу эпоху как «эпоха селфи», заставляет философов и психологов увидеть в, казалось бы, безобидном явлении тревожный психологический симптом: «Конечно же, селфи штука совершенно невинная, но масштабы повального увлечения ею, превратившие селфи в явление глобальной массовой культуры, заставляют задуматься о её особенностях. Мода на селфи стала следствием и одновременно показателем нового состояния общества, подучившего название индивидуализированного. Суть такого общества лучше всего выражена в названии фильма "Me, Myself and I", о котором хорошо написал один турецкий обозреватель: «название этого фильма, состоящее из разных форм названия себя, в сущности, описывает нравственные устои последнего десятилетия. В эти годы индивиды стали считать крохотные миры собственного «я» настоящей Вселенной, испытывая наркотическое воздействие своего эго» (http://locals.md/2014/selfi-maniya-media asketizm-i-nauka-schastya/). Заметим, что зависимость от селфи только возрастает: загляните в Instagram, *Facebook*, TikTok.

Нужно сказать, что среди русских слов, претендующих на победу, был авторский неологизм *вселфи*, означающий коллективное фото с друзьями, – возможно, здесь мы имеем отход от абсолютного индивидуализма и тягу к некоторой кооперации, что может коррелировать с коллективистским характером русской культуры и высокой ценностью дружбы в ней.

В Рунете, широко освещающем «слова года» в разных странах, уже не раз отмечалась высокая политизация действительности, отраженная в русском и отчасти немецком списке слов, и наименьшая политизация действительности, представленная английским списком. Нельзя не обратить внимания на выбор, сделанный английскими лингвистами: в качестве слова года избран *смайлик*: «Издательство Oxford University Press, которое выпускает Оксфордский словарь английского языка, объявило вчера победителя в номинации «Слово Года 2015». Как бы странно это ни звучало, но британские филологи отдали титул даже не слову, а смайлику – издательство сделало «Словом Года 2015» смайл Emoji под названием Face with Tears of Joy (лицо со слезами радости). «По информации из официального блога словаря, именно смайлик является тем «словом», которое более полно отражает характер, настроение и вызывавшие озабоченность вопросы этого года» (https://trashbox.ru/topics/91366/smajlik-emoji-pobedil-v-nominacii-slovo-goda-2015). Пример весьма показательный: пиктограмма заменяет слово. Значит ли это, что изменения, происходящие с нашим сознанием в эпоху цифровых технологий (см. в частности «Делает ли нас Google глупее Николаса Карра» (Nicholas Carr 2008), еще более глубинны, чем развитие зоны головного мозга, отвечающей за кратковременную память и быстрое решение проблемы, и недогрузка той части мозга, которая обеспечивает детальное прорабатывание ситуации и глубокое осмысление проблемы? Возможно, происходит и отказ от слова как основного выразителя смыслов, и эта функция передается значкам, не нюансирующим смыслы, а, напротив, размывающим их и редуцирующим до «основных эмоций»? Очевидно, такой выбор должен побудить культурологов и социальных психологов к осмыслению нового положения. Нам же остается порадоваться, что избранным эмодзи является смайлик, изображающий слезы радости.

В русском списке «слов года», в основном отражающем актуальные политические события и их интерпретацию (*дальнобойщики, война, терроризм, запрещенка* и т.д.), обращает внимание совершено лишенный политической окраски имя-мем «Карл!». Вот что удалось выяснить о происхождении этого мема и его распространенности в России на основании информации Рунета: «**Карл** – интернет-мем, берущий свое начало из переделки сцены из сериала «Ходячие мертвецы». В оригинальной сцене один из героев, Рик Граймс, понимает, что его жена умерла при родах, и огорчается. В переделках, соответственно, он огорчается иным событиям (в первой переделке он узнает, что его сын – гомосексуалист). Потом мем стал распространяться в виде мини-комиксов. В декабре 2013 года нарезка кадров из сцены была использована порталом Buzz Feed, сформировав окончательную версию мема. В нем, пока сын молчит, отец рассказывает что-то, после чего еще раз повторяет свои объяснения, прибавив «Карл».

В 2015 году мем пришел в Россию, в еще более измененном виде: обычно теперь сын задает вопрос, на что получает эмоциональный ответ отца с добавлением имени «Карл» (http://www.wikireality.ru/wiki/Карл_(мем).Yf). Отметим, что на российской почве мем получает весьма широкое распространение, его используют даже в политических целях, например, 22 апреля альянс РПР-Парнас и Партии прогресса в рамках специально организованной конференции заявил о намерении участвовать в парламентских выборах. Во время мероприятия члены центрального совета Партии прогресса А. Навальный и Л. Волков сфотографировались рядом с табличкой «Праймериз, КАРЛ» и, вероятно, впервые вывели популярный мем в офлайн. Настоящий всплеск популярности в России «Карл» получил в связи со скандалом в марте 2015 года, когда стало известно, что на Масленицу жителей Ставрополя кормили блинами с совковых лопат. Одной из самых популярных шуток Рунета стала: – *Пап, давай роллы закажем. – Карл, когда я был в твоем возрасте, мы стояли за забором и жрали блины с лопат, Карл!* Произносимое с восклицательной интонацией и эмоциональной окраской обращение, должно быть, усиливает дидактический характер высказывания и передаёт негодующе-изумленное состояние отца: – *Ну как вы без меня завершили классовую борьбу?* (вопрос задан Карлом Марксом, изображенным на картинке). Ответ: *Студенты не отличают базис от надстройки, Карл!!!*» (https://tjournal.ru/p/coral). Трудно объяснить, почему именно на российской почве этот мем приобрел широкую популярность, ведь сам сериал в целом оценивается зрителями отрицательно (http://pikabu.ru/story/esli_komu_interesno_otkuda_vzyalsya_mem_pro_karla_naslazhdaytes_3311315). Его вхождение в список «слов года» сопоставимо, на наш взгляд, с английским эмодзи, победившим в конкурсе слов вербальные знаки, хотя русский номинант и остается в рамках вербальной культуры. При этом он пародирует и навязчивые банальности, извергаемые субъектами публичных дискурсов, и дидактизм иерархически организованной коммуникации в культуре с большой дистанцией власти, и речевую экспрессию носителей культуры, впадающих в изумленно-негодующее состояние по поводу положения вещей, не совпадающих с их представлением о «норме».

Внимания заслуживают не только слова из списка победителей, но в большей мере – слова-неологизмы (среди которых также проводится конкурс), долж-

ные заполнить существующие пробелы в языке – смысловые лакуны. Михаил Эпштейн, комментируя итоги конкурса слов 2014, произнес фразу, которую хотелось бы сделать эпиграфом к данной статье, да и в целом – к деятельности филологов: **«Мне кажется, время рожать: производить детей и производить мысли»** (svoboda.org›content/article/1895040.html). Разумеется, к филологической деятельности относится только вторая часть фразы, однако важность появления новых слов, сопоставляемая с важностью рождения детей, кажется мотивированной. В этой связи приведём пассаж А. Минкина из поста «Много всякой дряни настало на Руси»: “Только что в любимой народной игре «Поле чудес» три взрослых человека отгадывали одну букву. Перед ними было загадочное слово УКЛЮ-ИНА, и один шаг до роскошного приза – очень сильный стимул, чтобы отгадать. А выбор был не так уж велик – всего-то 17 неиспользованных согласных. Простого русского слова «уключина» никто из них не знал. Поэтому они, краснея и хихикая, тупо перебирали буквы: Р, В, З, Д, Б, Ш... Бедный Якубович сперва издевался, потом стал подсказывать; в каждой фразе он говорил про лодку, спрашивал «куда гребёте?» – ничего не помогало. Повезло мужичку из Молдавии, ляпнул «Ч» – случайно попал, счастливчик. Что случилось? Ответ: язык скукожился, как шагреневая кожа... Что значит «скукожился»? Что значит «как шагреневая кожа»? Русский язык скукожился (съёжился) до телевизионного. «Беспрецедентные меры безопасности», «нелицеприятная критика», «в эпицентре ситуации»” (Минкин, 2015).

Не во всем можно согласиться с автором этого поста, полагающим, что «в эти языковые чипсы только один человек иногда добавляет серую соль грубого помола», говоря, что «Эрдоган одними помидорами не отделается» (http://m.echo.msk.ru/blogs/detail.php? ID=1672814). Но проблема языковой бедности и неинтеллигентности СМИ, являющихся на данном этапе часто единственным источником словесных ресурсов и куратором мыслей, побуждает обратиться к другим источникам – неологизмам, предлагаемым интеллектуалами. Рассмотрим некоторые из тех, что участвовали в конкурсе «слова года», сгруппировав по темам:

1. Политическая реальность

1. *Бессмертный барак* – выражение, предложенное Андреем Десницким по аналогии с «бессмертным полком» (в мае 2015). Акция, призванная сохранить память о репрессированных в советскую эпоху.
2. *Пармезанское движение* (Александр Архангельский). Командир пармезанского отряда. Пармезанщина.
3. *Нипричёмыши* (Елена Черникова) – скучные, тихие люди, иллюстрация к «моя хата с краю» и «сидят, как мыши», всегда вдали от любых волнений, вечно ни при чём. «Явился очередной лимонов, но в зале собрались местные нипричёмыши, митинг провалился».
4. *Советошь* – нечто ветхое советское, сохранившееся «с тех времён»: «*Да всю эту советошь уже выбросить надо было давно» / «И он воспроизводит эту ИДЕЙНУЮ СОВЕТОШЬ снова и снова» / «Пыль советхости»*.

Современная политическая действительность отражена прежде всего в слове *пармезанщина*, отражающем неприятие продуктовых антисанкций со стороны

определенной группы лиц. Слово получило распространение в Рунете: *лужковская пармезанщина* (о намерении Лужкова поставлять в Россию сыры из зарубежного сырья) (http://maxpark.com/ community/4109/content/3732335) / *Худеем дальше, товарищи! И никакой пармезанщины!* (https://www.facebook.com/tatiana.kas/posts/897503616987512).

Известным вызовом сегодняшней общественной атмосфере является становящееся идиомой выражение *бессмертный барак*. «Автор этого неологизма московский филолог Андрей Десницкий так мотивирует необходимость акции с подобным названием: «Наверное, что-то начнет всерьез меняться после того, как за «Бессмертным полком» последует «Бессмертный барак» с фотографиями тех, кто был убит в расстрельных рвах, умер в лагерях или просто прошел через них. Необязательно в виде демонстрации – это может быть просто ряд мемориальных табличек или памятников, какие ставят жертвам холокоста в Европе. Но обязательно с именами и обязательно всем...» (http://www.svoboda.org/content/article/27018297.html).

«Идея Десницкого встретила широкий отклик в социальных сетях, тысячи пользователей которых в праздничные дни публиковали в сети фотографии своих родственников – ветеранов войны и сетовали по поводу попыток властей превратить День Победы в казенное торжество» (http://www.svoboda.org/content/article/27018297.html). Так, день чекиста в социальных сетях сопровождался страницами с фотографиями жертв репрессий и заголовком «Бессмертный барак» (http://vk.com/wall-49141484_19230). Вряд ли можно считать это выражение заполнителем смысловой лакуны – акция под таким названием актуализирует в публичной коммуникации то, что долгое время делало общество «Мемориал» – «установление имен всех жертв политических репрессий и публикацию этих имен (http://www.memo.ru/memory/spiski.htm). Но выражение неожиданно обретает второй смысл в силу того, что прилагательное *бессмертный* сочетается с конкретным неодушевленным существительным, имеющим соответствующие коннотации. В выражении *бессмертный полк* это прилагательное сочеталось с существительным, метонимически приобретающим собирательное значение – «люди, составляющие воинскую часть». И эти люди благодаря военному подвижничеству остаются бессмертными. Здесь же значение «постройка легкого типа, предназначенная для временного жилья» имеет коннотации, вырастающие на базе «лагерных» ассоциаций: (Игорь Губерман: «Прогулки вокруг барака»; Отец Арсений: «Лагерь. Барак. Больные»; С. Наговицын (шансон): «Спят бараки в лагерях»; «Нацистские бараки ада» (http://www.lo-mir.ru/tretiureih/19930-nacistskie-baraki-ada-41-foto.html) и т.д.), – и «бессмертный барак» может быть прочитан как символ неумирающей репрессивной системы. И перед нами – попытка заполнить лакуну в исторической памяти общества.

Если *пармезанское движение* и *советошь* можно считать в известной степени именами, называющими только оформляющиеся понятия и возникающие явления, то вряд ли таковым является слово *нипричемыш*. По своему значению это слово близко тому, каким в советское время обладало слово *обыватель*: Словарь Ушакова: «обыватель – 2. перен. человек, лишенный общественного кругозора, с косными, мещанскими взглядами; человек, уклонившийся от классовых позиций пролета-

риата (презрит.)». «Тихие люди» Е. Черниковой, живущие по принципу «моя хата с краю» и «я ни при чем» тоже замкнуты в кругу интересов «своей хаты», не рискуя ввязываться в коллизии своего времени (что в ретроспективе можно приравнять к защите классовых позиций пролетариата). Используемый в образовании этого неологизма суффикс *-ыш*, характеризуемый по словарю Ефремовой как «словообразовательная единица, образующая имена существительные, которые обозначают лицо – **обычно невзрослое**, характеризующееся признаком или действием, названным мотивирующим словом: 1) существо, характеризуемое каким-л. качеством и вместе с тем небольшое или представляемое в уменьшительном виде в силу сочувствия, фамильярного покровительства, **пренебрежения** (глупыш, крепыш, малыш, несмышлёныш, поганыш и т.п.); 2) существо, характеризуемое каким-л. действием или представляющее собою результат какого-л. действия (выкормыш, заморыш, оборвыш, подкидыш, приёмыш и т.п.)» придает стоящему за словом денотату уничижительную характеристику, вызывая ассоциации со словами с тем же суффиксом, имеющими отрицательную окраску (глупыш, заморыш). Другими словами, этот неологизм является квазисинонимом слова *обыватель* (поскольку убирает идеологическую составляющую значения этого слова), но самой своей формой он выражает уничижительное отношение к называемому объекту.

Выражение *пармезанское движение*, являющееся обозначением нового явления – протестного движения против антисанкций – интересно своей формой. Изменение слога в парониме *партизанское (движение*) (*-ти-* на *-ме-*) влечет и возведение к иной этимологической структуре (слово произведено от названия сыра), что вызывает комический эффект.

Слово *советошь*, очевидно, не требует особого объяснения – в результате совмещения усеченной от *советский* части *сов* и слова *ветошь* создается обозначение реалий советского прошлого, с которыми желательно расстаться. Слово не получило пока широкого распространения, поэтому трудно сказать, имел ли в виду автор неологизма Богдан Лукьянов идейное наследие советского времени или и любые материальные предметы, сохранившиеся с того времени. Судя по толкованию «нечто ветхое советское, сохранившееся с тех времён», экстенсионал класса, обозначаемого этим словом, весьма широк – им можно обозначить и мебель, и идеи. При этом объединяющий интенсиональный признак, видимо, специфический налет, – способ производства как материальных объектов, так и идей.

К словам, в той или иной мере отражающим общественную реальность, относится и предложенное Михаилом Эпштейном слово *удобовЕрие* – «стремление к максимальному душевному комфорту даже тогда, когда обстоятельства не дают для этого оснований. Удобнее верить в Бога, в коммунизм, в церковь, в партию – люди верят в то, что приносит им покой и гармонию с государством» (https://snob.ru/profile/27356/print/101993?v=1449760303). Это слово, безусловно, заполняет смысловую лакуну – обозначение групп людей (их тьмы и тьмы), стремящихся не думать, а принимать на веру то, что они хотели бы слышать. Вот как расширительно объясняет явление, стоящее за словом, его автор: «И в народе все проходит под знаком удобоверия – когда любые внутренние конфликты решаются не драматически, не трагически («наступить на горло собственной песне»), а поиском наибольшего психологического комфорта. Веришь в то, во что удобнее всего ве-

рить. Ведь недаром начало нынешнего века общество провело под знаком гламура, и теперь его уроки применяются к ситуации прямо противоположной, не благополучно сытой, а предельно тревожной, чреватой лишениями и жертвами. Новейшая пропаганда все равно настроена на гламур – это большой шаг вперед по сравнению даже с «оптимистической трагедией» советской эпохи. Тогда все-таки была трагедия, разрыв с прошлым, жертвы в настоящем – и вера в будущее. Сейчас нет разрыва времен, нет ни трагедии, ни оптимизма, есть некое подвешенное состояние, в котором всем хочется расслабиться и получать удовольствие. Это и есть удобоверие как стремление к максимальному душевному комфорту даже тогда, когда внешние обстоятельства не дают для этого оснований» (Эпштейн, 2015). Думается, что группой людей, для которых характерно *удобоверие* являются *нипричемыши,* место которых «всегда вдали от любых волнений», хотя, «удобоверные», наверное, могут страстно защищать идеи, роднящие их с позицией государства, которое, по их мнению, выступает надежным защитником их благополучия.

Еще один неологизм, предложенный Михаилом Эпштейном, на наш взгляд, очень точно отражает состояние современного общества, – *ТанатализАция* «(от thanatos, греческий бог, олицетворяющий смерть) – усиление инстинкта смерти в обществе, его преобладание над инстинктом любви (эросом). Танатализация проявляется в милитаризации, культе силы и оружия, умножении всяких запретов, росте цензуры, в страхе перед всем живым, ярким, самостоятельным, в ненависти к свободе и стремлении все уравнять и стабилизировать» (http://novayagazeta.ee/articles/2045/). Еще в 90-е годы Э. Лассан отметила, что в эпоху распада идеологии, отсутствия идеологических установок в сознании и тексте начали преобладать первичные инстинкты – Эрос и Танатос, реализация которых заключалась в катастрофизации действительности и эротическом обыгрывании тем (прежде всего это стало заметно в лирической песне) [Лассан 2001: 24–32]. Очевидно, можно согласиться с Эпштейном, что доминирующим инстинктом, определяющим не только культ силы и оружия, но даже строение новостных программ, является инстинкт смерти. Стоит посмотреть, как строятся новостные программы телевидения, чтобы убедиться – первое место в них отдается сообщениям об авариях, несчастных случаях с обязательным смертельным исходом. Причем трагическое событие может носить характер «ЧП районного масштаба» – освещаются столкновения автобусов на далекой периферии, обрушение дома в деревне и т.п. При этом зритель не может сделать никаких выводов для себя, информация не становится толчком к размышлению, единственный ее эффект – разрушение психологического здоровья зрительской аудитории. Вполне возможно, что подобное строение информационных программ отвлекает от сообщений, имеющих глобальную значимость для страны – о правительственных решениях, о налоговых изменениях и т.п. Однако думается, что здесь, скорее, срабатывает штамп подачи новостей, характерный не только для российских СМИ.

А. Черных в статье «Мир современных медиа» говорит о термине «усталость сострадать», введенный Кэтрин Кинник, Дином Крэгмоном и Гленом Камероном, авторами книги «Усталость сострадать»: коммуникация и чувство опустошенности в отношении социальных проблем» (Kinnick K. N., Krugman D. M., Cameron G. T.

1996). «Часто описывается возросшая усталость общества от безжалостного освещения средствами массовой коммуникации людских трагедий и от вездесущих обращений с просьбой о пожертвовании денег в те или иные благотворительные фонды» [Черных 2007: 180–194]. Говоря о подобных тенденциях в российском дискурсе публичной коммуникации, Э. Лассан приводит мнение известного культуролога Татьяны Чередниченко о символическом значении одной из телевизионных передач того времени – «Катастрофы недели», демонстрирующей мифологизацию реальности в духе создания такой картины мира, «в которой нет уголка без взрывающейся под ногами почвы» [Чередниченко 1999: 346]. Появление подобной тенденции Чередниченко связывала с тем, что «жанр триллера стал жанром самой жизни», однако отмечала, что «часть сообщений, заполняющих нишу катастроф в повседневном новостном чтиве и смотриве скорее всего симулируется» [там же: 345–346]. По мнению Э. Лассан, «разгадку подобных фактических сгущений, превращающих реальность в фикцию, стоит искать не только на путях взаимовлияния подлинной и текстовой реальности, но и в том, что мы назвали бы прорывом в текст первичных инстинктов, которые, как известно, носят, по Фрейду, имена Эроса и Танатоса». Как видим, за прошедшее время и на фоне нынешней пандемии ситуация изменилась в сторону еще большего сгущения атмосферы повсеместного присутствия трагедийного начала в окружающей действительности, и как следствие «усталость сострадать», отмирание сочувствия к чужим бедам. Имя этому явлению – *танатализация.*

2. Отношение к слову. В следующую небольшую группу неологизмов, ставших номинантами на победу в конкурсе «Слово года», мы включили два слова, свидетельствующих о речевой культуре общества.

ЛингвалидОл (шутл.) – лекарственный препарат, рекомендованный людям с чувствительной ЦНС, болезненно реагирующей на грамматические, орфографические, стилистические... (объемистый список) ошибки, совершаемые собеседником. Оказывает временное расширяющее терпимость действие: *Екает сердце от речи гадкой? / Лингвалидол! И все в порядке!*

Вот что пишет об этом слове ежедневное интернет-издание Pravmir.ru/Православие и мир: «Недавно на страницах соцсетей появилась картинка с изображением нового лекарства – лингвалидола. Это средство для тех, кому плохо от современного уровня грамотности. Автор термина – пользователь Фейсбука, участник группы «Неологизм года» Отар Бежанов. «Правмир» решил назвать именем этого медикамента новую рубрику. Итак, каждую пятницу в разделе «Лингвалидол» мы будем рассказывать о самых невероятных способах написания слов. Сразу оговоримся: мы делаем это совсем не для того, чтобы все ужасались (хотя тут есть от чего вздрогнуть), а для того, чтобы по-новому взглянуть на слова. Иногда ошибка меняет слово до неузнаваемости, и в нем даже появляется какой-то новый смысл. И тем не менее просим увести детей и слабонервных граммар-наци от мониторов: то, что вы увидите, может быть опасно для вашего здоровья» (http://orthodoxia.со/лингвалидол-мачё-ухожор-и-его-«фити»/). Вот один из примеров такой опасности: «Олифковые» «бодфорды» в «шопито» (там же). Тот факт, что православное издание назвало этим неологизмом новую рубрику, говорит о «точности попа-

дания» слова: вопиющая безграмотность одних и болезненное восприятие этого явления другими.

Другой неологизм-номинант того же автора – *ПлебсикОн* – обозначает словарный запас человека с низкой речевой культурой. Перед нами наложение слогов (*плебс* + *лексикон*) – своеобразная гаплология, правда с сохранением всего первого слова, в силу чего буква *к* заменяется буквой *б*. Весьма нестандартный способ, свидетельствующий об оригинальности авторской мысли. Графический способ оформления слова – выделение буквы О – создает еще одно возможное смысловое членение этого неологизма: *плебсик-он,* что позволяет сразу же охарактеризовать и самого субъекта – носителя подобного лексикона.

И в заключение приведем еще одно слово, характеризующее доминирующий род занятий современного человека: *телевязнуть* (Богдан Лукьянов) – застрять у телевизора, погрузиться в ТВ. «Пришёл с работы, упал на диван, включил ТВ и телевязнет в нём часа на три-четыре». Оно показалось нам интересным тем, что соотносится с одним из номинантов английского конкурса – словом *Dadbod* (мужчина, подверженный запойным просмотрам и игнорирующий спорт, в результате чего имеет определенное телосложение; http://investorschool.ru/slovar-anglijskogo-yazyka-collins-nazval-samye-populyarnye-slova-2015-goda). Русское слово не связано с характеристикой внешнего вида «телелюбителя», возможно потому, что занятия спортом еще не стали столь необходимой потребностью для жителя России по сравнению с обитателями туманного Альбиона. Однако мы видим общие процессы погруженности в телереальность, характерные для различных культур.

Подведем некоторые итоги. Наша статья носила описательный характер – в ней уточнялось происхождение слов – победителей, их соотношение как с общественным контекстом, так и с языковыми процессами внутри одного языка и на межъязыковом уровне. Это позволило увидеть высокую политизированность русского списка слов, наступление пиктограмм на вербальные знаки в английском списке, но главное – творческие потенции носителей русского языка, способные заполнить лакуны в языке и исторической памяти и глубже осознать происходящие в достаточно драматичной реальности процессы.

ЛИТЕРАТУРА

Лассан, Э. Когнитивные и текстовые тенденции 90-х. *Язык и социум. Материалы международнойнаучной конференции.* В двух частях. Минск, 2001, с. 24–32.

Минкин, А. Много всякой дряни настало на Руси. *МК* 07.12.2015. Available: http://www.mk.ru/social/2015/12/07/mnogo-vsyakoy-dryani-nastalo-na-rusi.html (07.12.2020.).

Чередниченко, Т. *Россия 90-х в слоганах, рейтингах, имиджах.* Москва: Издательство НЛО, 1999.

Черных, А. *Мир современных медиа.* Москва: Территория будущего, 2007.

Эпштейн, М. *Под знаком удобоверия.* Available: http://subscribe.ru/group/rossiya-today/8312690/ (08.02.2016.).

Carr, N. Is Google making us stupid? *The Atlantic*. July/Aygust 2008. Available: http://reftrend.ru/596504.html (05.12.2020.).

Sintija ĶAUĶĪTE
(LU Latviešu valodas institūts)

Emocijzīmju lietojums sociālajos tīklos[1]

Summary
Use of Emoticons in Social Networks

Social networks, discussion forums, and microblogging sites play an important role in people's lives. People can contact each other all the time: to share news or experience without meeting face-to-face. Social networking texts are characterized by multimodality – a combination of lingual and non-lingual means of expression – punctuation marks, emotional expression, creativity. Social networks use a variety of graphical means – punctuation marks, emoticons, capital letters, etc. – to reflect feelings and attitudes. Emoticons are used both by men and women. The aim of the paper is to provide an overview of the behaviour of different social networks and to pay attention to the use of emoticons in them. The descriptive and survey methods are used in the research. The author analyses the responses of respondents to the survey *"Communication on social networks"* (*Saziņa sociālajos tīklos*).

Key words: *emoticons, social networks, communication, survey, respondent*

*

Ievads

Virtuālās realitātes rašanās ir izmainījusi cilvēku dzīvi. Aizvien vairāk cilvēku globālo tīmekli izmanto kā galveno avotu informācijas iegūšanai [AbuSa'aleek 2015: 135; Bogdan 2012: 3; Baron 2008: x; Hadžiahmetović Jurida et al. 2016: 1–2]. Gandrīz 4,66 miljardi jeb 59% pasaules iedzīvotāju 2020. gada oktobrī bija aktīvi interneta lietotāji [Statista 2020]. Komunikācija globālajā tīmeklī ietver vairākas saziņas platformas: e-pastu, sociālos tīklus, komentārus ziņu portālos, diskusiju grupas jeb forumus, emuārus jeb blogus, tērzēšanu utt.

Sociālie tīkli ir tīmekļa vietnes, kur, reģistrējoties un izveidojot savu individuālo profilu, ir iespējams ikvienam lietotājam sazināties ar citiem cilvēkiem. Iespējams izmantot dažādus saziņas veidus: informācijas publicēšanu dienasgrāmatās un emuāros, interešu grupu veidošanu, vēstuļu sūtīšanu, apmainīšanos ar fotogrāfijām, audio un video failiem u. c [Boyd, Ellison 2008; TRANS E-scouts 2015: 4]. Sociālo tīklus ikdienā lieto dažāda vecuma cilvēki – gan bērni un jaunieši, gan pieaugušie.

Komunikācijas procesā ar valodas starpniecību – vārdos, rakstos vai zīmju valodā – cilvēki cits citam dara zināmas savas domas un viedokļus un uzzina, ko domā un jūt citi [AkadTerm; Kristals 2019: 326; VPSV 2007: 344]. Tīmekļa vietnēs ievietotiem tekstiem raksturīga multimodalitāte – valodisku un nevalodisku izteiksmes līdzekļu apvienojums –, emocionāla ekspresija, radošums. Rakstu zīmes kopā un mijiedarbībā ar citām zīmju sistēmām tiek izmantotas sarakstei dažādos tekstu žanros – interneta tērzētavās, forumos, komentāros un arī e-pasta sarakstē [Skulte 2019: 80–81, 84].

---

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

Sociālajos tīklos emocijas un attieksmi var atspoguļot gan ar vārdiem, gan ar dažādiem grafiskiem līdzekļiem – lielajiem burtiem, pieturzīmēm, emocijzīmēm u. tml. Vairumam valodas lietotāju emocijzīmes kļuvušas par neatņemamu ikdienas sastāvdaļu. Katra no tām ir zināma gandrīz visiem interneta lietotājiem neatkarīgi no dzimuma, nacionalitātes, dzimtās valodas vai kultūras [Sīlis 2012: 193]. Ar emocijzīmēm iespējams piešķirt ziņojumam humoristisku noskaņu vai padarīt to personīgāku.

Raksta mērķis ir, izmantojot aprakstošo un anketēšanas metodi, sniegt pārskatu par dažādu sociālo tīklu lietošanas paradumiem un pievērst uzmanību emocijzīmju lietojumam sociālajos tīklos. Īstenojot pētījumu, datu vākšanas procesā tika izmantota aptauja "Saziņa sociālajos tīklos" (no 2020. gada 11. marta līdz 2021. gada 20. janvārim; visidati.lv/surveys/results/1556385938/). Aptaujājot sociālo tīklu *facebook.com* un *draugiem.lv*, mobilās saziņas aplikācijas *WhatsApp*, kā arī e-pasta lietotājus, tika noskaidrots, kādi ir respondentu sociālo tīklu lietošanas paradumi un vai saziņā tiek izmantotas no interpunkcijas zīmēm veidotas emocijzīmes.

Aptaujā „Saziņa sociālajos tīklos" iekļauto datu rezultāti

Respondenti sniedza atbildes uz 13 jautājumiem. Aptaujas anketu aizpildīja 171 respondents – 48 vīrieši un 123 sievietes. Dominējošā vecuma grupa sievietēm 20–29 gadi, vīriešiem – 12–19 gadi; dominējošā izglītība sievietēm – augstākā, vīriešiem – pamatskolas. Vidējais respondentu vecums – 31,1 gadi. Ņemot vērā respondentu skaitu, atsevišķi analizētas sieviešu un vīriešu dzimuma respondentu atbildes uz aptaujas jautājumiem.

Aptauju portālā visidati.lv veiktajā aptaujā "Saziņa sociālajos tīklos" atbildē uz 1. jautājumu *Cik bieži saziņai internetā izmantojat sociālos tīklus?* tika piedāvāti trīs varianti: *katru dienu*, *reizi nedēļā*, *dažas reizes mēnesī*. Vairums respondentu sieviešu (90,24%, 111) un respondentu vīriešu (77,08%, 37) sniedza atbildi – *katru dienu*. 5,69% (7) sieviešu un 8,33% (4) vīriešu sociālos tīklus saziņai izmanto *reizi nedēļā*, bet 4,07% (5) sieviešu un 12,5% (6) vīriešu – *dažas reizes mēnesī*.

Uz 2. jautājumu *Cik daudz laika vidēji dienā pavadāt sociālajos tīklos?* saņemtas šādas atbildes: 32 (26%) respondentes un 17 (35%) respondenti vidēji dienā sociālajos tīklos pavada *1 stundu*, 46 (38%) respondentes un 16 (32%) respondenti – *1–3 stundas*, bet 44 (36%) respondentes un 16 (33%) respondenti – *3 stundas un vairāk*. Tātad var secināt, ka sievietes sociālajos tīklos pavada nedaudz ilgāku laiku nekā vīrieši.

Aptaujas 3. jautājumam *Kurus no minētajiem sociālajiem tīkliem lietojat ikdienā?* tika piedāvāti vairāki atbilžu varianti – *draugiem.lv*, *facebook.com*, *twitter.com*, *instagram.com* un *cits*. Rezultātu apkopojums liecina, ka vairums sieviešu saziņai ar citiem cilvēkiem izmanto *facebook.com* (80,49%, 99), bet vīrieši – *instagram.com* (23,58%, 29). Sociālo tīklu – *Facebook* un *Instagram* – popularitāte aptaujas dalībnieku vidū nav pārsteigums, jo 2021. gada janvāra statistikas dati liecina, ka *Facebook* šobrīd aktīvi lieto vairāk nekā 2,7 miljardi, bet *Instagram* – 1,221 miljardi pasaules iedzīvotāju [Statista 2021a]. Gan sieviešu, gan vīriešu dzimuma respondenti aktīvi lieto arī citus sociālos tīklus – *WhatsApp* (sievietes: 16–51 gads, vīrietis: 37 gadi), *tik tok* (sievietes: 16–18 gadi, vīrieši: 13–15 gadi), *Snapchat* (sievietes: 15–17 gadi, vīrieši: 13–16 gadi). Dažas sievietes (21–46 gadi) norādīja, ka izmanto vēl citas sociālās saziņas vietnes –

Messenger, *e-pastu*, *ziņu portālus*, *MS Teams* un *Telegram* (sk. 1. attēlu), daži vīrieši (15–32 gadi) – *youtube.com* un *twitch.com*. Kāds no respondentiem – 58 gadus vecs vīrietis – norādījis, ka saziņai neizmanto nevienu sociālo tīklu (sk. 2. attēlu). Daļa no aptaujas dalībnieku minētajiem sociālajiem tīkliem iekļuvuši vispopulārāko mobilo saziņas aplikāciju sarakstā. Pēc 2021. gada janvāra statistikas datiem secināms, ka pasaulē populārākā mobilās saziņas lietotne ir *WhatsApp* (2 miljardi lietotāju), tai seko *Facebook Messenger* ar 1,300 miljardiem lietotāju. Savukārt *Telegram* aktīvi izmanto 500 miljoni, turpretim *Snapchat* – 498 miljoni pasaules iedzīvotāju [Statista 2021b].

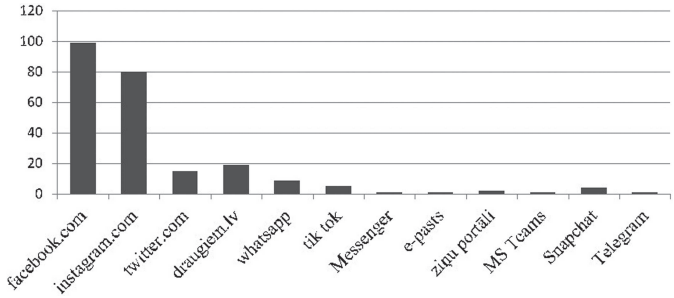

1. attēls. **3. jautājums „Kurus no minētajiem sociālajiem tīkliem lietojat ikdienā?"; respondentes**

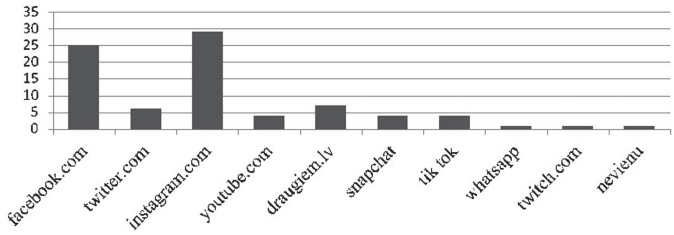

2. attēls. **3. jautājums „Kurus no minētajiem sociālajiem tīkliem lietojat ikdienā?"; respondenti**

Aptaujas 4. jautājumam *Kādiem mērķiem izmantojat sociālos tīklus?* arī tika piedāvāti vairāki iespējamie atbilžu varianti: *saziņai*, *informācijas iegūšanai (aktualitātes, sludinājumi)*, *izklaidei (fotogrāfiju, video u. tml. aplūkošana)*, *informācijas publiskošanai (fotogrāfijas, sludinājumi u. tml.)*, *cits variants*. Aptaujas rezultāti liecina (sk. 3. un 4. attēlu), ka sievietes visbiežāk sociālos tīklus izmanto *saziņai* (86,99%, 107), bet vīrieši – *saziņai un izklaidei* (27,64%, 34). Divas sievietes sociālos tīklus izmanto arī *hobijam* un *darbam*, bet viena – *lai lasītu savu draugu pārdomas un diskusijas (un reizēm arī piedalītos tajās) par dažādām norisēm dzīvē, kultūrā, zinātnē u. c.*[2]

[2] Te un citviet raksta autore aptaujas anketas atbildēs atstājusi respondentu tekstu nemainītu – nav labotas pareizrakstības, interpunkcijas u. c. kļūdas.

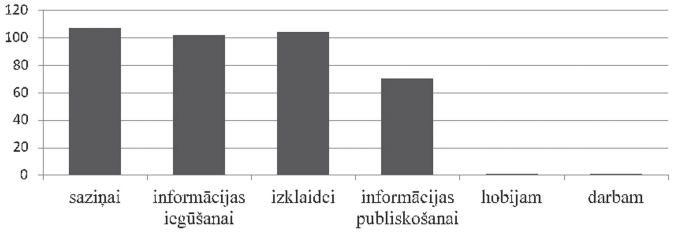

3. attēls. **4. jautājums „Kādiem mērķiem izmantojat sociālos tīklus?"; respondentes**

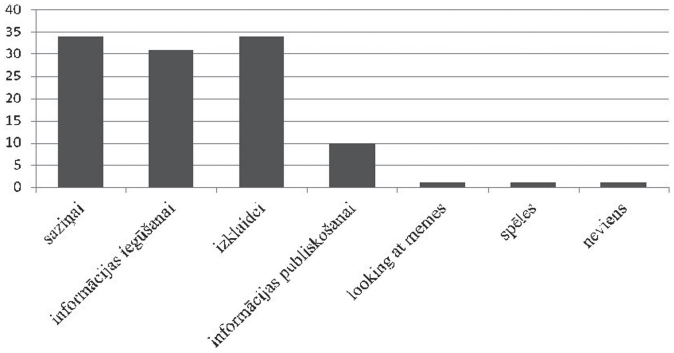

4. attēls. **4. jautājums „Kādiem mērķiem izmantojat sociālos tīklus?"; respondenti**

Turpmākie aptaujas jautājumi tika veltīti emocijzīmju lietojumam sociālajos tīklos. 5. jautājumā *Vai saziņai sociālajos tīklos izmantojat emocijzīmes?* 5 sievietes (4,07%) vecumā no 21 līdz 60 gadiem un 6 (12,5%) vīrieši vecumā no 16 līdz 70 gadiem norādīja, ka saziņai sociālajos tīklos emocijzīmes nelieto vispār. Pārsteidza dažu jaunākās paaudzes respondentu atbildes uz šo aptaujas jautājumu, jo lielākoties tieši jaunieši ir vieni no aktīvākajiem šo grafisko zīmju lietotājiem.

Aptaujas 6. jautājumā *Kāpēc, Jūsuprāt, cilvēki emocijas un attieksmi pauž ar emocijzīmju palīdzību?* 54% (101) respondentu sieviešu un 61% (40) respondentu vīriešu norādīja, ka ar emocijzīmēm tekstā *var aizstāt žestus un mīmiku*, 24% (46) respondentu sieviešu un 22% (14) respondentu vīriešu uzskata, ka tās lietotas *pieraduma dēļ*, bet 13% (25) respondentu sieviešu un 15% (10) respondentu vīriešu atzīmēja, ka emocijzīmes tiek izmantotas teksta adresāta *uzmanības piesaistīšanai*. Sievietes sniedza arī citas atbildes, piemēram: *Tas vienā zīmē dažkārt aizstāj rakstisku teikumu atbildei*; *Lai adresāts nepārprastu, kādā "tonī" uzrakstīts teksts* u. c. Arī vīrieši izmantoja iespēju sniegt citu atbildi uz aptaujas jautājumu: *Nezinu*; *Personīgi emocijzīmes izmantoju lai plašāk paustu domu ko vēlos pavēstīt otrai personai.* Respondentu atbildes liecina, ka emocijzīmes sociālajos tīklos tiek lietotas atkarībā no saziņas situācijas un konteksta, saziņas partneru sociālajām lomām, komunikācijas paradumiem vai citu iemeslu dēļ.

Uz aptaujas 7. jautājumu *Kuru no minētajām emocijzīmēm (:), :(, :D) lietojat visbiežāk?* tika saņemtas šādas atbildes: 63 (51,22%) sievietes atzīmēja, ka visbiežāk

izmanto *:)*, 45 (36,59%) – *:D*, bet 2 (1,63%) – *:(*. Savukārt 21 (43,75%) vīrietis atzīmēja, ka visbiežāk izmanto *:)*, bet 19 (39,58%) – *:D*. Tika sniegtas arī citas atbildes – gan minētas konkrētas emocijzīmes, piemēram, 😷, 😐, 😅, 😊, *Xd*, 🤝, 🌞, 😌, 😭, 👌, 🔥, ♥, 🌞, gan paskaidrojums: *Whatsapp emoji*; *daudzas*; *FB tiek lietotas ikoniņas – raudošā sejiņa, smieklīgā, izbrīnītā, svētlaimīgā, nevienam nestāsta utt.* Daži respondenti (gan sievietes, gan vīrieši) emocijas un attieksmi tekstā pauž tikai ar vārdiem, nevis izmantojot šim mērķim paredzētas speciālas grafiskās zīmes.

Aptaujas 8. jautājumā *Ar :D var izteikt:* respondentiem bija iespēja izvēlēties kādu no piedāvātajiem atbilžu variantiem – *prieku*, *ironiju*, *dusmas*, *pārsteigumu*, *visu iepriekš minēto* – vai sniegt citu atbildi. Vairums sieviešu (43,9%, 54) un vīriešu (60,42%, 29) uzskata, ka ar emocijzīmi *:D* var izteikt *prieku*. Tika minētas arī citas atbildes, piemēram: *Dažādi – atkarīgs no konteksta*; *Prieku, ļaunu prieku, ironiju. Un smieklus vispār – neba vienmēr smiekli ir prieks, vienkārši smiekli par joku* u. c.

9. jautājumā *Ar :) var attēlot:* gan sievietes (72,36%, 89), gan vīrieši (68,75%, 33) atbildēja, ka ar emocijzīmi *:)* var attēlot *prieku*. Daļa respondentu sniedza izvērstas atbildes uz šo jautājumu, piemēram: *Smaidu, prieku, laipnību, mīļumu, atsaucību, prieku, ironiju, smaidu*; *Draudzīgumu*, *neformālumu. Atbildot "Paldies!" tas izklausās nogriezti, sausi. Atbildot "Paldies! :)" uzreiz šķiet draudzīgāk, atvērtāk, tuvāk. Sevišķi, ja sociālajā hierarhijā smaidiņa lietotājs ir augstāks* u. c. Var secināt, ka *:)* lietojums ir atkarīgs no konteksta un saziņas dalībnieku sociālajām lomām.

Sniedzot atbildi uz 10. jautājumu par emocijzīmes *:(* lietojumu, respondenti varēja izvēlēties kādu no piedāvātajiem variantiem – *dusmas*, *bēdas* – vai pievienot citu atbildi. Rezultāti: 113 (91,87%) sievietes un 43 (89,58%) vīrieši uzskata, ka ar *:(* var attēlot *bēdas*, bet 1 (0,81%) sieviete un 3 (6,25%) vīrieši – *dusmas*. Citas atbildes: *Negatīvas emocijas, piemēram, dusmas un bēdas*; *Nožēlu, arī skumju stāvokli, kas vēl nav bēdas (pārāk kategoriska pakāpe.. pa vidu vēl daudz emociju)*. Tātad var secināt, ka emocijzīme *:(* lietota, lai paustu negatīvas emocijas atkarībā no sarunas dalībnieka noskaņojuma.

Uz 11. jautājumu *Vai, Jūsuprāt, pastāv atšķirība starp :) un :))?* tika saņemtas šādas atbildes: apstiprinoši – *jā* – atbildēja 65,85% (81) respondentu sieviešu un 60,42% (29) respondentu vīriešu; noraidoši – *nē* – 56,91% (70) respondentu sieviešu, 14,58% (7) respondentu vīriešu; *nezinu* – 22,76% (2) sievietes un 20,83% (10) vīrieši. Tika sniegtas arī citas atbildes, piemēram: *Jā, atšķirība ir intensitātē*; *Otrā vairāk emocionāla*; *Dubultā pastiprina emociju*. Ne visi aptaujas dalībnieki (vīrietis (16 gadi) un sieviete (45 gadi)) ikdienas saziņā lieto emocijzīmes *:)* variantu – *:))*, piemēram: *Neesmu redzējis, kad kāds izmantotu emocijzīmi :)) ja arī tā notiek uzskatu, kad ir sanākusi vienkārša drukas kļūda*; *Nelietoju un droši vien uztvertu kā kļūdu*.

12. jautājumā respondentiem tika vaicāts: *Vai iespējams sazināties tikai ar emocijzīmju palīdzību un vienam otru saprast?* Pēc raksta autores domām, atbildes uz šo jautājumu tika sniegtas, ņemot vērā respondentu līdzšinējo pieredzi dažādās saziņas situācijās. Rezultāti: *jā* – 41,46% (51) sieviešu, 43,75% (21) vīriešu; *nē* – 41,46% (51) sieviešu, 47,92% (23) vīriešu. Citu respondentu domas dalās par labu vienam vai otram variantam: *Var, bet ne pilnībā*; *Laikam nebūtu tik kategoriska, bet bildes izsaka vairāk kā teksts, kādās atsevišķās situācijās, kad nav jāpauž sarežģītas emocijas un informācija*;

Īsā dialogā jā (it īpaši, ja abiem sarunbiedriem labi zināms sarunas konteksts); *Ar sejiņām var ļoti labi*; *Reizēm* u. c.

Aptaujas 13. jautājuma *Vai, Jūsuprāt, nākotnē emocijzīmes varētu pilnībā vai daļēji aizstāt visu rakstīto tekstu?* rezultāti: *jā* – 2,44% (3) sieviešu, 4,17% (2) vīriešu; *nē* – 72,36% (89) sieviešu, 75% (36) vīriešu; *iespējams, ka jā* – 25,2% (31) sieviešu, 20,83% (10) vīriešu. Vairākums sieviešu un vīriešu uzskata, ka nākotnē emocijzīmes nevarētu pilnībā vai daļēji aizstāt visu rakstisko tekstu.

Nobeigums

Sociālie tīkli, diskusiju forumi un mikroblogu vietnes ieņem nozīmīgu vietu cilvēka dzīvē. Virtuālajai realitātei ir tendence materializēt valodu – valodas zīmes pārvērst grafiskās zīmēs. Runātas valodas atspoguļošanai sociālajos tīklos izmanto dažādus grafiskus līdzekļus – pieturzīmes, emocijzīmes u. tml. Šādi teksta autors grafiskā veidā pauž gan pozitīvas, gan negatīvas emocijas un attieksmi.

Ar anketēšanas metodi tika noskaidrotas 167 respondentu atbildes uz 13 aptaujas jautājumiem. Sociālos tīklus saziņai izmanto gan vīrieši, gan sievietes vecumā no 12 līdz 71 gadam. Lielākā daļa respondentu sociālos tīklus saziņai internetā izmanto katru dienu (1 stundu). Sievietes visbiežāk saziņai izmanto *facebook.com*, bet vīrieši – *instagram.com*. Sievietes visbiežāk sociālos tīklus izmanto saziņai, bet vīrieši – saziņai un izklaidei. 118 sievietes un 42 vīrieši emocijzīmes lieto, bet 5 sievietes un 6 vīrieši saziņai sociālajos tīklos emocijzīmes nelieto.

Saziņā visbiežāk izmantotā emocijzīme ir *:)*. Nav vienprātības jautājumā par *:D* lietojumu – daļa respondentu uzskata, ka ar to var izteikt prieku, daļa – ironiju, pārsteigumu, dusmas, citi – visu iepriekš minēto. Vairums respondentu norādījuši, ka pastāv atšķirība starp emocijzīmēm *:)* un *:))*.

Vairākumam aptaujas dalībnieku šķiet, ka nav iespējams sazināties tikai ar emocijzīmju palīdzību un vienam otru saprast un ka nākotnē tās nevarētu pilnībā vai daļēji aizstāt visu rakstīto tekstu. Daļa respondentu emocijzīmes neizmanto vispār. Tas ļauj secināt, ka šobrīd saziņa ir iespējama arī bez emocijzīmēm. Laiks rādīs, kas notiks nākotnē.

LITERATŪRA

AbuSa'aleek, A. O. Internet Linguistics: A Linguistic Analysis of Electronic Discourse as a New Variety of Language. *International Journal of English Linguistics*, 5(1). Canada: Canadian Center of Science and Education, 2015. 135 p.

Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm. LZA Terminoloģijas komisija. Pieejams: http://digitalis.lv/term.php

Baron, N. *Always On: Language in an Online and Mobile World*. Oxford: Oxford University Press, 2008, x p.

Boyd, D., Ellison, N. B. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 13(1), 2008. 211 p.

Hadžiahmetović, J. S., Džanić, M., Pavlović, T., Jahić, A., Hanić, J. *Netspeak: Linguistic Properties and Aspects of Online Communication in Postponed Time*. Bosnia and Herzegovina: University of Tuzla, 2016, 1–2 p. Available: https://pdfs.semanticscholar.org/b623/0ea6a959a96f4411fb697553ed1599c7f9dd.pdf?_ga=2.87661343.645571706.1587663349-1714054880.1574930782

Kristals, D. *Mazā valodas grāmata*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2019. 326 lpp.

Sīlis, J. *Latviešu valoda kā avotvaloda un mērķvaloda valodu kontaktos un virtuālajā saziņā*. Ventspils: Ventspils augstskola, 2012. 193 lpp.

Skulte, I. Latviešu rakstu valodas pārmaiņas jauno mediju lietojumā un multimodālās rakstīšanas attīstība. *Valodas prakse: vēro jumi un ieteikumi*, 14. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2019, 80.–81., 84. lpp.

Statista 2020 – Global digital population as of July 2020. *Statista*. Available: https://www.statista.com/statistics/617136/digital-popula tion-worldwide/

Statista 2021a – Most popular social networks worldwide as of January 2021, ranked by number of active users. *Statista*. Available: https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/

Statista 2021b – Most popular global mobile messenger apps as of January 2021, based on number of monthly active users. *Statista*. Available: https://www.statista.com/statistics/258749/most-popular-global-mobile-messenger-apps/

TRANS E-scouts 2015 – *Sociālie tīkli. Satura publicēšana un koplietošana*. Mācību materiāls, izveidots projekta TRANS E-scouts ietvaros. 2015, 23 lpp. Available: eprasmes.lv/wp-content/uploads/2015/08/Socialie_tikli_eScouts_final.pdf

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Valentīnas Skujiņas redakcijā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 344 lpp.

AVOTI

Aptauja „Saziņa sociālajos tīklos". Rezultāti. Aptaujas autore Sintija Ķauķīte. Available: visidati.lv/surveys/results/1556385938/

Dite LIEPA
(LU Latviešu valodas institūts, Rīgas Stradiņa universitāte)

Sabiedrības lingvistiskā jaunrade Covid-19 pandēmijas laikā: valodas izteiksmes līdzekļu raksturojums[1]

Summary

Linguistic Creativity of the Society during the COVID-19 Pandemic: Overview of Linguistic Means of Expression

During the COVID-19 pandemic, the residents of the state have actively reacted to the shifts in public life. The altered living circumstances, temporal restrictions or even prohibitions on workplace attendance, public and cultural events, as well as already habitual staying at home, have prompted the residents to express their thoughts, opinions, suggestions, and grievances on mass media, social media, and publications. In order to provide a slightly more cheerful perspective, the paper regards this time from a different angle, paying attention to lexical neologisms, new meanings of existing words, unusual stylistic means of expression, wordplay and jokes. The first and the most extensive part of the paper focuses on lexical changes: previously uncommon and forgotten foreign words have resurfaced, new words have emerged, and the widely popular survey "Latvian Word of the Year" of 2020 included pandemic vocabulary. The next part of the paper studies advertising slogans and pandemic notices, and the conclusion includes various COVID era jokes.

Key words: *COVID-19, pandemic, societal stress and adaptation, language shifts, linguistic creativity*

*

Pārmaiņas leksikā

Covid-19 pandēmijas laikā valsts iedzīvotāji aktīvi reaģējuši uz pārmaiņām sabiedrības dzīvē. Ierasto dzīves apstākļu maiņa, laika ziņā ierobežotā vai pat aizliegtā uzturēšanās darbavietā, sabiedriskajos un kultūras pasākumos, nu jau ierastā mājsēde (vārds, par kura eksistenci un nu jau ierasto lietojumu pirms 2020. gada neviens pat nevarēja iedomāties) mudinājusi iedzīvotājus savas domas un pārdomas paust plašsaziņas līdzekļos, sociālajos medijos, arī publicistikā un daiļliteratūrā. „Valoda ir dzīvs organisms, tā reaģē uz visām norisēm apkārtējā vidē, un šī tā sauktā Covid leksika būtībā ir tikai ārēja izpausme tiem procesiem, kas notiek daudzos valodas līmeņos un ir notikuši vienmēr," norāda LU profesore Ina Druviete radioraidījumā „Kultūras rondo" 2021. gada 11. februārī [Druviete 2021].

Raksts piedāvā paskatīties uz pandēmijas laika posmu (no 2020. gada marta, kad sākās oficiālie pandēmijas laika ierobežojumi, līdz 2021. gada aprīlim, kad Latvijā beidzās ārkārtējā situācija) no valodas jaunrades viedokļa: jaunvārdiem un okazionāliem jaundarinājumiem, tēlainās izteiksmes līdzekļiem, valodas spēli un anekdotēm. Rakstā izmantoti plašsaziņas līdzekļu (preses, elektronisko plašsaziņas līdzekļu, sociālo saziņas

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

platformu „Twitter", „Facebook"), grafiti, reklāmu materiāli, kuru pamatā ir sabiedrības diskusijas par pandēmijas laika aktualitātēm.

Pirms gada, kad pasauli pāršalca ziņa par jaunā vīrusa izplatību, sabiedrību uztrauca jautājums par jaunās slimības nosaukumu. Talkā nāca Valsts valodas centrs, un jau 2020. gada 16. martā tika publiskota informācija: „Ņemot vērā pēdējās dienās sastopamās svārstības pandēmiju izraisošā vīrusa rakstībā, Valsts valodas centrs informē, ka vienīgais pareizais šīs vīrusu dzimtas *Coronaviridae* nosaukums latviešu valodā ir koronavīrusi. [..] Šī vīrusa izraisītajai slimībai Pasaules Veselības organizācija angļu valodā piešķīrusi nosaukumu COVID-19, latviešu valodā saucama par Covid-19 (bez slīpinājuma, bez pēdiņām). No angļu valodas atšķirīgā rakstība skaidrojama ar to, ka latviešu valodā šajā gadījumā lielo burtu lietojums nav pamatots: Covid ir abreviatūra, kas sastāv no slimības pilnā nosaukuma *coronavirus disease* zilbēm. Līdz ar to Covid-19 nosaukums nav analoģisks tādiem slimību nosaukumiem kā SARS, HIV, AIDS u. c., kas veidoti no sākumburtiem. Jāpiebilst, ka arī angļu valodā nosaukums COVID-19 nav guvis vienprātīgu valodas lietotāju atbalstu un ir atrodami dažādi rakstības varianti" [VVC tīmekļvietne].

Pēc tam seko diskusija par to, kas tad Latvijā tiek izsludināta: ārkārtas vai ārkārtējā situācija. Latviešu valodas aģentūras konsultāciju datubāze [LVA tīmekļvietne] skaidro, ka pareizi ir abi vārdi: *ārkārtas* – 'tāds, kas notiek ārpus kārtas, neparastā veidā vai laikā; tāds, kas paredzēts īpašam nolūkam'. Piemēram, *ārkārtas sēde, ārkārtas kongress* vai *sapulce*. *Ārkārtējs* – 'pilnīgi neparasts, negaidīts, neparedzēts, vēl nebijis, nepiedzīvots'. Piemēram, *ārkārtējs gadījums* vai *notikums*. Un, lai gan pandēmijas sākumposmā dominē vārdkopa *ārkārtas situācija*, līdz ar MK noteikumiem Nr. 655 „Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu" 2020. gada 6. novembrī diskusijas rimstas un par piemērotu situācijas raksturotājvārdu tiek uzskatīta leksēma *ārkārtēja*.

Kad slimības oficiālais nosaukums noskaidrots un apstiprināts, par to un ap to sākas diskusijas. Valodniece Evija Liparte jau 2020. gada vasarā pēc pandēmijas pirmā viļņa bija apkopojusi savas piezīmes par pandēmijas laika raksturotājvārdiem, kas darināti ar saknēm *kovid*, *koron*, *korona*, *kroņ*, *vainag*. Šis raksts publicēts lietuviešu valodā, lai iepazīstinātu tuvākos kaimiņus ar latviešu lingvistisko jaunradi [Liparte 2020]. Pirmais apzīmējums *kovidioti* – turklāt tā raksturojot gan tos, kas pārspīlēti ievēro distancēšanās noteikumus, gan tos, kas tos klaji ignorē, – Latvijā parādījās jau dažas dienas pēc tam, kad 2020. gada 13. martā stājās spēkā pirmie pulcēšanās aizliegumi, tika slēgti teātri u. c. pulcēšanās vietas. Jau marta sākumā ar šo vārdu Lielbritānijā, ASV un citur apzīmēja panikas pārņemtos pircējus, kuri veikalos izpirka tualetes papīru un makaronus. Pēc ārkārtējās situācijas izsludināšanas ar šo vārdu sāka apzīmēt arī tos, kuri ignorēja brīdinājumu palikt mājās, vēlāk – arī sazvērestības teoriju (par vīrusa izcelsmi) cienītājus un tos, kuri aicināja nākotnē nevakcinēties pret Covid-19, kad vakcīna būs pieejama [*Do you speak corona? A guide to covid-19 slang* 2020]. Vārdi *kovidioti* un *kovidiotisms* ļoti ātri kļuva populāri arī Latvijā. „Tā sarunvalodā tiek apzīmēti cilvēki, kuri tīšuprāt ignorē drošības pasākumus, izplata viltus ziņas un panikā tukšo veikalu sadzīves preču plauktus" [Rakickis 2020]. Pandēmijas sākumu piedzīvojušie atceras, ka masveidā tika pirkti griķi un tualetes papīrs, kas, pēc E. Rakicka domām, pēc pandēmijas kļuva par „mūsu nācijas vēsturisko minikaunu". Griķi valsts mēroga ziņu virsrakstos un sociālajos medijos ātri kļuva par izsmiekla simbolu, kas

iemieso ar Covid-19 saistīto paniku un bailes; griķi arī tika salīdzināti ar ķiplokiem, ko Latvijā plaši izmanto kā dabisku ārstniecības līdzekli pret saaukstēšanos un klepu.

Latviešu lietotnes „Twitter" lietotāji ātri vien radīja frāzi „griķi ir jaunie ķiploki", un ar humora piedevu tika izteikts pieņēmums, ka tad, ja latvieši nokaisīs valsts robežu ar griķiem, varbūt pat izdosies atvairīt „jauno vīrusu" [Meistere 2020]. Turklāt tiek izteikta doma, ka pēc tik drudžainas iepirkšanās dažiem latviešiem ir tik lieli griķu krājumi, lai vīrusu uzveiktu. Atbildot uz jautājumu, kāpēc griķi, bet ne rīsi, tvītotāja Martas tante norāda: „Rudzi apdziedāti tautasdziesmās, tāpat griķi – tātad tie pieder pie latviskā koda, pie latviskās dzīvesziņas. Citādi tas ir ar rīsiem. Jau pats vārds ir vulgārs, latvieša ausij netīkams. Tos jau arī ēd tikai cilvēki ar sadrumstalotu identitāti vai pavisam bez tās. Tik vienkārši" [Meistere 2020]. Griķi kļūst par panikas ēdienu, un tādējādi *neatņemama latviešu virtuves sastāvdaļa kļūst par izsmiekla simbolu*.

Kad pārtikas krājumi tika sagādāti, sabiedrībai bija jāsāk pierast pie pandēmijas noteiktajiem ierobežojumiem un vārdu krājuma papildinājumiem. Vispirms jau pārmaiņas izpaudās svešvārdu lietojumā. Arvien biežāk tika lietoti vārdi: *vīruss*, *karantīna*, *pandēmija*, *izolācija un pašizolācija*, *(sociālā) distancēšanās*, *dezinfekcija*, *kontaktpersona*, *infekcija/inficēšanās*, *dezinfekcija*, *vakcīna*, *imunitāte*, *komandantstunda*, *lokdauns* u. c.

Aktuāli kļuva arī latviski vārdi un vārdu savienojumi: *pārvietošanās un tirdzniecības ierobežojumi*, *attālinātās mācības (studijas)*, *mājsēde*, *sejas maska*, *dīkstāve*, *antivielas*, bet sakarā ar skaistumkopšanas nozares dīkstāvi mājas apstākļos tika veidotas *koronafrizūras*.

Parādījās iepriekš retāk dzirdētais vārds *infodēmija* (informācija + pandēmija). Mediju pētniece Solvita Denisa skaidro: „Infodēmija jeb *infodemic* ir vārds, ko izmanto, lai aprakstītu nepatiesas informācijas plūsmu, kas tiek izplatīta par vīrusu Covid-19. Šo jēdzienu lieto Pasaules Veselības organizācijas ģenerāldirektors, sakot: „Mēs cīnāmies ne tikai pret epidēmiju, mēs cīnāmies pret infodēmiju."" [Denisa 2020].

Savulaik darinātā *breksita* ietekme izpaužas tādos jaundarinājumos kā *koveksits*, *loksits*; savukārt, atsaucoties uz saziņas platformām *Zoom*, *Teams*, sarunvalodā parādās verbi *zūmot* (arī *zūmēt*) un *tīmot*. Anglisms *lokdauns* „nozīmē gandrīz pilnīgu dzīves ierobežošanu, atļaujot vien aiziet līdz tuvākajam pārtikas veikalam un uz darbu" [Barkāns 2020]. Valsts valodas centra tīmekļvietne piedāvā stilistiski neitrālu risinājumu: *jāievēro drošības pasākumi, ierobežojumi, stingra izolācija mājoklī vai daļēja izolācija mājoklī* [VVC tīmekļvietne]. Taču šis piedāvājums neapmierina lasītājus, un sākas tvītotāju piedāvātais okazionālismu birums: *aizkritnis*, *noslēdzenis*, *noslēdze*, *slēgtenis*, *aizslēdznis*, *aizveris*, *apture*, *mājsēde*, *mājtupe*, *mājsēdis*, *pieture*, *aizklapis*, *cietstāvis*, *nebrīvis*. Par to dzejniece Liāna Langa 15.12.2021. sociālajā vietnē „Facebook" raksta: „Cilvēku spējas vārdu darināšanā, valodiska vitalitāte ir apbrīnojama. Kā sauksim „lockdown"? Piedāvāju vārdu „cietis". Mums uz mēnesi viss ir cietis. Cietī ciešam, neko darīt. Satiksimies cietītī!" [Langa 2020]. Varbūt ciešis? Bet dzejniecei tas asociējas ar apskaušanos. Tviterī visvairāk balso par slēgtni [Barkāns 2020]. Pēcraksta komentāros tiek piedāvāta *viņķelizācija* (citos rakstos sastopama arī *viņķelācija*), kur izmantots bijušās veselības ministres Ilzes Viņķeles uzvārds, *savrupe*, *slēgtstāve*, *ieslēgtuve*, *dižpauze* [Barkāns 2020].

Lingvistiskā jaunrade nerimst, un tvītotāji [twitter.com] piedāvā savus jaundarinājumus, jau sagrupētus atbilstoši vairākām visbiežāk lietotām kategorijām: ierobežotu pārvietošanos sauksim *aizklape*, *dižliedze*, *mājtupe*, *tišmājis*, *iepauze*, *slēgonis*, *sērgiespunde*, *slēdzene*, *cietstāve*, *vietpratība*, *mājguļa*, *dižslēgtenis*, *mājsēde*; paniktendēta iepirkšanās būtu dēvējama par *veikalštopi*, *patēriņneprātu*, *grābtsteidzi*, *makslauci*, *superpirktkāri*, *dižvaidzi*, *plaukttīri*, *pirktsteidzi*, savukārt sēdēšana bez darba būtu dēvējama par *pilnnestrādi*, *visnestrādi*, *tukšsēdi*, *apturi*, *nedarbi* un *dīktupi*. Noteikumu neievērotāji – *brīvklīži*. Šos darinājumus apkopojusi Iveta Daine [Daine 2020]. Liāna Langa [Langa 2020 b] pieliek punktu šai diskusijai: „Komandantstundas raksturīgas kariem, politiskajām krīzēm; mājsēde – lai ir pandēmijas laika jaunvārds."

Paplašinās jau zināmo un ierasto vārdu nozīmes. Šķietami vienkāršais *burbulis*, ko „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca" [tezaurs.lv] skaidro: 'gaisa (gāzes) pūslītis, ko aptver ūdens vai cita šķidruma kārtiņa,' pandēmijas apstākļos ir ieguvis citu nozīmi, un to atbilstoši jaunajam lietojumam vārdnīca pagaidām vēl nav iekļāvusi. Taču vārds jaunajā nozīmē jau tiek lietots. Piemēram, Veselības ministrija ir noteikusi, ka „potenciāli ir iespējama daudz lielākā vīrusa pārnese no cilvēka uz cilvēku ārpus viņu sociālā burbuļa" [VM paziņojums]. Ierastajam vārdam *mājsaimniecība* paralēli tiek lietota mazāk dzirdētā *mājsaime*, taču arī šis vārds vārdnīcu serverī *tezaurs.lv* nav atrodams.

2020. gadu kā kovidleksikas gadu aktualizē arī Rīgas Latviešu biedrības nama Latviešu valodas attīstības kopas (RLB LVAK) gada vārda, nevārda un spārnotā teiciena meklējumi. RLB LVAK par 2020. gada vārdu ir izvēlējusies *sejautu*, savukārt par gada nevārdu atzīts *vaibs*. RLB LVAK pārstāvis Uģis Nastevičs norādīja, ka 2020. gada vārda finālisti bija *mājsēde*, *kovidioti*, *burbulis* un *sejauts*. Viņš skaidroja, ka ar *mājsēdi* saprasti pārvietošanās ierobežojumi, *kovidioti* apzīmē tos, kam par Covid-19 ir cits viedoklis, *sejauts* – lietots mutes un deguna sejas aizsega vietā, bet *burbulis* – tuvējais informācijas un cilvēku saskares loks vīrusa ierobežošanas nolūkā [LETA 2021a]. Žūrijas loceklis Egīls Zirnis stāstīja, ka 2020. gadā latviešu valodas lietotāji ir atgriezušies „reālajā dzīvē", jo iepriekš populārākie vārdi, nevārdi un savārstījumi lielākoties saistījās ar datorterminu tulkošanu, bet 2020. gada vārdi, nevārdi un spārnotie teicieni saistījās ar reāli piedzīvoto, piemēram, *mājsēde*, *pilnestrāde*, *„Draugi, nav labi!"* un citiem. Pasākuma rīkotāji par spārnoto teicienu izraudzījās – „Mēs paliekam darbā jūsu dēļ. Jūs palieciet mājās mūsu dēļ!" [LETA 2021b].

Par gada vārdu *sejauts* gan izraisās diskusijas: žurnāliste Baiba Strautmane [Strautmane 2021] 25.01.2021. tviterī saka: „Sejauts kā uzvarētājs liecina par žūrijas attieksmi pret maskām. [Man šis vārds] saistās ar kājautiem, karu, smaku, nabadzību un postu." Jānis Savickis saka: „Tad jau labāk mutturis", bet tvītotāja Zigrīda Daškevica piebilst: „Mēs visi varam priecāties par katra svešvārda izraidīšanu no latviešu valodas!"

Jaunvārdi parādās arī ar pandēmiju pastarpinātās nozarēs. Strauji augušais vienreiz lietojamo masku, cimdu, citu personiskās drošības līdzekļu patēriņš 2020. un 2021. gadā radījis arī neparedzētu atkritumu apjomu. Rūpējoties par dabu, iedzīvotāji tiek mudināti tos vākt ikdienas pastaigās, skrējienos, pārgājienos. Arvien biežāk dzirdami vārdi *plogings*, *plogeris*, *plogot*, *plogošana*. *Plogot* nozīmē 'skriet vai staigāt, pie viena uzlasot atkritumus'. Kustība, kas pirms pieciem gadiem radusies Zviedrijā un zibenīgi iekarojusi pasauli, pandēmijas apstākļos kļuvusi vēl aktuālāka. „Tagad šis vārds, kas ir vienkārši

saliktenis no zviedru valodas vārdiem *pacelt* un *skriet*, ir reģistrēts kā zīmols" [Galenieks 2021: 53].

Uz 2020. gada savārstījuma titulu pretendēja vairāki ziņās un komentāros atrasti izteicieni, kuros izmantoti sabiedrībā zināmu personu uzvārdi: Uga Dumpis (valsts galvenais infektologs), Krišjānis Kariņš (Ministru prezidents), Ilze Viņķele (veselības ministre). Izmantojot apelativāciju jeb eponimizāciju (kur īpašvārds ar nozīmes pārnesumu tiek pārveidots par sugasvārdu), personvārdi tiek iekļauti valodas spēlē. Tā mājsēdes laikā top aicinājums: „Dumpis aicina sēdēt mājās, Kariņš saglabāt mieru, bet Viņķele – neaizrauties ar vīniem", aģentūru LETA informēja „Gada vārds, nevārds un spārnotais teiciens" organizatori [LETA b]. Šajā gadījumā asprātīgi izmantotas vārda pamatnozīmes: lai gan dumpis ir gārņu dzimtas putns, izmantota vārda 1. nozīme – 'sacelšanās, nemieri'; karš (deminutīva formā kariņš) – 'organizēta bruņota cīņa (parasti starp valstīm vai sociālām grupām valsts iekšienē)', bet uzvārds Viņķelis, kura cilme patiesībā saistīta ar nozīmi 'līkums', ir homonīms slenga vārdam *viņķelis* 'vīns' [Bušs, Ernstsone 2006: 544]. *Viņķeļa* atvasināšana no *vīna* notikusi jau pašā kopvalodā, nevis saistībā ar konkrēto ministri Viņķeli. Tātad izmantota vārda *viņķelis* homogrāfiskā slenga forma [Bušs, Ernstsone 2006: 544].

Šādas transformācijas ir neizsīkstošs valodas mākslinieciskās tēlainības avots. Svarīga ir arī uztvērēja subjektīvā izjūta, izpratne, metaforiskā tēlainība, kas jāuztver kontrastējošā tiešamībā – starp tradicionāli lietoto un atvasināto leksisko vienību [Liepa 2011: 218].

„Manuprāt, humors mums noteikti nāk par labu; tā ir pasmiešanās ienaidniekam tieši sejā. Tomēr es jūtu līdzi mūsu nabaga leksikogrāfiem, jo nekādi nav iespējams paredzēt, vai šie jaundarinājumi valodā paliks arī turpmāk vai arī pēc krīzes neuzkrītoši nozudīs. Tomēr, kā mums tagad vēsta PVO, vīruss, iespējams, mums līdzās pastāvēs vienmēr, un varbūt līdz ar to saglabāsies arī saistītais vārdu krājums – kā rotaļīgais, tā nopietnais. Lai kā arī būtu, vārdnīcu darboņiem būs darba pilnas rokas, sekojot līdzi šai negaidītajai leksikas eksplozijai," saka valodnieks Deivids Kristals sava emuāra rakstā „Covocabulary" [Crystal 2021].

Tā kā Latvijas nacionālās kinobalvas „Lielais Kristaps" pasniegšana no 2020. gada 12. līdz 15. novembrim notika neierastā – jaunā formātā bez publikas, Latvijas pilsētu afišu stabi bija rotāti ar reklāmas plakātiem „Lielais Kristaps pārdzīvo", kur stilizētā Kristapa seja attēlota zem aizsargstikla. Kāpēc tieši pārdzīvo, nevis skumst? „Pandēmija ir ietekmējusi gan filmu ražošanu, gan skatīšanās ieradumus. Jāmeklē veids, kā mums šos pārbaudījumus pārdzīvot. Un pārdzīvot nozīmē arī būt kopā un just līdzi. [..] Veidosim kino svētkus atsevišķi un pārdzīvosim šo laiku kopā," aicina Latvijas Kinematogrāfistu savienība [Latvijas Kinematogrāfistu savienība 2020].

Ar sejas maskas nēsāšanu saistīta ir arī maskne. Portāls „Delfi" sadaļā „Viņa" vēstī: „Sejas aizsargmasku lietošana nu jau kļuvusi par mūsu ikdienas sastāvdaļu. [..] Tomēr šāds vīrusa izplatību mazinošs pasākums daļai cilvēku paredz ne visai patīkamu blakni – akni, ko mēdz saukt arī par *maskni* (maskas izraisītu akni)" [Delfi 2021]. Portāls atzīst: maskne ir jauntermins, kuru var izmantot tādu ādas slimību raksturošanai, kuras var izraisīt sejas aizsargmaskas vai sejas aizsega lietošana.

Uzraksti, reklāmas un saukļi

Nākamajā kategorijā minami aicinājumi jeb saukļi:

Mājas, ziepes, divi metri;

Ienākt pa vienam;

Pārliecinies, ka esi viens;

Ienākt pēc pieraksta;

Nenākam agrāk;

Mazgājam rokas un nebāžam pirkstus mutē;

Atmodai – Dainis Īvāns, mums – dīvāns;

Paliec mājās!

Nekad nav bijis vieglāk kļūt par varoni. Paliec mājās!

Arī varoņi nēsā maskas! Esi varonis!

Izglāb kādu! Paliec mājās!

Tā kā dezinfekcijas līdzekļi kļuvuši par deficīta preci, alkohola tirdzniecības uzņēmums jautā: „*Nevari nopirkt dezinfekcijas līdzekli? Nāc uz AlkOutlet! Pērc degvīnu ar palielinātu spirta saturu, sajauc to ar glicerīnu, izveidojot roku dezinfekcijas līdzekli!*"

Cīnoties par pircēju piesaistīšanu, asprātīgi sevi reklamē pārtikas tirdzniecības uzņēmumi, kas cīnās par izdzīvošanu:

Koronas šeit nav, bet ir silti pīrādziņi;

Piedāvājam īpašas Covid atlaides;

Kamēr gaidāt burgerīti, ievērojiet distancīti! Citādi jūs korons ķers, nepalīdzēs hamburgers!

Ievērojiet distanci! Nerīkojiet ekskursijas un tusiņus veikalā!

Lūdzu, ievērojiet 2 m distanci no sevis (?! – D. L.) *un apkārtējiem! Sargāsim sevi!*

Ievēro vienas lamas distanci starp sevi un citiem! (zīmējumā izmantotās lamas platums norādīts – 2 m)

Ļoti forši, ka mazgā rokas! Turpini mazgāt!

Kāds uzņēmums nepacietīgākajiem pircējiem paskaidro: „*Cienīsim viens otru, un, ja redzi, ka veikalā jau ir klients, lūdzu, uzgaidi tepat! Apsolām, ka mūsu klientu apkalpošanas feja neizlidos pa logu un jūs apkalpos!*" (uzraksts inhalators.lv skatlogā). Mulsinošs paziņojums parādījās kāda restorāna skatlogā: *Restorānā vienlaicīgi drīkst atrasties viena persona.*

Maskas – dažādas, vienkāršas un daudzkrāsainas, ar uzrakstiem – kļuvušas par krīzes laika precēm un pieprasītu – patērētājiem nepieciešamu piederumu. Zinot, ka sabiedrības attieksme pret masku nēsāšanu ir atšķirīga un dažas sabiedrībā zināmas personas šajā sakarā paudušas visai radikālus uzskatus (piemēram, Aldis Gobzems), kāds veikals izmantojis šādu uzrakstu:

Sakarā ar ārkārtas situāciju apkalpojam klientus (arī ļ. cien. Aldi Gobzemu) tikai ar deguna un mutes aizsegu. Lūdzam cienīt darbinieku vēlmi saglabāt veselību![2]

Par politiķa A. Gobzema uzskatiem ironizēts arī kādā anekdotē:

– *Kur Jūsu sejas maska?*
– *Es esmu Alda fans.*
– *Bet vai vīruss to zina?*

Kā antonīms (*kariņš – mieriņš*) izmantots arī Ministru prezidenta K. Kariņa uzvārds:

Kariņš lēma, ka jābūt 10m² uz cilvēku; *Mieriņš izmērīja, ka tas ir 5 klienti veikalā.*

Kāda veikala ieeju rotā uzraksts: *Uzvelc masku bez umņičīšanas!* (sauklī izmantots krievu valodas vārds *умник*, *умничать* – 'gudrinieks', 'pārgudra spriedelēšana' [Bušs, Ernstsone 2006: 528]).

Anekdotes

Kad ir iestājies kovidnogurums (dzirdēts arī digitālais nogurums), reizēm palīdz kāda kovidanekdote. „Cilvēkiem patīk valodas spēle, patīk jaunrade. Joki zināmā mērā ir psiholoģiska aizsargreakcija, kas parasti parādās krīzes situācijās," norāda Ina Druviete [Druviete 2021].

Vērtējot un analizējot latviešu vēlēšanos ironizēt par apkārt notiekošo un, protams, pirmām kārtām pašiem par sevi, jāatzīst, ka smieklu un asprātības psihoģenēze vai, vienkāršāk sakot, smieklu fenomens mūsdienu kultūrā ir stabils un patiešām ar plašām lingvistiskajām iespējām. „Smiekli ir [..] komplicēts kompensējošs mehānisms, kas veido savdabīgu aizsargsienu starp personību un apkārtējo pasauli, ļaujot pieņemt esošo kā esošu, jo viss taču ir tā vērts, lai par to pasmietos, tātad viss ir vērtība. [..] Smejošs cilvēks ir sociumā un kultūrā pieprasīta parādība, patērētāju sabiedrības daļa un reizē – tās vērtību dekonstruētājs" [Sokolova 2007: 136].

„Ekspresivitātes pakāpe ir saistīta ar autora radošajiem uzdevumiem katrā konkrētā situācijā un tādējādi tiek variēta ar dažādu leksikas slāņu iesaistījumu leksiskajās struktūrās. Pārveidotie elementi un negaidītais konteksts noārda [..] leksikas vienību tradicionālo nozīmi. Tradicionālā un jaunā nozīmes sadurā var parādīties paradoksāls domas pavērsiens [..]" [Liepa 2011: 218].

Jau sagaidot jauno 2021. gadu, īsziņās tiek pausts savdabīgs vēlējums: „Lai korona ir tikai alus un šokolāde, lai Donalds – tikai pīle, pozitīvs nozīmē kaut ko labu, izolācija būtu saistīta ar kabeli vai sienu, vates kociņi būtu domāti tikai ausu tīrīšanai, savukārt mutes aizsargs – tikai mājas remontam!"

Un tad – gluži kā no pārpilnības raga – nogurusī sabiedrība ironizē par laiku un apstākļiem, kādos jādzīvo. Ieskatam daži anekdošu piemēri no nedēļas izdevumiem „Ir", „Vakara Ziņas", „Privātā Dzīve", „Kas jauns" 2021. gada janvāra numuros.

[2] Lielu daļu veikalu uzrakstu, raksturojot pandēmijas laiku, latviešu valodas kultūras nodarbībā 2020. gada decembrī bija fotografējis un apkopojis LU SZF komunikācijas specialitātes 1. kursa students Bruno Vītoliņš.

- Nekas jau dzīvē nemainās. Mūsu vecāki mazgāja plastmasas maisiņus, mēs – aizsargmaskas.
- Šogad tirdzniecības centros skanošā dziesma *Last Christmas* ieguva pavisam citu jēgu.
- Ar naudu, ko šogad mēnesī nopelnu, pietiks līdz mūža beigām. Ar nosacījumu, ja nomiršu šovakar līdz 21.00.
- Sēdi, atlaidies dīvānā, un domā: „Kā gribas koviddrošu ballīti un draugus sev blakus!"
- „Dakter, vai šajā gadā kronavīruss atkāpsies?" „Jā, atkāpsies labi nocietinātās pozīcijās."
- Šobrīd valdībai ir visi Covid-19 simptomi, ieskaitot seklu elpošanu un lielu nespēku. Bils Geitss vēlas čipot katru latvieti, lai izsekotu un uzzinātu labākās sēņu vietas. Šogad, lai pārbiedētu cilvēkus helovīnā, vajag ierasties uz ballīti bez maskas.
- Mēs ar vīru pārnācām mājās un noņēmām maskas. Izrādās, biju atvedusi mājās pavisam svešu vīrieti.
- Vecmāmiņa palūdza nopirkt lokdaunu, jo tas esat vislabākais līdzeklis pret koronavīrusu.
- Radītājs bija visu labi pārdomājis. Viņš mums izdomāja ausis, lai labāk turētos sejas maskas.
- Sandis Riekstiņš: „Valdībai pieklibo komunikācija, tāpēc eju palīgā un atgādinu: no šodienas līdz piektdienai veikalos brīvi var nopirkt alkoholu un apakšbikses."
- Aizgāju uz virtuvi pārbaudīt, vai man ir kovids. Paostīju kūpinātu speķīti. Atgriezos ar divām atziņām: koronavīrusa man nav. Otrā – speķīša arī vairs nav.
- Pret Covid pirmos potēs ārstus un hipotekāro kredītu ņēmējus.
- Ja no vīrusa baidies, pie friziera neej.
- „Pērciet šo masku, tā piestāv jūsu mētelim!" „Nē, paldies, man tajā grūti elpot!" „Ko jūs stāstāt! Tik daudzi pielaikoja, un neviens nesūdzējās, ka būtu grūti elpot."
- Tapis jauns Siers Covid-19. Tam nav ne garšas, ne smaržas.
- 2020. gads. „Es tevi maskā nepazinu."
  2022. gads. „Es tevi bez maskas nepazinu."
- „Hallo, ātrā palīdzība? Te cilvēkam ir slikti." „Bet kuram tagad labi?"

Un tad vēl skumjais grafiti, kas joprojām rotā kādu nama sienu Tallinas un Brīvības ielas stūrī, kurā izmantoti Valsts prezidenta Egila Levita skarbie vārdi 2020. gada Ziemassvētkos: „Tiem, kuri nomiruši no Covid, šo Ziemassvētku nebūs."

Nobeigums

Minētās pārmaiņas valodā nav nekas ārkārtējs. „Pieredzei, kas mūsu dzīvē ir vienreizēja, bieži vien vēsturē ir atrodamas paralēles – angļu valoda ir pārpilna ar vārdiem, kas tajā ienākuši agrāk piedzīvotu sērgu un pandēmiju, kā arī masu sociālu satricinājumu laikā, un netrūkst arī izteicienu, kas piepilda cilvēces nerimtīgos centienus aprakstīt pasauli, kas bieži vien ir skarba. Taču šajā gadā patiesi nepieredzēts aspekts bija neticamais ātrums, kādā angļu valodā tapa jauns, kopējs ar koronavīrusu saistīts vārdu krājums, kā arī tas, cik ātri šie vārdi daudzos gadījumos kļuva par būtisku valodas sastāvdaļu. 2020. gads leksikogrāfu darbā ienesa vēl nebijušu neatliekamību un steidzamību. Leksikogrāfi turpat vai reāllaikā spēja sekot līdzi krasām valodas datu izmaiņām,

kā arī straujam jaunvārdu lietojuma pieaugumam un analizēt to" [No *Oxford* vārdnīcas ziņojuma *Words of an Unprecedented Year*].

„Kovidlaiks valodā ir atspoguļojies jūtami, un tas parāda, ka valodas gars joprojām ir dzīvs. [..] Un tas ir vērtējams pozitīvi, jo parāda, ka valodas sistēma joprojām ir elastīga, cilvēki spēj reaģēt uz aktuāliem notikumiem, veidojot jaunus vārdus un konstrukcijas pēc jau esošiem modeļiem. Pats galvenais – nav zudis valodas spēles un jaunrades elements. [..] Tas, ka valodā pastāv jaunrade, ir viens no rādītājiem, ka valoda ir dzīvotspējīga, ka tās runātāji valodu uztver kā sev piederīgu, kā vērtību. Tas, ko redzam pašreiz, ir apliecinājums tam, ka latviešu valoda ir spējīga pielāgoties jebkādiem apstākļiem," vērtē LU profesore [Druviete 2021].

Ne jau visi piedāvātie leksiskie jaundarinājumi būs dzīvotspējīgi. Lielākā daļa kovidvārdu, visticamāk, pēc pandēmijas laika gan izzudīs. Šādu vārdu liktenis tikai retajam un veiksmīgākajam paredz valodā ilgdzīvotāja mūžu. Ne visi arī šādu ilglietojumu būtu pelnījuši – kā redzams no sabiedrības lingvistiskās jaunrades, piedāvātie risinājumi pauž dažādu attieksmi un ir atšķirīgi vērtējami – no patiešām veiksmīgiem un asprātīgiem jaundarinājumiem līdz apšaubāmas kvalitātes savārstījumiem, taču tos saista vienojošs elements – lepnums un prieks par nācijas spēju pasmieties grūtajos laikos gan par sevi, gan citiem.

Lingvistiskā pandēmijas pieredze ir tikai viena pieredzes daļa. „Vīruss un ekonomiskā krīze piespiedīs mainīt attieksmi, ieradumus, dzīves ritmu un kārtību," brīdina publiciste Anda Līce [Līce 2020 a]. „[..] ir cerība, ka mēs sāksim daudz vairāk laika veltīt savai iekšējai dzīvei – izvērtēt līdzšinējo ceļu, ieklausīties sevī un viens otrā, vairāk lasīt, ieraudzīt un domāt. Vārdu sakot, atkal mācīsimies dzīvot" [Līce 2020 b]. Un, neapšaubāmi, tas atspoguļosies mūsu valodā. Pandēmija vēl nav beigusies, un valodas jaunrade turpinās.

AVOTI UN LITERATŪRA

Barkāns, E. *Mājsēde? Tauta spriež, kā pareizi latviski dēvēt „lokdaunu"*. Pieejams: https://jauns.lv/raksts/zinas/418840-majsede-tauta-spriez-ka-pareizi-latviski-devet-lokdaunu

Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB, 2006.

Crystal, D. *Covocabulary*. Pieejams: http://www.cambridgeblog.org/2020/05/covocabulary/

Daine 2020. Pieejams: https://twitter.com/IvetaDaine/status/1339624842199511048

Delfi. *Viņa* 02.02.2021 Pieejams: https://www.delfi.lv/vina/skaistums-un-stils/skaistumkopsana/maskne-sejas-aizsargmaskas-izraisita-akne-kapec-rodas-un-ka-arstet.d?id=52892927

Denisa 2020. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/zinas/medijpratiba/infodemijas-laikanoderigi-algoritmi-jeb-ka-turpinot-mazgat-rokas-nepielaut-savu-smadzenu-skalosanu.a353699/

Do you speak corona? A guide to covid-19 slang. Pieejams: https://www.economist.com/1843/2020/04/08/do-you-speak-corona-a-guide-to-covid-19-slang

Druviete 2021. *Latvijas Radio raidījums „Kultūras rondo"*. Pieejams: https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/ina-druviete-covid-laiks-valoda-atspogulojies-jutami-un-parada-k.a140039/

Galenieks, M. Plogeri pret plastmasu. *Ir*. 25.03.2021., 52.–53. lpp.

Langa 2020 a. Pieejams: https://twitter.com/liana_langa/status/1338892901498171397

Langa 2020 b. Pieejams: https://twitter.com/liana_langa/status/1343987644041207810

Latvijas Kinematogrāfistu savienība 2020. Pieejams: https://www.lielaiskristaps.lv/jaunumi/lielais-kristaps-sogad-pardzivos-tiessaiste-un-televizija-97

LETAa. Pieejams: https://www.apollo.lv/7163898/pazinots-2020-gada-vards-nevards-un-sparnotais-teiciens

LETAb. Pieejams: https://www.apollo.lv/7144377/2020-gada-savarstijumu-titulu-pretendenti-dumpis-aicina-sedet-majas-karins-saglabat-mieru-bet-vinkele-neaizrauties-ar-viniem

https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/v%C4%ABns

Liepa, D. *Latvijas preses valoda*. Rīga: LU LVI, 2011.

Liparte, E. Šiek tiek apie kovidžodžius latvių kalboje. *Gimtoji kalba*, Nr. 5 (2020 gegužė), pl. 30–35.

Līce, A. 2020 a. *Viens ir droši zināms – dzīve vairs nebūs tāda, kāda tā bija pirms tam*. 05.04.2020. Pieejams: https://www.la.lv/anda-lice-viens-ir-drosi-zinams-dzive-vairs-nebus-tada-kada-ta-bija-pirms-tam

Līce, A. 2020 b. *Būs atkal jāmācās dzīvot*. Pieejams: https://www.la.lv/bus-atkal-jamacas-dzivot

LVA konsultācijas. Pieejams: https://www.valodaskonsultacijas.lv/lv/search?utf8=%E2%9C%93&search%5Border%5D=&search%5Bq%5D=%C4%81rk%C4%81rtas&search%5Bquestions%5D=1&search%5Bsources%5D=1

Meistere 2020. Pieejams: https://jauns.lv/raksts/bizness/374429-neizskaidrojama-aziotaza-kapec-veikalos-steiga-izperk-grikus

Oxford vārdnīcas ziņojums *Words of an Unprecedented Year*.

Rakickis, E. Pieejams: https://jauns.lv/raksts/zinas/377818-covidiots-ieviests-trapigs-apzimejums-tiem-kuri-uzvedas-negudri-covid-19-krizes-laika?fbclid=IwAR33Vk2_Oo072xLW4xXjjrLaqCq9tNeKRhYrsYSW9Am3vBReUUn4MnlRHCg

Sokolova, I. Es smejos, tātad es esmu jeb Smieklu fenomens mūsdienu kultūrā. *Kentaurs XXI*. Rīga: SIA Minerva, Nr. 44, 2007, 128.–139. lpp.

Strautmane 2020. Pieejams: https://twitter.com/BaibaStrautmane/status/1353773121808064512

VM. Uz laiku jāierobežo cilvēku kustība ārpus katra sociālā burbuļa. Pieejams: https://www.mk.gov.lv/lv/jaunums/uz-laiku-jaierobezo-cilveku-kustiba-arpus-katra-sociala-burbula

VIETNES

Facebook

twitter.com

Latviešu valodas aģentūras tīmekļvietne valoda.lv

Valsts valodas centra tīmekļvietne https://www.vvc.gov.lv/

Vārdnīcu serveris tezaurs.lv

Dace LIEPIŅA, Laura KARPINSKA[1]
(University of Latvia)

Linguistic Consequences of COVID-19

Summary
Linguistic Consequences of COVID-19

The new reality of COVID-19 has turned simple daily routines into challenges with unpredictable outcomes. The relatively short period has not only fundamentally changed the agenda of human life but likewise has released considerable linguistic creativity that has also led to the emergence of a whole set of new phrases and words in the English language reflecting the various aspects of life under COVID-19. The new conditions have also highlighted the significance of various social media networks and platforms in exchanging information. Another significant feature that has emerged during this period is the role of language as a coping mechanism when linguistic innovation helps people express their concerns about the current health situation, feel connected in the situation of social distancing and absence of contacts.

Key words: *COVID-19, linguistic innovation, coping mechanism*

Kopsavilkums
COVID-19 lingvistiskās sekas

Jaunā Covid-19 realitāte ir padarījusi vienkāršas ikdienas gaitas par izaicinājumu ar neprognozējamu iznākumu. Nosacīti īsais laika posms ir ne tikai pašos pamatos izmainījis cilvēku dzīves dienaskārtību, bet arī rosinājis vērā ņemamu valodniecisku radošumu, kura rezultātā angļu valodā parādījies vesels jaunu frāžu un vārdu kopums, kas atspoguļo dažādus dzīves aspektus Covid-19 situācijā. Jaunie apstākļi ir atklājuši dažādu sociālo saziņas tīklu un platformu nozīmību informācijas apmaiņā. Vēl viena svarīga iezīme, kas atklājusies šajā laika posmā, ir loma, ko valoda pilda kā līdzeklis grūtību pārvarēšanai, kad valodnieciskā jaunrade palīdz cilvēkiem izteikt savas bažas par esošo veselības stāvokli, sajust savstarpējo saikni sociālās distancēšanās un kontaktu neesamības apstākļos.

Atslēgas vārdi: *COVID-19*, *valodnieciskā jaunrade*, *grūtību pārvarēšanas mehānisms*

*

Any new phenomenon that emerges in the course of time requires a designation that would be succinct, precise, and appropriate. Another issue equally significant is if the new designation takes root in the language and is used in speech to attain the frequency level that proves that the new designation has come to stay and therefore should be properly recorded. At present the emergence and introduction of new words into circulation is facilitated to a considerable degree by the extensive social media networks.

The onslaught of COVID-19, the unexpected calamity of the 21st century, brought a new reality that witnessed the world become digital in a matter of weeks, activity

[1] This work was supported by the National Research Programme project 'Latvian Language' (No. VPP-IZM-2018/2-0002) (L. Karpinska).

suspended all over the world in the tense expectation of what would come next, thus fundamentally changing the daily agenda for huge masses of people. The shattering experience that has brought the whole world to a halt without a single shot and has again proved how vulnerable man is even in the modern world. It has also revealed the various ways how different countries try and either succeed or fail to address the issue as well as attempts to educate the community in different forms and on different platforms, at all possible levels helped by modern technologies in disseminating information. Various bodies and agencies – from universities, local governments to national health services, have published glossaries of the most frequently used COVID-related terms with reader-friendly explanations.

The leading world dictionaries have repeatedly confirmed their mission to give accurate information about the current vocabulary of a language and famous for their cautious and conventional approach to new words, have joined in and have entered the new words. The *Merriam-Webster Dictionary* lists the first known use of **COVID-19** in 2020 and provides a definition comprising a detailed description of the symptoms: *"a mild to severe respiratory illness that is caused by a coronavirus (Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 of the genus Betacoronavirus), is transmitted chiefly by contact with infectious material (such as respiratory droplets) or with objects or surfaces contaminated by the causative virus, and is characterized especially by fever, cough, and shortness of breath and may progress to pneumonia and respiratory failure. NOTE: While fever, cough, and shortness of breath are common symptoms of COVID-19, other symptoms may include fatigue, chills, body aches, headache, loss of taste or smell, sore throat, runny nose, nausea, vomiting, or diarrhea. COVID-19 was first identified in Wuhan, China in December 2019"*[Online 1]. The section "Words at Play" presents a separate feature *"Coronavirus and the New Words We Added to the Dictionary in March 2020: New words from the COVID-19 pandemic"* indicating that *"A new entry has also been added for the abbreviation for "novel coronavirus," nCoV"* [Online 2].

The new term COVID-19 has also been listed as an entry word by the *Collins Dictionary* [Online 3]. According to Fiona McPherson,the senior editor of the Oxford English Dictionary (OED): *"The term 'Covid-19' was only coined in February, when the WHO announced the official name of the virus"* and *"the only actual new word added to the dictionary is 'Covid-19'"* [Ro 2020: Online 4]. The other coronavirus-related word entries and sub-entries, including *infodemic*, *social recession* and *elbow bump,* are pre-existing terms or words that now have acquired a more nuanced meaning [ibid.]. The *Oxford English Dictionary* has not followed its tradition of choosing one Word of the Year for 2020, instead it has prepared a detailed report on words that define 2020 with a section dedicated to the language of COVID-19. The article *"Major health crises and the OED: language evolution and challenges in health communication"* published in the OED blog gives a more detailed overview on the efforts dedicated by the OED to establishing a standard vocabulary related to COVID-19 within the frame of Oxford Languages "Multilingual Covid-19 project" *"which brings together the expertise of Oxford University Press lexicographers and translators in Oxford and in its international offices in China, India, East Africa, and South Africa, to offer translations of key Covid-19 terminology from English into 19 different languages, which together are spoken natively by over 40% of the world's population"* [Online 5].

The new reality of the pandemic has also highlighted the significance of various social media networks and platforms in disseminating and collating information. One of the initiatives that should be mentioned is #ReframeCovid. It is a collective initiative launched on Twitter in March 2020 by the Spanish linguist Inés Olza. Combatting diseases is traditionally likened to warfare and the initiative is aimed at studying and seeking alternative metaphors for presenting the pandemic as a global phenomenon that affects the whole of the world and thus is closer to a natural disaster. The initiative has been supported by scholars working on conceptual metaphors such as Paula Sobrino, Elena Semino,Veronika Koller and others who have started worldwide collaboration.

Irrespective of the physical barriers and constraints in maintaining contacts, research on the linguistic phenomena brought about by the pandemic and the results have also been made accessible through various websites and platforms. *The Conversation*, an independent network of not-for-profit media and a source of news and views, sourced from the academic and research community and delivered direct to the public, published an article *"Coronavirus has led to an explosion of new words and phrases – and that helps us cope"* by Robert Lawson, [Lawson 2020: Online 6]. In this article Lawson, focusing on the unprecedented lexical innovation in relation to coronavirus, observes that *"coronavirus/COVID-19 neologisms are being coined quicker than ever. These include 'covidiot' (someone ignoring public health advice), 'covideo party' (online parties via Zoom or Skype), and 'covexit' (the strategy for exiting lockdown), while coronavirus has acquired new descriptors – including 'the 'rona' and 'Miley Cyrus' (Cockney rhyming slang)"* [ibid.]. According to Lawson, linguistic innovation helps people express their concerns about the current health situation as well as helps people feel connected in the situation of social distancing and absence of contacts. He also notes that *"once you can name the practices, the events, the social conditions around a particular event, it just gives people a shared vocabulary that they can all use as a bit of a shorthand. I think ultimately if you can name it, you can talk about it; and if you can talk about it, then it can help people cope and get a handle on really difficult situations"* [Ro 2020: Online 4].

Amidst recommendations and instructions how to survive the pandemic, linguistic creativity seems to be trying to minimize the panic and concerns. Mia Taylor has published a summary of the COVID-19 lingo *"Pandemic Phrases That Have Infected Our Vocabulary"* on March 17, 2021 [Online 7] with references to specific focus articles and somewhat light-hearted explanations of neologisms (some of them hardly complimentary for the general public): *"**COVID Bubble** – the social circle you risk exposure for in order to stay sane and have actual conversations with people other than your family; **COVID Party** – younger people are throwing parties after a positive diagnosis with the goal of infecting others – with those others' full knowledge – and prompting an immune response; **Maskhole** – a person refuses to wear a mask for any number of unenlightened reasons; **Covidiot** – a lot like "maskhole" but less specific: A maskhole can be a covidiot, but so can the person who prematurely hoards grocery store supplies; **Moronavirus** – the same virus as the one that starts with a "c," only this is what it's called when covidiots and maskholes test positive"* [Taylor 2021: Online 7].

Another cluster of neologisms listed by Taylor describes the new reality of life during the pandemic and the adaptability of society to the changed circumstances:

*"**Quarantini** – a mashup of "quarantine" and "martini," this is any cocktail you mix at home instead of going out to a bar; **Zoombombing**, sometimes called Zoomraiding – internet trolls or hackers invade a Zoom video meeting to interject material that is obscene, racist, or antisemitic in nature; **covidivorce** – forced togetherness as a result of quarantine hastens a couple's realization that they probably don't belong together; **coronababies** – while some couples appear to be struggling and inching toward covidivorce, others appear to be doing just fine; **quaranteens** – also sometimes called coronials, this term is either used to describe those who are currently teenagers during a pandemic or what we'll call coronababies around 2034, when they enter their teen years; **coronacation** – a staycation forced by the pandemic; **coronapocalypse** – a pandemic. Widespread civil unrest. Failing leaders. Covidiots and maskholes catching the moronavirus"* [Taylor 2021: Online 7].

A closer examination of the cluster of new words listed in the above sources reveals the application of several word-formation patterns. Evidently, the new words are predominantly blends, where the lexemes **covid/corona** as well as **quarantine** become specifying designators of various aspects of human life during the pandemic. Thus, an insight into the theoretical background of this word-formation process will be provided here, followed by a brief analysis of the newly coined lexemes, as well as a glimpse at their inclusion in some online dictionaries.

Blending is described by Mattiello [2013: 111] as *"a highly frequent word-formation process, so that in Modern English new blends are encountered almost every day"*, however, the scholar also notes that despite the popularity and productivity of this word-formation pattern, blends are often not perceived as formations consisting of more than one base word, as well as their principles of formation are often unclear due to abundance of structural patterns. It is also added that *"scholars often disagree about the terminology surrounding blends and a unique clear-cut definition seems to be unattainable"* [ibid.: 113]. Despite this uncertainty and terminological variation, blends, also referred to as portmanteau or telescoped words, can be defined as new words that *"combine two (rarely three or more) words into one, deleting material from one or both of the source words"* [Plag 2003: 122].

According to Algeo [1991: 10–12], this seemingly simple process, which implies two aspects – shortening of at least one of the elements and combining at least two elements, may have several variations with various degrees of complexity. Blends can be compounds where the first element has been clipped, where the second element has been clipped, where both elements have been clipped (normally it implies loss of the final part of the first element and initial part of the second element), there can also be blends which reveal loss of some overlapping sounds. Mattiello [2013: 121–123] distinguishes among several sub-types of **overlapping blends**. It is noted that in these cases the elements of the blend *"may overlap both graphically and phonologically, with no other shortening"* [ibid.: 121], or the elements *"overlap both graphically and phonologically, with the shortening of (at least) one of them"* [ibid.: 122]. The first sub-type, illustrated by such examples as beef+fish=beefish and cat+attitude=cattitude, is described as the most transparent of these patterns [ibid.: 121].

Plag [2003: 122] also suggests a distinction between two types of blends: the first comprises already existing compounds which have been clipped to make a new word

(e.g. motor+hotel=motel), while the second type includes word combinations which before the process of blending cannot be viewed as compounds (e.g. goat+sheep=geep). While in the former type of blends (or abbreviated compounds) the first word of the original compound modifies the second, in the latter type of blends (or proper blends) the semantic link between the two elements differs since these blends *"denote entities that share properties of the referents of both elements"* [ibid.]. Bauer et al. point out a typical restriction and also a characteristic feature of blends that is described as follows: *"the output must obey the normal constraints on the phonological structure of words in English"* [2015: 461]. It is also noted by the scholars that usually the number of syllables in a blend corresponds to the number of syllables in one of its bases (normally its second base) [ibid.].

Underlining the close link between abbreviation and blending, Carstairs-McCarthy [2002: 65] refers to acronyms as the products of *"extreme kind of truncation"* where a word is reduced to only one letter and then a new word is made of these first letters. Mattiello [2013: 116] reviews cases where a new formation retains *"more than the initial letters, but the source words are clearly part of a phrase or list"*, concluding that this structural composition excludes the formations from the category of blends, though these cases do not qualify as typical acronyms either. Besides, in her study *Analogy in Word-formation: A Study of English Neologisms and Occasionalisms,* Mattiello discusses the important role of analogy, that is tightly linked to such concepts as productivity and creativity, in English word-formation [Mattiello 2017]. It is worth noting that analogy, productivity and creativity have certainly played an important role also in the process of production of new COVID-related vocabulary items discussed in this study.

Despite their jocular nature, the above-listed words that have resulted from the pandemic linguistic creativity, reveal some tendencies in application of several word-formation patterns. Some of them are compounds, e.g. **coronababies**, **zoombombing** and **moronavirus**. The term **COVID-19** is an acronym of the less typical type that consists of more than only the initial letters of the phrase, besides it is a letter and number combination. Most of the newly coined words on this list are blends: **covidiot** (covid+idiot), **covideo** (party) (covid+video), **covexit** (covid+exit), **covidivorce** (covid+divorce), **coronapocalypse** (corona+apocalypse) **coronacation** (corona+vacation), **quaranteens** (quarantine+teens), **quarantini** (quarantine+martini), **maskhole** (mask+asshole), **maskne** (mask+acne). It can be observed that the approaches applied while coining these blends, differ: the first element has been clipped (**covexit**, **quaranteens**), the second element has been clipped (**coronacation, maskhole, maskne**), or both elements have been clipped (**quarantini**). However, the majority of cases can be described as overlapping blends where it is difficult to determine which element has been clipped in the process of coining the blend (**covidiot**, **covideo, covidivorce, coronapocalypse**). It is not surprising that the most transparent pattern has been preferred while coining these words that are characterized by jocular mood. The role of analogy should also be considered in the process of building of these novel compounds and blends.

One of the new blends might have a long-term future – **maskne** – an acne outbreak caused by facial coverings. It is also one of the few borrowings that, alongside with

kovidiots, has found its way into the Latvian language. However, there have been attempts to find Latvian equivalents for borrowings and thus **sejauts** has been announced as the Word of the Year in 2020 by the Writers' Union of Latvia and the Latvian Language Development Group of the Riga Latvian Society as the Latvian equivalent for face masks. Another word that has been consolidated in usage is **mājsēde**, which appeared at the time when the government announced the curfew on weekends. Thus, it has taken the place of the legitimate terms **komandanta stunda** or **lokdauns**; however, it is misleading as it does not imply the mandatory nature of staying at home and abstaining from any movement outside one's residence**.**

The cluster of new words discussed above were registered during the early stages of the pandemic and in a way have the playful "tongue in the cheek" quality when people try to make light of the uncertain situation. As time has gone by with the fluctuating success and failure at combating the virus and coming to terms with the dramatic consequences, huge human losses, tragedies, pain and suffering linguistic activity **seems to have declined in intensity**. Solutions have been found and have failed to give the desired effect, hope has been like the tides coming in and retreating.

The inclusion of the term COVID-19 in some of the leading dictionaries (only their online versions that are available free of charge have been consulted for the purpose of this research) was discussed above but also the search for the COVID-related compounds and blends in the *Merriam-Webster Dictionary* [Online 1], the *LEXICO* [Online 8], and the *Collins Dictionary* [Online 3], reveals an interesting tendency. Namely, most of these words (**covidiot, covexit, covidivorce, coronapocalypse, coronacation, quarantine, zoombombing, maskhole**, and **maskne**) have been included only in the *Collins Dictionary*. However, it must be noted that the compilers of the dictionary have decided to label all these newly added headwords as *"New Word Suggestion"* [ibid.], mention the author and the date of submission, besides their status of approval has been labelled as *"Pending Investigation"* [ibid.]. This approach informs the users of the dictionary about the existence of such recently coined words but also reveals the compilers' reservations about the future prospects of these words in the status of dictionary headwords.

In all probability most of the words discussed here will remain as realia of the period, recorded in dictionaries. They will become a silent testimony of the excruciating experience people lived through in 2020, 2021, and perhaps even subsequent years and it is still early to draw definitive conclusions as language develops.

LITERATURE

Algeo, J. (ed.) *Fifty Years Among the New Words: A Dictionary of Neologisms, 1941–1991*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 257 p.

Bauer, L., Lieber, R., Plag, I. *The Oxford Reference Guide to English Morphology*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 691 p.

Carstairs-McCarthy, A. *An Introduction to English Morphology: Words and Their Structure*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 2002. 151 p.

Mattiello, E. *Extra-grammatical Morphology in English: Abbreviations, Blends, Reduplicatives, and Related Phenomena*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2013. 340 p.

Mattiello, E. *Analogy in Word-formation: A Study of English Neologisms and Occasionalisms*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2017. 247 p.

Plag, I. *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 258 p.

ONLINE SOURCES

[Online 1] *Merriam-Webster Dictionary*. Available: https://www.merriam-webster.com/dictionary/COVID-19 /Accessed April 11, 2021.

[Online 2] *Coronavirus and the New Words We Added to the Dictionary in March 2020: New words from the COVID-19 pandemic*. Available: https://www.merriam-webster.com/words-at-play/new-dictionary-words-coronavirus-covid-19 / Accessed April 11, 2021.

[Online 3] *Collins Dictionary*. Available:https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/covid-19 / Accessed April 11, 2021.

[Online 4] Ro, C. *Why we've created new language for coronavirus*, 2020. Available: https://www.bbc.com/worklife/article/20200522-why-weve-created-new-language-for-coronavirus / Accessed April 11, 2021.

[Online 5] *Major health crises and the OED: language evolution and challenges in health communication*. Available: https://public.oed.com/blog/major-health-crises-and-the-oed/ / Accessed April 11, 2021.

[Online 6] Lawson, R. *Coronavirus has led to an explosion of new words and phrases – and that helps us cope*, 2020. Available: / Accessed April 11, 2021. / Accessed April 11, 2021.

[Online 7] Taylor, M. *Pandemic Phrases That Have Infected Our Vocabulary*,2021. Available: https://blog.cheapism.com/coronavirus-phrases/ / Accessed April 11, 2021.

[Online 8] *LEXICO. Oxford English and Spanish Dictionary, Thesaurus, and Spanish to English Translator*. Available: https://www.lexico.com/ / Accessed April 11, 2021.

Arturs Eduards ŠMATOVS
(LU Latviešu valodas institūts)

Latviešu valoda mazākumtautību pirmsskolas izglītības iestādēs: ieskats sabiedrības attieksmē pret reformu

Summary

Latvian in Preschool Educational Institutions for Minorities: an Insight into Society's Attitude Towards the Reform

For many years the society in Latvia has discussed the necessity of converting to learning in Latvian the whole educational system, but only on March 22 in 2018 the government supported the amendments made in Act on Education by Ministry of Education and Science which requires a gradual transition to the official language of Latvia as the only language of instruction at the stage of secondary school. It states that the Latvian language must be learned on daily basis in ethnic minority kindergartens. Some politicians and the public reacted to this decision with blunt negativity, so it was contested in the Constitutional Court, which recognised that the Constitution had not been violated. In order to study the public's attitude towards the transition to learning in the official language, a socio-linguistic research was made by the State Research Programme with the aim to find out the attitude of the population towards the transition to learning in the official language in ethnic minority pre-school educational institutions. As the media, including web-based portals, play an important role in shaping the public opinion these days, a content analysis of publications and of the comments accompanying them was carried out.

Key words: *education*, *the Latvian language*, *primary school*, *comments*

*

Ievads

Ikviena valoda ir ne tikai attiecīgā etnosa, bet arī katras valsts un pasaules kultūras vērtība, kas saglabājama un attīstāma. Latviešu valoda ir valsts nacionāli kulturālās identitātes pamats, valsts valoda Latvijā un nozīmīgs latviešu tautas esības un starpnacionālās komunikācijas, sabiedrības integrācijas faktors. Par tās pastāvēšanu, pilnvērtīgu attīstību un funkcionēšanu ir atbildīgi ne tikai tās lietotāji, bet arī „Latvijas valsts ir atbildīga gan Latvijas sabiedrības, gan visas pasaules tagadējo un nākamo paaudžu priekšā par latviešu valodas saglabāšanu un attīstīšanu. Tā ir Latvijas valsts kompetence un pienākums, jo Latvija ir vienīgā valsts pasaulē, kas var uzņemties atbildību par latviešu valodas saglabāšanu" [IZM 2005: 6].

Tomēr, lai kāda valoda pilnvērtīgi funkcionētu, nepietiek tikai ar saukļiem, apgalvojumiem un likumiem. Ir svarīgi, lai ikviens iedzīvotājs to lietotu un apzinātos kā vērtību. Attieksme pret valodu veidojas gan ģimenē, gan izglītības iestādēs un kopumā dzīves vidē. Latvijā kopš valstiskās neatkarības atgūšanas izglītības vide ir bijusi daudzvalodīga, proti, pirmsskolas un skolas mācību programmas sākotnēji tika īstenotas latviešu vai mazākumtautības valodā, vēlāk – arī bilingvāli. Pētījumi [Lazdiņa 2013; Tomme-Jukēvica 2018; Tomme-Jukēvica 2020; Druviete 2015 u. c.] liecina, ka *mācību programmas ar daudz lielāku latviešu valodas īpatsvaru Latvijas situācijai ir vispiemērotākās, jo kvalitatīva bilingvālā izglītība aktivizē valodas producēšanas mehānismus*

un noņem psiholoģiskās barjeras [Druviete 2015: 33]. Svarīgi arī, lai *vecāki saprastu, ka izolētā krievu valodas vide ar atsevišķām latviešu valodas nodarbībām 15 minūtes dienā neļauj pilnībā atraisīt bērnu radošās spējas, tāpēc ir būtiski, lai bērni apmeklētu valodas ziņā nenošķirtus bērnudārzus un uzturētos vidē, kur skanētu gan latviešu, gan krievu, gan citas valodas. Savukārt bērnudārzu grupas joprojām jādala pēc valodas principa, nevajadzētu noteikt pirmsskolas izglītību tikai latviešu valodā* [Druviete 2015: 34].

Ingēra Tomme-Jukēvica, pētot pirmsskolas vecuma rusofono bērnu latviešu valodas prasmi, ir konstatējusi, *ka daudziem bērniem pirmsskolas iestāde bieži vien ir vienīgā vieta, kur viņi izmanto latviešu valodu, tāpēc nepieciešams augsts tās lietojuma biežums, lai aktivizētu latviešu valodas skaņu, vārdu, formu un sintaktisko konstrukciju apguvi. Formu biežums līdzšinējā valodas iedevumā, kas paredzēts mācību programmā un tiek īstenots pirmsskolas mācību iestādē, nenodrošina bērniem iespēju pilnvērtīgi apgūt latviešu valodu. Problēmu padziļina arī pedagogu latviešu valodas kvalitātes trūkums un mācību materiālu nepilnības* [Tomme-Jukēvica 2018: 38].

Diskusijas par nepieciešamību palielināt latviešu valodā mācāmo priekšmetu īpatsvaru skolās ar krievu mācību valodu nerimstas daudzus gadus, ikreiz raisot mērķauditorijas vidē asu pretreakciju. Tomēr 2018. gada 22. martā LR Saeimā beidzot atbalstīja Izglītības un zinātnes ministrijas izstrādātos grozījumus Izglītības likumā [LR Saeima 2018] un Vispārējās izglītības likumā, kas paredz pakāpeniski pāriet uz mācībām valsts valodā, tādējādi sekmējot to, ka tiek īstenots Latvijas valodas politikas mērķis – latviešu valodas prioritātes nodrošināšana sabiedriski nozīmīgākajās sociolingvistiskajās jomās, vienlaicīgi garantējot minoritāšu valodu tiesības [Joma 2008: 19]. Grozījumi nosaka, ka 2019./2020. mācību gadā pirmsskolas vecākajās grupās jāsāk ieviest jaunās izglītības vadlīnijas, kurās paredzēts būtiski palielināt latviešu valodas lomu mācību procesā [MK noteikumi Nr. 716]. Savukārt pievienotā „Mazākumtautību pirmsskolas izglītības programmas parauga" 9. punktā norādīts, ka *visā pirmsskolas izglītības posmā jāsekmē latviešu valodas apguve integrētā veidā, izmantojot bilingvālo pieeju, kā arī lietojot latviešu valodu ikdienas saziņā, bet bērniem no piecu gadu vecuma rotaļnodarbībā par galveno saziņas līdzekli jāizmanto latviešu valoda, izņemot mērķtiecīgi organizētas nodarbības mazākumtautības valodas un etniskās kultūras apguvei* [MK noteikumi Nr. 716. Pielikums].

Kā zināms, daļa sabiedrības uz šo lēmumu reaģēja klaji negatīvi, tas tika apstrīdēts Satversmes tiesā, bet saņemts atzinums, ka Satversme nav pārkāpta [Satversmes tiesas spriedums 2018; Anstrate 2019], kā arī kampaņveidīgi iesniegtas 133 (citviet norādīts, ka 160) individuālās sūdzības Eiropas Cilvēktiesību tiesā pret „diskriminējošo reformu". Sociolingvistikā ir būtiski iepazīt sabiedrības reakciju uz dažādiem notikumiem, kas saistīti ar valodas politikas īstenošanu un ir viens no Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda" uzdevumiem[1]. Šī pētījuma mērķis bija noskaidrot, kāda attieksme pret latviešu valodas lomas pastiprināšanu mazākumtautību bērnudārzos tiek pausta elektroniskajās publikācijās un to komentāros latviešu un krievu valodā.

---

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

Situācija pirms reformas: ieskats

Valodas politika izriet no sociālas, politiskas, ekonomiskas vai reliģiskas motivācijas, valodu izmantojot kā mobilizējošu faktoru identitātes atzīšanai vai varas nodrošināšanai. [Spolskis 2011: 298] Latvijas valodas politikas pamatu veidoja gan politiskie un ekonomiskie, gan sociālie un emocionālie faktori, jo valsts neatkarības atgūšana bija cieši saistīta arī ar latviešu valodas pilnvērtīga lietojuma nodrošināšanu un nacionālās identitātes stiprināšanu. 1988. gada 6. oktobrī latviešu valodai tiek piešķirts valsts valodas statuss Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā, bet 1989. gada 5. maijā pieņemts Latvijas PSR Valodu likums. Tajā skaidri un nepārprotami pateikts, ka nepieciešams „tiesiski noteikt īpašus pasākumus latviešu valodas aizsardzībai. Šādu aizsardzību var garantēt valsts valodas statuss. Ar to valsts nodrošina latviešu valodas vispusīgu un pilnvērtīgu lietošanu visās valsts un sabiedriskās dzīves jomās, kā arī tās mācīšanu" [Valodu likums 1989]. Tajā norādīts, ka valsts nodrošina visiem iedzīvotājiem tiesības apgūt latviešu valodu un finansē mācības. Tāpat no Valodu likuma izrietēja tas, ka latviešu valoda būs jāprot ikvienam, kura pienākumos ietilpst saskare ar pilsoņiem. Šāda valsts nostāja jau tad radīja daudz protestu pret latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu. Tajā pašā laikā jau pirms valstiskās neatkarības atjaunošanas 1991. gadā sabiedrībai tika dots nepārprotams signāls – Latvijas iedzīvotājiem jāprot latviešu valoda, lai varētu studēt valsts augstskolās, veikt darba pienākumus, veidot karjeru. Ir izaugušas neatkarīgās Latvijas paaudzes, bet latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas lietojums visās jomās vēl arvien nav nodrošināts, jo bieži saskaramies ar to, ka paralēli tiek lietota krievu vai angļu valoda. Valoda ir kļuvusi arī par politisko spēļu objektu, īpaši – pirmsvēlēšanu laikā, jo tādējādi kardināli pretējus viedokļus pārstāvošās partijas centās iegūt vairāk vēlētāju balsu.

1992. gada 31. martā tiek pieņemts Latvijas Republikas Valodu likums, kurā ieviesti vairāki grozījumi, tai skaitā arī noteikts, ka „Valsts finansētajās augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro mācību gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda". 1995. gadā tiek grozīts Izglītības likums, nosakot, ka pamatskolā vismaz divi, bet vidusskolā trīs mācību priekšmeti apgūstami valsts valodā. 1998. gadā pieņemts jauns Izglītības likums, paredzot pakāpenisku mazākumtautību izglītības programmu ieviešanu no 1. klases. Latvijas Republikas Satversmē latviešu valodu par valsts valodu nostiprina tikai 1998. gada 6. novembrī. 1999. gada decembrī tiek pieņemts Valsts valodas likums, kura mērķis ir nodrošināt ne tikai latviešu valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību, bet arī tiesības brīvi lietot latviešu valodu jebkurā dzīves jomā visā Latvijas teritorijā un mazākumtautību pārstāvju iekļaušanos Latvijas sabiedrībā, ievērojot viņu tiesības lietot dzimto valodu vai citas valodas. Loģiski, lai īstenotu šo mērķi, Latvijas iedzīvotājiem jāprot latviešu valoda pietiekami labā līmenī. Tikpat loģiski ir tas, ka vispilnīgāk to var panākt, ja valodu sāk mācīties bērnībā, jo tad apguve notiek vieglāk un kvalitatīvāk. Tomēr turpmākajos gados latviešu valoda nekļuva par mācību pamatvalodu nedz bērnudārzos, nedz skolās, kurās mācījās krievvalodīgie bērni. Daļēji problēma tika risināta, 2004. gadā ieviešot bilingvālās izglītības sistēmas modeli, kas noteica pāreju uz mācību procesu daļēji latviešu valodā. Pabeidzot mazākumtautības izglītības satura reformu 2008. gadā un realizējot mazākumtautību izglītības politiku, Latvijā tika pilnībā ieviesta bilingvālā izglītība, kas nozīmēja, ka mācības divās valodās notiek no 1. līdz 12. klasei [Ernstsone, Kļava, Motivāne 2011: 96]. Pretošanās nepieciešamībai

apgūt valsts valodu augstāko virsotni sasniedza 2012. gadā, kad 18. februārī Latvijā notika t. s. valodu referendums, kurā pret krievu valodu kā otru valsts valodu nobalsoja 74,8% vēlētāju, bet par – 24,88%. Droši vien arī tagad protestos pret latviešu valodas plašāku lietojumu bērnudārzos un pakāpenisku pāreju uz mācībām latviešu valodā skolā galvenokārt iesaistās cilvēki, kuri uzskata, ka valsts valodai jābūt krievu valodai.

I. Druviete norāda, ka latviešu valodai jābūt Latvijas iedzīvotāju vienojošam faktoram, īpaši, ja vēlamies to saglabāt ne tikai nākamajām paaudzēm, bet krietni ilgāk, tāpēc ir ļoti svarīgi pieradināt bērnu pie latviešu valodas kā valsts valodas. Kā vienu no pozitīviem latviešu valodas nostiprinošiem iemesliem viņa norāda, ka pieaug to skolēnu skaits, kuri mācās latviešu mācībvalodas skolās [Druviete 2018]. Līdz ar to vēlme pāriet uz mācībām valsts valodā mazākumtautību pirmsskolas izglītības iestādēs nav tikai nacionālās ambīcijas, tas ir nākamais solis valsts valodas stiprināšanā un latviešu valodas ilgtspējas nodrošināšanā. Varētu domāt, ka tas ir nozīmīgs veikums mazākumtautību bērnu integrācijas, izglītības un karjeras izaugsmes iespēju, bilingvālā līdztiesīguma sekmēšanā, tāpēc šādu valdības lēmumu sabiedrībai, šķiet, vajadzētu pilnībā atbalstīt. Tomēr gan publikācijas presē, gan diskusijas un intervijas, īpaši krieviski skanošajos radioraidījumos un TV pārraidēs, gan protesta mītiņi liecina, ka ar 30 gadiem neatkarīgā Latvijā nepietiek, lai visi cilvēki saprastu un pieņemtu to, ka mūsu valstī ir viena valsts valoda un ka tā jāprot ikvienam valsts iedzīvotājam.

Pētījuma rezultāti

Savulaik Bernards Spolskis (*Bernard Spolsky*) atzina, ka indivīda tipisko valodas izvēli nosaka viņa izpratne par to, kas noteiktā jomā ir pierasts vai piedienīgs [Spolskis 2011: 20]. Ja runājam par Latvijas sabiedrību, tad šķiet, ka šis valodas izvēles princips lielai daļai cilvēku saistās, no vienas puses, ar padomju laika pieradumu starpetniskā saziņā izmantot krievu, nevis latviešu valodu; no otras, latviešiem – ar uzskatu, ka piedienīgi ir sazināties ar sarunas partneri viņa valodā, īpaši, ja latviešu valoda viņam sagādā grūtības. Tas radījis situāciju, ka daudzu cilvēku lingvistiskajā praksē dominē šāds runas uzvedības modelis, kas daļā krievu valodas pārstāvju stiprinājis pārliecību, ka tā tam arī jāpaliek. Tomēr valodas pārvaldība [Spolskis 2012: 21], kas īstenota šajos gados, ir veicinājusi to, ka arvien vairāk cilvēku Latvijā sekmīgi apgūst latviešu valodu un lieto to ne tikai oficiālajā, bet arī ikdienas saziņā. Pretstāvēšana rodas tajās cilvēku grupās, kuri ir pārliecināti par latviešu valodas mazvērtīgumu un krievu valodas tiesībām funkcionēt Latvijā tādā pašā apjomā kā Krievijā, tāpēc grozījumi izglītības likumā [LR Saeima 2018] radīja šīs sabiedrības daļas niknumu un protesta akcijas.

Kā jau norādīts, 2018. gada 21. novembrī tika apstiprināti „Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem" [MK noteikumi Nr. 716], kuros noteikts, kas un kurās mācību jomās bērniem jāapgūst, kādi rezultāti jāsasniedz.

Jaunās vadlīnijas no 2012. gada dokumenta [MK noteikumi Nr. 533] atšķiras ar norādi vispārīgajā sadaļā, ka latviešu valoda ir viena no izglītības saturā iekļaujamām vērtībām, kā arī vairāk akcentēta prasība to plašāk lietot ikdienas saziņā, bet no piecu gadu vecuma rotaļnodarbībās bērniem pamatā jāizmanto latviešu valoda. Salīdzinot abus dokumentus, nākas atzīt, ka prasības dziļākajā būtībā ir ļoti līdzīgas. Atšķirības vērojamas programmas struktūrā, formulējumos, nevis tās idejās. Tāpēc nav saprotams,

kāpēc dažu partiju politiķi un citas personas radīja tādu ažiotāžu par latviešu valodas lietojumu pirmsskolas izglītības iestādēs. Ja iepriekšējā mācību programma tika konsekventi īstenota, tad satraukumam nebūtu nekāda pamata. Kā liecina prakse, daudzos bērnudārzos latviešu valodas klātesamība nebija nodrošināta pietiekamā apjomā. Varētu piekrist projekta oponentiem tajos gadījumos, kad tiek runāts par mācību procesa nodrošinājumu gan ar atbilstošas valodiskās kvalifikācijas pedagogiem, gan ar lingvodidaktisko bāzi. Te vietā atcerēties Džona Džozefa (*John E. Joseph*) metaforu: *„Ja valoda un politika būtu valsts, tad izglītība būtu tās galvaspilsēta, lielā centralizētā un centralizējošā metropole, kurai cauri iziet visi, no kurienes valsts tiek pārvaldīta un kur nosaka tās ceļu."* [Džozefs 2008: 67] Politika ir cīņa par varas iegūšanu un saglabāšanu. Vienlaikus politika ir interešu saskaņošana, konfliktu risināšana, sadarbība, kas diemžēl publiskajā telpā izpaužas ļoti vāji. Tātad šajos protestos iespējams vērot, kā valoda realizē varu un kā ar cīņu par valodu tiek realizētas politiskās ambīcijas un aktualizēta valstij sveša ideoloģija.

Viens no būtiskākajiem sabiedrības noskaņojuma veidotājiem mūsdienās, protams, ir mediji – gan vietējie sabiedriskie un komerciālie jeb privātie, gan arī citu valstu plašsaziņas līdzekļi, jo īpaši TV un tīmeklī pieejamie. Pēc neatkarības atgūšanas *„divas informatīvās telpas ir arī viens no galvenajiem aspektiem, kas atšķir Latvijas mediju tirgu no citu postsociālisma valstu mediju tirgiem, jo tajā jāsadzīvo divu izmēros samērojamu valodas grupu komunikācijas vajadzībām"* [Hrvatina, Kehre, Nagla, Pietkoviča 2005: 34]. Šādā situācijā vēl spilgtāk iezīmējas opozīcija *mēs – savējie*, *apspiestie*, *aizvainotie*, *reformas pretinieki* un *viņi – svešie*, *apspiedēji*, *aizvainotāji*, *reformas īstenotāji*, kas konsolidējas opozīcijā *krievi* un *latvieši* un kļuvusi par tipisku vairāku krievu valodā funkcionējošo Latvijas plašsaziņas līdzekļu divu pasauļu atspulgu. Turklāt to emocionāli vēl vairāk pastiprina tas, ka ir runa par *mūsu bērniem*. Šo sabiedrības sašķeltību savā labā veiksmīgi izmanto gan paši mediji, vācot sev klikšķu skaitu, gan vietējie, Krievijas un ES politiķi.

Pētījumam tika izmantoti 25 latviešu un 25 krievu valodā publicētie raksti [2018–2020] par izglītības reformu bērnudārzos un tiem pievienotie komentāri interneta vietnēs *nra.lv*, *diena.lv*, *lsm.lv*, *la.lv*, *delfi.lv*, *apollo.lv*, *LV portāls*, *rus.jauns.lv*, *rus.lsm.lv*, *rus.tvnet.lv*, kā arī papildus skatītas 40 publikācijas ziņu portālā *Sputnik*.

Emocionāli ekspresīvākās un saturiski tendenciozākās publikācijas tika konstatētas portālā *Sputnik*. Ziņas un citi ieraksti tajā daļēji tiek dublēti arī latviešu valodā. Šo ziņu aģentūru ir izveidojusi Krievijas valdībai piederošā aģentūra *Rossiya Segodnya*, tāpēc šķita interesanti noskaidrot, kā tajā tiek veidots Latvijas izglītības politikas tēls un interpretēta izglītības reforma.

Izmantojot kontentanalīzes metodi, tika vērtēti rakstu nosaukumi, to saturs, uzmanību pievēršot emocionāli neitrāliem un ekspresīviem izteiksmes līdzekļiem. Kaut arī mājaslapā apgalvots, ka „*Sputnik* rāda daudzpolu pasauli, kur katrai valstij ir savas nacionālās intereses, kultūra, vēsture, tradīcijas. *Sputnik* runā par to, par ko citi klusē" [Sputnik.lv-1], tomēr 2018.–2020. gada publikāciju kopums par pētāmo tematu rada iespaidu par vienvirziena tendenci – parādīt izglītības reformu pēc iespējas negatīvāk, publicējot to cilvēku viedokli, kuri kategoriski iebilst pret lielāku latviešu valodas klātesamību mazākumtautību, konkrētāk, bērnudārzos un skolās ar krievu mācībvalodu (turpmāk – KM bērnudārzos). Šķiet, rakstu autori nav iepazinušies ar vadlīniju un

mācību programmas saturu, jo, kā jau teikts, jaunajos dokumentos definētās prasības par latviešu valodas izmantojumu mācību procesā nav kardināli citādas. Izdevās atrast tikai vienu relatīvi neitrālu, informatīvu publikāciju latviešu valodā [Sputnik.lv-2] par jauno pirmsskolas vadlīniju apstiprināšanu. Virsrakstā uzsvērts, ka tajās galvenais ir latviešu valoda, pārējais saturs ir informatīvs.

Plašāko empīriskā materiāla kopu veido virsraksti un raksti, kas atrodami sadaļā „Izglītība latviešu valodā – latviskuma stiprināšana vai fašisms?". Retoriskais jautājums atklāj *Sputnik.lv* ideoloģisko ievirzi un izteikti negatīvo attieksmi pret latviešu valodu. Vairāku rakstu noslēgumā tiek pievienota informācija, ka *Krievijas pastāvīgajā pārstāvniecībā EDSO uzmanīgi seko līdzi situācijai*.

Disfēmisma *fašisms* lietojums kā aisberga virsotne parāda, ka daļa sabiedrības nav vēlējusies un spējusi pieņemt to, ka Latvija ir neatkarīga valsts un ka latviešu valoda ir vienīgā valsts valoda, kura jāprot visiem valsts iedzīvotājiem. Publikācijās regulāri tiek minēts Krievijas vārds, izsakās valsts amatpersonas, turklāt diezgan nikni, norādot, ka *Krievija ārkārtīgi negatīvi vērtē pirmsskolas mācību iestāžu pārvešanu pie mācībām valsts valodā; netiks pieļauta tautiešu diskriminācija*, kā arī interpretējot likumus sev tīkamā gaismā – Latvijas lēmumi *neatbilst Latvijas starptautiskajām saistībām cilvēktiesību sfērā; krievu valodas izspiešana no pirmskolas izglītības neatbilst EDSO principiem*.

Citā publikācijā lasītāja negācijas tiek provocētas ar virsrakstu *Par krievu nodokļiem viņu bērnus mācīs latviski*. Retorika kļūst arvien ekspresīvāka un emocionāli precīzāk mērķēta, apgalvojot, ka *tas ir uzbrukums bērnudārziem, kas pazemos krievus*; *varasiestādes vēlas ar varu atņemt vietas latviešu bērnu vajadzībām mazākumtautību bērnudārzos; pārejas ideja ir provokācija*, kā arī aktualizēts upura stereotips, jo *bērnudārzā tiek atņemta iespēja attīstīties dzimtajā valodā; ierobežojumi dzimtās valodas lietojumā nopietni kaitē bērniem; Latvijā sākusies neatgriezeniska krievu valodas iznīdēšana; Latvijas varasiestādes turpina iedalīt pilsoņus „savējos" un „svešajos"; demonstrējot sakropļotu dubultstandartu loģiku*.

Krievu valodā publicētajos rakstos autoru retorika ir ievērojami agresīvāka un naidīgāka. Turklāt nevienā publikācijā netiek runāts par to, ka cilvēkiem, kuri pastāvīgi dzīvo kādā valstī, ir jāprot tās valoda tieši tāpat, kā tas tiek prasīts Krievijā, kur netiek diskutēts par to, vai dažādu tautību iedzīvotājiem būtu jāprot krievu valoda.

Ar latviešu valodā lietoto apzīmējumu *fašisms* korelē Nacionālās apvienības īsnosaukums *нацблок*, kas analizētajos tekstos var radīt asociācijas ar nacismu. Līdz ar to izglītības reformas tēls tiek veidots, izmantojot ļoti negatīvas alūzijas, kas saistās ar Otro pasaules karu, iebrucējiem un iznīcību. To pastiprina gan disfēmismi, gan militārismi, piemēram, *ползучая латышизация; государственное преступление*; *этноцид; гонения на русский язык; людоедский закон; большая глупость; сопротивление будет чудовищным; Россия не отступит; ликвидация русских школ; провокация; унизить русских; русскоязычные не собираются сдаваться; насильственный перевод сферы образования на латышский язык; борьба за русские школы; под угрозой латышизации; родители бьются за образование на родном языке; добиться победы* u. tml. Militārismi liecina par vienvirziena darbību – aicinājums uz pretošanos valsts likumiem, cīņu, nevis to ievērošanu un sadarbības meklējumiem. Starp citu, līdzīga ievirze ir arī ziņu portālam *Baltnews*, piem., *Как защитники „угнетенного" латышского языка увидели*

угрозу в дошколятах; Новый учебный год в Латвии: меньше педагогов, школ и русского языка u. tml., bet tajā pieejamās publikācijas netika plašāk analizētas.

Vēstījums krieviski lasošajai sabiedrības daļai ir subjektīvs un mērķtiecīgi tendenciozs, nepatiku un naidu provocējošs. Tiek uzkurinātas kaislības, ziņojot, ka Rīgas bērnudārzos tiek slēgtas vairāk nekā 30 KM grupas, lai aizstātu tās ar latviešu grupām, apgalvots, ka Latvijas valdība nav ieinteresēta nodrošināt visiem bērniem vienādas tiesības atrasties komfortablā izglītības vidē, jo krieviski runājošajiem tiks atņemta dzimtā valoda.

Arī slengismu lietojums, t. sk. cietumnieku žargona klātesamība, atklāj nicinošo attieksmi pret latviešu valodu un tās apguves nepieciešamību: *опускает русскоговорящих детей на социальное дно*; *латыши сделали контрольный выстрел в русскую общину; облатышат*; *закрутить гайки*; *ОБСЕ дала под дых радикалам*; *Европа не тех шельмует.*

Kā tas raksturīgs šāda veida publikācijām, izmantoti pārspīlējumi, neloģiski, pat melīgi izteikumi, iebaidīšana, piem.: *русскоязычное население Латвии восприняло реформу образования крайне негативно, по стране прокатилась волна протестов; принудительную и ускоренную ассимиляцию русскоязычного населения*; *Латвия зашла за красную черту; Кто на очереди – ясли и роддомы?; русских налогоплательщиков в Латвии за людей не считают; добиваться права говорить и учиться на русском языке; ликвидация русских детских садов; места для латышских детей отбирают у русских*; *запрет на русский язык; латышских детей будут ограждать от русского языка с детсада.*

Tiek izmantots informācijas dramatizējums, piem., apgalvojot, ka, *закон о латышском языке в детских садах приведет к хаосу; страдать от этого будут не абстрактные русскоязычные, а прежде всего маленькие граждане самой Латвии; решение угрожает рижанам появлением искусственного дефицита в русских детских садах; на государственный язык должны быть переведены и детские сады.* Autori noklusē, ka bērni mācās arī dzimtajā valodā, piesaucot starptautiskās tiesības un atbilstoši interpretējot to saturu – iespēja citu etnosu bērniem, t. sk. arī Latvijas pilsoņiem, labāk apgūt valsts valodu tiek pasniegta kā starptautisko tiesību pārkāpums, pat neieminoties, ka krievu valoda un literatūra skolās tiek mācīta un neviens nav aizliedzis kādam lietot dzimto valodu.

Sputnik ir publicējis arī vairākus rakstus, kuros pozitīvi izgaismota to vecāku pieredze, kuri izvēlējušies attālinātās mācības Krievijas skolās, tādējādi „paglābjot" bērnus no latviešu valodas apguves. Protams, Latvijā iegūtā izglītība izrādījusies ļoti slikta (izņemot angļu valodu), Krievijā, cītīgi mācoties (Varbūt arī Latvijā rezultāti būtu lieliski, ja skolēns mācītos tikpat cītīgi?), gūti ļoti labi rezultāti, un, kā norāda māte, meita iestājusies Nīderlandes augstskolā. Tiesa, netiek gan izteikts protests pret to, ka par attālinātajām mācībām jāmaksā, slodze ir liela, kā arī pret to, ka studijas ārzemēs nenotiks krievu valodā. Līdz ar to atklāts paliek jautājums, vai vēlme mācīties dzimtajā valodā ir tiešām saistīta ar nacionālās identitātes spēcināšanu, vai tomēr tas ir politisks demaršs, kura izpausmes atbalsta arī viens otrs politiķis gan Latvijā, gan it kā pārstāvot Latvijas intereses Eiropas Parlamentā. Latvijas un Krievijas bērnudārzu kvalitāte gan pagaidām netiek salīdzināta.

Kopumā nākas secināt, ka aģentūras *Sputnik* publikācijas, kurām nekad nav norādīta autorība, pamatā ir vienpusīgas, musinošas, latviešu valodai un Latvijas valodas politikai naidīgas un uz segregāciju vērstas.

Salīdzinot Latvijas interneta ziņu portālos publicētos rakstus par izglītības reformu bērnudārzos un komentārus pie dažiem no tiem, tika konstatēta gan līdzīga, gan arī atšķirīga retorika. Raksturīgi, ka latviešu valodā visas analizētās publikācijas ir emocionāli neitrālas, savukārt dažām publikācijām krievu valodā jau virsrakstā pausta autora negatīvā attieksme pret pārmaiņām, bet komentāriem raksturīgs plašs emocionālais un vērtējošais diapazons.

Analizētajās publikācijās par pētāmo tematu skaidri iezīmējas divas polaritātes – no *Sen jau vajadzēja*! latviešu valodā rakstītos komentāros līdz *Tas ir nacisms*, *fašisms*! krievu valodā.

Latviski rakstošajā presē grozījumi izglītības likumā un pārmaiņas mazākumtautību bērnudārzos tiek atspoguļotas emocionāli neitrāli, publikācijām lielākoties informatīvs raksturs, dominē racionālie izteiksmes līdzekļi, pausts atbalsts reformai, raksturojot to kā pašsaprotamu un nepieciešamu rīcību.

Rakstiem parasti norādīti autori, virsraksti pamatā ir neitrāli un vairāk aprakstoši, piemēram, *Pāreja uz izglītību latviešu valodā – mazākumtautību bērnudārzos bērni mācās runāt un lasīt latviski*; *NA: Koalīcija vienojas par pāreju uz mācībām valsts valodā visos izglītības līmeņos*; *Koalīcijas partijas konceptuāli atbalsta pilnīgu pāreju uz mācībām valsts valodā*; *Mazākumtautību skolu pedagogi rēķinās ar izaicinājumiem, pakāpeniski pārejot uz mācībām latviešu valodā*. Tiek pievērsta uzmanība arī problēmām. Piemēram, *LV portāla* rakstā *„Latviešu valoda visos pašvaldību bērnudārzos. Riski un resursi"* 34. vidusskolas direktore norāda, ka likums nerada iebildumus, bet tā īstenošanas apdraudējums ir tas, ka krievu bērnudārzos trūkst pedagogu, kas labā līmenī spēj mācīt latviešu valodā. Viņa arī uzskata, ka tad, ja ir kvalificēti pedagogi, *mācības latviešu valodā līdztekus mācībām krievu valodā noteikti bērniem nāk par labu, jo sekmē valodu apguvi, kas bērnudārza vecumā ir vispiemērotākais brīdis*.

Raksti, kuros kompakti atspoguļotas protesta akcijas, ir neitrāli. Par ekspresīvām un komentētāju asāku reakciju raisošām var uzskatīt fotogrāfijas.

Arī krievu valodā rakstīto publikāciju saturs un virsraksti lielākoties informatīvi, piem., *Уже перед школой дети нацменьшинств должны будут говорить на латышском на бытовом уровне*; *В детских садах нацменьшинств добавят латышского языка; Детсады нацменьшинств — по-прежнему на пути к латышскому; Садики нацменьшинств обсуждают латышские группы*.

Interneta vidē atrodamie komentāri liecina par viedokļu dažādību, kā arī parāda, kādi mīti, nepareizi vai maldīgi priekšstati pastāv sabiedrībā. Turklāt vērā ņemams arī tas, ka šādā materiālā nav nekādas informācijas par komentāra autoru – nedz par vecumu, izglītību, nedz par tautību un to, vai tas ir reāls cilvēks vai varbūt trollis. Daudzām publikācijām komentāri nebija pievienoti, savukārt dažām to bija vairāki desmiti, tiesa, tikai neliela daļa bija attiecināma uz pētījuma tematu.

Interneta vide mūsdienās līdz ar digitālo iespēju palielināšanos kļuvusi par gandrīz neierobežotu diskusiju telpu. Tur ikviens var izteikt savu viedokli, turklāt bieži vien anonīmi. Tieši anonimitāte sekmē to, ka rakstītāji izvēlas ne tikai neitrālus vai asus, bet arī cilvēka un valsts cieņu aizskarošus, necenzētus izteiksmes līdzekļus.

Lielāko daļu komentāru vieno tas, ka pamatinformācija vai nu nav rūpīgi izlasīta, saprasta, vai arī ir apzināti interpretēta neatbilstoši saturam. Proti, lēmumā teikts, ka bērnudārzos būtiski jāpalielina latviešu valodas loma, nodrošinot mazākumtautību bērnu sekmīgu integrāciju sākumskolā, nevis mācības pilnībā notiks latviešu valodā, nedodot iespēju bērniem attīstīt krievu valodu. Šī fakta ignorēšana un līdz ar to agresīva reakcija spilgti izpaužas krievu valodā rakstītajos komentāros. Savukārt latviski rakstītajos komentāros dominē uzskats, ka ir tikai loģiski, ka valsts izglītības iestādēs mācības notiek valsts valodā, bet latviešu pārlieku lielā pazemība nevietā un bailes pienācīgi īstenot Valsts valodas likumu sagādā grūtības valsts attīstībā. Tikai daži komentētāji reaģē pēc būtības, norādot, piemēram, ka bērniem nav problēmu mācīties latviski, tās ir pieaugušajiem, vai ka nav iebildumu pret mācībām latviešu valodā, bet nepieciešami atbilstoši mācību līdzekļi un skolotāji: *Чтобы начать эту программу предоставьте, пожалуйста, учителей и учебники. Никто не против перехода, но есть большое НО. С теми учителями которые сейчас в школах нацменшинств, это не возможно.*

Par pozitīviem uzskatāmi komentāri, kuros norādīts, ka jāapgūst vairākas valodas, ka bērnudārza vecums ir vislabākais citu valodu apgūšanai, ka latviešu valodas prasme ir svarīga turpmākajā dzīvē, piem., *Свободная, демократическая страна. Кто хочет, чтобы его дети могли стать премьер-министром или мэром Риги — те будут учить своих детей государственному языку. Ну а кто планирует будущее своих детей в компании алкашей и наркоманов вне публичных мест — те могут даже не учить детей ходить в туалет или чистить зубы (назло Латвии конечно же!).*

Vairāki komentētāji ir izteikušies naidīgi un agresīvi, iedalot sabiedrību divās daļās – *viņi* un *mēs*, ar *viņi* saprotot krievus, bet *mēs* – latviešus. Pretēji tas ir krieviski rakstītajos komentāros. Šādos tekstos biežāk vērojamas verbālas dusmu izpausmes un aizskaroša leksika.

Negatīvajiem komentāriem raksturīgi divējādi runas uzvedības modeļi – agresīva, rupja izpausme vai mānīgi pozitīva, kas patiesībā ir ironiska vai pat sarkastiska. Izteikumi attiecināti uz valdību, valsti, demokrātiju, izglītību, latviešu valodu un latviešiem vai krieviem, krievvalodīgajiem.

Komentāri, kas seko publikācijām par reformu, vairāk saistīti ar raksta saturu, tiek attiecināti uz pārmaiņām kopumā, retāk – tikai uz pārmaiņām mazākumtautību bērnudārzu mācību procesā. Lasot tos, dažkārt rodas iespaids, ka rakstītāji cenšas pārspēt cits citu žultainumā un niknumā, ignorējot iespēju izteikties pēc būtības un korekti. Tiek izmantoti dažādi emocionālie izteiksmes līdzekļi – disfēmismi, medicīnismi, militārismi, spilgti epiteti, metaforas, slengismi, alūzijas, ironija.

Daži komentētāji latviešu valodas statusa nostiprināšanu izglītībā uzskata par apdraudējumu vai nevajadzīgu:

- *Ņirgāšanās par krievu bērniem neies par labu arī latviešu tautai. Par visu būs jāatbild.*
- *Vairākuma diktatūra uzvarējusi.*
- *Nu nu.. Redzēsim, kā tagad ekonomika un dzīves kvalitāte aizies uz augšu... Neko svarīgāku, izskatās, tie tur nevar izdomāt, kā nu tikai par valodu..*

Tiek izteikts arī aizkaitinājums par to, ka pāreja uz mācībām latviešu valodā nav jau sen īstenota un tiek velti tērēta nauda:

- *Sen bija laiks! Pietiek ražot minoritātes par valsts naudu!*
- *Kur ir likums*[2]*, par valsts valodas nodrošināšanu visos valsts bērnudārzos un skolās? Cik zemu gan Latvija ir kritusi, ja nespēj pat savākt savu tautu un nodrošināt vienu valsts valodu? Tā ir nolaidība, mēs esam vienīgā Baltijas valsts, kas ir pielaidusi šādu katastrofālu kļūdu! Viena valsts, viena valoda!*
- *Un vēl ir viens absurds, ka šobrīd valsts līdzekļi tiek tērēti latviešu valodas apmācībai krievvalodīgajiem, bet latviešu bērniem netiek piešķirts šāds valsts finansējums apgūt kādu citu valodu, teiksim krievu vai angļu. .. Iet runa par pirmsskolu. Savukārt latviešu bērnu vecāki atspērušies maksā pulciņus!!! Ja latviešu valodas apmācība notiktu par maksu, būtu cita attieksme. Sen bija laiks apgūt valodu, bet tikai tagad sāk rosīties, bet kad neiet uz kompromisiem, tad nekas cits neatliks! Labas sekmes mācības, bet ja nepatīk ir iespēja doties uz plašo Krievzemi, kur brīvi varēs lietot savu mātes valodu. Veiksmi!*
- *Sūtat tos saskaniešus elle! Dēļ viņiem sabiedrība ir sašķelta un korupcija zied kā pienenes. Jāpāriet visām apmācību iestādēm uz Latviešu valodu. Ja kādam nepatīk lai ceļo uz Krieviju, tur ir valodā un krievu pasaulē. Pašiem būs vieglāk. Es ļoti ceru ka šo partiju laidīs pa vēju drīz.*
- *Latvijā izglītība notiek latviešu valodā. Krievijā, krievu valodā, Vācijā, vācu valodā, Francijā, franču valodā... grūti kādam ir saprast. Visās valstīs mācības kuras notiek, par budžeta līdzekļiem, skolās mācības notiek valsts valodā.*

Arī grozījumi izglītības likumā tiek vērtēti negatīvi, uzskatot tos par situācijai neatbilstošu, pārāk liberālu, naivu ieceri:

- *„[..] ja to pieprasa bērna vecāki." – Tā ir nevis sprauga likumā, bet gan lielais caurums atejas bedrē, kurā šis „striktais" „likums" tiks nokakināts. Tā nu skries iedomīgie savas krievvalodas mazzinātāji pieprasīt mācīt nicināmo latviešu valodu. Perforētie likumi (ar caurumiem nepildīšanai) labi noder tualetes papīram. Ja likumā patiešām pastāv tāds caurums, tad likumdevējs ir sīks blēdis, kurš iedomājas sevi izcilu krāpnieku.*
- *stulbeņi un naivie plānprātīši... valodu mācās ģimenē. ja ģimenē nerunā, mazspējīgākie un pirmsskolas un sākumskolas vecuma indivīdi latviešu valodā nerunās un nesapratīs. tam absolūti nav nekādas jēgas, jo vien tikai bērnudārzā latviešu valodu nevar apgūt. skolotājām un auklītēm ir problēmas komunicēt ar krievvalodīgiem bērniem, tāpēc ar viņiem runā krieviski, jo īpaši sadzīves jautājumos (pačurāt, apģērbties, sakārtoties utt.). un nevajag tagad runāt, ka ja bērnudārzos viss ir latviešu valodā, tad bērni to valodu zina, saprot un lieto. lai politiskie mēnessērdzīgie naivuļi paskatās realitāti.*

Kā parasti, gan vienā, gan otrā lingvistiskajā vidē tiek atgādināts, ka latviešu valoda nevienam, izņemot pašus latviešus, nav vajadzīga, tā izzudīs līdz ar tautu, labāk emigrēt un apgūt angļu valodu. Krieviski rakstītajos komentāros ik pa laikam tiek norādīts, ka padomju laikos latviešu valodas lietojums netika ierobežots, ka pat fašisti neslēdza latviešu skolas utt., aizmirstot, protams, krievu valodas dominanti daudzās saziņas situācijās ārpus skolas, kā arī to, ka vairākās apdzīvotās vietās bērniem bija jāmācās KM skolās, jo latviešu skolas vispār nebija. Krieviski izteikti aicinājumi boikotēt

[2] Komentāri netiek rediģēti.

likumu vai masveidā doties prom no valsts, jaušama spēcīgi izteikta nepatika pret latviešu valodu. Piemēram:

- *Вот как по мне так лучше бы наши детки время потраченное на изучение умирающего языка потратили на улучшение знания собственного языка, изучение русской литературы, на то что действительно пригодится в жизни.*
- *Совсем офигели, многие дети сейчас до 3 лет вообще говорят только пару слов на родном, а тут ещё хотят навязать язык, который вообще в Европе не используют и за пределами этой нищенской Латвии этот латышский нафиг никому не нужен, я понимаю Английский, так как он международный и всегда нужен, но латышский, Латвия страна маразма и тупых законов.*
- *Вы только задумайтесь, это страшно, у латышей кроме языка ничего не осталось.*
- *Мне ваш латышский и в 50 лет на бытовом уровне только и нужен. Вся документация 90% или на русском или английском.*
- *При Советском Союзе были Латышские школы, вам и вашим детям давали возможность получать обрзование на родном языке, никто не издевался над детьми, никто не пытался искоренить язык :) Ну да, да, да коммунисты были очень далеки от идеала, я их не защищаю ни в коем случае. Я просто хочу сказать, что вы-то похуже будете, чем проклятые комуняки-окупанты! Напоминаете мне какой-то другой строй ... вот только не припомню какой – не напомните случйно?!*
- *Тому кто стреляет в прошлое из пистолета будущее ответит выстрелом из пушки. Так говорил известный поэт и мудрец!*
- *Латвия подписала себе смертный приговор. Ждите следующего оттока населения.*
- *Садик не то место где детям говорят «ТЫ ДОЛЖЕН!». Дети должны сперва без ошибок выучит свой родной язык, потом другие языки.*
- *А мы не хотим, чтобы наши дети получали эрзац-образование за наши нологи. Учителей нет, методик нет. Левитс пойдет в школу работать?! Да он умеет только языком молоть. Короче, это нацизм.*
- *Я думаю надо русских родителей ОБЯЗАТЬ говорить со своими детьми дома на латышском. Назначить «смотрящих» из латышей. Инспекторов. Ну, система штрафов, там, само собой... И придёт в Латвию Большая ЛАЙМА, заживём дружнее некуда!!!*
- *Не выпускать из роддома пока не будут хныкать на титульном (гарумзиме должна звучать на 3 категорию).*

Reaģējot uz informāciju par protesta mītiņiem, vairums komentētāju nepievērš uzmanību pārejai uz mācībām latviešu valodā, bet, izmantojot disfēmismus, slengismus un citus agresīvi marķētus izteiksmes līdzekļus, pamatā izsakās par protestu un tā dalībniekiem – viņiem – *okupantiem*, kuri *darba dienas laikā var skraidīt pa galvaspilsētas centru ar kolorādo karogu*; *nelieši, izdzimteņi*; *bariņš pensionāru sevi reklamē kā garīgi atpalikušus, kuri nespēj iemācīties valodu*; *vecu svešo nekauņu bars*; nevēlēšanos mācīties latviešu valodu – *Ruskojazičņiki Latvijā necīnās par krievu tiesībām, bet gan par tiesībām nerunāt tās tautas valodā, uz kuru zemes šie ir apmetušies!*

Viens otrs komentētājs velta nosodošus vārdus arī latviešiem – mums, kas ir *tizlie latvieši, vislielākie okupantu pakaļlaižas*, kuri *visur un vienmēr runā krieviski*.

Diemžēl nedz latviešu valodā, nedz krievu valodā rakstošajos ziņu portālos nav manāma vēlme plašāk skaidrot notiekošās pārmaiņas, piesaistot nozares speciālistus, atklāti, analītiski runāt par tām problēmām, ar ko saskaras bērnudārzu pedagogi, audzēkņi un vecāki, kā arī stāstīt par sasniegumiem un labo pieredzi, reaģēt uz dezinformāciju. Mūsdienās ļoti svarīga ir *mērķtiecīga, saskaņota valsts institūciju, sabiedrisko organizāciju un visas sabiedrības darbība latviešu valodas attīstībai labvēlīgo faktoru stiprināšanā un nelabvēlīgo faktoru novēršanā vai mazināšanā* [Druviete 2016: 33].

Secinājumi

Analizējot grozījumu Izglītības likumā atspoguļojumu latviski un krieviski rakstošajos tīmekļa portālos, kā arī publikācijām sekojošos komentārus, secināms, ka:

- Latvijas portālos dominē neitrālas, informatīvas publikācijas, savukārt Krievijā izveidotās ziņu aģentūras *Sputnik* vietnē tiek mērķtiecīgi publicēti provokatīvi, pret Latvijas likumiem un latviešu valodu vērsti izteikumi, netiek skaidrota grozījumu un pirmsskolas vadlīniju būtība, veidojot sagrozītus priekšstatus par latviešu valodas plašāku lietojumu KM bērnudārzos, noskaņojot krieviski lasošo sabiedrību pret pieņemtajiem likumiem, plānotajām pārmaiņām, latviešu valodu, latviešiem, valsti un valdību;
- komentāri, kas publicēti pēc rakstiem par latviešu valodas apguvi, sniedz informāciju par neidentificējamas sabiedrības daļas noskaņojumu, attieksmi, atklāj stereotipus, bet nav izmantojami plašāku vispārinājumu izteikšanai, jo nav iegūstama informācija par to autoriem;
- attieksmei pret pāreju uz valsts valodas plašāku izmantojumu pirmsskolā raksturīga polarizācija atbilstoši valodai – latviešu komentāros pamatā pausts prieks par šo lēmumu, atbalsts, savukārt krievu valodā dominē kategorisks noraidījums;
- valodas līdzekļu izvēlē vērojams zināms līdzīgums – gan latviešu, gan krievu valodā izmantota opozīcija *mēs* un *viņi*, aktīvi lietota negatīvi marķēta emocionāli ekspresīvā leksika.

LITERATŪRA

Anstrate, V. *Satversmes tiesa: Pāreja uz mācībām valsts valodā atbilst Satversmei.* 23.04.2019. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/satversmes-tiesa-pareja-uz-macibam-valsts-valoda-atbilst-satversmei.a316731/

Apollo.lv. *Mazākumtautību skolu pedagogi rēķinās ar izaicinājumiem, pakāpeniski pārejot uz mācībām latviešu valodā*. 01.09.2019. Pieejams: https://www.apollo.lv/6767016/mazakumtautibu-skolu-pedagogi-rekinas-ar-izaicinajumiem-pakapeniski-parejot-uz-macibam-latviesu-valoda

delfi.lv. *Koalīcijas partijas konceptuāli atbalsta pilnīgu pāreju uz mācībām valsts valodā*. 23.11.2019. Pieejams: https://www.delfi.lv/news/national/politics/koalicijas-partijas-konceptuali-atbalsta-pilnigu-pareju-uz-macibam-valsts-valoda.d?id=51484563

Druviete, I. Bilingvālā izglītība un CLIL: vēsturisks atskats un attīstības prognozes. *CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: paradigmas maiņa*, 3. Krājums bilingvālo mācību skolotājam. Rīga: LVA, 2015, 19.–37. lpp.

Druviete, I. Latviešu valoda pasaules sociolingvistisko procesu kontekstā. *Valodas situācija Latvijā: 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Rīga: LVA, 2016, 11.–33. lpp.

Druviete, I. Valoda kā valsts identitāte: trīsdesmit gadi kopš valsts valodas statusa atjaunošanas latviešu valodai. *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2018, 45.–62. lpp.

Džozefs, Dž. Ē. *Valoda un politika*. Rīga: Zinātne, 2008.

Ernstsone, V., Kļava, G., Motivāne, K. Valsts valodas lietojums sabiedriski nozīmīgākajās sociolingvistiskajās jomās. *Valodas situācija Latvijā: 2004–2010*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2012, 70.–126. lpp. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2020/04/ValoduGramata_lppSaturs.pdf

Hrvatina, S., Kehre, A., Nagla, I., Pietkoviča, B. *Mediju īpašnieku struktūra un tās ietekme uz mediju neatkarību un plurālismu*. Rīga: Latvijas Mediju darbinieku mācību centrs, 2005.

IZM. *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam*. Rīga: IZM, 2005.

Joma, D. (atb. red.) *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. Valsts valodas aģentūra. Rīga: Zinātne, 2008, 19. lpp.

Laganovskis, G. Latviešu valoda visos pašvaldību bērnudārzos. Riski un resursi. *LV portāls*. 18.02.2020. Pieejams: https://lvportals.lv/viedokli/313271-latviesu-valoda-visos-pasvaldibu-bernudarzos-riski-un-resursi-2020

Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likums. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. Nr. 20. 18.05.1989. Pieejams: http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-6.htm

LR Saeima. *Grozījumi Izglītības likumā*. 22.03.2018. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/298097-grozijumi-izglitibas-likuma

Lazdiņa, S. (atb. red.) *Etniski heterogēnas pirmsskolas izglītības iestādes: lingvistiskā situācija un sagatavotība bilingvālās izglītības īstenošanai*. Pētījuma rezultāti. BISS. Rīga: LVA, 2013.

MK noteikumi Nr. 533. *Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām*. 31.07.2012. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/250854-noteikumi-par-valsts-pirmsskolas-izglitibas-vadlinijam

MK noteikumi Nr. 716. *Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem*. 21.11.2018. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/303371

MK noteikumi Nr. 716. Pielikums. *Mazākumtautību pirmsskolas izglītības programmas paraugs*. 2. pielikums Ministru kabineta 2018. gada 21. novembra noteikumiem Nr. 716. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/303371

Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2018-22-01; Rīgā 2019. gada 13. novembrī. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2018-22-01

Spolskis, B. *Valodas pārvaldība*. Rīga: Zinātne, 2011.

Sputnik.lv-1. *Par projektu*. Pieejams: https://sputniknewslv.com/docs/about/index.html

Sputnik.lv-2. *MK apstiprinājis pirmsskolas izglītības vadlīnijas: galvenais – latviešu valoda*. 23.11.2018. Pieejams: https://sputniknewslv.com/20181123/Pirmskolas-izglitiba-bernudarzi-latviesu-valoda-10106839.html

Tomme-Jukēvica, I. The acquisition of the Latvian language as the Second language at preschool age in theory and practice. *Journal of Education Culture and Society* 5(1), January 2020, pp. 334–344.

Tomme-Jukēvica, I. *Bilingvālo rusofono pirmsskolas vecuma bērnu latviešu runas specifika*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē. Ventspils, 2018.

Valsts valodas likums. *Likumi.lv*. 09.12.1999. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums

Sandija VIĻUMA
(Ventspils Augstskola)

Nonverbal Communication in Parliamentary Debates: case of the Republic of Latvia's *Saeima* and the United Kingdom's House of Commons

Summary

Nonverbal Communication in Parliamentary Debates: case of the Republic of Latvia's *Saeima* and the United Kingdom's House of Commons

Communication has always been an inevitable part of life, the modern life not being an exception. However, often the communication aspect that does not include the language – the nonverbal behaviour – is being underestimated despite its important functions not only in everyday life of humans, but in lives of individuals who represent publicly displayed professions. The aforementioned applies also to politicians whose nonverbal behaviour, especially in Latvia, has not received the necessary attention, therefore it has not been studied and analysed to the necessary extent.

This study discusses the most important aspects of nonverbal behaviour, as well as its significance in the political environment and gives an insight into the practical study on the nonverbal behavioural expressions of the politicians in the Latvian *Saeima* and the United Kingdom's House of Commons in order to compare the similarities and differences, as well as to find out if the differing spatial arrangement of the premises where the parliamentary debates take place is a factor that influences the politicians' nonverbal behaviour in general.

Key words: *nonverbal cues, parliamentary debate, nonverbal communication, nonverbal behavior, gestures*

Kopsavilkums

Neverbālā komunikācija parlamentārajās debatēs Latvijas Republikas Saeimā un Apvienotās Karalistes Pārstāvju palātā

Komunikācija vienmēr ir bijusi neatņemama dzīves sastāvdaļa visos laikmetos, arī mūsdienu pasaule nav izņēmums. Tomēr nereti tiek aizmirsts vai nepietiekami daudz uzmanības pievērsts tam komunikācijas aspektam, kas neietver valodu jeb verbālos izteiksmes līdzekļus, proti, neverbālajai uzvedībai, kura ir svarīga un veic vairākas nozīmīgas funkcijas ne tikai ikdienas saziņā, bet arī to profesiju pārstāvju dzīvē, kuru darba pienākumi iekļauj publisku uzstāšanos. Šādai jomai pieder arī politiķi, kuru neverbālajai uzvedībai, īpaši Latvijā, nav pievērsts pietiekami daudz uzmanības, tā ir nepietiekami pētīta un analizēta.

Rakstā apskatīti svarīgākie neverbālās uzvedības aspekti tieši politiskajā vidē: sniegts ieskats praktiskajā pētījumā par politiķu neverbālās uzvedības izpausmēm Saeimā un Apvienotās Karalistes Pārstāvju palātā; salīdzinātas abu valstu politiķu līdzīgās un atšķirīgās neverbālās izpausmes; rasta atbilde uz jautājumu, vai atšķirīgais telpiskais izvietojums telpā, kur notiek parlamentārās debates, ir faktors, kas ietekmē politiķu neverbālo uzvedību kopumā.

Atslēgas vārdi: *neverbālās izpausmes*, *parlamentārās debates*, *neverbālā komunikācija*, *neverbālā uzvedība*, *žesti*

*

Nonverbal communication roots may be traced back to more than 2500 years ago, though this domain is becoming more and more topical, since its impact can be felt in every aspect of human lives: Goffman has stated that human beings *"are able to stop 'giving' messages, but cannot stop 'giving off' information"* [Gordon & Druckman, quoted in Hargie 2019:90]. Ironically, humans spend several years of their lives in order to learn language – the verbal counterpart of the nonverbal language which, in turn, usually does not get almost any time to be mastered. In the behaviour of public figures, the nonverbal communication is noticeable most evidently; politicians representing one of the fields that is highly visible, therefore nonverbal communication of politicians is a subject of a growing interest in society: more and more the way how they express themselves is discussed by leaving the content of the verbally delivered messages largely neglected.

It is believed that people unconsciously learn and use the nonverbal language of the society they come from and the majority of nonverbal signals or expressions are universal. Therefore, the study aims to find out if there are any universal features that politicians of both countries share, and which nonverbal cues differ significantly during parliamentary debates in both countries.

The present study proposes the following hypothesis: the spatial arrangement of the premises where parliamentary debates take place may promote a more emotional disclosure of information resulting in two different political behavioural cultures, and the aim of the study is to identify the similarities and differences in the nonverbal behavioural patterns of politicians in the Latvian Republic's *Saeima* and the United Kingdom's House of Commons, in particular regarding postures, eye contact, head movements, gestures, and vocal features.

Power of nonverbal communication in the political environment

Nonverbal communication has been described in the following way: *"Nonverbal communication is a silent, spontaneous, sincere and direct form of interaction. It shows the truth of the words spoken as all our gestures are reflections of our instinctive reflection of our reactions which take part of our attitude through the constant sending of continuous body messages. In this way, our flesh wrapping reveals in a transparent way our real drives, emotions and feelings. Several of our gestures become a way of silent declaration which has a goal to show our real intention through our attitudes"* [Cabana 2008: 21, quoted in Rodríguez-Escanciano, Hernández-Herrarte 2010: 5].

It can be evaluated as a precise description of the nonverbal communication, also in the political environment where image matters to a considerable degree. Nonverbal communication strategies according to Stewart *et al* [2015: 73] are also involved in three primary tasks of a social interaction where speakers *"must reliably communicate their social motives and affective dispositions"* [..], *"influence audiences through the display of contextually appropriate signals"*[..] and *"regulate spontaneous (i.e., unplanned or inappropriate) displays that could be detrimental to their image*". These strategies, apart from the verbal component, in relation to the political context are crucial in favourable self-presentation and representation of the political force the respective politician stands for. One of the first and well-known cases in thehistory of presidential

debates when nonverbal communication served as a prerequisite for winning was the one between John F. Kennedy and Richard Nixon in 1960 with Kennedy's slight victory: *"voters who watched the debate on television tended to perceive Kennedy as the winner while those who listened on the radio thought that Nixon won."* [Riggio & Feldman 2005: 101]

More and more representatives of this profession recognize the significant influence perceptions of them may have on eventual election outcomes or in general on attitude towards them. It has been suggested that *"nonverbal behaviours play an immense role in forming people's judgements and may be used in political persuasion to elicit positive reactions from voters"* [Kopacz 2006, quoted in Rominiecka 2008: 247]. It has been even found out that active nonverbal communication of politicians during debates is more important than the verbal message uttered by them or the reactions of the audience, since it "*increases perceptions of leadership ability*" [Hamer & Donsbach 2009, quoted in Dumitrescu 2016: 12].

Matsumoto *et al* (2013: 9) mentions that *"when political candidates spoke in the past, people publicly discussed and debated their policies, not their shoes or their gestures"* but that the situation has changed recently with more attention being paid not to the message but to the way it is delivered. Moreover, studies that have emphasized more than one nonverbal channel show that agreement and disagreement can be recognised only by seeing nonverbal behaviour – motion of the speaker. It is also believed that *"apart from other nonverbal cues, the tonal elements and gestures politicians produce during debates can serve as predictors of people's reactions on social media"* [Koppensteiner & Siegle 2017: 105]. Also, due to the fact that *"an authority figure is readily believed and can thus moderate our ability to conceive effective counter-arguments"* [Haslam *et al* 2010; Ku *et al* 2014, quoted in Stewart & Senior 2019: 2] and because of *"the ability and skill to communicate can be important in influencing political behaviour and electoral outcomes"* [McNair 2018: 38], it is important to analyse nonverbal behaviour of politicians, as well as to distinguish differences between such behaviour of politicians representing differing cultures.

Spatial arrangement in the *Saeima* and the House of Commons

One of the key elements that determine the nonverbal communication is the environment or context in which the speakers are located. The environment can influence the way individuals behave nonverbally: since the interpretation and discussion of any nonverbal communicative act has to be looked at in the context; the environmental setting is crucial in determining the factors that influence nonverbal behaviour. For instance, the arrangement of a premise, location of furniture may have a considerable impact on the expressed nonverbal signals: *"the proximity and angle of seating arrangements have been shown to serve different functions during interaction and to affect such behaviour as eye contact, gazing, and head rotation."* [Gordon & Druckman, quoted in Hargie 2019: 89]. It may be the premises that determine how individuals should behave or the clothes individuals wear at the particular place [Matsumoto *et al* 2013: 7; Schement 2002: 670], and they are considered to be signals that reflect the identity [Remland 2017: 19], in this particular case – profession of a politician. Littlejohn

and Foss [2009: 693] mention also interior decorating, lighting, colours, and noise as factors that may influence the behaviour of communicative act participants.

The seating and arrangement of seats in the *Saeima* and the House of Commons do differ significantly. In order to illustrate, the layout of both will be provided. In the House of Commons, there are certain rules that govern the seats MPs can occupy: for instance, Ministers are seated on the right from the Speaker on front bench, in the row behind the Ministers Private Secretaries are seated. In opposite of the Ministers Official Opposition spokespersons occupy their seats which are located on the left from the Speaker. Members representing minority parties occupy those benches that are located below the walkway on the left side. What is an outstanding difference, in the House of Commons, the MPs speak from the place they are called, and they have to stand while speaking unless there are justified reasons for not being able to stand. In that case, it is allowed to speak while being seated. In the *Saeima*, the seating traditionally used to be arranged according to the political party's ideological orientation in the following way: the left-oriented parties were seated on the left from the Presidium, but the right-oriented – on the right respectively, and the Rules of Procedure state that the speakers (MPs) speak from the stand unless they are persons with restricted mobility (Clause 69). An MP can also speak from their seat but in this case a written application is needed or the MP has to raise their hand, and they can speak only about certain topics listed in the Rules of Procedure.

Methodology for evaluating nonverbal communicative behaviour

Although there are at least seven nonverbal types of expression: proxemics, haptics, chronemics, kinesics, physical appearance, vocalics, artefacts, the current research isfocused on proxemics that relates to the usage of space, and kinesics that is centered on bodily activity (including posture, hand gestures, facial expressions, movements of head and eye movements), oculesics that deals with the role the eyes play in communication (including duration of looking, frequency of one glancing to the target audience), and haptics or the touching behaviour (that in the framework of this study will include touching oneself while speaking).

Criteria for evaluation of nonverbal behaviour

The material for the practical part of the study consists of the parliamentary debate in the *Saeima* on 14 January 2019 and 23 January 2020, the total length of the material being 11 hours and 2 minutes, and of the parliamentary debate in the House of Commons on 24 January 2019, the total length being 7 hours and 58 minutes. In total, 43 politicians in both countries were studied, resulting in 86 as the total number. The number of the politicians was chosen equal in order to get more objective results and to make more relevant conclusions based on the findings from the analysis of the nonverbal behaviour presented by the participants of the parliamentary debates.

The criteria for the analysis proposed by the author are asindicated below.

Posture: the following postures were studied: a person leans forward while speaking; a person is shifting their weight from one side to another; a person's posture is static; a person crosses one's arms on body/chest.

Eye contact: a person establishes and maintains an instant eye contact with the audience; a person establishes and maintains the eye contact with the audience occasionally; a person establishes and maintains a rare eye contact with the audience; there is almost no eye contact established and maintained between the speaker and the audience.

Head movements: a person performs head movements: tilting one's head on the right; a person performs head movements: tilting one's head on the left; a person performs head movements: nodding.

Gestures: a person performs gesture: finger-shaking; a person performs gesture: 'OK' sign; a person performs gesture: for listing or counting; a person performs gestures: to fill in pauses when sending of the verbal message has been interrupted for any reason; a person performs gestures: to indicate a direction; a person performs gestures by using one's fist: one fist on the side of the body, one fist on the surface, two fists in the air, shaking one's fist; a person performs self-touching gestures: involving palms, indicating 'I', 'we', rubbing one's nose, touching one's hair, touching one's chin, touching one's cheek, 'feeling confident' gesture; a person performs no gestures with one's hands and/or arms.

Vocal features: a person delivers their verbal messages in a monotonous voice; a person that delivers the verbal messages has a neutral voice with no specific stresses; a person that delivers the verbal messages has a lively voice with stresses and passion where any emotions are involved.

The findings

The hypothesis stating that the spatial arrangement of the premises where parliamentary debates take place may promote a more emotional disclosure of information resulting in two different political behavioural cultures was confirmed. After the study of the theoretical sources and the practical analysis of the nonverbal behaviour reflected by the politicians in the Latvian *Saeima* and the United Kingdom's House of Commons, the following conclusions can be made.

The nonverbal behaviour plays an undisputable role in the political environment, since it forms people's judgements and may be intentionally used in order to elicit favourable reactions from the audience being addressed. Moreover, with politics becoming more visible and accessible due to the Internet and possibilities it provides, discussions about politicians differ from those in earlier times because it matters how it is delivered, and also what is delivered.

In the political domain in certain contexts, nonverbal behaviour may be even more important than verbal messages expressed orally; thus leadership qualities are better communicated.

Cultures that differ significantly tend to share similar political attitudes: the result of the analysis established significant differences between British and Latvian cultures; however, some aspects of the nonverbal patterns comprising a part of the political culture, were similar.

Spatial arrangements influence the nonverbal behaviour to a considerable degree: politicians in the *Saeima* who spoke by standing behind the stand behaved in a more reserved way and expressed themselves nonverbally less than politicians in the House of Commons who were standing without any large piece of furniture in front of them.

In relation to postures, leaning forward was more frequently noticed in the *Saeima* than in the House of Commons (32.56% versus 25.58%); that can be explained by the difference in the spatial arrangements: in the House of Commons, speakers were interested and passionate about the addressed topic, but in the *Saeima* the result was higher because of the stand the politicians rested on.

Based on the criterion 'shifting one's weight from one side to another', politicians presented a slight difference: 27.91% in the *Saeima* and 25.58% in the House of Commons; however, the static posture was noticed in both countries by presenting the same result – 53.49%, and showed the seriousness of the profession, as well as an intentional control over one's nonverbal behaviour (in order not to leak any undesirable information).

The politicians in the House of Commons give a higher value to the eye contact because it forms a positive impression: the results for the criterion 'instant eye contact' are 65.12%, eye contact was established and maintained occasionally: 27.91%, rare: 4.65%, and almost none: 2.33%; in the *Saeima* the respective criteria presented the following scores respectively: 18.6%, 58.14%, 13.95%, 9.3%. Therefore, the politicians in the House of Commons may be perceived as more persuasive than their Latvian colleagues.

In relation to head movements: tilting to right and tilting to left politicians in both countries presented similar results: 11.63% versus 6.98%, 16.28% versus 11.63% respectively, the first score coming from the House of Commons, and the second – from the *Saeima*; and for nodding – 20.93% in both countries.

Gestures that can be considered aggressive as finger-shaking were used by a number of politicians in the House of Commons that exceeded the *Saeima's* result twice. Though, gestures involving fists (fist on surface, fist on side, two fists in the air) were used only in the *Saeima*; however, one fist shook in the air was used in both countries presenting the same result: 4.65%.

In the House of Commons, neutral gestures for counting were two times more frequently used than in the *Saeima* (27.91% versus 13.95%), to indicate a direction more than two times more often in the House of Commons – 34.88% and only 13.95% in the *Saeima*; from the fact that gestures used in order to fill in pauses were used more frequently in the *Saeima* (39.53% and only 4.65% in the House of Commons), it can be concluded that politicians in the House of Commons were more confident about their verbal repertoire; the results in the use of majority of self-touching gestures that are not considered as desirable showed that in the *Saeima* they twice or even three times exceeded the results of the House of Commons; no gestures at all were used in the *Saeima* with the result more than two times exceeding the result in the House of Commons (41.86% versus 16.28%).

In relation to vocal features, the result showed that monotonous voice was noticed approximately six times more often in the *Saeima* (44.19% versus only 6.98% in the House of Commons), and passionate voice with stresses was almost twice as much used in the House of Commons (55.81% versus 30.23% in the *Saeima*). Therefore, politicians in the House of Commons may be characterised and perceived as more emotional and more interested in the topic addressed.

LITERATURE

Dumitrescu, D. *Nonverbal Communication in Politics. A Review of Research Developments, 2005–2015*. Available: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0002764216678280?journalCode=absb [Last accessed 25.02.2020.], 12 p.

Hargie, O. *The Handbook of Communication Skills. 4th Edition*. New York: Routledge, 2019, pp. 89–90.

Koppensteiner, M., Siegle, G. *Speaking Through the Body: Do People Associate the Body Movements of Politicians with their Speech?* Available: http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=14&sid=486e8e8b-cbe9-48de- aa93-58145a0bc60a%40 sessionmgr4008 [Last accessed 25.02.2020.], 105 p.

Littlejohn, S. W., Foss, K. A. *Encyclopedia of Communication Theory*. California: Sage Publications Inc., 2009. 693 p.

Matsumoto, D., Frank, M. G., Hwang, H. S. *Nonverbal Communication: Science and Applications*. California: Sage Publications Ltd., 2013, pp. 7, 9.

McNair, B. *An Introduction to Political Communication*. New York: Routledge, 2018, 38 p.

Remland, M. S. *Nonverbal Communication in Everyday Life. 4th Edition*. California: Sage Publications, Inc., 2017, 19 p.

Riggio, R. E., Feldman, R. S. *Applications of Nonverbal Communication*. Available: http://web.b.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/bmxlYmtfXzEyODU2Nl9fQU41?sid=60643dde-f6ac-405a-ba6a-5b18be903aa2@pdc-v-sessmgr04&vid=8&format=EB&rid=8 [24 February 2020], 101 p.

Rodríguez-Escanciano, I., Hernández-Herrarte, M. *Analysis of José Luis Rodríguez Zapatero's Nonverbal Communication. Revista Latina de Comunicación Social 65*. Available: http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=19&sid=486e8e8b-cbe9-48de-aa93-58145a0bc60a%40sessionmgr4008 Last accessed [25.02.2020.], 5 p.

Rominiecka, M. *Non-verbal Cues in Politics: An Analysis of Gestural Signals Sent by American and European Politicians*. Available: https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/7481/1/PSiCL_44_2_Rominiecka.pdf [23 February 2020], 247 p.

Stewart, P. A., Bucy, E. P., Mehu, M. *Strengthening Bonds and Connecting with Followers: A Biobehavioral Inventory of Political Smiles. Politics & Life Sciences 34 (1)*. Available: http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=22&sid=486e8e8b-cbe9-48de-aa93-58145a0bc60a%40sessionmgr4008&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=115365441 [Last accessed 25.02.2020.], 73 p.

Stewart, P. A., Senior., C. (2019) *Politics, Lies, and Videotape: Nonverbal Cues and Signals in the Age of 'Fake News'*. Available: https://psyarxiv.com/v8krq/ [Last accessed 01.02.2020.], 2 p.

Latvijas Republikas Saeima (24 January 2019) Available: http://cdn.tiesraides.lv/saeima.lv/20190124104402_saeima.lv.audio.01.1_0_0 1:33:29 [Last accessed 01.03.2020.].

Latvijas Republikas Saeima (24 January 2019) Available: http://cdn.tiesraides.lv/saeima.lv/20190124124002_saeima.lv.audio.01.1_0_0 1:29:39 [Last accessed 02.03.2020.].

Latvijas Republikas Saeima (24 January 2019) Available: http://cdn.tiesraides.lv/saeima.lv/20190124162902_saeima.lv.audio.01.1_0_0 2:38:11 [Last accessed 02.03.2020.].

Latvijas Republikas Saeima (23 January 2020) Available: https://cdn.tiesraides.lv/saeima.lv/20200123104002_saeima.lv.audio.01.1_0_0 1:28:18 1 [Last accessed 03.03.2020.].

Latvijas Republikas Saeima (23 January 2020) Available: https://cdn.tiesraides.lv/saeima.lv/20200123133302_saeima.lv.audio.01.1_0_0 1:29:54 [Last accessed 04.03.2020.].

Latvijas Republikas Saeima (23 January 2020) Available: https://cdn.tiesraides.lv/saeima.lv/20200123150301_saeima.lv.audio.01.1_0_0 1:24:03 [Last accessed 05.03.2020.].

Latvijas Republikas Saeima (23 January 2020) Available: https://cdn.tiesraides.lv/saeima.lv/20200123163701_saeima.lv.audio.01.1_0 0:58:48 [Last accessed 05.03.2020.].

parliamentlive.tv (24 January 2019) *House of Commons Thursday 24 January 2019 Meeting*. Available: https://www.parliamentlive.tv/Event/Index/d7401af9-0971-4d2c-a875-a9170495bd8b [Last accessed 06.03.2020.].

Rules and Traditions of Parliament. Available: https://www.parliament.uk/about/how/role/customs/ [Last accessed 23.02.2020.].

Saeimas ka rti bas rullis. Available: https://likumi.lv/doc.php?id=57517 [Last accessed 23 February 2020.].

Work of the Saeima. Available: https://www.saeima.lv/en/about-saeima/work-of-the-saeima [Last accessed 23.02.2020.].

What is the role of Parliament? Available: https://www.parliament.uk/about/how/role/ [Last accessed 25.02.2020.].

Artūrs VIĻUMS
(Ventspils Augstskola)

Naida runas attēlojums kognitīvajā domu telpā ietekmes identificēšanai

Summary
Reflection of Hate Speech in Mental Spaces for Identification of Influence

Findings in Cognitive Linguistics show that a person learns the meaning of words as a result of situational experience. Thus, for example, when the word *refugee* is used, many people do not visualize characteristics of the person as set out in the legal definition. Instead, they receive information from their memory, which is associated with the word *refugee* as a result of their personal or indirect experience.

In Cognitive Linguistics such a mode of collecting information is called *frame*.

In the paper the author tries to identify the patterns of hateful speech or how an utterance made in the comment section of an online news article may change the semantics of the reader's frame *refugee*, thus creating a hateful attitude towards all the representatives of this group. In order to do so, theory of Mental Spaces is applied to graphically depict the cognitive processes in the mind of the reader.

Key words: *refugees, hate speech, cognitive linguistics, frame semantics, mental spaces*

*

Naida runa, kopš to pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās tiesību zinātnē ieviesa Mari Matsuda (*Mari Matsuda*), joprojām saglabā savu aktualitāti arī mūsdienās. Diemžēl ir saglabājusies šī noziedzīgā nodarījuma identificēšanas problemātika. Kā norādīts Cilvēktiesību centra pētījumā, vislielākās grūtības tiesībsargājošajām iestādēm naida runas noziegumu izmeklēšanā sagādā apstākļa „būtisks kaitējums" pierādīšana [Kamenska 2017: 15]. Lai gan tiesībzinātnieks, Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta zinātniski analītiskais padomnieks Jānis Baumanis uzskata, ka būtisks kaitējums naida noziegumos var būt pats naida izraisīšanas fakts, jo *tas ievērojami apdraud ar likumu aizsargātas intereses sabiedriskās drošības un kārtības jomā, iedragājot iecietību un integritāti*, un norāda, ka krimināltiesību teorijā nav noteikti kritēriji, pēc kuriem naidu varētu norobežot no neapmierinātības, nomāktības, izmisuma, sarūgtinājuma, bailēm, šausmām, vilšanās, skumjām, aizvainojuma, dusmām, niknuma, nicinājuma, sašutuma, nepatikas, riebuma, pretīguma, skaudības vai pat greizsirdības [Baumanis 2016: 13–15]. Tādēļ, nosakot naida runas pazīmes, uzmanība jāvērš nevis izteikuma potenciālam izraisīt naidu kā emocionālu izpausmi, t. i. *dziļas un noturīgas jūtas, kam ir raksturīga nelabvēlīga, nosodoša, arī kaujinieciska attieksme (parasti pret cilvēkiem, parādībām sabiedrībā)* [Tezaurs.lv: naids], bet gan pazīmēm, kas raksturotas naida nozieguma un naida runas definīcijā.

Latvijas cilvēktiesību birojs savā tīmekļa vietnē piedāvā tulkotu EDSO demokrātisko institūciju un cilvēktiesību biroja (ODIHR) izstrādāto naida noziegumu definīciju un Eiropas Padomes naida runas definīciju, uz ko atsaucas arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa:

> *NAIDA NOZIEGUMS ir jebkurš noziedzīgs nodarījums, tai skaitā noziegums pret personu vai īpašumu, kad cietušais, vieta vai nozieguma mērķis ir izvēlēti pēc to faktiskās vai šķietamās saiknes, atbalsta, piederības vai dalības grupā. Grupa var balstīties uz tās locekļu reālu vai šķietamu rasi, nacionālo vai etnisko izcelsmi, valodu, ādas krāsu, reliģiju, dzimumu, vecumu, fizisko vai garīgo invaliditāti, seksuālo orientāciju vai citu līdzīgu pazīmi.* (avots: Cilvektiesibas.org.lv)
>
> *NAIDA RUNA pārklāj visas izteiksmes formas, kas izplata, mudina, veicina vai attaisno rasistisku naidu, ksenofobiju, antisemītismu vai citas naida formas, kas balstītas uz neiecietību, iekļaujot: neiecietību, kas nāk no agresīva nacionālisma, etnocentrisma, diskriminācijas un naida pret minoritātēm, migrantiem un ārvalstu izcelsmes cilvēkiem.* (avots: Cilvektiesibas.org.lv)

Jāatzīst, ka naida runas izpausmi pēta ne tikai tiesībzinātnē, bet arī citās zinātņu nozarēs, ieskaitot kognitīvo lingvistiku. Šī zinātne ir valodniecības virziens, kas sāka veidoties 20. gs. 70.–80. gados un kurā pēta valodas saistību ar izziņu un domāšanu. Te jāpiemin divi populāri kognitīvie valodnieki – Čārlzs Filmors (*Charles Fillmore*) un viņa izstrādātā ietvaru semantikas (*Frame Semantics*) teorija, kā arī Žils Fokonjē (*Gilles Fauconnier*) un viņa izstrādātā domu telpu (*Mental Spaces*) teorija.

Č. Filmors ietvara jēdzienu lingvistikā nostiprināja savā monogrāfijā „Ietvaru semantika" [Fillmore, 1982]. Ietvaru semantikas galvenā atziņa ir tāda, ka cilvēka zināšanas par vārdu un tā nozīmi rodas situatīvas pieredzes rezultātā, mijiedarbojoties ar citiem cilvēkiem un pasauli kopumā. Jauniegūtās zināšanas cilvēka prātā tiek strukturētas un noglabātas ilglaicīgajā atmiņā līdz brīdim, kad tās nepieciešams izmantot, piemēram, lai paredzētu notikumus līdzīgu situāciju gadījumā. Taču svarīgi piebilst, ka šīs zināšanas tiek nemitīgi mainītas un pielāgotas atbilstoši tai informācijai, ko uztver mūsu smadzenes. Procesu, kad cilvēks sastata jauniegūto informāciju ar savām esošajām zināšanām, palīdz attēlot un raksturot domu telpas.

Par domu telpas teorijas pamatlicēju tiek uzskatīts franču valodnieks un kognitīvās zinātnes pētnieks Ž. Fokonjē. Viņš skaidro, ka domu telpas ir nelielas abstrakcijas, kas rodas domāšanas un runāšanas laikā ar mērķi nodrošināt tūlītēju izpratni un nepieciešamības gadījumā veicināt lēmuma pieņemšanu attiecībā uz nepieciešamo rīcību [Fauconnier, Turner 2003]. Arī latviešu valodā ir atrodami daži pētījumi, kur šī teorija skatīta sīkāk, piemēram, Intas Vingres promocijas darbā *Dusmu emociju metaforikas kontrastīvais aspekts latviešu un vācu valodā* [Vingre 2009] un Ievas Kuplās promocijas darbā *Kustības verbu daudznozīmība latviešu valodā* [Kuplā 2013]. I. Kuplā sniedz šādu domu telpas definīciju – kognitīva struktūra, ko veido ietvari, kas rodas domāšanas procesā, un ko izsaka ar valodiskiem līdzekļiem [Kuplā 2013: 47].

Iepriekš minētās definīcijas ļauj secināt, ka domu telpas ir savienotas ar ietvariem, tādējādi šīs teorijas viena otru papildina. Varētu teikt, ka ietvari ir ilglaicīgajā atmiņā glabātā informācija, savukārt domu telpas ir procesi darba atmiņā, kur tiek izsaukta informācija no ilglaicīgās atmiņas un kā rezultātā personai rodas jaunas vai tiek mainītas jau esošās zināšanas par pasauli un notikumiem tajā.

Iekļaujot minēto teoriju kontekstā definīciju par naida runu, var teikt, ka naida runas ietekmēšanas process izpaužas divos secīgos posmos. Pirmkārt, komunikanta

prātā tiek izsaukts ietvars, kur glabājas informācija saistībā ar minoritātēm, migrantiem un ārvalstu izcelsmes cilvēkiem; otrkārt, šī informācija tiek papildināta vai mainīta tā, ka šim komunikantam rodas rasistisks naids, ksenofobija vai citas naida formas attiecībā pret šo grupu. Atsaucoties uz J. Baumaņa teikto, līdz ar otrā posma īstenošanos ir realizējies būtiska kaitējuma faktors, jo ir izraisīts naids.

Lai parādītu, kā iepriekš minētās teorētiskās atziņas palīdz konstatēt naida runu praksē, tiks apskatīts šāds komentārs:

vacijas radio
13.05.2015 15:20:46

> *Nekada gadijuma beglus! Raksta EK, aiz nosaukuma ir jusu Muiznieks, kurs tos grib. Tie nav nekadi begli, bet stiprie, pieaugusie viriesi, kuriem vajadzigas katru dienu sievietes. Atbrauc Vacija, kur ari darba nav, nedar neko, gul un ed. Vakaros bija gadijumi, kad vini izvaro meitenes, un identificet vinus nevar, jo tumsa neredz tumso seju. Vajag obligati DNK analizi, pirkstu apspiedumus utt. Unalfabetiski, varbut ari dokumentu viniem nav. Vajag kopmitnes, matracus, gultas velu, apgerbus, apavus, partiku, bernuiestades, valodas kursus, volontierus, tulkus. No kurienes Jus to visu nemsiet? Var iebraukt ari kriminali, narkodilleri. Valdiba, padomajiet labi, Jusu TAUTAI – peiksrociba !!! Ar cienu !!!* (avots: Delfi.lv 2015)

Naida runas analīzes pirmais solis: organizējošās domu telpas noteikšana

Pirmais informācijas avots ziņu rakstu portālā, ar ko saskaras gan pasīvs komentāru lasītājs, gan aktīvs komentāru rakstītājs, ir ziņu raksta nosaukums. Lasot virsrakstu, tīmekļa vietnes apmeklētājam sāk veidoties domu telpa ar konkrētiem elementiem. Apskatāmais komentārs tika atstāts pie ziņu raksta ar nosaukumu „Eiropas Savienība divu gadu laikā plāno uzņemt 20 000 bēgļu; Latvijai jāpieņem 220" [Delfi.lv 2015]. Ziņu raksta centrālā darbība jeb teikuma izteicējs ir *uzņemt*. Šī darbība paredz **darītāju** (agensu) (D), kas ir *Eiropas Savienība*, un **cietēju** (paciensu) (C), kas ir 20 000 *bēgļi*, jo viņi ir situācijas dalībnieki, kas pakļauti darbībai. 2015. gadā tie lielākoties bija Sīrijas, Eritrejas un Afganistānas valsts piederīgie, kuri šajās valstīs radušos kara apstākļu dēļ bija spiesti meklēt patvērumu gan tuvākās kaimiņvalstīs, gan tālākās, tajā skaitā Eiropas Savienībā. Nosaukumā aiz semikola norādīts papildu elements, proti, **vieta** (V) *Latvija*, kur darbības *uzņemt* beigās atradīsies 220 cietēji. Tas paredz vēl kādu elementu – **izjutējs** (I), kas ir dzīva būtne, kas izjūt procesu vai darbību, bet neietekmē to, un šajā gadījumā tie ir *Latvijas iedzīvotāji*. Visbeidzot visus šos elementus vieno arī **laika** (L) elements, kas ir *divu gadu laikā*, un šis apstāklis veido domu telpas pamatu. Organizējošās domu telpas pamatelementi norādīti 1. tabulā.

1. tabula

Darbības „uzņemt" pamatelementi

Darītājs (agenss) (D)	Eiropas Savienība
Cietējs (pacienss) (C)	220 Bēgļi
Vieta (V)	Latvija
Izjutējs (I)	Latvijas iedzīvotāji
Laiks (L)	Divu gadu laikā

Analizējot kognitīvos procesus lasītāja apziņā, kas tam veidojas pēc virsraksta izlasīšanas, var pieņemt, ka organizējošā domu telpa veidojas šādi – komentāra lasītājs (I) divu gadu laikā (L) dzīvos Latvijā (V) kopā ar 220 bēgļiem (C) (sk. 1. att.).

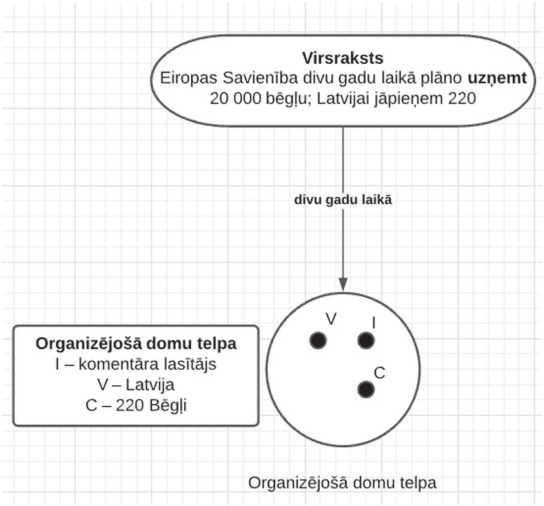

1. attēls. **Organizējošā domu telpa**

Naida runas analīzes otrais solis: domu telpas, kas maina ietvara „bēglis" struktūru

Ietvara BĒGLIS struktūra ir cieši saistīta ar komentāra lasītāja izpratni par šo personu grupas identitāti. Skaidrojot, kas ir identitāte, Fokonjē norāda, ka *pazīt kādu personu nozīmē paredzēt, kā šī persona rīkosies visdažādākajās situācijās, ieskaitot nebijušās vai pat neiespējamās, un šāda pazīšana rodas no zināšanām par attiecīgās personas darbībām pagātnē* (autora tulkojums) [Fauconnier, Turner 2003: 240]. Tādējādi, analizējot komentāru, uzmanība jāpievērš tiem izteikumiem, kur tiek raksturoti bēgļu rīcības modeļi. Iesākumā gan jānorāda, ka šāda veida pētījumos nav iespējams noteikt komentāra lasītāja sākotnējo individuālo izpratni par bēgļu identitāti. Taču jāuzsver, ka analīzes mērķis ir noteikt komentāra potenciālu radīt neiecietīgu attieksmi pret šo personu grupu. Tādēļ analīzē uzmanība jāpievērš bēgļu raksturojošiem izteikumiem, kur katrs šāds gadījums atdalāms paralēlā domu telpā.

Pirmā šāda telpa tiek izsaukta ar *tie nav nekadi begli, bet* .. . Norādāmā vietniekvārda *tie* nozīme norādīta gan virsrakstā, gan virsteikuma beigās, proti, *bēgļi*. Lietojot darbības vārdu *būt* tagadnē un noliegums formā, komentētājs norāda uz to, ka rakstā minētās personas nav identificējams kā bēgļi. Tā rezultātā komentāra lasītājam apziņā tiek izveidota alternatīva telpa identitātes raksturošanai (sk. 2. att.), kur elements **cietējs** tiek aprakstīts kā *stipri pieaugusie viriesi, kuriem vajadzigas katru dienu sievietes*.

Lai nostiprinātu savu argumentu, komentētājs lasītājam piedāvā salīdzināt ar līdzīgu situāciju, kas novērota Vācijā. Līdz ar valsts nosaukšanu lasītāja apziņā tiek izveidota vietas telpa, kurā turpinās **cietēja** identitātes raksturošana (sk. 3. att.). Šeit norāde uz bēgļiem tiek nodota netieši, lietojot darbības vārdus 3. personā – *atbrauc, nedar neko, gul un ed*, vienlaicīgi raksturojot tos kā sliņķus.

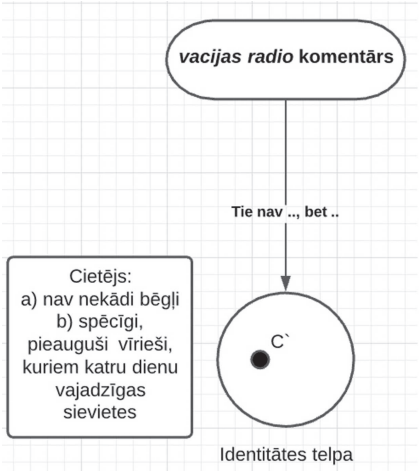

2. attēls. **Identitātes telpa**

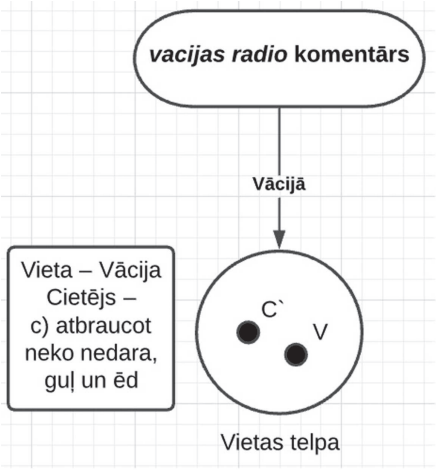

3. attēls. **Vietas telpa**

Komentāra turpinājumā autors turpina precizēt situācijas apstākļus un papildu vietas elementam norāda arī uz **laika** elementu, proti, *vakaros*. Norāde uz elementu **cietējs** tiek veikta, lietojot 3. personas vietniekvārdu *viņi*, kura nozīme raksturota iepriekšējā domu telpās. Savukārt šajā telpā tiek pievienota papildu nozīme – *izvaro meitenes* (sk. 4. att.).

Tālāk komentētājs atgriežas pie vispārīga elementa **cietējs** raksturojuma: *Unalfabetiski, varbut ari dokumentu viniem nav*. Kā arī izsaka varbūtību: *Var iebraukt ari kriminali, narkodilleri*.

Komentārā tāpat vērojams, ka autors papildina organizējošās domu telpas elementus ar jaunu apstākli – **veids** (E), kādā īstenosies darbība *uzņemt* (sk. 5. att.). Proti, **cietējam** būs jānodrošina *kopmitnes, matracus, gultas velu, apgerbus, apavus, partiku, bernuiestades, valodu kursus, volontierus, tulkus*.

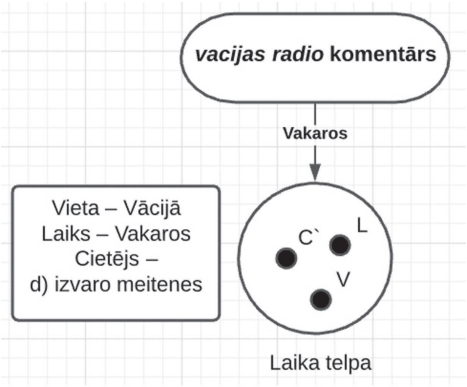

4. attēls. **Laika telpa**

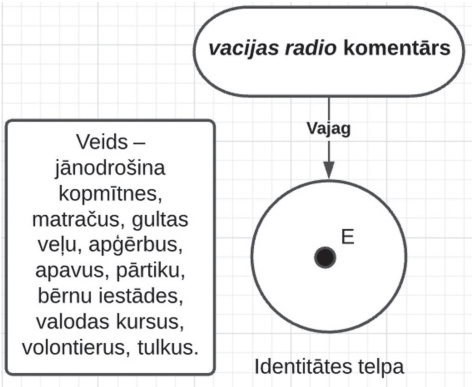

5. attēls. **Organizējošā telpa ar papildinājumu**

Naida runas analīzes trešais solis: integrēšana organizējošajā domu telpā

Integrējot komentārā raksturoto bēgli organizējošajā domu telpā, kas tika aprakstīta analīzes sākumā, var pieņemt, ka komentāra lasītāja apziņā potenciāli var veidoties šāda inference: komentāra lasītājs (I) divu gadu laikā (L) dzīvos Latvijā (V) kopā ar 220 bēgļiem (C`), kuri a) nav nekādi bēgļi; b) spēcīgi, pieauguši vīrieši, kuriem katru dienu vajadzīgas sievietes; c) atbraucot neko nedarīs, gulēs un ēdīs; d) vakaros izvaros meitenes; e) neizglītoti un, iespējams, bez dokumentiem; f) iespējams, krimināli sodīti, nodarbojas ar narkotiku tirdzniecību, un kuriem būs jānodrošina specifiska veida preces un pakalpojumi (E) (sk. 6. att.).

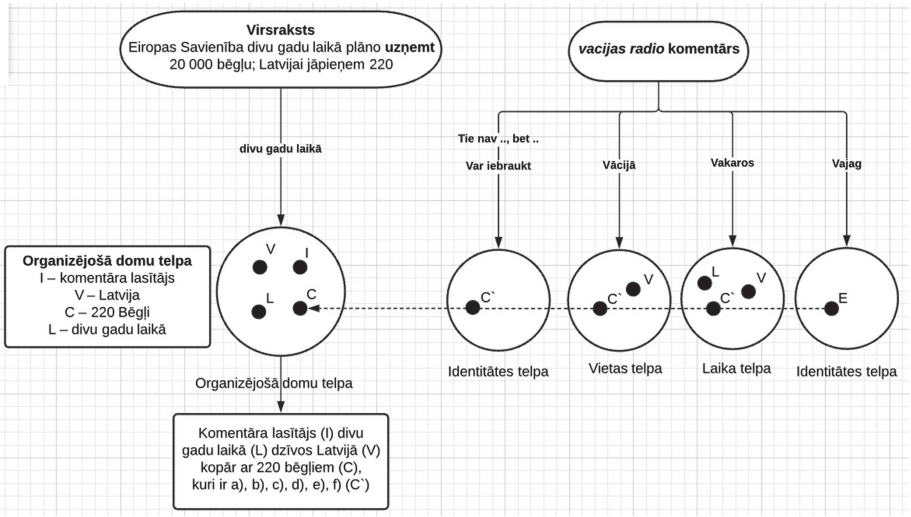

6. attēls. **Integrēšana organizējošajā domu telpā**

Šāda personu grupas apveltīšana ar dažādām negatīvām īpašībām nepārprotami lasītājā var radīt ksenofobiskas emocijas. Ņemot vērā faktu, ka komentārā specifiskais bēgļa identitātes apraksts nav pamatots ar konkrētiem faktiem vai atsaucēm, šāds izteikums ir noteikti vērtējams kā naidu kurinošs, jo potenciāls radīt neiecietīgu attieksmi pret bēgļiem ir ļoti augsts. Skaidrojot kognitīvās lingvistikas kontekstā, tiklīdz komentāra lasītājs realitātē satiks cilvēku, kurš ārēji līdzinās ziņu rakstā attēlotajam bēglim (melnas ādas krāsas, Tuvo Austrumu izcelsmes u. tml.), tā apziņa šim cilvēkam izsauks ietvaru BĒGLIS ar visu tajā esošo personas raksturojumu, lai paredzētu situāciju un iespējamos šīs grupas pārstāvja rīcības modeļus.

No vienas puses, tas ir prāta mehānisms, kas instinktīvi „noregulēts" uz pašsaglabāšanos un izdzīvošanu. No otras, ja šāds instinkts radīts manipulatīvi ar mērķi lasītājā nepamatoti radīt bailes gan par savu drošību, gan savu ģimenes locekļu, draugu un paziņu drošību, tad tas, pirmkārt, var novest pie atšķirīgas attieksmes jeb diskriminācijas vai pat fiziskas izrēķināšanās pret aizsargājamo grupu, un, otrkārt, tas kaitē pašas iekšgrupas emocionālajam stāvoklim kopumā, jo nepamatoti negatīvo asociāciju dēļ tie tiek pakļauti baiļu sajūtām. Tieši tādēļ naida runa ir ļoti nopietns drauds visas sabiedrības drošībai, tādēļ tās ierobežošanā jāiesaistās dažādu zinātnes nozaru pārstāvjiem, tajā skaitā arī valodniecības.

Secinājumi

Kognitīvās lingvistikas pārstāvji uzsver, ka cilvēks vārdu nozīmi iemācās situatīvas pieredzes rezultātā. Tā, piemēram, pasakot vārdu „bēglis", lielai daļai cilvēku prātā nāk nevis juridiskā definīcija un tajā noteiktās pazīmes, bet gan asociācijas, kas uzkrātas vai nu personīgās, vai pastarpinātas pieredzes rezultātā. Visu informāciju, kas cilvēka atmiņā saglabāta saistībā ar vārdu „bēglis", kognitīvajā lingvistikā sauc par ietvaru. Šāda veida zināšanu glabāšana ļauj tās ērti „izsaukt" darba atmiņā, kur domu telpās tā tiek izmantota domāšanas un spriešanas mērķiem. Šādu darbību rezultātā nereti mainās vai papildinās informācija arī pašā ietvarā. Tieši šādas darbības rezultātā prasmīgs komentētājs rada neiecietību pret personu grupu, piemēram, netieši norādot, ka visiem bēgļiem ir tieksme uz vardarbību.

Kā norādījis Č. Filmors, ietvari bieži vien tiek izmantoti, lai paredzētu notikumus līdzīgā situācijā. Ž. Fokonjē, raksturojot identitāti, norāda, ka tā ir personas rīcība, kas ir nemainīga visdažādākajās situācijās. Šo prāta īpašību savā labā izmanto naida kurinātāji, cenšoties radīt priekšstatu, ka visi attiecīgās grupas pārstāvji ir vienādi un rada draudus iekšgrupai. Tādēļ domu telpu grafiskā attēlošanas metode ļauj pētīt, piemēram, vārda „bēglis" nozīmes veidošanos naida runas kontekstā, kas savukārt sniedz pamatu tālākai izpētei ar nolūku rast neitralizējošus izteikumus. Tādēļ nobeigumā jāuzsver, ka šis ir teorētisks pētījums, kas sniedz ieteikumus naida runas analīzei. Tas var kalpot par pamatu praktiskākiem pētījumiem, sniedzot atbalstu naida runas izpausmju klasificēšanā, saglabāšanā datubāzēs, korpusos u. tml.

LITERATŪRA

Baumanis, J. *Naida interpretācija krimināltiesībās jeb kvantu kriminoloģija*. Administratīvā un kriminālā justīcija, 4/2016 13.–15. lpp.

Fillmore, C. J. *Frame Semantics. Linguistic in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin Publishing Co, 1982, pp. 111–137.

Fauconnier, G., Turner, M. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2003. 464 p.

Kamenska, A. *Naida noziegumi: prakse un problēmas. Nacionālais ziņojums – Latvija*. Latvijas cilvēktiesību centrs, 2017, 64. lpp.

Kuplā, I. *Kustības verbu daudznozīmība latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2013. 208 lpp.

Vingre, I. *Dusmu emociju metaforikas kontrastīvais aspekts latviešu un vācu valodā*. Promocijas darbs. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2009.

AVOTI

Cilvektiesibas.org.lv. *Naida noziegums un naida runa – definīcija*. Pieejams: http://cilvektiesibas.org.lv/lv/database/naida-noziegums-un-naida-runa-definicija-446/

Delfi.lv. *Eiropas Savienība divu gadu laikā plāno uzņemt 20 000 bēgļu; Latvijai jāpieņem 220*. Pieejams: https://www.delfi.lv/archive/eiropas-savieniba-divu-gadu-laika-plano-uznemt-20-000-beglu-latvijai-japienem-220.d?id=45962081

Tezaurs.lv. *Naids*. Pieejams: https://tezaurs.lv/naids

Anna VULĀNE, Evija ŠMATOVA
(LU Latviešu valodas institūts)

Lingvistiskā attieksme pret latgaliešu rakstu valodu un tās apguvi skolā[1]

Summary
Linguistic Attitude to Latgalian Written Language and Its Acquisition at School

As history shows, the path of Latgalian written language development has been very complicated: from the very first fragmental court oath records in 1688 and 1692 through the ban of printing in Latin (1865 (1871?)–1904), written form and literary tradition creative stage (1904–1929), ban of Latgalian written language for decades, to its renewal in the 1990s and the rocky way of rationing and acceptance nowadays. The status of Latgalian written language as a historical variant of Latvian is prescribed by law, however, the issues of its learning possibilities at school, development of a teaching aid, and teacher preparing are still unresolved. Also, the attitude towards the language and its place in education in the society of Latvia is different.

Discourse analysis has been used in this article to evaluate comments of published articles on websites about Latgalian written language and its learning at school. The following websites have been reviewed: delfi.lv, diena.lv, jauns.lv, nra.lv and LSM.lv. It has been concluded that commentators' linguistic attitude towards Latgalian written language and its learning at school ranges from neutral to supportive and aggressively dismissive. Linguistic incompetence, entrenched stereotypes as well as insufficient knowledge of language and Latgalian history have been observed in the negative comments.

Key words: *education, Latgalian written language, regional studies, linguistic attitude*

*

Ievads

Latgaliešu rakstu valoda (turpmāk LTG) ir vēsturiski izveidojies latviešu valodas paveids, otra latviešu rakstības tradīcija, kuras statuss mūsdienās ir noteikts Valsts valodas likuma 3. panta 4. daļā: „*Valsts nodrošina latgaliešu rakstu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida saglabāšanu, aizsardzību un attīstību*" (2019). Latgaliešiem valoda ir būtisks reģionālās un latviskās identitātes pamats, kas ļauj apzināties gan savu unikalitāti, gan piederību latviešu tautai. Mūsdienās LTG tiek izmantota ne tikai baznīcā, grāmatniecībā, zinātniskās publikācijās un presē, bet arī tīmeklī, teātru izrādēs, koncertos, radio, televīzijā un publiskos pasākumos. Kaut sporādiski, tā ir ienākusi arī skolu un augstskolu mācību procesā, zinātniskajās konferencēs [sk. plašāk Pošeiko 2016: 173–193]. Latgaliešu valodas, literatūras un kultūrvēstures skolotāju asociācija skolotājas Veronikas Dundures vadībā jau daudzus gadus organizē skolotāju kursus „Vosoruošana", skolēnu skatuves runas konkursu „Vuolyudzāni", atklāto LTG un kultūrvēstures olimpiādi, ceturto reizi noticis pasaules diktāts. Daudzām norisēm, pētījumiem, izdevumiem ir saņemts valsts finansējums.

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

Tomēr, lai valoda vai tās paveids pilnvērtīgi attīstītos, vajadzīgs ilglaicīgs pasākumu komplekss, kā arī sabiedrības atbalsts. Šķiet, mūsdienās nevajadzētu būt nekādiem šķēršļiem, lai arī skolas mācību saturā iekļautu plašāku informāciju par Latgales vēsturi, kultūru, rakstu valodu, lai Latgalē pamata un vidējās izglītības posmā bērniem būtu nodrošināta iespēja apgūt LTG valodu un novada kultūru, kā arī lai tiktu sagatavoti skolotāji, izstrādāti mācību līdzekļi u. tml. Jau 2011. gadā tagadējais Valsts prezidents Egils Levits norādīja:

> *„Valstij ir konstitucionāls pienākums pienācīgi gādāt arī par latgaliešu valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību, kā to konkrēti arī nosaka Valsts valodas likuma 3. panta ceturtā daļa. Valsts šo pienākumu patlaban pilda visai kūtri. It sevišķi jādomā par to, lai latgaliešu valoda tiktu pasniegta kā mācību priekšmets skolās. Bez tā, ka šī valoda tiek piedāvāta kā priekšmets skolās Latgalē un varbūt arī citur, ir grūti iedomājams, kā valsts šo savu no Satversmes 4. panta izrietošo konstitucionālo pienākumu var efektīvi pildīt"* [Levits 2011].

Taču nedz šī gadsimta sākumā izstrādātajos izglītības standartos, nedz mācību līdzekļos latgaliskais komponents nav ticis pienācīgi iestrādāts [Vulāne, Stikute 2016: 88–101], arī LTG (vai novadmācību) iespējams apgūt tikai fakultatīvi vai pulciņnodarbībās vien tad, ja ir skolotājs – entuziasts, kurš vada šādas nodarbības, pašvaldības un skolas vadības atbalsts. Lai attīstītu katra jaunieša reģionālo identitāti kā nacionālās identitātes daļu, nepieciešams mērķtiecīgi virzīts mācību process, proti, attiecīgs mācību saturs valodā, literatūrā, vēsturē, mākslā, mūzikā u. tml. Pasaules uztveres, vērtību sistēmas pamats bērnam veidojas ģimenē un tiek nostiprināts skolā, bagātināts ar jaunām zināšanām un pieredzi, ko apliecina arī Lauras Melnes atziņa: *„Latgaliešu valoda, savas zemes mīlestība un katoļticība ir bērnībā nostiprināti manas dzīves pamati, kurus es laikam nespētu sagraut pat tad, ja pati to vēlētos."* [Melne 2017]

Ja bērnam netiek stiprināta latviešu valodas, tostarp dzimtās izloksnes, bet Latgalē – arī latgaliešu rakstu valodas kā savas patības būtiskas daļas un kultūras vērtības apziņa, zūd viena no nacionālās identitātes nozīmīgākajām komponentēm. Diemžēl ilgus gadus dažādu iemeslu dēļ daļā Latvijas sabiedrības ir valdījusi noraidoša attieksme pret LTG, nav izpratnes (vai vēlēšanās saprast), kas ir izloksne, dialekts, normēta valoda, vēl joprojām pastāv aplami stereotipi un aizspriedumi. Īpaši spilgti tas atklājas globālajā tīmeklī un sociālajos tīklos pieejamos komentāros, kas lielākoties ir anonīmi un aktīvāk parādās tad, ja plašsaziņas līdzekļos publicēts kāds raksts par LTG, Latgales kultūras un vēstures faktiem. Līdzās pozitīviem vai neitrāliem izteikumiem bieži sastopami arī negatīvi, agresīvi un aizskaroši vārdi, savstarpēji apvainojumi. To saturs liecina, ka viens no negāciju iemesliem ir lingvistisko un vēstures zināšanu nepietiekamība, jo skolās tēmām par Latvijas reģionu vēsturi, kultūru un valodu, to attīstību un ietekmētājprocesiem netiek pievērsta pienācīga vērība.

Ik pa laikam uzvirmo viedokļu apmaiņa arī pašu latgaliešu vidē par to, kuras pareizrakstības normas izmantojamas. Kopš 2007. gada spēkā ir „Latgaliešu rakstības noteikumi" (VVC 2007), kuri veidoti uz 1929. gada noteikumu pamata, tuvinot tos tautā runātajai valodai, skaņu precīzākam atspoguļojumam, kā arī īstenojot Pētera Stroda vēlmi ieviest rakstībā divskani *uo* (*ō* vietā), kas tajā laikā netika izdarīts, jo *„pret šādu rakstības veidu būtu radusies pārāk liela brēka"* [Strods 1929]. Jaunajos notei-

kumos ieviestas arī citas pārmaiņas, piemēram, precizēts galotņu lietojums, ko savulaik rosināja Francis Zeps [Zeps 1929]. T. s. vecās ortogrāfijas aizstāvji, šķiet, nav lasījuši P. Stroda viedokli, jo galvenā „brēka" ir par *ō* aizstāšanu ar *uo* [sk. arī Melne 2018], kā arī nav iedziļinājušies jaunajos nosacījumos, kur norādīts, ka pieļaujams izmantot arī iepriekšējos noteikumus. Tiesa, mūsdienās, kad preses izdevumos, literārajos darbos, mācību līdzekļos, vietvārdos u. c. tiek rakstīts atbilstoši 2007. gada noteikumiem, dažu no valodniecības patālu esošu cilvēku kareivīgā vēršanās pret *uo* lietojumu nebūt nesekmē LTG statusa nostiprināšanu.

Raksta mērķis ir noskaidrot sabiedrības lingvistisko attieksmi [Druviete 2018: 58] pret LTG, analizējot tīmekļa vietnēs *delfi.lv*, *diena.lv*, *jauns.lv*, *nra.lv* pieejamo publikāciju un komentāru par LTG un tās apguvi emotīvo un vērtējošo konotāciju. Pēdējos gados arvien vairāk informācijas par norisēm, kas saistītas ar Latgali, vienkopus tiek publicēts portālā „Latvijas sabiedriskie mediji". Pētāmajā laika posmā LSM.lv pieejami 78 raksti un raidījumi, kas veltīti Latgalei, latgaliešu valodai un kultūrai, un aptuveni 80 komentāru, kas tika arī analizēti. Vairums publikāciju ir bez komentāriem.

Latgaliešu rakstu valoda nav tas temats, kam Latvijas plašsaziņas līdzekļi regulāri pievērstu uzmanību (izņemot lakuga.lv, „Kolnasāta"). Līdz šim plašāku rezonansi radījuši daži notikumi, piemēram: 2009. gadā pieņemtais kļūdainais un absurdais Senāta Administratīvo lietu departamenta lēmums, kurā latgaliski rakstītā iesniegumu nepieņemšana pamatota ar to, ka LTG un izloksnes uzskatāmas par svešvalodu [Priedīte 2009]; prasība piešķirt latgaliešu (rakstu) valodai reģionālās valodas statusu (2009); deputāta Jura Viļuma un citu deputātu latgaliski dotais svinīgais zvērests Saeimas sēdē (2014, 2018). Nozīmīgākais notikums, kas pēdējos gados saviļņoja sabiedrību un raisīja asas diskusijas, bija Latgales kongresa simtgadei veltītajā 4. pasaules latgaliešu saietā (05.–06.05.2017.) teiktās runas un pieņemtā rezolūcija, tāpēc padziļinātai analīzei izvēlēts materiāls, kas iepriekš minētajos portālos publicēts pēc kongresa simtgades pasākuma.

Pētījuma teorētisko pamatu veido diskursa analīzes metodikā [Benwell, Stokoe 2006; Chafe 1994; Dijk 2008; Bouvier 2016; Carpentier, Spinoy 2008; Foucault 1972] izteiktās atziņas, ka diskursu veido zīmes, mīti, cēloņsakarības, kā arī jēdzieni, kas saistīti ar identitātes izveidi. Nav izteikuma, kas pastāvētu ārpus personības, tās kultūras pieredzes konteksta un attieksmēm. Personība uztver pasauli ar valodas starpniecību un realizējas tajā, apzināti izvēloties tos valodas līdzekļus, kultūras zīmes, kas veido viņu. Teksts sniedz informāciju ne tikai par autora attieksmi pret konkrēto objektu vai problēmu, bet arī par attiecīgā jautājuma zināšanu apjomu, izpratni, domāšanas stereotipiem, nekritiskiem aizguvumiem no sveša diskursa, kā arī atklāj lasītprasmes līmeni, teksta izpratnes kvalitāti. Izmantojot kontentanalīzi, nokopēti un saglabāti *Microsoft Word* dokumentā analīzei izvēlēto rakstu fragmenti un komentāri, kuros tieši vai zemtekstā atklājas identificējamo (norādīts vārds un uzvārds – pamatā tie ir rakstu autori) un neidentificēto (izmantots segvārds vai cita zīme) autoru uzskati par LTG, tās mācīšanu skolā.

Ieskats vēsturē

Latviešu valoda ir bagāta ar divām rakstības tradīcijām, trim dialektiem un vairāk nekā 500 izloksnēm. 16. gadsimtā vācu mācītāji uz lejaslatviešu izlokšņu pamata sāka attīstīt rakstu valodu, kas vēlāk izveidojās par kopnacionālo normēto jeb literāro latviešu

valodu. Savukārt katoļu (poļu) garīdznieki uz augšlatviešu (latgalisko) izlokšņu pamata 18. gadsimtā sāka veidot LTG.

Rakstības izveidošanās ir ļoti nozīmīgs notikums Latgales kultūrā [Stafecka 2004: 224–254]. Izglītības ziņā Latgalē bija sarežģītāka situācija nekā lejaslatviešu teritorijā. 1874. gadā Vidzemē un 1875. gadā Kurzemē ar likumu tika noteikts, ka latviešu valoda ir mācāma skolā. Latgalē šajā laikā valdīja drukas aizliegums, t. i., aizliegums iespiest un arī izmantot grāmatas latīņu burtiem [Stafecka 2013: 267–184]. LTG attīstība bija varmācīgi pārtraukta, bet līdz pat 1904. gadam mācības skolā varēja notikt tikai krievu valodā. 1907. gadā Rēzeknes draudzes skolā sāka mācīt latgaliešu valodu (kas iedzīvotāju apziņā bija latviešu valoda), bet no 1920. līdz 1934. gadam Latgalē pirmajās divās klasēs mācības notika latgaliski. 1923. gadā 3. klasē latgaliešu izloksnei bija paredzētas piecas stundas nedēļā, baltiešu izloksnei – trīs stundas nedēļā. Vietā piebilst, ka 20. gadsimta sākumā lingvistiskā terminoloģija vēl nebija pietiekami nostabilizējusies un apzīmējumam *izloksne* bieži vien tika lietots plašākā termina *valoda* vietā. Pēc 1934. gada faktiski sākās nākamais valodas aizlieguma posms, kas ar nelielu pārtraukumu ilga līdz 80. gadu beigām, kad LTG, literatūru, kultūru kā izvēles vai pulciņa priekšmetu sāka mācīt Nautrēnu, pēc tam Baltinavas, Tilžas, Dagdas, Kārsavas vidusskolā [Vulāne 2011: 128–141]. Aizlieguma periodi, kādā sabiedrības daļā valdošais negatīvais Latgales kā atpalikuša, nabadzīga novada un latgaliešu, apsaukātu par čangaļiem[2], kā iracionālo, nepareizo, savādo un svešo [Kursīte 2003] stereotips, zobgalības par akcentu, dažā labā skolā gūtā atziņa, ka runāt latgaliski ir slikti, u. tml., daudzos latgaliešos radīja lingvistisko kompleksu un vēlmi vairīties, pat kaunēties no savas izcelsmes, reģionālās piederības. Piemēram, L. Melne norāda, ka ir kopš bērnības *„iepazinusi vecāko paaudžu Rīgas latgaliešu kompleksus par savu izcelsmi. Kā piecgadniece esmu kušināta publiskā vidē un lūgta runāt „pareizā valodā" vai „tik nesmuki nerunāt". [..] ieteicēju motivāciju tagad saprotu. Tā bija vēlme mani pasargāt. Pasargāt no tā, kas savulaik pašiem atstājis dziļas, nedzīstošas rētas"* [Melne 2017]. Tas, ka latgaliešu valoda gadu desmitiem atradās lieguma zonā, ir radījis situāciju, *„ka liela daļa latgaliešu ir savas dzimtās valodas analfabēti"* [Melne 2017].

Valsts mērogā ne tikai politiskā, bet arī lingvistiskā attieksme pret valodu atspoguļojas izglītības saturā un tā īstenošanas iespējās. Kaut arī ir izstrādāts LTG standarts un programmas paraugs gan pamata [LVLKŠA-1; Andrejeva, Dundure, Vulāne, Žulina 2020], gan vidējās [LVLKŠA-2; Dundure, Vulāne 2020] izglītības posmam, kā arī pieejami mācību līdzekļi [sk. plašāk: Pošeiko 2015: 173–193; http://www.ltgasoc.lv/pakalpojumi/vuiceibu-materiali/], kopš 2000. gada notiek skolotāju kursi „Vosoruošona", tomēr līdz šim pietrūcis gan valstiskās, gan skolu vadības labās gribas, lai Latgales skolās latgaliešu rakstu valodu mācītu daudz plašāk[3]. Projektā „Skola 2030" izstrādātajā

[2] „[..] *čangaļi*, tāpat kā *čagas*, agrāk apzīmēja pabiras, kas rodas, graudus attīrot [..]" [Kursīte 2003].

[3] 2021./2022. mācību gadā ir piešķirts AS „Latvijas valsts meži" mērķziedojums latgaliešu rakstu valodas apguvei, tādējādi ļaujot vairāk nekā 25 skolās Latgalē nodrošināt kursa „Latgaliešu rakstu valoda apguvi" un samaksu skolotājiem par veikto darbu. Programmu īsteno Latgaliešu valodas, literatūras un kultūras vēstures skolotāju asociācija (LVLKSA) [sk.: http://www.ltgasoc.lv/sakums/suokums/].

pamatizglītības standartā [MK noteikumi Nr. 747] LTG nav minēta, savukārt vispārējās vidējās izglītības standartā [MK noteikumi Nr. 416] iekļauts specializētais kurss „Latgaliešu rakstu valoda" un „Novadu mācība". Katrs no tiem apgūstams 70 mācību stundās. Šāda pieeja liecina vai nu par paviršību un virspusējību, vai arī par mācību procesa neizpratni, nevēlēšanos sekmēt nedz LTG, nedz novadmācības ieviešanu skolā. Ja būtu patiesa vēlme pildīt Valsts valodas likumu, tad LTG Latgales skolās tiktu atvēlēts pilnvērtīga mācību priekšmeta statuss visā pamatizglītības posmā (viena mācību stunda nedēļā), turpinot darbu arī vidusskolā (70 vai 105 stundas), tādējādi nodrošinot mācību stabilitāti un kontinuitāti. Tas būtu ne tikai labās gribas žests, bet arī signāls jauniešiem un visai sabiedrībai, ka LTG pieder Latvijas vērtību sistēmai kā būtiska latviešu valodas un kultūras daļa. Citādi nav pamata cerēt, ka situācija būtiski uzlabosies.

Pētījuma rezultāti

Sabiedriskā doma ir spēcīgs ietekmētājfaktors, tāpēc tika veikts laikā un apjomā ierobežots tīmeklī publicēto rakstu un komentāru pētījums ar mērķi izzināt cilvēku attieksmi pret LTG apguvi. Izmantojot meklējumvārdus *latgaliešu (rakstu) valoda*, *latgaļu valoda*, kā arī *Latgales kongress*, *rezolūcija*, *latgaliešu (rakstu) valoda skolā (izglītībā)*, *augšzemnieku dialekts,* tika atrasti 26 raksti ar komentāriem, kas publicēti laikā no 2017. gada aprīļa līdz 2021. gada janvārim un kuros tiek aktualizēts LTG statuss un/vai tās apguve skolā, kā arī vairāki desmiti publikāciju un raidījumu par kultūras norisēm Latgalē. Netika pētīti ieraksti dažādos sociālajos tīklos, emuāros u. c. Lingvistiskajam apskatam tika izvēlētas publikācijas, kurās runāts par LTG statusu, tās apguvi skolā un kurām pievienots vairāk komentāru. Tā kā daļa komentāru ir gan saturiski, gan emotīvi līdzīgi, empīriskais materiāls tika iegūts no 11 rakstiem un 750 komentāriem. Uzmanība pievērsta arī virsraksta un raksta ekspresijai, lai noskaidrotu, vai emocionāli marķēts teksts korelē ar komentāru agresivitāti. Publikācijas galvenokārt ir informatīvas, līdz ar to arī emocionāli un vērtējoši neitrālas. Izmantoti dažādas uzbūves stāstījuma teikumi un vispārlietojamā leksika. Vāja emocionālā un vērtējošā ekspresija manāma tikai intervijās. Komentāri tika skatīti četrās semantiskajās grupās: (a) latgaliešu rakstu valodas uztvere (37%), (b) attieksme pret tās apguvi skolā (3%), (c) cits saturs (58%), (d) tikai agresija un rupjības (2%). (d) grupā netika iekļauti tie komentāri, kuru pamatdoma attiecas uz (a) – (c) grupu, bet izteikumiem ir arī agresīvs tonis, izmantoti aizskaroši apzīmējumi, piemēram, *stulbeņi*, *idioti*, *čiuļi*, *čangaļi* u. tml. Ja teksts attiecas gan uz (a), gan (b) grupu, komentārs ietilpināts tajā, kuras saturs izteikts vispirms. Tātad tikai aptuveni 40% komentāru bija izmantojami pētāmā jautājuma izzināšanai[4].

Bažas par LTG un kultūras pastāvēšanu un attīstību, ko intervijās un diskusijās, kā arī atsevišķos komentāros pauduši gan kultūras darbinieki, gan amatpersonas un iedzīvotāji, izriet no pagātnes pieredzes un aizvainojuma par to, ka Ulmaņa autoritārā

[4] Jāņem vērā, ka viedoklis, kas lielākoties anonīmi publicēts komentāros un kuram nav iespējams noteikt nedz autora reģionālo piederību, nedz dzīves vietu, vecumu un izglītību, zināšanas par attiecīgo jautājumu, nav izmantojams korektu faktu un secinājumu ieguvei. Tas ļauj gūt tikai priekšstatu par ieraksta autora attieksmi pret to vai citu problēmu, kā arī konstatēt kādā sabiedrības daļā valdošos stereotipus un noskaņojumu.

režīma laikā Latgalē tika pārtraukta LTG attīstība, izmantošana izglītībā u. tml., bet pēc Otrā pasaules kara tā vispār tika nodota aizmirstībai, turklāt ik pa laikam cilvēkiem nācās saskarties ar negatīvu attieksmi pret „latgalisko akcentu", turklāt mūsdienās tā nav pilnībā zudusi, piemēram:

> [1][5] *Cik ilgi tie latgalieši ķēmosies?.. Lielākais ļaunums tiek nodarīts bērniem – vairumam „sačakarē" (ļoti atvainojos!) valodu uz mūžu. Bērns izaug, sāk studēt, bet akcents un atsevišķu skaņu neizrunāšana viņu nostāda neērtā situācijā. Arī aktiera, diktora, solīdu firmu runas vīru un sievu profesija ir aiz augsta žoga. Ir pasniedzēji un skolotāji, kas nokļuvuši luterāņu zemēs, sava akcenta dēļ, maigi izsakoties, skolā kļūst par jautrības ģeneratoriem. Vai to mēs vēlam saviem bērniem?* [g[6].. b..]

Latgales kongresa simtgadei veltītajā 4. pasaules latgaliešu saietā 2017. gada 6. maijā izskanēja rezolūcija, kurā vairākas prasības attiecās tieši uz LTG statusu un lomu izglītībā [Rezolūcija 2017]. Daļa no šīm prasībām radīja gan atbalsta reakciju, gan pamatotus iebildumus un asas diskusijas jau rezolūcijas apspriešanas laikā un pēc kongresa, kā arī aktualizēja jautājumu par LTG un kultūras statusu saistībā ar 1917. gada kongresa dekrētu, kur bija paredzēta latgaliešu valodas, kultūras un identitātes saglabāšana un atzīšana ne tikai ģimenē, bet arī izglītībā un administratīvās iestādēs, bet šī ideja ar laiku nogrima vēstures dzīlēs. Līdz ar to, kā atzina dzejniece Anna Rancāne, *„rūgtums cilvēkos ir daudzus gadus, pat gadu desmitus un simtus veidojies. Tāpēc tagad kopīgi, pārdomāti, neizraisot agresiju un neizejot uz savstarpējiem apvainojumiem, mums kopīgi jāpārdomā, kā šo situāciju varētu uzlabot"* [Lazdiņa, Līcīte 2017]. Arī Viestura Kairiša doma, ka *„pamazām zaudējam brīnišķīgo latgaliešu valodu, kurai pat ir sava ortogrāfija, kas ir skaista un daudzveidīga. Latgaliešu kultūra taču nav nekāda nezāle, kas jāizravē, lai varētu augt kolosālais zieds – latviešu kultūra. Ja man nebūs iespēju runāt latgaliski, es būšu briesmīgs zaudētājs"* [Rušeniece 2017], daudziem latgaliešiem nav sveša. Attieksmi pret kongresu un tajā pieņemto rezolūciju pēc tam komentēja arī zvērinātais advokāts Agris Bitāns, norādot, ka LTG ir valsts valodas sastāvdaļa, kas eksistē, un valodas saglabāšana, attīstība ir reāla vajadzība ne tikai dažiem cilvēkiem, bet valstij un visai sabiedrībai kopumā, tāpēc ir jārada pieprasījums pēc cilvēkiem ar labām rakstu valodas zināšanām un valstij jāsniedz savs atbalsts, t. sk. arī finansiāli [Vilcāne 2017].

Komentētāju kopportretu var tikai ieskicēt: rakstītāji, spriežot pēc runas uzvedības, lielākoties ir anonīmi vīrieši, kas vecāki par 25 gadiem, paviršī izturas pret latviešu valodas normām, nedzīvo Latgalē, nav latgalieši un neidentificē sevi ar Latgali, par ko liecina 2. un 3. personas vietniekvārda *jūs*, *viņi*, norādāmo vietniekvārdu *tie*, *šie* lietojums. Atsevišķi rakstītāji izmantojuši lingvistiski (*Endzelīns*, *valodnieks*, *Jezups*, *vuška, Broļeits*), etnonīmiski (*latgalīts*, *latgalis*, *Latgaļu zāns*, *cangals*, *ventiš*, *Latvietis*, *Baltu dūre*), teritoriāli (*Rīdzinieks*, *Kurzemnieks*, *rezekne*, *No laukiem*) marķētu segvārdu.

---

[5] Komentāru fragmenti atšķirībā no rakstos, intervijās izteiktajām domām ir numurēti. Autora teksts nav rediģēts.

[6] Ja šķiet, ka autorizācijai izmantots vārds un uzvārds, citējot tas netiek atspoguļots pilnībā.

Analizējot publikācijas, izgaismojās daudziem mūsdienu tekstiem raksturīga iezīme – gan rakstos, gan oficiālos un neoficiālos izteikumos bieži vien var vērot ne tikai viedokļu dažādību, bet arī terminoloģiskas neprecizitātes un elementāru zināšanu trūkumu, paviršu attieksmi pret tekstā izteikto domu. Ja vēl varētu pieņemt, ka ir cilvēki, kuri kopš skolas laikiem nav interesējušies par valodas jautājumiem un ir aizmirsuši, kas ir izloksne, dialekts vai literārā valoda, kurā normas attiecinātas uz visiem valodas līmeņiem, un rakstu valoda, kurā tiek normēta tikai ortogrāfija, tad žurnālistam gan neklātos pieļaut šādas kļūdas. Diemžēl virsrakstā „Kurš dialekts būs īstais? Kā vērtēt prasības par latgaliešu valodu saziņā?" publikācijas autors ir attīstījis to pašu domu, ko intervējamā persona, sakot: „Kas saskaitīs, cik latgaliešu valodā ir dialektu! Kurš tad būs tas īstais pareizais?" [Grīnbergs 2017] Tīmekļa vidē tiek izmantoti dažādi apzīmējumi – *latgaliešu izloksne*, *latgaliešu dialekts*, *augšzemnieku dialekts*, *latgaļu valoda*, *Latgales latviešu valoda*, *latgaliešu valoda* u. c. Katram no tiem ir sava jēga un funkcijas [sk. Stafecka 2013: 267–284]. Gan Valsts valodas likumā, gan latgaliešu rakstības noteikumos [VVC 2008] izmantots termins *latgaliešu rakstu valoda*.

Publikāciju virsraksti kopumā ir emocionāli neitrāli, pamatā izteikti apgalvojuma formā, piemēram, *Latvijas valsts un latgaliešu valoda ir vienots jautājums*; *Latgales skolās nav latgaliešu valodas stundu*; *Rezolūcijā prasa aizsargāt latgaliešu valodu un kultūru*. Pēdējā piemērā zināms kategoriskums izteikts ar darbības vārdu *prasa*. Izmantoti arī retoriskie jautājumi. Līdzās neitrālai izteiksmei vērojams emocionāli iekrāsots lietojums. Piemēram, virsraksts *Vai cels saulītē latgaliešu valodu?* ir ekspresīvs, jo izmantots pozitīvi marķēts frazeoloģisms un deminutīvs. Plašs vēsturisks zemteksts ir TV24 raidījuma „Mana balss" [Rīga TV24] komentāra virsrakstam *Bitāns salīdzina cīņu par latgaliešu valodas tiesībām ar cīņu par sieviešu, tumšādaino un vergu tiesībām* [jauns.lv]. Gan militārismu izmantojums, gan leksēmu *tumšādainie* un *vergi* izvēle iezīmē skarbu ainu un kā jebkurš pārspīlējums rada emocionāli spēcīgu marķējumu. Šim materiālam ir 21 komentārs, bet rakstītāji nav reaģējuši uz virsraksta emotīvajām vienībām, steidzot paust viedokli par Agra Bitāna galveno domu: „pašreizējais mērķis ir panākt to, lai tiktu atzītas un aizsargātas abas valodas" [jauns.lv]. Tikai daži komentētāji pieļauj domu, ka LTG (resp. *latgaliešu dialektam*) būtu tiesības pastāvēt:

[2] *Varētu jau to latgaliešu dialektu atzīt par valodu, ja vien katrā Latgales sādžā tas dialekts nebūtu tik traki atšķirīgs.* [Jozis]

[3] *Latgaliski varētu bez titriem vai tulkojuma raidīt Latgales TV, bet, kāpēc skatoties TV1 un citas visiem garu garie sižeti jāklausās citā valodā ..?* [tante]

[4] *Latgaliešu valodu sen jau oficiāli vajadzēja ieviest kā otru valsts valodu un visi likumi būtu jāpublicē arī latgaliski un skolā tā būtu jāmāca līdzvērtīgi latviešu valodai.* [Humānists]

[5] *.. iespējams, valsts varētu piešķirt finansējumu, kādas stundas ieviešanai skolā Latgalē, lai var apgūt vismaz latgaliešu valodas pamatus ..* [nemos]

Vairumā komentāru atklājas gan autoru nevēlēšanās pieņemt to, ka latviešu valodai varētu būt otra rakstu tradīcija, gan lingvistiskā nekompetence, kā arī arogance, raksturīgo mītu un stereotipu reproducēšana:

[6] *Pats esmu latgalietis un katru dienu runāju latgaliešu valodā ar radiem, kaut arī nedzīvoju Latgalē. Bet nepiekrītu, ka tai būtu jābūt otrai valsts valodai. .. pats būdams no Krāslavas novada, taču man ir sveša, piemēram, Rēzeknes puses latgaliešu valoda. Tad kura novada latgaliešu valoda varētu būt valsts otrā oficiālā valoda?* [nemos]

[7] *smieklīgi, ja, valodas dialektu grib dēvēt par valodu, no kurienes gan tādi tumsoņas uzrodas? iespējams, ka apmaksāts „nemiera cēlējs".. rimstieties reiz, latgaļi !!!*

[8] *mani tā čangaļu valoda ar saviem rusicismiem vienkārši tracina.* [Nu, nu...]

[9] *Tas idiots nesaprot, ka „latgaliešu valoda" ir latviešu valodas dialekts. Tieši tāpat, kā ventiņu runa. .. Tie, kuri uzstāj uz latgaliešu dialektu, kā patstāvīgu valodu, vēlas neko citu, kā graut Latvijas vienotību un valstiskumu.* [eerdrinkers]

[10] *Krievija viltīgi izmanto latgaliešus hibrīdkarā pret Latviju...* [hibrīdkara bandinieki]

[11] *.. citu Latvijas reģionu iedzīvotājiem ir vienalga, kādā valodā savstarpēji sazinās bezcerīgi atpalikušajā un visu iespējamo problēmu nomāktajā Latgalē .. Problēma ir tā, ka ja latgaliešu dialektam tiks noteikts īpašs statuss, tas skars visas valsts iestādes un iedzīvotājus. Un tas noārdīs vienu no galvenajiem Latvijas valsts pastāvēšanas stūrakmeņiem, ka latviešu valoda ir vienīgā valsts valoda. Un nekavējoties tādas pašas prasības attiecībā uz krievu valodu izvirzīs arī padomju civilokupanti...* [bīstamas rotaļas]

Izvēlēto leksēmu un to formu lietojums liecina par dusmām, nepatiku, tendenci radīt ienaidnieka tēlu, piekārt politiskās birkas: *šķeļ*, *neuzspiediet*, *rimstieties*, *jāaprej*, *tracina*, *apnikuši*, *apriebušies*, *lai nelien virsū*; *genocīds*, *čangaļu dialekts*, *tumsoņas*, *krusta karš*, *mistrojums*, *hibrīdkarš*, *kremļa labā roka*. Iespējams, nikno reakciju izprovocēja arī dažu rezolūcijas punktu interpretācijas variatīvums, diskusijā izskanējusī doma par reģionālās valodas statusu un nepieciešamību visā Latvijā oficiālajā saziņā (piemēram, dokumentu apritē) respektēt arī LTG.

Vairāk emocionāli un/vai vērtējoši marķētu valodas vienību ir Ināras Groces intervijā ar Viesturu Kairišu, kas publicēta 2017. gada 6. maijā portālā *delfi.lv*, piemēram:

> *„Mani uztrauc, ka nav uzrakstu latgaliešu valodā. Manuprāt, tā ir pretvalstiska rīcība, ka liek latgaliešu valodu tulkot latviski, tā neapzināti, bet varbūt arī apzināti, norādot uz latgaliešu valodas otršķirīgumu vai nevērtīgumu. .. Daudzi svešu valstu spēki mūs cenšas ietekmēt, liek domāt, un šobrīd kvazi viltīgā veidā ir sanācis, ka latgalieši bezmaz vainīgi pie kaut kāda separātisma. .. Latvijā ir ļoti ksenofobiska sabiedrība, pret visu – svešādo, savādo, nepareizo, tas jau mums ir vēsturiski"* [Groce 2017].

Intervijai pievienotajos komentāros (325) atklājas gan pozitīva, gan negatīva attieksme un emocijas. Daļa lasītāju atzīst, ka LTG ir nacionāla vērtība un kā tāda sargājama un kopjama. Vairāki autori, iesaistoties diskusijā gan pie šī, gan citiem rakstiem par to,

vai LTG ir izloksne, dialekts vai valoda, izmanto arī lingvistiskus argumentus, citi savukārt vairāk pauž emocionālu attieksmi. Vērojamas gan lingvistiskas un faktu neprecizitātes, gan arī precīzs jēdzienu skaidrojums un situācijas raksturojums. Piemēram:

[12] *Tas nav ne dialekts, ne (sveš)valoda. Ir runātā latviešu valoda ar trīs dialektiem – lībisko, vidus un augšzemnieku, pēdējiem diviem ir standartizēti rakstiskie varianti, attiecīgi, latviešu literārā valoda un latgaliešu rakstu valoda. Par pēdējo vēl varētu piebilst, ka tā ir balstīta uz dialekta dziļajām izloksnēm, kuras runā Latgalē, bet pārējo šī dialekta izlokšņu runātāji nemēdz sevi uzskatīt par latgaliešu valodas runātājiem. Manuprāt, visa šī ņemšanās vairāk ir saistīta ar to, ka latgalieši agrāk bija katoļi, tāpēc viņiem izveidojusies nedaudz atšķirīga identitāte, tāpat kā suitiem, kas bija katoļi Kurzemē, tikai tagad reliģija vairs nav tik būtiska, zināšanu līmenis par šiem jautājumiem visā Latvijā ir zems un tas vēl ir tuvu Krievijas robežai, tāpēc tur panesās visādas diezgan šovinistiskas idejas.* [Nu]

[13] *.. latgaliešu valoda ir nacionāla vērtība, kas jāsaglabā (varbūt pat īpaši atbalstot no valsts puses). Bet tas, vai cilvēki runās latgaliski ir pašu latgaliešu ziņā..* [Two Cents].

[14] *Latgaliešu valoda ir latviešu valodas paveids, nevis dialekts. Pirms simts gadiem baltieši solīja, ka tiks respektētas latgaliešu kultūrlingvistiskās atšķirības, bet savu solījumu neturēja.* (xl)

[15] *Latgaļu valoda ir valoda, nevis dialekts vai izloksne, jo tai ir visas valodai piemītošās pazīmes .. Kā ikvienai valodai, arī latgaļu valodai ir izloksnes. Šādas pazīmes nevienam dialektam nepiemīt. Nevienam dialektam nav savas patstāvīgas rakstības un gramatikas, nemaz nerunājot par dialekta vai izloksnes izplatības areāla plašumu ..* [SERJOGA].

[16] *Nē, nav tāda latgaliešu dialekta. Toties ir: 1) latgaliskās izloksnes, kas līdz ar Augšzemes un Vidzemes sēliskajām izloksnēm veido augšzemnieku dialektu; 2) uz latgalisko izlokšņu pamata izveidojusies latgaliešu literārā rakstu valoda – otra latviešu valodas rakstu valodas tradīcija. Termins „latgaliešu valoda" ir korekts, jo jēdziens „valoda" tiek lietots dažādās nozīmēs..* [F.. B..].

[17] *.. latgaliešu valoda pastāv par spīti Tev, tai ir galvenie valodas atribūti – sava leksika, fonētika, morfoloģija. Diemžēl mēs redzam skaidri izteiktu latgaliešu valodas DISKRIMINĀCIJU vairākos laika posmos..).* [V.].

[18] *Domāju, ka jaunā paaudze vairāk izmanto vienotu latgaliešu valodu, mazāk izloksnes un nākotnē tas būs vēl uzskatāmāk. Latgaliešu valoda veidojas kā normativizēta otra latviešu valodas tradīcija.* [Nieks].

Komentāru plašāku kopu veido ieraksti, kuru autori diskutē par apzīmējumiem un apgalvo, ka ir tikai izlokšņu kopums un dialekts, nevis latgaliešu (rakstu) valoda, turklāt daži no viņiem sagroza faktus, radot iespaidu, it kā latgaliešu rakstu valodu kāds vēlētos pasludināt par valsts valodu, piemēram:

[19] *Latgaliešu latviešu valodas dialekts ir cienījams un sargājams, tāpat kā tas ir ventiņiem, vidzemniekiem un citur un tā tiešām ir mūsu bagātība, bet tā nav valoda un nevar būt valsts valoda.* [Ro-ro]

[20] *Prieks par latgaliešiem! Tomēr latgaliešiem nav vienas valodas, jo tā atšķiras Balvu apkārtnē no tās, kas ir Krāslavas apkārtnē. Tad jau vajadzēs atzīt vairākas latgaliešu valodas. Tas, ka katrs runā savā latviešu/latgaliešu valodas dialektā ir ļoti labi, bet atsevišķu valodu nav. Valodu/dialektu uztur cilvēki, kas to lieto, nevis citi, kas par to tikai fantazē savos prātos.* [UDO]

[21] *Latgaliešu valoda nav valoda tikai dialekts. Un dialekts nekad nebūs valsts valoda!* (livonietis)

Līdzīgi izteikumi rodami arī citu rakstu komentāros, piemēram:

[22] *Nu nav ta valoda! Nav! Tas ir tikai viens no dialektiem, kas veidojies no ta, ka Latgale bija Vitebskas guberna un tika pastiprinati parkrievota, ka rezultata latgaliesu dialekts vairak izklausas (ikdiena) pec ar rusicismiem piemeslotas latviesu valodas ar savadaku atsevisku vardu izrunu* [budzis]

Kaut arī mūsdienās informācija par LTG ir brīvi pieejama ikvienam, kurš vēlas paplašināt savu redzesloku, tomēr daudzi komentāri atklāj skolā gūto zināšanu lomu domāšanas stereotipu izveidē:

[23] *Es gan esmu tiesīgs teikt, ka ir tikai augšzemnieku dialekts, jo esmu dzimis un uzaudzis Latgales sirdī – Rēzeknē. Beidzu vienu labākajām skolām Latvijā – Rēzeknes 5. vidusskolu. Un tur bija teicami latviešu valodas skolotāji. Labāk iemācīja latviešu valodu nekā tagadējās skolās Latvijā. Jau tad viņas uzsvēra, ka ir tikai augšzemnieku dialekts un nevis latgaļu valoda! Ir latgaliešu dialekts, nevis valoda.* (Edzis)

[24] *Vai mūsu valstī vispār kāds sajēdz, kas ir Latgaliešu dialekts, nevis valoda? Katrā pagastā tiek malts savā mēlē! Katrs pagasts droši vien uzskata, ka tieši viņu dialekts ir īstais Latgales dialekts! Un kurš āksts krievu valodas piemaisījumu, vai žargonu uzskata par Latgales dialektu? Tādu ākstu ir pat neiedomājami daudz, jo viņi jau nedzird sevi no malas! .. Galvenais ir truli nemāžoties, atvērt ne tikai acis, bet arī ausis un paklausīties! ..* [edisons]

Vārdkopa *tagadējās skolās* ļauj pieņemt, ka 23. komentāra autors mācījies skolā padomju laikā, augstu vērtē savu latviešu valodas skolotāju zināšanas un atšķirībā no daudziem rakstītājiem lieto terminu *augšzemnieku dialekts*. Tiesa, komentāra pēdējos teikumos parādās tipiska kļūda – *latgaļu valoda* un *latgaliešu dialekts*. Savukārt vārdu savienojums *viņas uzsvēra* labi ilustrē (a) latviešu valodas mācību satura nepilnības un LTG noliegumu padomju laika Latvijas izglītības sistēmā, (b) skolotāja autoritātes lomu stabilu stereotipu izveidē.

Savukārt 24. komentāra autora *edisona* ieraksta leksika izgaismo nezināšanas (*latgaliešu*, *Latgales dialekts*, *sarunāties savā dialektā*, nevis izloksnē), agresīvi augst-

prātīgo raksturu (*āksts*, *aprobežots*, *kladzināt*, *truli nemāžoties*, *gadsimtiem piemēslota*), kā arī izplatīto stereotipu par augšzemnieku dialekta slāviskumu *(krievu valodas piemaisījumu vai žargonu*). Protams, gan augšzemnieku dialekta izloksnēs, gan LTG ir slāvismi – aizguvumi no poļu, krievu, baltkrievu valodas. Rakstītāji, to akcentējot, parasti piemirst, ka vidus dialektā ir daudz ģermānismu.

Otra publikācija, kas radījusi aktīvāku reakciju (171 komentārs), ir *delfi.lv* publicētais LETA pārskats „Latgales simtgades kongresa rezolūcijā prasa aizsargāt latgaliešu valodu un kultūru" [delfi.lv 2019] par saietā pieņemto rezolūciju un tās saturu. Daudz mazāk komentāru (18) ir tieši tāda paša satura publikācijai portālā *diena.lv* [diena.lv 2017], turklāt 98% no tiem nav par pētāmo jautājumu.

Komentētāji lielākoties diskutē par nosaukumu, svešu varu ietekmi u. tml., mazāk ir tādu, kuri izsakās pēc būtības par raksta saturu. Izglītības jautājums, šķiet, nedz šī, nedz citu rakstu komentētājus nav īpaši interesējis. Vien daži autori uzskata, ka skolā jāapgūst LTG, citi pret to iebilst. Piemēram:

[25] *Tieši tāpat ar latgaļiem – lai runā, māca skolās, attīsta kultūru, utt. vislabākajā nozīmē, bet Latgalē! nevajag pieprasīt, lai visā valstī iestādēs pieņemtu dokumentus latgaļu dialektā.* [Malacis]

[26] *Un latgaliešiem vajadzētu saviem bērniem mācīt vispirms mātes valodu, nevis lauzīties „čiuliski", gan pienāks laiks un bērns iemācīsies arī latviski runāt. Ir nožēlojami klausīties, kad tēvs un māte īsti latgalieši un latviski runā diezgan nepareizi, bet nez kāpēc ar bērnu cenšas sazināties latviski.* [Esmu dzimusi..]

[27] *Mums jārūpējas, lai mūsu bērni iemācās latviešu valodu perfekti un var, augstskolās stājoties, konkurēt, piemēram, ar rīdziniekiem.* [Anna]

[28] *Ja skolā būtu latgaliešu valodas stunda, savus bērnus nemūžam uz šīm stundām nelaistu. Bet tā dzīvot Latgalē man ļoti patīk, te ir jauki cilvēki!* [Iveta]

2019. gada janvārī portālā *nra.lv* Aisma Orupe aktualizē jautājumu par LTG, tās mācīšanu skolās [Orupe 2019a] un iepazīstina ar dažu skolu direktoru un izglītības ministres viedokli. Raksts ir informatīvs, saturiski sasaucas ar iepriekš minēto publikāciju. Tam pievienoti 47 komentāri, kas kārtējo reizi apliecina, ka rakstītāji lielākoties neiedziļinās publikācijas saturā, izteiktajos viedokļos, bet gan reaģē uz stimulvārdiem, paužot savu pozitīvo vai negatīvo nostāju. Daži uzskata, ka latgaliešu (rakstu) valoda sekmē latviskuma saglabāšanu Latgalē, ir uzskatāma par vērtību un lietojama plašāk, savukārt citi pauž nepatiku, ka latgalieši TV vai radioraidījumos runā latgaliski. Tikai viens komentētājs izteicies par LTG mācīšanu skolā:

[29] *Katra valoda ir bagātība, kura jāsaudzē. .. Katrā Latgales malā tā ir savādāka. Vai tādu valodu vajag mācīt skolās?* [zuzū]

Pārējie apmainās emocionāli marķētiem izteikumiem par LTG (dialektu, izloksni) kā tādu, tās lietošanu, politiķiem, „Kremļa roku" u. tml. Bieži sastopami disfēmismi *čiuļi*, *čangaļi*, *idioti*, *debīlisms*, kā arī vairāki citi aizskaroši apzīmējumi. Vairākiem komentāriem raksturīga arī ironija, pat sarkasms, kas attiecināts gan uz valodu, gan latgaliešiem un pārējiem latviešiem.

2019. gada oktobrī publicēts otrs A. Orupes raksts „NRA pēta: Vai LTG jābūt stundu sarakstā?" [Orupe 2019b], kurā uzmanības centrā ir jautājums par LTG apguvi Latgales skolās. Tajā pausts politiķu, dažu nozares speciālistu un Latgales skolu vadītāju viedoklis. Autore norāda, ka politiķi uzskata, ka LTG saglabāšanas un attīstības labā izdarīts daudz, bet speciālisti, kuri saskaras ar tās lietojuma problēmām ikdienā, ir daudz pesimistiskāki. Viņi atzīst, ka būtiskākās problēmas ir motivācijas trūkums, jo rakstu valodai nav pieprasījuma, tā Latgalē netiek pietiekami plaši lietota nedz vietu nosaukumos, dažādos uzrakstos, plašsaziņas līdzekļos, nedz izglītības sistēmā un lietišķajā saziņā, tāpēc daudziem nav arī vēlēšanās mācīties. Vairāki skolu direktori uzskata, ka latgaliešu valodas un/vai novadmācības stundām būtu jābūt brīvprātīgai izvēlei. Nenoliedzami, ja novadmācība vai LTG nav iekļauta stundu sarakstā, tad panākt tās apguvi fakultatīvi ir daudz sarežģītāk. Direktoru izteikumi kārtējo reizi atklāj virspusējību attieksmē pret LTG apguves nepieciešamību, nevēlēšanos izrādīt iniciatīvu un uzņemties atbildību. Rakstam ir pieci komentāri, no kuriem tikai divi attiecas uz pētāmo problēmu – viens autors iespēju skolā apgūt LTG uzskata par vēlamu, otrs noraida. Trešais komentētājs prasību Latgalē plašāk lietot LTG kārtējo reizi saista ar kaitniecību:

> [30] *Mums jau tāpat ir grūti pārvarāma krievvalodīgo segregācija. Sabiedrības šķelšanai vēl vajadzīga latgaliešu segregācija? Kur tie latgalieši pēc tam ies ar savu dialektu? Kam ir izdevīga latviešu naidošana*? [FFly]

Kopumā var secināt, ka Latvijas plašsaziņas līdzekļos pēdējos gados ir samērā daudz publikāciju par Latgales kultūru un latgaliešu rakstu valodu, tās mācībām skolā. Zinātniski korektāku informāciju par Latvijas sabiedrības lingvistisko attieksmi pret latgaliešu rakstu valodas attīstīšanu, nostiprināšanu un iekļaušanu mācību programmā Latgales skolās varētu iegūt, veicot mērķtiecīgi organizētu aptauju. Tomēr arī ziņu portālos publicēto rakstu neitrālie, niknie, atbalstošie vai noraidošie komentāri izgaismo vairākas būtiskas lingvistiska, izglītības, vēsturiska, informatīva un sociokulturoloģiska rakstura iezīmes, proti:

- vēstures un lingvistisko zināšanu nepietiekamības rezultātā lielā daļā sabiedrības valda Latgales situācijas un latgaliešu rakstu valodas vēsturiskā nozīmīguma, kā arī jēdzienu *izloksne*, *dialekts*, *valoda* neizpratne;
- daļā sabiedrības vērojama negatīva un pat agresīva attieksme gan pret Latgali, latgaliešiem, LTG un tās apguves iespējām skolā, bet vairāki komentētāji izturas toleranti un vērtē atzinīgi gan LTG izmantošanu dažādās jomās, gan arī tās mācības skolā;
- nepieciešams pilnveidot vispārējās izglītības saturu, iekļaujot tajā plašāku informāciju gan par Latgali un latgaliešu rakstu valodu, gan arī citiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem novadiem, latviešu valodu, tās dažādajiem paveidiem, kā arī plašsaziņas līdzekļos publicēt vairāk zinātniski korektu materiālu par šiem jautājumiem.

AVOTI UN LITERATŪRA

Andrejeva, A., Dundure, V., Vulāne, A., Žulina, V. *Latgaliešu rakstu valoda 1.–9. klasei. Mācību priekšmeta programmas paraugs*. 2020. Pieejams: https://www.visc.gov.lv/lv/media/11407/download

Benwell, B. & Stokoe, E. *Discourse and identity*. Edinburgh: Edinburgh Univerisity Press, 2006.

Bouvier, G. *Discourse and social media*. London, New York: Routlege, Taylor & Francis Group, 2016.

Carpentier, N. & Spinoy, E. (eds.) *Discourse theory and cultural analysis: media, arts and literature*. Cresskill, N. J.: Hampton Press, 2008.

Chafe, W. *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.

delfi.lv. *Latgales simtgades kongresa rezolūcijā prasa aizsargāt latgaliešu valodu un kultūru*. 06.05.2017. Pieejams: https://www.delfi.lv/news/national/politics/latgales-simtgades-kongresa-rezolucija-prasa-aizsargat-latgaliesu-valodu-un-kulturu.d?id=48804975

diena.lv. *Latgales simtgades kongresa rezolūcijā prasa aizsargāt latgaliešu valodu un kultūru*. 06.05.2017. Pieejams: https://www.diena.lv/raksts/latvija/novados/latgales-simtgades-kongresa-rezolucija-prasa-aizsargat-latgaliesu-valodu-un-kulturu-14171459

Dijk, T. A. van. *Discourse and Context: a sociocognitive approach*. Cambrige: Cambrige Univeristy Press, 2008.

Druviete, I. Valoda kā valsts identitāte: trīsdesmit gadi kopš valsts valodas statusa atjaunošanas latviešu valodai. *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2018, 45.–62. lpp.

Dundure, V., Vulāne, A. *Latgaliešu rakstu valoda. Vispārējās vidējās izglītības specializētā kursa programmas paraugs*. 2020. Pieejams: https://www.visc.gov.lv/lv/media/11405/download

Foucault, M. *The archeology of knowledge and The discourse on language*. New York: Pantheon Books, 1972.

Grīnbergs, A. *Kurš dialekts būs īstais? Kā vērtēt prasības par latgaliešu valodu saziņā?* 12.05.2017. Pieejams: https://www.la.lv/kurs-dialekts-bus-tas-istais

Groce, I. *Viesturs Kairišs: Latvijas valsts un latgaliešu valoda ir vienots jautājums*. 06.05.2017. Pieejams: https://www.delfi.lv/kultura/news/theatre/viesturs-kairiss-latvijas-valsts-un-latgaliesu-valoda-ir-vienots- jautajums.d?id=48797461&com=1&reg=1&no=0&s=

jauns.lv. *Bitāns salīdzina cīņu par latgaliešu valodas tiesībām ar cīņu par sieviešu, tumšādaino un vergu tiesībām*. 18.06.2018. Pieejams: https://jauns.lv/raksts/zinas/285779-bitans-salidzina-cinu-par-latgaliesu-valodas-tiesibam-ar-cinu-par-sieviesu-tumsadaino-un-vergu-tiesibam

Kursīte, J. Čiulis un čangalis: ikdienas stereotipi. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 156, 06.11.2003. Pieejams: https://www.vestnesis.lv/ta/id/80779

LVLKŠA–1. *Latgaliešu rakstu valoda. Mācību priekšmeta standarts 4.–9. klasei*. 2013. Pieejams: https://www.visc.gov.lv/lv/media/4057/download;https://site-1290263.mozfiles.com/files/1290263/latg_val_stand_ 4_9.pdf

LVLKŠA–2. *Latgaliešu rakstu valoda. Mācību priekšmeta standarts 10.–12. klasei*. 2013. Pieejams: https://www.visc.gov.lv/lv/media/4060/download; https://site-1290263.mozfiles.com/files/1290263/ latg_val_stand_ 10_12.pdf

Lazdiņa, R. *Pīroksti diktatu latgalīšu rokstu volūdā*. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/piroksti-diktatu-latgalisu-rokstu-voluda.a380801/#comments-article-380801

Lazdiņa, R., Līcīte, M. *Latgales Simtgades kongresā nobalso par apņemšanos stiprināt latgaliešu valodas lietojumu*. 06.05.2017. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/latgales-simtgades-kongresa-nobalso-par-apnemsanos-stiprinat-latgaliesu-valodas-lietojumu.a235552/

Levits, E. Par latviešu valodu Satversmes 4. pantā nacionālas valsts kontekstā. Latgaliešu valoda (latgaļu volūda) kā valsts valodas paveids. *Jurista Vārds*. Nr. 43, 25.10.2011. Pieejams: https://juristavards.lv/doc/238270-par-latviesu-valodu-satversmes-4panta-nacionalas-valsts-konteksta/

Rīga TV24. *Mana Balss*. 8. sērija. *Vai latgaliešu valodai jābūt reģionālajai valodai?* Pieejams: https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Zanders

Melne, L. *„ō" vai „uo"? Diskusija par latgaliešu rakstu valodu*. 07.12.2018. Pieejams: https://lvportals.lv/norises/300685-vai-uo-diskusija-par-latgaliesu-rakstu-valodu-2018

Melne, L. *Nevēlos kaunēties, ka esmu latgaliete*. 11.04.2017. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/arpus-etera/arpus-etera/laura-melne-nevelos-kauneties-ka-esmu-latgaliete.a232219/

MK noteikumi Nr. 747. *Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem*. Rīga: VISC, 2018. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/303768

MK noteikumi Nr. 416. *Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības programmu paraugiem*. Rīga: VISC, 2019. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/309597

Orupe, A. *Vai cels saulītē latgaliešu valodu?* 15.01.2019.a. Pieejams: https://nra.lv/latvija/269710-vai-cels-saulite-latgaliesu-valodu.htm

Orupe, A. NRA pēta: *Vai latgaliešu rakstu valodai jābūt stundu sarakstā*? 09.10.2019.b. Pieejams: https://nra.lv/latvija/izglitiba-karjera/260030-nra-peta-vai-latgaliesu-rakstu-valodai-jabut-stundu-saraksta.htm

Pošeiko, S. *Latgaliešu rakstu valodas attīstība. Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016, 173.–193. lpp. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/ Petijumi/Sociolingvistika/VSL_2015_web.pdf

Priedīte, L. *Nepieņem sūdzību latgaliešu rakstu valodā*. Pieejams: http://www.at.gov.lv/lv/jaunumi/par-tiesu-lietam/arhivs/nepienem-sudzibu-latgaliesu-rakstu-valoda?

Rezolūcija. 4. pasaules latgaliešu saiets „Latgales simtgades kongress". Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija 05.–06.05.2017. Pieejams: https://www.rta.lv/notikums/212

Rušeniece, L. *Viesturs Kairišs: Latgaliešu kultūra nav nezāle, kas jāizravē*. 24.10.2017. Pieejams: https://nra.lv/kultura/personibas/207898-viesturs-kairiss-latgaliesu-kultura-nav-nezale-kas-jaizrave.htm24.apr 2017

Stafecka, A. Latgaliešu rakstu valoda. *Latviešu valoda*. Rīga: 2013, 267.–284. lpp.

Stafecka, A. „Evangelia toto anno.." (1753) un latgaliešu rakstu valodas gaita. *Evangelia toto anno.. 1753. Pirmā latgaliešu grāmata*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2004, 224.–254. lpp.

Strods, P. Redakcijas pizeime. *Zīdūnis*, 1929, Nr. 7, 24 (1672). lpp.

Valsts valodas centrs (VVC). Par Latgaliešu rakstības noteikumiem. 28.09.2007. *Latvijas Vēstnesis*, 168, 18.10.2007. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/164904-par-latgaliesu-rakstibas-noteikumiem; https://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/LGPNusacejumi.pdf

Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 428/433, 1999. gada 21. decembrī. Rīga: VSIA „Latvijas Vēstnesis". Pieejams: https://www.vestnesis.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums

Vilcāne, V. *Latgaliešu valoda ir visas Latvijas bagātība. Intervija ar A. Bitānu*. 31.07.2017. Pieejams: https://lvportals.lv/viedokli/288868-latgaliesu-valoda-ir-visas-latvijas-bagatiba-2017#komentari

Vulāne, A. Augšzemnieku dialekta, latgaliešu rakstu valodas un latviešu literārās valodas koeksistences problemātika. *Valodas situācija Latvijā: 2004–2010*. Rīga, 2011, 128.–141. lpp.

Vulāne, A., Stikute, E. Latgaliskais komponents latviešu valodas un literatūras apguvē: no pirmsskolas līdz vidusskolai (1990–2015). *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*, 8. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju augstskola, 2016, 88.–101. lpp. Pieejams: http://journals.ru.lv/index.php/LATG/article/view/2229/2258

Zeps, F. Kaida ir jaunō ortografija? *Latgolas Škola*, 1929, nr. 9, 13 (395). lpp.

Laimutė BUČIENĖ
(Vytautas Magnus University)

Realization of Syntactic Structures in *Caucasian Legends* by Antanas Vienuolis

Summary

Realization of Syntactic Structures in *Caucasian Legends* by Antanas Vienuolis

Written in romantic style, *Caucasian Legends* are classic representative works of Antanas Vienuolis. The language used in Vienuolis' writings draws attention of linguists, the available studies mostly focus on lexical matters. The object of the present study is the syntactic structures, which appear in Vienuolis' *Caucasian Legends*. The article seeks to discuss certain syntactic peculiarities of Vienuolis' legends relating to the composition and use of syntactic units as well as to show their importance for the artistic expression of the legends.

To sum up, it can be stated that the devices of expressive syntax – special ways of composition and use of syntactic structures – enhance the expressive power of the language and the expressiveness of the message rendered by Vienuolis' *Caucasian Legends*. The superlativism characteristic of the poetics of the legend genre determines the form of enumeration of the homogeneous parts of the sentence, sentence clauses, or a series of sentences (comparison, parallelism, antithesis). The artistic suggestion of the legends is strengthened by the selection of the sentence structure and rhythm typical of the legend and the harmony of syntactic structures – their symmetry, asyndetic connection of the syntactic units being enumerated, and their semantic opposition.

Key words: *"Caucasian Legends" by Antanas Vienuolis, homogeneous parts of the sentence, modifier word groups, complex sentence, compound sentence, multicomponential sentence*

Santrauka

Sintaksinių struktūrų realizacija Antano Vienuolio „Kaukazo legendose"

Romantinės „Kaukazo legendos" – klasikiniai, reprezentaciniai Antano Vienuolio kūriniai. A. Vienuolio raštų kalba sulaukia kalbininkų dėmesio, tačiau daugiausia vertinami leksikos dalykai. Šio tyrimo objektas – A. Vienuolio „Kaukazo legendose" vartojamos sintaksinės struktūros. Straipsnyje keliamas tikslas aptarti kurias ne kurias A. Vienuolio legendų sintaksės ypatybes, susijusias su sintaksinių vienetų sandara ir vartojimu, parodyti jų svarbą legendų meninei raiškai.

Apibendrinant tyrimą galima teigti, kad ekspresyviosios sintaksės priemonės – ypatingi sintaksinių konstrukcijų komponavimo bei vartojimo būdai – didina A. Vienuolio „Kaukazo legendų" kalbos išraiškingumą ir minties ekspresyvumą. Vienarūšių sakinio dalių, sakinio dėmenų arba sakinių eilės išvardijimo formą (laipsniavimą, paralelizmą, antitezę) lemia legendos žanro poetikai būdingas superliatyvizmas. Meninę legendų įtaigą sustiprina pasirinkta legendai būdinga sakinio konstrukcija bei ritmas, sintaksinių struktūrų darna – jų simetrija, bejungtukė išvardijamų sintaksinių vienetų sąsaja, semantinė jų priešprieša.

Raktiniai žodžiai: *Antano Vienuolio „Kaukazo legendos", vienarūšės sakinio dalys, pažymimosios žodžių grupės, prijungiamasis sakinys, sujungiamasis sakinys, mišrusis sakinys*

*

Introduction

The creative path of Antanas Vienuolis (real surname Žukauskas, 1882–1957) was long and varied. The prosaist, often considered as one of the most mature writers of Lithuanian realism, wrote short stories, novellas, legends, plays, memoirs, and novels. Vienuolis began and ended his literary career in the Caucasus where the writer worked out his most valuable ideas [Liepaitė 2016: 264]. The legends "Eternal Violinist" (1905) and "Cursed Monks" (1906) brought fame to his name. These and other legends based on the motifs coming from the Caucasian nations ("Rock of the Bloody Revenge" (1947), "Mountain of Beauty Lala" (1947), "Sleeping Miss from Ararath" (1947), "Samagori Desert" (1952)) were inspired by the breathtaking scenery and folklore of the Caucasian nations as well as various stories about nations and places heard or read by the writer. Enriched with the stunning scenery of the Caucasus mountains and romantic plots, the excellent legends became the classic representative works of the writer [Korsakas 1980: 7–8]. In *Caucasian Legends* the classic of Lithuanian literature speaks in a sonorous, rich, and lively language.

Though Vienuolis' written language draws the attention of linguists, the available studies mostly focus on linguistic matters. Pranas Kniūkšta's study analyzing how Vienuolis developed his individual style on the basis of the resources from the living language is noteworthy in this respect [Kniūkšta 1984: 84–96]. To achieve a more comprehensive analysis of the language used in the author's artistic texts, it is important to carry out a deeper study of its syntax as well. It should be noted that Vienuolis' creative legacy to a certain degree contributed to the purification and enrichment of the Lithuanian standard written language, in particular the growth of its artistic style [Palionis 1995: 226].

The object of this study is the syntactic structures used in Antanas Vienuolis' *Caucasian Legends*.[1] Both the author's (narrator's) account and direct speech were selected for the analysis of syntactic units. The aim of the article is to discuss certain syntactic peculiarities of Vienuolis' legends which are related to the composition and use of syntactic units as well as to show their importance for the artistic expression of the legends. The research problem addressed in the article is the following: Do certain syntactic structures contribute to the formation of the poetics of the legend genre? The study applies the analytical descriptive method by combining the qualitative and quantitative data analysis.

The Syntax of the Simple Sentence

1. **Homogeneous elements** are a commonly occurring phenomenon in Vienuolis' legends under analysis. According to Audronė Bitinienė, the series of the homogeneous parts of the sentence play an important role in creating an artistic view in prose texts. The homogeneous parts of the sentence take a single syntactic position, which means

[1] Sentences were collected from Antanas Vienuolis' *Caucasian Legends*, 1920 edition ("Eternal Violinist", "Cursed Monks") and 1953 edition ("Rock of the Bloody Revenge", "Mountain of Beauty Lala", "Sleeping Miss from Ararath", "Samagori Desert"). The authentic lexis and syntax of Antanas Vienuolis is maintained in these editions.

that they do not change the sentence structure, while increasing the semantic scope of the sentence [Bitinienė 2007: 14]. The purpose of homogeneity is twofold: logical and stylistic. On the one hand, homogeneity performs logical functions, e.g. it systemizes a series of phenomena from some perspective. On the other hand, it plays more stylistic functions by forming certain stylistic devices: enumeration, comparison, parallelism, antithesis, etc. [Župerka 2001: 70]

For the sake of suggestion and effectiveness, the homogeneous parts of the sentence used for emotional effect in the material under analysis often appear in the order of accelerating or decelerating strength. In this case, homogeneity is only based on the uniformity of the emotional tone expressing the author's attitude towards the item or phenomenon, and the logical requirements will be violated. E.g. *„D v i d i e n i i r d v i n a k t i l i p o n a r s ū s g r u z i n a i į k a l n u s i r t i k t r e č i ą j į v i d u n a k t į, p r i v a r g ę, n u š a l ę, i š a l k ę, n u s t o j ę p a k e l ė j d i d ž i o s i o s p u s ė s s a v o d r a u g ų i r g y v u l i ų p a s i e k ė k a l n o v i r š ū n ę i r p a s i d ū z g e n o į v i e n u o l y n o v a r t u s"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 20 p.); *„<...> t e š k a, š n i o k š č i a, š o k i n ė j a i r p u o l a p e r k i e k v i e n ą d a i k t ą <...>"* (*Amžinasis smuikininkas* 1920, 6 p.). The above examples illustrate that the components of enumeration are gradually getting stronger in some respect: the intensity or scope of the action grows, the volume of the item or the amount of the quality increases, the tension of the feeling goes up [Župerka 2001: 74]. In this case, each word or word group in the enumeration expresses more and more, in a stronger and more emotional manner; an elevated narration tone is created highlighting the extraordinary and exceptional events and circumstances of the legend. The homogeneous parts of the sentence used in such an order create comparison [Pikčilingis 1988: 118]. Frequently occurring expressive enumeration and superlativism are driven by the peculiarities of the legend genre: everything is expanded and elevated to the highest degree [Stonys 1980: 288].

It is noteworthy that homogeneity is used to highlight something in Vienuolis' legends by repeating one or another homogeneous part of the sentence. By means of repetition, the words being repeated get to the focus of attention; the meaning of the message is underlined [Koženiauskienė 2013: 135]. E.g. *„O griežėjas v i s g r i e ž ė i r g r i e ž ė <...>"* (*Amžinasis smuikininkas* 1920, 13 p.); *„Toliese, kalnuotoje šiaurėje, jau kelintą dieną v i s k i l o i r k i l o visų pranašiausias baltas, bukas, kuprotas debesiui prilygstąs Mkinvario masyvas, kaskart vis didėdamas <...>"* (*Samgorio dykuma* 1953, 78 p.). Repetition does not only put a greater emphasis on the content of the word and bring its importance to the fore but also conveys a certain degree of splendour and solemnity to the language of the legends and enhances their emotional effect.

The research data revealed that the way the homogeneous parts of the sentence are linked (conjunctions are either used or omitted) is not random: it determines the stylistic tone of the sentence. The homogeneous parts of the sentence linked without conjunctions create the impression of the message which is not fully said: as if the author has not said everything, especially when the sentence ends in suspension points. A break-in-the-narrative slows down the tempo of speech, thus creating an additional emotional content of the text. E.g. *„Tada jau visus apimdavo smagumas: r ė k a u d a v o, š ū k a u d a v o, l i e d a v o b e p a s i g a i l ė j i m o vyną ir kits kito įsitvėrę šokdavo..."* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 23 p.).

The asyndetic connection of the homogeneous parts of the sentence turns the language of Vienuolis' legends into a rather dynamic one: to render the dynamism and intensity of the action and descriptions, the author tries to use as few conjunctions as possible. Asyndetic enumeration does not highlight each action, item or peculiarity but creates a general dynamic view, merges the sentence into an indivisible whole [Župerka 2001: 73]. E.g. *„Patrankų žaibo ir griausmo išgąsdinti kalnėnų žirgai s t o j o s i p i e s t u, k l u p o a n t ž e m ė s, m u i s t ė s i, s p a r d ė s i* <...>" (*Kruvinojo keršto uola* 1953, 48 p.); *„Nuo jo į vakarus ir rytus bėgo tokių pat amžinai s n i e g u p a d e n g t ų, l a u ž y t ų, l a n k s t y t ų, i š s i k i š i m u o s e i t j u o d s i d a b r i u i n k r u s t u o t ų, m a r g ų k a l n ų g r a n d i n ė* <...>" (*Samgorio dykuma* 1953, 78 p.).

The syndetic coordination of the homogenous parts of the sentence, i.e. where a conjunction is used before each of them, enhances the expressiveness of the message, places a special highlight on each component in the enumeration, underlines the meaningfulness of every thought. E.g. *„Kiti, numetę nuo savęs raitelius, bendro siaubo pagauti, blaškėsi po kovos lauką, trypė <u>ir</u> s a v u s <u>ir</u> p r i e š u s, <u>ir</u> s v e i k u s <u>ir</u> s u ž e i s t u o s i u s"* (*Kruvinojo keršto uola* 1953, 48 p.); *„Mūsų priešų nebesulaiko jau <u>nei</u> p l a č i o s i o s j ū r o s, <u>nei</u> s r a u n i o s i o s u p ė s, <u>nei</u> a m ž i n a i s n i e g o p a d e n g t i k a l n a i, <u>nei</u> a l k a n o s n e g y v e n a m o s d y k u m o s* <...>" (*Gražuolės Lalos kalnas* 1953, 56 p.). What is more, in this case conjunctions aid in forming a rhythmical waving in the sentence. The melodics of rhythm is a very important feature in Vienuolis' legends.

It should be noted that the type of conjunction depends on the specificity of the relation between the homogeneous parts of the sentence. The conjunction *ir* is used in case of conjunctive coordination connecting very close (synonymous) concepts or the so called temporary, situational, synonyms. E.g. *„Pagaliau subruzdo ir žmonės, p ė s t i n i n k a i <u>ir</u> r a i t e l i a i* <...>" (*Samgorio dykuma* 1953, 80 p.); *„*<...> *o naktimis t v i n k d a v o <u>ir</u> g e s d a v o kruvini gaisrų liepsnos atspindžiai i r m i r g ė d a v o visokiomis spalvomis amžiais snieguotose kalnų viršūnėse"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 18 p.). The conjunction *ir* shows that the parts of the sentence being coordinated are equally important. The conjunction *ir* supplements and clarifies; it brings different actions, objects or subjects into a single uninterrupted process; it turns a series into a closed structure.

To highlight the relations between the homogeneous parts of the sentence, in particular the comparative weight of their meaning, correlative (paired) conjunctions, i.e. conjunctions with a correlative word, are employed. E.g. *„Visus kankino <u>n e t i e k</u> a l k i s, <u>k i e k</u> t r o š k u l y s, n e ž e m i š k a k a i t r a i r s a u s r a"* (*Samgorio dykuma* 1953, 77–78 p.).

In case of adversative homogeneity, the material under study also features synonymous conjunctions – *o, bet*. The adversative coordination of the homogenous parts of the sentence creates an antithesis: the contraposition of two contrasting phenomena by means of parallel syntactic constructions enhances the effect. After all, opposites tend to highlight one another [Koženiauskienė 2013: 140]. E.g. *„Nežiūrint to,* <...> *l e i d o s į n e t o l i m ą, <u>b e t</u> s u n k i ą i r p a v o j i n g ą k e l i o n ę"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 20 p.); *„*<...> *t a i n e k l a s t a i r n e a p g a u l ė, <u>o</u> g y v y b i n i s l a u k i n i o k a l n ė n o d ž i g i t o r e i k a l a s"* (*Kruvinojo keršto uola* 153, 44 p.). The above examples

show that two opposing actions or scenes juxtaposed in such a way emphasise one another to an even greater degree. Antithesis is a popular stylistic device in *Caucasian Legends*, as opposition constitutes the underlying basis of the artistic logic of the legend [Stonys 1980: 294].

Synonymous conjunctions also appear in case of disjunctive coordination of the homogeneous parts of the sentence. In addition to the conjunction *ar tai – ar tai,* the legends also employ *čia – čia,* in particular to highlight alternating phenomena. E.g. *„<...> tuo tarpu jo akyse žybtelėjo ar tai keršto ugnis savo kruvinam priešui, ar tai paniekа netikėlių vadui <...>"* (*Kruvinojo keršto uola* 1953, 44 p.); *„<...> ne vieną kartą gelbėdavo brolija Gruzinus iš didelių, baisių nelaimių – čia pinigais, čia sumaningais patarimais"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 20 p.).

Homogeneity is not only expressed by the forms of cases but also by prepositional phrases. The repetition of a preposition, like a conjunction, is a stylistic device used for placing a logical stress. E.g. *„Plačiai po visą Kaukazą sklido garsas apie tų ežerų gėlo vandens skanumą, apie jų žavingumą ir krantų gražumą"* (*Samgorio dykuma* 1953, 83 p.); *„Kovojo dėl moterų, dėl ginklų, dėl žirgų ristųjų"* (*Kruvinojo keršto uola* 116).

Hence, the homogeneous elements used in Vienuolis' *Caucasian Legends* render a special expression to an artistic view. Structure is yet another feature of the homogeneous parts of the sentence making a significant contribution to expressiveness, because they can be used both without conjunctions and with various combinations of them. The high number of homogeneous elements and their special use are also determined by the peculiar characteristics of the legend genre.

2. The sentences used in Vienuolis' legends are often extended by **modifier word groups** (extended participial attributes and adjectival attributes) and **extended adverbial modifiers –** complex sentences in a condensed form.

Extended attributes aid in expressing one's thoughts in a condenser manner compared to complex sentences. An extended attribute is used to express the quality of an item when it is intended to highlight and underline it [Župerka 2001: 57]. It is the means of expression typical of such descriptions which bring out the peculiar characteristics of people, items, natural phenomena. E.g. *„<...> tįsojo tokia pat be galo, be krašto, be gyvybės žymių, saulės išdeginta, vėjų išpūsta, atšerpetojusiomis uolomis pasišiaušusi lekiančio smėlio dykuma <...>"* (*Samgorio dykuma* 1953, 78 p.). Usually, adjectival and participial modifier word groups go before the modified word in Vienuolis' sentences. However, to highlight certain peculiarities of an item, the writer occasionally places these word groups after the modified word. Such a postposition renders the impression of improvised speech in a sentence. E.g. *„Bet baikų tautos palikuonys, per amžius laisvos tėvynės ilgesiu gyvenę ir niekuomet drąsos, energijos ir vilties nepraradę, nenusimena ir dabar <...>"* (*Mieganti Ararato mergelė* 1953, 76 p.).

Syntactically, the constructions expressing the meaning of adverbial modifiers are predicate-dependent. Extended participial, half-participial and gerundial adverbial modifiers compete with the subordinate clauses of indirect subordination sentences; their meaning is not as defined as that of the subordinate clauses in complex sentences [Župerka 2001: 56]. It was observed that extended adverbial modifiers are used in the

legends when one out of two actions of one or several characters becomes less important to describe the situation. E.g. *„Ne tiek nusigando iš šiaurės atėjūnai, pamatę tokią naują savo priešų gausybę, kiek nustebo, išgirdę jų kaimenių bliovimą, arba ratų girgždėjimą ir šventąja ugnimi žiburiavimą“* (*Gražuolės Lalos kalnas* 1953, 58 p.); *„Įlipusi į jo viršūnę, ji apžvelgė apylinkę ir, nematydama dar susirinkusių į vieną vietą visų armėnų, atsigulė pailsėti ir prisidengė vėliava“* (*Mieganti Ararato mergelė* 1953, 73 p.). As illustrated by the above examples, extended adverbial modifiers express a secondary action. The position of this construction is not strictly defined: it may be between the subject and the predicate group; it may be at the beginning or at the end of the sentence. A participial, half-participial, and gerundial adverbial modifier can be extended by the attributes in concord, complements, or adverbial modifier components.

The analysis shows that **extended simple sentences** are especially characteristic of the syntax of Vienuolis' legends. Short simple sentences without the parts of the sentence extending the sentence core are used on rare occasions only. Such really short sentences often occur next to long sentences. E.g. *„Tai buvo seniai. Tai buvo labai seniai, dar prieš mūsų erą seniai. Tai buvo prieš kelis tūkstančius metų biblijinėje Thogarmos ir Minni šalyje, Kaukazo ir Tavro kalnynais apsuptoje Urartu plokštikalnės lygumoje, žemės rutulio dausų slėnyje, dingusių tautų, tikybų, kultūrų ir karalysčių lopšyje...“* (*Mieganti Ararato mergelė* 1953, 65 p.). A short sentence placed next to a long sentence creates an especially expressive combination. Usually, such sentences are used to express really significant matters in the legend.

To sum up the review of the components extending a simple sentence, it should be added that such constructions (homogeneous parts of the sentence, modifier word groups, extended adverbial modifiers) and their peculiar composition do not only add expression to the language, enhance the emotional tension of the reader but also contribute to the sentence rhythm and melody in the legend.

3. The inclusion of **rhetorical questions** creates an impression of communication with the reader in *Caucasian Legends*. They are the sentences of interrogative form, which do not require an answer. Such sentences do not intend to find out anything; instead, they are used to present the assertion or negation in an expressive manner; they seek to persuade and suggest [Koženiauskienė 1999: 343; Labutis 2002: 115]. Such means of expression activate the reader's attention, convey the evaluation of the subject in question; emotional affirmation, not the answer is required. E.g. *„Bene pirmą kartą naikina ir degina gruzinų kraštą jų priešai musulmonai? Ar ne vieną kartą ištuštėjusi Gruzija iš kraujo ir pelenų atsigaivindavo ir vėl pražysdavo?...“* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 25 p.); *„Džigitai narsuoliai, kam mums dėl mūsų valdovų užgaidų žudytis ir vieniems kitų kraują lieti?! Ar mes ne tokie patys kaip jie žmonės? Ar ir mums ne ta pati saulė šviečia ir ar ne toji pati žemė maitina?“* (*Gražuolės Lalos kalnas* 1953, 61–62 p.) In this case, several consecutive questions make the language livelier and turn the idea expressed into more persuasive and emotional.

Emotional **exclamatory sentences** also activate and highlight the message conveyed by the sentence. E.g. *„Per amžius prakeikti būkite, vienuoliai! Per amžius prakeikti būkite, pralieję nekaltą savo brolių kraują ir pamilę auksą labiau už artimą savo! Per amžius stovėkite dienomis suakmenėję toj pačioj vietoj, per amžius varkite naktimis,*

tąsydami po kalnus prakeiktąjį auksą!" (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 28 p.) The above text is filled with emotional tension expressed through rhetorical exclamations. The narrator speaks in an agitated voice and uses the tone of passionate pathetic. As we can see, a series of such exclamatory sentences makes the whole fragment – in this way, the motif of the curse is strengthened gradually, in certain stages, and the emotional weight of the text increases. Incompleteness is a characteristic feature of the syntactic structure of rhetorical exclamations – it is often the case that not everything is fully said [Pikčilingis 1988: 103]. E.g. *„Pagaliau subruzdo ir žmonės, pėstininkai ir raiteliai, suglumo ir pats karo tribūnas ir žemesni viršininkai. O laimė!.. O išganymas!.."* (*Samgorio dykuma* 1953, 80 p.)

In summary, it can be said that rhetorical questions and rhetorical exclamations play a stylistic function in the language of the legends – they reflect the narrator's emotional relationship with the matter in question, strengthen an appealing effect and activate the addressee.

The Syntax of the Composite Sentence

1. The majority of the sentences in Antanas Vienuolis' *Caucasian Legends* are composite sentences. Simple sentences are often linked into composite, in which the relations of dependence are very clear. Oftentimes, **not only the homogeneous parts of the sentence but also the following clauses of the composite sentence are arranged in a homogeneous manner in the legends**: complex (a), compound (b), and asyndetic (c):

a) *„Kai įsitaisys, būdavo, siausti kalnuose pūga/, kai ims pustyt nuo Kazbeko sniegą/, nešiot tarp kalnų, drabstyti ant vienuolyno bokštų/, kai ims, būdavo, kaukt ir švilpt aplinkui vėjas/, kai ims vienuolyno sienos drebėt nuo sniegynų apgriuvimo/, tai... baugu tada būdavo, ir vaidindavos persigandusiai brolijai/, kad iš visų pusių apsiautusios vienuolyną piktosios dvasios/ ir kad sukdamos ir kaukdamos aplinkui jos norinčios nuversti vienuolyną nuo kalno į bedugnes, arba jį sniegu uždrėbti"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 24 p.).

b) *„Ne vieną kartą buvo kreipęsi gruzinai į šventosios Ninos vienuolius/, ir ne vieną kartą gelbėdavo brolija Gruzinus iš didelių, baisių nelaimių – čia pinigais, čia sumaningais patarimais"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 20 p.); *„Vėl skambėdavo kalnuose šventosios vienuolių giesmės/, ir vėl gražiai dvejetais grįždavo broliai į vienuolyną..."* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 23 p.).

c) *„Niekas jų nesigaili/, niekas nemini/, niekas dėl jų nesimeldžia"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 30 p.); *„Tėvai keršydavo už nukautus vaikus/, vaikai – už tėvus, brolius/; tolimesnieji giminės – už artimesnius…"* (*Kruvinojo keršto uola* 1953, 39 p.); *„Nelygios buvo kautynės/, nelygi buvo ir padėtis"* (*Mieganti Ararato mergelė* 1953, 73 p.).

To make a greater impression, the break-in-the-narrative discontinues the unfinished enumeration of asyndetic clauses. The break is marked by suspension points and expressed by a pause. Persuasive, impressive enumerations usually go hand in hand with repetition. The longer the enumeration of clauses of the composite sentence, the more emotional

expression capacities there are – it conveys a stronger psychological effect [Pikčilingis 1988: 110]. Vienuolis was excellent at creating the environment and tempo of the action and shaping a colourful background of the life of the characters in the legend by means of the structure of the composite sentence and its rhythm.

2. The legends under analysis contain a considerable number of **identically structured composite sentences** – complex (a) and asyndetic[2] (b) – which occur next to one another and are rather tightly semantically linked. A series of such sentences contributes to creating more dynamic descriptions:

a) *„Ko neperblokšdavo Alibėjaus kardas/, tą pribaigdavo Dvalibėjaus kinžalas. Kas išsprukdavo iš Alibėjaus kilpos/, tą pavydavo Dvalibėjaus strėlė“* (*Kruvinojo keršto uola* 1953, 40 p.); *„Girdi/, kaip bastosi nelaimingieji po snieguotus kalnus, slidinėja ledynuose, laipioja plikomis uolomis. Girdi/, kaip skamba vienuolių maišeliuose prakeiktasis auksas/ ir kaip krinta iš po jų kojų akmens, sniegas ir ledas/, kurie padaro kalnėnams daug pragaišties“* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 29 p.).

b) *„Alibėjus pasiūlė už ją Dvalibėjui visus paimtus belaisvius/; Dvalibėjus pridėjo jam ir visus ristuosius žirgus. Alibėjus atsisakė Dvalibėjaus naudai visų pagrobtųjų moterų/; Dvalibėjus pridėjo jam priedo ir savo žmoną, gražiąją Fatimą“* (*Kruvinojo keršto uola* 1953, 41 p.).

The device of expressive syntax – **parcellation** – is noteworthy. The liveliness and spontaneity of speech result in the breaking of a phrase. These sentences perform an additive function, as the narrator intentionally breaks the sentences grammatically linked by their meaning, discontinues the relations between sentences, disrupts the flow of language [Koženiauskienė 1999: 324]. In this way, the narrator supplements the thought expressed before, underlines, highlights it, creates tension in the text. The utterances create a rather tight group with their context. Through parcellation, it is intended to stylize the spoken language, to render an illusion of a conversation with the addressee [Bitinienė 2007: 22]. Parcellation is an especially persuasive and suggestive stylistic device: *„Tai buvo tenai/, kur kalnai nuo amžių dangų remia/, o jų didysis Kazbekas visuomet sniegu baltuoja kaip hadži čalma ant galvos/, žilas Elbrusas kur sapnus sapnuoja ir mena žemės praeities laikus. Tenai/, kur putotas Terekas Darjalu braunas per kalnus, uolas ir stepes/, kur po ledynus pūgos staugia/, o jų pašlaitėse daug gėlių... Kur kančias kentė Prometėjas, aukštai prikaltas prie uolos. Kruvinas keršta, aistra, meilė kur žmogų valdė/, o ne žmogus juos... Tenai, tenai/, kur ramūs palikuonys su širdgėla mena Kaukazo praeities šiurpius laikus <...>“* (*Kruvinojo keršto uola* 1953, 36 p.).

Vienuolis favours such syntactic parallelism in his legends. The repetition of identically structured sentences aids in maintaining a clear rhythm and creates the impression of a melody. Such sentences are rhythmically complete. The basis of such rhythm is

[2] It should be noted that the type of asyndetic sentences is least numerous in Vienuolis' text under analysis.

one-type enumerations: even syntactic constructions separated by pauses [Pikčilingis 1988: 120]. Clauses or a series of sentences arranged in a homogeneous manner create an internal tension, enhance the impression.

3. *Caucasian Legends* feature a number of **compound sentences**, which, being lively and expressive, convey a shade of spoken language. Sentences of comparative and contrastive type are characteristic of the text under analysis, as they are handier for the text of artistic style where expression and the emphasis of certain semantic relations are very important [Bitinienė 2007: 14–15]. The sentences of comparative and contrastive type are significant in giving prominence to exceptional heroic events in the legend, the fantastic world of images as well as highlighting contrasting colours and catastrophic breaking points. A sudden opposition reflects the general artistic logic of the legend – the logic of contrast, exceptionality [Stonys 1980: 294]. The clauses of compound sentences conveying such a meaning are connected by conjunctions *bet* (a), *o* (b), *tik* (c):

a) *„Pavykdavo narsuoliams išvogti gražuolę ar nepavykdavo/, <u>bet</u> po to žygio jau dingdavo abiejų šeimų ir abiejų giminių ramybė"* (*Kruvinojo keršto uola* 1953, 39 p.); *„Išeidavo dvejetais, giedodami šventąsias giesmes/, <u>bet</u> paėjėję kiek tolėliau nuo vienuolyno ir radę tinkamą vietą, susikurdavo ugnį, išsitraukdavo iš po skvernų odinius vyno maišiukus ir imdavo linksmintis"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 22 p.).

b) *„Dienomis tada panaši būdavo Gruzija į tyrumas/, <u>o</u> naktimis tvinkdavo ir gesdavo kruvini gaisrų liepsnos atspindžiai ir mirgėdavo visokiomis spalvomis amžiais snieguotose kalnų viršūnėse"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 18 p.); *„Netrukus pasirodė ties Tiflisu pirmieji padišacho kareivių būriai/, <u>o</u> rytojaus dieną ir pats padišachas su visa savo kariuomene"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 18 p.).

c) *„Išėję už vartų ir apsižvalgę nakties tamsoj, buvo jau besileidžią nuo kalno žemyn/, <u>tik</u> staiga prieš juos išaugo, kaip iš po žemių, vienas pasiuntinių <...>"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 26 p.).

Conjunctive sentences are less commonly used in the legends. The dominant means of expression of the conjunctive relation between clauses is the conjunction *ir* showing a tight connection of the events expressed by the clauses, their equal importance and the consistency of time [Labutis 2002: 166]. The sentences of this type are important in creating a series of events and rendering the impression of a rhythmical flow in the legend. E.g. *„Dar smarkiau plodavo tada delnais visi vienuoliai/, <u>ir</u> dar žiauriau spiegdavo tidlipitas"* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 23 p.); *„<u>Ir</u> grobiu jie dalydavosi pusiau/, <u>ir</u>, lankydami vienas kitą, iš tos pačios pypkės pasikeisdami rūkė kaljaną"* (*Kruvinojo keršto uola* 1953, 40 p.). Repetitive coordinating conjunctions do not only link clauses but also strengthen their connection and place a stylistic highlight on the content of the clauses.

4. The analysis found that **multicomponential sentences** are the most common type of composite sentences in Vienuolis' *Caucasian Legends*. The composition of multicomponential sentences is varied – from elementary to very complex. The multi-

componential sentences of elementary composition consist of an independent predicative clause and a group of clauses (or vice versa). E.g. *„Atbėgę iš dykumos vilkai ir plėšrieji šakalai puldinėjo avių kaimenes//, o sūrieji ežerai veisė nuodingųjų uodų spiečius/, kurie apkrėsdavo baisia maliarijos liga ir gyvulius, ir žmones...“* (*Samgorio dykuma* 1953, 87 p.); *„Bet priėjęs prie tos uolos/, ant kurios jis kas naktis grieždavo/, susimąstė, apžvelgė visus apie jį susirinkusius, tarpukalnę, ledynus, žiląjį Kazbeką, žėrintį visai tarpukalnėj savo baltu sniegu ir ledynais,// – ir jo akyse sužibo ašaros“* (*Amžinasis smuikininkas* 1920, 13 p.).

The multicomponential sentence of complex composition consists of two groups of clauses with predicative clauses of the same rank or of different ranks. The sentences of this type feature varied composition; several variants of the structure of the groups of clauses and their arrangement can be found: groups of clauses are equivalent – they both conform to the composition of the complex sentence (a); the first group of clauses consists of the complex sentence, the second – of the compound sentence (b); the first group of clauses features the asyndetic sentence, the second – the compound sentence (c):

a) *„Visi kalnai/, per kuriuos ėjo į vienuolyną siauri takeliai/, buvo dar apdengti gilių giliausio sniego//, ir dažnai atsitikdavo/, kad sniegynai užgriūdavo, naikindami sodžius, užpildami miškus“* (*Užkeiktieji vienuoliai* 1920, 20 p.).

b) *„Kaip sumanė/, taip ir padarė//; staiga ledynuose pasigirdo baisiausias trenksmas/, ir visi kalnai sudrebo“* (*Amžinasis smuikininkas* 1920, 14 p.).

c) *„Kas valandėlę krito nuo arklių raiteliai/, sukniubdavo ir daugiau nebeatsikeldavo pėstininkai//; šėlo siuto gyvuliai/, ir dauguma karių keliavo jau pėsti“* (*Samgorio dykuma* 1953, 79 p.).

There are more clause combinations in the multicomponential sentence; the present study focuses on those which occur most often. Multicomponential multi-clause sentences are employed to create the panoramic artistic whole in the legends. Vienuolis' legends demonstrate clear coherence and causality of all the thoughts expressed by the clauses of the multicomponential sentence. It determines multicomponential sentences dominated by coordination, which is expressed by coordinating conjunctions *ir, o*. The clauses of multicomponential sentences are firmly linked structurally and contentwise.

5. Long multi-clause sentences – **periods** – (ranging from 5 to 9 clauses) are especially characteristic of the syntax of Vienuolis' legends. The period is a rhythmical expanded multi-clause sentence with a clear beginning and end [Koženiauskienė 1999: 293]. Such sentences are used to reveal a more consistent evolution of events, an in-depth and materially detailed view, the relationship of items, phenomena or actions, their diversity. Artistic periods render an elevated tone, rhythmical waving to the narrative and convey a stylistic effect. Such sentences render the impression of consistency and show a coherent connection and development of thoughts. E.g. *„Asilai pradėdavo bliauti/, žirgai žvengti krizenti/, drambliai ir kupranugariai pagreitindavo savo žingsnį/; atsipeikėdavo ir žmonės//; bet kai miražas ištirpdavo ore/, visus apimdavo dar didesnis nusiminimas, dar baisesnis siaubas/, ir vienas po kito krisdavo iš balnų raiteliai/, atsilikdavo*

pėstininkai/, ir kohorta vis mažėji ir mažėjo" (*Samgorio dykuma* 1953, 79 p.). As it can be seen, the first part of the period is a certain assumption evoking the reader's inner tension; the second part is a generalization, a semantic and grammatical conclusion of the syntactic structure. The period often comprises parallel constructions which are enhanced by repetition.

Conclusions

The stylistic devices of expressive syntax – special ways of composition and use of syntactic structures – enhance the expressive power of the language and the expressiveness of the message conveyed by Vienuolis' *Caucasian Legends*:

1. The form of enumeration of the homogeneous parts of the sentence, sentence clauses, or a series of sentences (comparison, parallelism, antithesis) is determined by superlativism, uplifted intonations, and generalization characteristic of the legend genre. Enumeration, which usually goes hand in hand with repetition, expands the text and performs the function of stylistic activation and emotional effect.
2. The connection of the homogeneous parts of the sentence and the clauses of the composite sentence (the use of conjunctions or their omission) performs the function of stylistic activation, highlights an important idea, merges the text of the legend into a whole.
3. The artistic suggestion of the legends is strengthened by rhetorical exclamations and questions, the chosen sentence structure and rhythm characteristic of the legend and the harmony of syntactic structures – their symmetry, asyndetic connection of the syntactic units being enumerated and their semantic opposition.
4. Long rhythmical composite sentences (periods) and the groups of sentences constituting a single coherent notional and intonational unit render greater capacities of emotional tension.

LITERATURE

Bitinienė, A. *Sintaksinių struktūrų realizacija lietuvių kalbos funkciniuose stiliuose*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007. 33 p.

Kniūkšta, P. Liaudies kalba Vienuolio kūriniuose. *Antanas Vienuolis šiandien*. Straipsnių rinkinys (sud. S. Lipskis). Vilnius: Vaga, 1984, pp. 84–96.

Korsakas, K. A. Vienuolio kūrybos kelias. *Antanas Vienuolis literatūros moksle ir kritikoje*. Straipsnių rinkinys (sud. J. Stonys). Vilnius: Vaga, 1980, pp. 7–15.

Koženiauskienė, R. *Retorika. Iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1999. 462 p.

Koženiauskienė, R. *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 352 p.

Labutis, V. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002. 392 p.

Liepaitė, I. Kaukazo tautų knygos Antano Vienuolio-Žukausko memorialinėje bibliotekoje. *Knygotyra*, t. 66. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, pp. 247–280.

Palionis, J. *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. 335 p.

Pikčilingis, J. *Sinonimika. Kalbos figūros*. Kaunas: Šviesa, 1988. 144 p.

Stonys, J. Iš A. Vienuolio legendų poetikos. *Antanas Vienuolis literatūros moksle ir kritikoje*. Straipsnių rinkinys (sud. J. Stonys). Vilnius: Vaga, 1980, pp. 284–300.

Župerka, K. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001. 115 p.

SOURCES

Vienuolis, A. *Kaukazo legendos*. Kaunas: Švyturys, 1920. 30 p.

Vienuolis, A. *Raštai*. T. 1 [*Kaukazo legendos. Apsakymai*]. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1953. 95 p.

Vilija CELIEŠIENĖ
(Kauno technologijos universitetas)

Intertekstualumo raiškos priemonės akademiniame diskurse

Summary
Means of Expression of Intertextuality in Academic Discourse

Intertextuality is considered as the interaction between an author's and a foreign text, the connection of one text with others. Thus, it can be stated that academic discourse is essentially intertextual, as it is based on previous research and already known information quite extensively. Ascientific text must refer to the works of other scholars, against the background of which the originality of the new text emerges. Intertextuality, as a certain phenomenon of academic culture, is usually manifested in citing, paraphrasing, or referencing. The aim of the present article is to analyse the expression of means of intertextuality in academic discourse. The study pursues to determine to what extent the expression of means of intertextuality depends on the field of science, in order to assess the tendencies of the use of means of expression and the peculiarities of academic discourse in texts of different academic fields, i.e. technical and social sciences.

The conducted research showed that paraphrased citations are more frequent in the texts of both fields of science, direct quotations are less recurrent, reference examples were found only in the texts of social sciences. Non-integrated references to paraphrased citations predominate in both social and technical science texts. However, the difference between integrated and non-integrated references is particularly evident in technical science texts. Evaluative information about the quoted author or his/her text is provided in the texts of social sciences more often than in technical texts.

Key words: *intertextuality, academic discourse, means of expression, citation, paraphrasing, referencing*

*

1. Įvadinės pastabos

Intertekstualumą laikant savo ir svetimo teksto sąveika, vieno teksto ryšiu su kitais tekstais, galima teigti, kad akademinis diskursas iš esmės yra intertekstualus, nes jame gana gausiai remiamasi ankstesniais tyrimais, jau žinoma informacija. Intertekstualumas – vienas svarbiausių mokslinio teksto požymių, nes naujai kuriamas tekstas kada nors taps informacijos šaltiniu po jo kuriamiems tekstams. Moksliniame tekste, kuriame privalu remtis kitų mokslininkų darbais, kurių fone išryškėja naujo darbo originalumas, intertekstualumas, kaip tam tikras akademinės kultūros reiškinys, dažniausiai pasireiškia cituojant, perfrazuojant ar referuojant [Celiešienė, Stankevičienė, Zavistanavičienė 2017: 64]. Taigi mokslinio teksto intertekstualumas, anot A. Bitinienės [2005: 68], laikytinas svarbiausiu mokslinio teksto turinio organizavimo principu.

Lietuvoje akademinio diskurso intertekstualumo tyrimai nėra labai gausūs. Analizuoti intertekstualumo lingvistiniai požymiai ir jų ištakos sintaksės darbuose [Bitinienė 2005], nuorodų į šaltinius moksliniame tekste rodikliai [Petrauskaitė, Šinkūnienė 2015], tirtas citavimas kaip svarbi mokslo komunikacijos sąlyga [Bražienė 2010] ir kt. Minėtini S. Damošiaus [2007] vertinimo ir autoriaus pozicijos raiškos lietuvių mokslo kalboje bei O. Petrėnienės [2005] mokslo subjektų atributų raiškos mokslo populiarinamuo-

siuose tekstuose tyrimai. Išleista keletas darbų [Ryvitytė 2005, 2008; Damošius 2007; Šinkūnienė 2011, 2012; Ruskan 2012], kuriuose analizuojama vertinimo ir autoriaus pozicijos raiška lietuvių mokslo kalboje bei jos specifika, gretinant ją su anglų kalba. Ypač reti tarpdisciplininiai akademinio diskurso tyrimai. Šiuo aspektu minėtina J. Šinkūnienės mokslo studija „Lietuviškojo humanitarinių ir socialinių mokslų diskurso ypatybės“ [2014], kurioje ypatingas dėmesys skiriamas tarpdisciplininiams akademinio diskurso bruožams, bandoma atsakyti į klausimą, kas moksliniame diskurse yra universalu, o kas būdinga tik atskiroms mokslo sritims ir kryptims, kokie esminiai bruožai charakterizuoja skirtingas akademines bendruomenes.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti intertekstualumo priemonių raišką akademiniame diskurse. Siekiama nustatyti, kiek intertekstualumo priemonių raiška priklauso nuo mokslo srities, siekiant įvertinti raiškos priemonių vartosenos tendencijas bei akademinio diskurso ypatumus skirtingų akademinių sričių – technikos ir socialinių mokslų tekstuose. Socialinių mokslų tekstų analizei pasirinkta vadybos ir administravimo srities B. Janiūnaitės, M. Petraitės ir G. Jucevičiaus studija „Organizacijų inovacinė kultūra“ [2011]. Technikos mokslų tekstų analizei pasirinkta medžiagų inžinerijos srities J. Domskienės, V. Daukantienės mokomoji knyga „Aprangos medžiagų ir gaminių tyrimai ir analizė“ [2018]. Iš kiekvienos srities išanalizuota po 75 intertekstualumo pavyzdžius, iš viso – 150.

2. Intertekstualumo raiškos priemonių vartosenos technikos ir socialinių mokslų tekstuose analizė

Kaip buvo minėta, moksliniame tekste intertekstualumas dažniausiai pasireiškia cituojant, perfrazuojant ar referuojant.

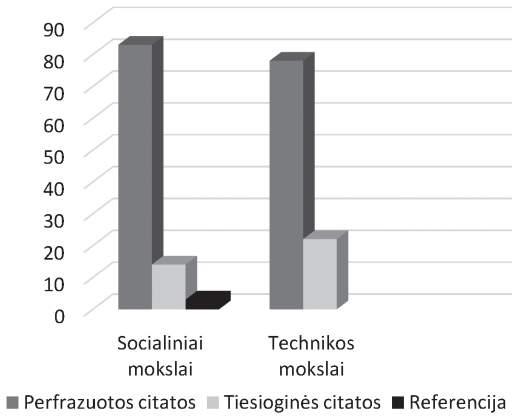

1 pav. **Citatų vartosena technikos ir socialinių mokslų tekstuose**

Atliktas tyrimas parodė, kad tiek socialinių mokslų (83 %), tiek technikos mokslų (78 %) tekstuose dažnesnės perfrazuotos citatos, tiesioginės citatos vartojamos gerokai rečiau (atitinkamai 14 % ir 22 %), referencijos pavyzdžių rasta tik socialinių mokslų tekstuose (3 %) (žr. 1 pav.). Matyt, tekstų autoriams svarbiau ne tiksliai perteikta kito autoriaus mintis, bet pati informacija, kuri dažniau yra bendresnio pobūdžio. Tačiau

technikos tekstai neretai remiasi ir tiesioginėmis citatomis (22 %), kurios didina diskurso patikimumą ir užkerta kelią klaidingai interpretacijai. Tam įtakos galėjo turėti ir mokomasis technikos tekstų pobūdis. Socialinių mokslų tekstuose tiesioginės citatos sudaro tik 14 % visų citatų. Šios tendencijos iliustruoja tik iš dalies panašias dviejų mokslo sričių citavimo tradicijas, nes perfrazuotos citatos nors ir dominuoja abiejų sričių tekstuose, tačiau socialinių mokslų tekstuose yra dažnesnės nei tiesioginės.

Analizuojamos **tiesioginės citatos** gramatinio santykio su tekstu požiūriu yra dvejopos. Vienos jų yra atsijusios nuo autoriaus kalbos ir sudaro visą tiesioginės kalbos sakinį, o su autoriaus tekstu siejamos prasmės ryšiu. Tokios citatos rodo teksto autoriaus norą pabrėžti cituojamo autoriaus minties autentiškumą, nurodyti tikslų kito autoriaus požiūrį apie kalbamą, analizuojamą reiškinį, pvz.:

- *„Plėšimas – tai mechaninis ardomasis poveikis tekstilės gaminiui, kai jėgos sukoncentruotos mažame jo plote“ (Čiukas ir kt., 2001)* (AMGT: 17).
- *„Skirtingos kilmės (tautybės, religijos, lyties ir pan.) darbuotojai gali praturtinti kūrybiškumą ir inovacijas skatinančius procesus“ (Bresnahan, 1997)* (OIK: 35).

Tiek socialinių, tiek techninių mokslų tekstuose gerokai daugiau rasta citatų, kurios eina autoriaus kalbos tęsiniu, prijungtos prie jos kaip sakinio dalys arba kaip šalutiniai sakiniai, kurie citatas susieja su autoriniu tekstu. Šitoks citatų įtraukimo į tekstą būdas atskleidžia intertekstinę sąveiką ir išryškina moksliniam stiliui būdingas ypatybes. Tokiu būdu kuriamas rišlus, nuoseklus mokslinis tekstas.

Anot V. Labučio [2002: 359–360], galimi trys citatos siejimo su tekstu būdai:

1. Įvadiniai sakiniai, žodžių junginiai ar žodžiai (kuriuose gali būti nurodomas ir citatos autorius) citatą susieja su autoriniu tekstu, pvz.:

- *Pasak Wieland (2006), inovacinė kultūra – tai grupės ar visuomenės „rėmai“, per kuriuos „perfiltruojami“ ekonominių ir technologinių iššūkių suvokimai, sąlygojantys šių iššūkių sprendimo strategijas“* (OIK: 11).
- *Aiškinamajame aprangos terminų žodyne (Ratautas ir kt., 2004) pateikiamas šis siūlės apibrėžimas – „tai dviejų arba daugiau aprangos detalių sujungimo, kraštų apdirbimo <...> vieta“* (AMGT: 44).

2. Citatą su tekstu siejantys įvadiniai sakiniai, žodžių junginiai ar žodžiai yra įterpiami jos viduryje ar priduriami pabaigoje. Kelios šios grupės citatos rastos tik socialinių mokslų tekstuose, pvz.:

- *„Vadybos moksle, pasak Holden (2002), kultūros tyrimai remiasi klasikine antropologine kultūros koncepcija“* (OIK: 12).
- *„Novatoriškas vadovas, pabrėžia Ahmed (1998), turi būti empatiškas aplinkai ir toleruoti bei sėkmingai valdyti neapibrėžtumus <...>“* (OIK: 18).

3. Citata su tekstu taip pat siejama citatą įtraukiant į pagrindinio teksto sakinį kaip cituojamo autoriaus minties nuotrupą, pvz.:

- *Pasak Jucevičiaus (2007b), nagrinėjančio miestų ir regionų novatoriškumą, inovacinė kultūra iš esmės susideda iš „mokymosi kultūros“ ir „bendradarbiavimo kultūros“* (OIK: 16).

- *Pagal LST ISO 4916 standartą <...>, siūlės dedamosios vadinamos „riboto arba neriboto“ pločio* (AMGT: 44).

Analizuojant **perfrazuotas citatas**, kurios tirtuose moksliniuose tekstuose vartojamos gerokai dažniau nei tiesioginės, pastebėta, kad šių citatų nuorodos į sakinio struktūrą integruojamos dviem būdais:

1. Nuoroda į cituojamą šaltinį eina kaip sakinio elementas ir rodo, kad autorius nori labiau pabrėžti cituojamą autorių, pvz.:

- *Tuchman, O'Reilly (2002) pastebi, kad diegimas bus efektyvesnis tada, kai komandos dirbs harmoningai, bus efektyvi komunikacija, komanda turės ir supras bendrus tikslus* (OIK: 21).

2. Cituojamas šaltinis yra nurodomas tik skliaustuose ir rodo, kad autorius nori labiau pabrėžti pačią informaciją, pvz.:

- *Plėšimo stiprumas gali būti vertinamas taikant statinius ir dinaminius metodus (Witkowska ir kt., 2004)* (AMGT: 17).

Tiek socialinių, tiek techninių mokslų tekstuose dominuoja neintegruotos **nuorodos**, kurios sudaro atitinkamai 68 % ir 88 % visų perfrazuotų nuorodų (žr. 2 pav.), taigi, kaip matome, abiejų mokslo sričių autoriams svarbiau perteikti informaciją nei jos autorių.

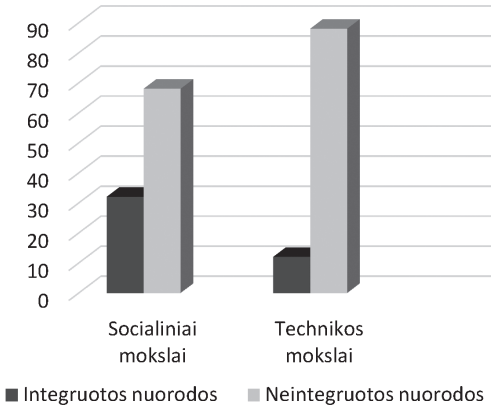

2 pav. **Nuorodų vartosena technikos ir socialinių mokslų tekstuose**

Ypač skirtumas tarp integruotų ir neintegruotų nuorodų akivaizdus techninių mokslų tekstuose ir tam vėl įtakos galėjo turėti mokomasis technikos tekstų pobūdis, kai siekiant padėti adresatui įgyti mokslo pagrindų, stengiamasi informaciją pateikti taip, kad ji būtų greitai ir lengvai įsimenama.

Pastebėta, kad perfrazuojant kito autoriaus mintis, neretai riba tarp autorinės ir neautorinės kalbos tampa neaiški. Sunku atskirti, kur prasideda autorinė kalba, kur ji baigiasi, taip sumažėja pateiktos minties autentiškumas. Tokiu atveju cituojamas šaltinis dažniausiai yra nurodomas tik skliaustuose, pvz.:

- *Pavyzdžiui, priešingai įsitvirtinusiam suvokimui (jei ne stereotipui) apie demokratišką ir spontaninę inovacijų prigimtį, „Google“ kompanijos inovacinei kultūrai yra būdingas preciziškumas, disciplinuotumas ir vadovavimas „iš viršaus“ (Businessweek, 2005)* (OIK: 16).
- *Taikant ciklinio varginimo eksperimentinio modeliavimo metodus, galima imituoti aprangos medžiagų eksploatavimo sąlygas, realesnes už tas, kurios numatytos standartiniuose tyrimuose (Juodsnukytė ir kt., 2009)* (AMGT: 20).

Anot A. Bitinienės [2005: 71], mokslinio stiliaus tekstų **referencija,** kurią sudaro žodžių junginys ar žodis, išskiria tik mokslinį faktą, dažniausiai siejamą su tekstu asociaciniu ryšiu. Tai gali būti atskiri terminai, frazeologizmai, priežodžiai ar kiti pasakymai, tinkamai įprasminti naujame kontekste. Tiriamoje medžiagoje referencijos pavyzdžių rasta tik socialinių mokslų tekstuose, pvz.:

- *Inovacinė kultūra susiduria su metodologine „juodosios dėžės“ problema* (OIK: 10).
- *Vadovas išskiria paprastą ir lankstų informacijos sklaidos būdą – bendravimą žodžiu „akis į akį“* (OIK: 111).
- *Mokslininkai <...> neretai vadovaujasi prielaida, kad kiekviena kultūra yra inovacinė kultūra, t. y. traktuoja, kad kiekviena kultūra yra novatoriška „per se“* (OIK: 17).

Pirmame sakinyje intertekstinę sąveiką rodo aviacijos terminas *juodoji dėžė* (*orlaivio, laivo įtaisas įgulos narių pokalbiams ir informacijai apie svarbiausių orlaivio arba laivo techninių sistemų būklę ir veikimą įrašyti* (VLE), pavartotas naujame kontekste. Antrame sakinyje intertekstinę sąveiką rodo frazeologizmas *akis į akį*, reiškiantis *vienas prieš kitą, vienudu; tiesiai, atvirai* (FŽ). Trečiame sakinyje intertekstinę sąveiką rodo lotyniška frazė *per se*, reiškianti *savaime, pats vienas* (Žod. lt).

Citatų (tiek tiesioginių, tiek perpasakotų) įvedamieji žodžiai dažniausiai yra standartiniai, vartojami kaip jungiamieji, siejamieji žodžiai, konstrukcijos priduriant citatą prie pagrindinio autoriaus teksto: *pagal..., kaip teigia..., ...teigimu, ...pabrėžia, ...pažymi, ...pastebi, ...akcentuoja ir pan.*, pvz.:

- ***Pagal** „Aiškinamąjį tekstilės terminų žodyną“, kokybės rodiklis yra produkcijos kokybę apibūdinančios savybės kokybinė išraiška <...>* (AMGT: 58).
- *Wieland (2006)* ***pastebi****, kad šiuolaikiniame požiūryje į inovacijų sistemas labiausiai akcentuojamos organizacinės ir institucinės struktūros ir siūlo egzistuojantį požiūrį papildyti inovacinės kultūros perspektyva* (OIK: 11).
- *Holden (2002)* ***teigimu****, tarpkultūrinė vadyba vadovaujasi iš esmės dviem pagrindiniais požiūriais į kultūrą: „kultūra kaip turinys“ ir „kultūra kaip skirtumus sąlygojantis veiksnys“* (OIK: 9).

Nors, kaip buvo teigta, tiek socialinių, tiek techninių mokslų tekstuose gerokai daugiau rasta citatų, kurios vienokiu ar kitokiu būdu siejamos su tekstu, tačiau socialinių mokslų tekstuose pastebėta didesnė siejamųjų žodžių ar žodžių junginių įvairovė.

Informacijos šaltiniui reikšti įterptinėse konstrukcijose ypač dažni junginiai su prielinksniu *pasak*..., pvz.:

- ***Pasak** profesorės V. Masteikaitės, <...> metodikos gali būti naudojamos įvairių tekstilės medžiagų technologiškumui ir išvaizdai eksploatacijos metu prognozuoti* (AMGT: 30).
- ***Pasak** autoriaus (Heidenreich), inovacinė kultūra – tai „santykinai stabilūs mąstymo, elgsenos ir socialinės organizacijos būdai, sąlygojantys modernizaciją ir vystymąsi bendrų vertybių pagrindu“* (OIK: 18).

Pastaruoju metu vis dažniau pastebima, kad akademinis diskursas plėtojamas kaip dialogas, kuriame labai svarbūs ne tik pateikiami faktai ir informacija, bet ir tai, kaip autorius vertina jų patikimumą, svarbą, kaip bando įtikinti skaitytoją savo požiūrio teisingumu [Smetona, Usonienė 2012: 125]. Autoriaus santykis su cituojamu tekstu perduodamas tam tikromis **vertinimo raiškos priemonėmis**, išreiškiančiomis jo požiūrį tiek į citatą, tiek ir į jos autorių, pvz., abstrakčiais žodžiais (*žymus, žinomas, garsus*) arba pateikiama tam tikra vertinamoji informacija cituojamo autoriaus ar jo teksto atžvilgiu, pvz.:

- *Žymi dizainerė Winifred Aldrich pasiūlė drabužiams su drapiruotėmis skirtas medžiagas parinkti pagal šiuos pagrindinius rodiklius <...>* (AMGT: 39).
- *Kaip pažymi vienas pagrindinių mokslinių autoritetų kultūros tyrimų srityje Hofstede (2001), „kultūra, kaip ir bet koks kitas socialinis konstruktas, egzistuoja ne objektyvioje, bet socialiai apibrėžtoje realybėje <...>“* (OIK: 9).
- *Heidenreich (2001) yra vienas iš nedaugelio autorių, siūlančių pakankamai subalansuotą inovacinės kultūros apibrėžimą, kuriame gerai dera anksčiau aptarti vidiniai inovacinės kultūros koncepto prieštaravimai* (OIK: 18).

Pastebėta, kad analizuotų akademinių tekstų autoriai nėra linkę dažnai reikšti subjektyvios nuomonės cituojamo teksto ar jo autoriaus atžvilgiu. Techninių mokslų tekstuose rasti vos keli vertinimo pavyzdžiai. Socialinių mokslų tekstuose kiek dažniau pateikiama vertinamoji informacija cituojamo autoriaus ar jo teksto atžvilgiu.

3. Išvados

Paanalizavus intertekstualumo priemonių raišką skirtingų akademinių sričių – technikos ir socialinių mokslų tekstuose, esminių skirtumų neišryškėjo, tačiau buvo pastebėtos tam tikros tendencijos, būdingos vienos ar kitos srities tekstams.

Atliktas tyrimas parodė, kad abiejų mokslo sričių tekstuose dažnesnės perfrazuotos citatos, tiesioginės citatos vartojamos gerokai rečiau, referencijos pavyzdžių rasta tik socialinių mokslų tekstuose.

Analizuojant tiesiogines citatas gramatinio santykio su tekstu požiūriu, tiek socialinių, tiek techninių mokslų tekstuose gerokai daugiau rasta citatų, kurios eina autoriaus kalbos tęsiniu, prijungtos prie jos kaip sakinio dalys arba kaip šalutiniai sakiniai. Analizuojant tiesioginių citatų sąsaja su tekstu, dažniausiai citatą su tekstu siejantys įvadiniai sakiniai, žodžių junginiai ar žodžiai tirtuose tekstuose vartojami prieš citatą, įterptų jos viduryje rasta tik socialinių mokslų tekstuose.

Tiek socialinių, tiek techninių mokslų tekstuose dominuoja neintegruotos nuorodos į perfrazuotas citatas, tačiau skirtumas tarp integruotų ir neintegruotų nuorodų ypač akivaizdus techninių mokslų tekstuose.

Nors tirtuose abiejų sričių tekstuose gerokai daugiau rasta citatų, kurios vienokiu ar kitokiu būdu siejamos su tekstu, tačiau socialinių mokslų tekstuose pastebėta didesnė siejamųjų žodžių ar žodžių junginių įvairovė.

Socialinių mokslų tekstuose kiek dažniau nei techniniuose pateikiama vertinamoji informacija cituojamo autoriaus ar jo teksto atžvilgiu.

Dėl nedidelės tyrimo apimties pateiktos išvados vertintinos tik kaip įžvalgos.

LITERATŪRA

Bitinienė, A. Mokslinis stilius ir jo intertekstualumas. *Žmogus ir žodis*, 1, 2005, p. 68–72.

Petrauskaitė, R., Šinkūnienė, J. Dar kartą apie intertekstualumą. Ką jis sako apie mokslinį tekstą? *Kalbotyra,* 2015, 67, p. 67–85.

Bražienė, N. Citavimas – svarbi mokslo komunikacijos sąlyga. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1(26), 2010, p. 150–154.

Celiešienė, V., Stankevičienė, V., Zavistanavičienė, D. B. Expression evaluation of a quoted author in academic discourse: Inter-language (Lithuanian and English) case study. *Journal of language and cultural education*. Warsaw: De Gruyter Open, 2017, p. 57–76.

Damošius, S. Vertinimo raiška mokslinio stiliaus tekstuose. *Lituanistica*, 53 (4), 2007, p. 51–62.

Labutis, V. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: VPU, 2002, 392 p.

Ryvitytė, B. *Evaluation in linguistics book reviews in English and Lithuanian*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.

Ryvitytė, B. Vertinimo raiška lingvistinių knygų recenzijose. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika,* 7 (1), 2005, p. 96–101.

Petrėnienė, O. Mokslo subjektų atributų raiška tekstuose. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 7 (1), 2005, p. 92–95.

Smetona, A., Usonienė, A. Autoriaus pozicijos adverbialai ir adverbializacija lietuvių mokslo kalboje. *Kalbotyra*, 64(3), 2012, p. 124–139.

Šinkūnienė, J. Adverbials as Hedging Devices in Lithuanian Academic Discourse: a Cross-disciplinary Study. Usonienė, Aurelija, Nicole Nau & Ineta Dabašinskienė, eds. *Multiple perspectives in linguistic research on Baltic language*s. Cambridge Scholars Publishing, 2012, p. 137–169.

Šinkūnienė, J. *Autoriaus pozicijos švelninimas rašytiniame moksliniame diskurse: gretinamasis tyrimas*. Vilniaus universitetas, 2011, 225 p.

Šinkūnienė, J. Lietuviškojo humanitarinių ir socialinių mokslų diskurso ypatybės. *Mokslo straipsnių rinkinys*. Lietuvos mokslo taryba, 2014, p. 60–64.

ŠALTINIAI

AMGT – Domskienė, J., Daukantienė, V. *Aprangos medžiagų ir gaminių tyrimai ir analizė*. 2018, 62 p.

FŽ – Frazeologijos žodynas. Available: http://lkiis.lki.lt/frazeologizmu

OIK – Janiūnaitė, B., Petraitė, M., Jucevičius, G. *Organizacijų inovacinė kultūra*. 2011, 144 p.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Available: https://www.vle.lt/

Žod.lt – Žodynas.lt. Available: https://www.zodynas.lt/

Ilga MIGLA
(LU Latviešu valodas institūts)

Eksotisko augļu nosaukumi un latviešu valoda[1]

Summary
Names of Exotic Fruits and the Latvian Language

The number of fruits we consume is constantly increasing. If fruit names are used in a language, they must be included in the dictionary. The *Modern Latvian Dictionary* (MLVV) in its electronic format allows one to add new words to the dictionary continuously. It already covers a wide range of exotic fruits, but the number must be constantly replenished.

The article updates the names of tropical and subtropical fruits included/not included in MLVV and their occurrence in the media. The article shows in alphabetical order the writing or writing options of exotic fruit names, as well as possible explanations of the word meanings or clarification of explanations.

The article deals with only a few exotic fruits and their names, but it appears that the spelling of these names is varied and shows no consistency even within the same work.

Key words: *tropical and sub-tropical fruit names, inclusion of words in the Latvian language system, electronic dictionary, Modern Latvian Dictionary, explanation of word meanings*

*

Latvijas veikalu pārdošanas dati liecina, ka arvien biežāk iedzīvotāji savos pirkumu grozos liek ne tikai sen zināmus dienvidu zemju augļus, kā, piemēram, banānus, mango, avokado, kivi, bet arī daudz eksotiskākus – tādus kā karambola, kivano un citus. Iepazīstot jaunus augļus, jāsaprot, kā tie jālieto uzturā un kā tos nosaukt latviski.

Ja valodā pietiekami bieži tiek minēti kādi augļu nosaukumi, tie ir iekļaujami vārdnīcā. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca" (MLVV) kā elektronisks leksikas apkopojums ļauj nemitīgi papildināt vārdnīcas šķirkļu skaitu. Jāsaka, ka jau tagad MLVV fiksēts plašs eksotisko augļu klāsts.

Rakstā aktualizēti MLVV iekļautie un neiekļautie tropu un subtropu augļu nosaukumi, to atveide plašsaziņas līdzekļos. Alfabētiskā secībā rādīta eksotisko augļu nosaukumu atveide vai atveides iespējas, kā arī iespējamie vārdu nozīmju skaidrojumi vai skaidrojumu precizējumi.

čerimoija

Līdzās vārdnīcā vēl nefiksētiem augļu nosaukumiem ir vairāki tādi, kuru nosaukumi ir iekļauti leksikogrāfiskajā apkopojumā, piemēram, augļa nosaukums **čerimoija** (MLVV) ar plašu un precīzu skaidrojumu. Jānorāda, ka dažādās interneta lapās, sākot kopš 2010. gada, latviešu valodā dominē augļa nosaukums citā formā – **čerimoja**:

> *Eksotisko augli čerimoju pasaulē vairāk pazīst kā saldējuma koku, nevis pēc tā botāniskā nosaukuma – Annona cherimola. To audzē Spānijā un Dienvidamerikā.* [Zelča 2010: 1]

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

> *Šķiet, viens no saldākajiem augļiem pasaulē, dažkārt to sauc arī par cukura ābolu, jo čerimoja satur apmēram 15 gramus cukura 100 gramos augļa (un tas patiešām ir daudz – 3 tējkarotes!).* [Timpare 2019]

Arī interneta veikalu preču katalogos augļa nosaukums minēts kā **čerimoja** [barbora.lv; rimi.lv].

Angliski augļa nosaukumu atveido un izrunā dažādi: *cherimoya*, arī *chirimoya*, *chirimuya,* bet vārda beigās dzirdama burtu kombinācija *-oi* [lexico.com; merriam-webster.com]. Acīmredzot vairāk jāpopularizē nosaukuma forma **čerimoija**, kuras lietojums nostiprināts vārdnīcā.

feijoa/feihoja/fedžoja

Auga un augļa nosaukums pagaidām nav fiksēts MLVV. Pirmo reizi šo augu Brazīlijā 19. gadsimta sākumā atklāja vācu dabas zinātnieks un botāniķis Frīdrihs Sellovs (*Friedrich Sellow*, 1789–1831). Auga dzimta savu nosaukumu ieguvusi par godu Brazīlijā dzimušajam portugāļu botāniķim Žuānam de Silvam Feižo (*Joao de Silva Feijo*, 1760–1824).

Augļi ir saldi, to garša atgādina banānu, zemeņu, guaves un ananasu garšu kombināciju. Unikālās garšas dēļ feihoja ir iecienīta augļu salātos, to lieto pudiņu, kūku, džemu, želeju pagatavošanā. Kombinējot ar melno tēju, to izmanto augļu tējas ražošanā. No feihojas augļiem tiek iegūts arī vīns.

Augli pamazām iepazīstam, bet tā rakstu forma vēl nav nostiprinājusies. Šis auglis vēl nav plaši pieejams Latvijas veikalos, tādēļ sākotnēji tā nosaukums rakstīts formā **feijoa** (iespējams, par pamatu ņemts šķirnes latīniskais nosaukums *Feijoa sellowianalis*). 2007. gadā latviešu tīmekļa vietnēs parādās plašāka informācija, kur tiek lietota gan forma **feijoa**, gan **feihoju** [Latgales laiks 2007; Feijoa 2007; Purne 2007].

Veikala pārtikas produktu katalogā vispirms dots augļa nosaukums, kas pirmām kārtām atklāj tā garšu un tikai aiz pirmā nosaukuma rakstīts otrs nosaukums: *ananasu guave* **feihoja** [barbora.lv.2].

Skatot vārda izrunu citās valodās, redzams, ka ir vairāki vārda izrunas varianti. Angliski vārdu **feijo**, **feijoa** izrunā ar skaņu [*dž*] [wordreference.com; collinsdictionary.com], [*h*] un [*j*] [merriam-webster.com], vāciski ar [*h*] [leo.org] vai [*dž*] [youtube1; youtube2]. Sekojot A. Placinskas [2015] ieteikumiem, jāsecina, ka latviešu valodā vārds būtu jāizrunā ar [*ž*].

Šobrīd jaunais vārdnīcas šķirklis varētu būt šāds:

> ***feižoja*** *s. lietv. Daudzgadīgs koks vai krūms ar tumšām, sudraboti zaļām palielām lapām un baltiem ziediem zaru galos, kurus rotā koši sarkani putekšņkātiņi ar spilgti dzelteniem putekšņiem (Feijoa sellowiana). // Šī koka auglis – apaļš vai ovāls zaļš auglis. Cilme: Brazīlijā 19. gadsimta sākumā atklāja vācu dabas zinātnieks un botāniķis Frīdrihs Sellovs (Friedrich Sellow, 1789–1831). Auga dzimtas nosaukums piešķirts par godu Brazīlijā dzimušajam portugāļu botāniķim un Lisabonas Dabas vēstures muzeja direktoram Žuānam de Silvam Feižo (João de Silva Feijó, 1760–1824).*

līčija

MLVV iekļauta leksēma **līčija**: *Koks ar nelieliem, sarkanīgiem augļiem [Nephelium litchi]. // Šā koka auglis – kaulenis ar ļoti cietu, adatainu mizu un bālganu, sulīgu mīkstumu.* [MLVV]

Pārskatot dažādas tīmekļa vietnes latviešu valodā, jāsecina, ka nav vienprātības augļa nosaukuma rakstībā pat viena raksta ietvaros. Piemēram, kādā „Neatkarīgās Rīta Avīzes" virsrakstā minētas **līčas**, bet rakstā autore konsekventi lieto formu **līčijas** [Guseva 2015]. Dažādās ēdienu receptēs un internetveikalos lieto formu **līčas** [tvnet.lv; spoki.lv] un **ličes** [mia.lv 2013; delfi.lv]. Acīmredzot šo nekonsekvenci ietekmē koka un augļa nosaukuma izruna angļu valodā, taču Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas jau 2016. gada 13. janvāra sēdē nolēma ieteikt Sapindu dzimtas augu Ķīnas līčijas (lat. *Litchi chinensis*) un tās augļa latviskā nosaukuma formu **ličija** [VVC 2016].

MLVV varētu papildināt šķirkli ar precizējošāku koka un augļa aprakstu:

> ***ličija*** *s. lietv. Kultivēts mūžzaļš tropu augļu koks ar nelieliem, sarkanīgiem augļiem [Nephelium litchi]. // Šī koka auglis – neliels, apaļš auglis ar sarkanu raupju mizu un baltu caurspīdīgu mīkstumu ar saldu garšu un lielu brūnu kauliņu.*

pitaija, pūķa auglis

Leksēma **pitaija** vēl nav iekļauta MLVV. Jāsecina, ka tas ir vēl mazpazīstams auglis [barbora.lv.3]. Atsevišķos tīmekļa veikalos šim auglim nav minēts latviskais nosaukums, tikai angliskais *pitahaya* [augļuserviss.lv]. Turklāt augļa raksturojums neatbilst attēlā redzamajam. Kā liecina leksikogrāfiskais materiāls, arī angļu valodā šo augli raksta un izrunā dažādi: **pitaya** [cambridge dictionary; Merriam-Webster.com] vai **pitahaya** [collinsdictionary.com; dictionary.com; merriam-webster.com].

Pēc augļa nosaukuma rakstības precizēšanas tā šķirkļa skaidrojums MLVV varētu būt šāds: ***pitaija*** *s. lietv. Kaktusveidīgs tropu augs ar sarkaniem vai dzelteniem augļiem. // Šī auga auglis ar izteikti sārtu vai dzeltenu mizu un zaļiem, zvīņainiem izaugumiem un baltu mīkstumu ar mazām melnām sēklām. Cilme: no spāņu pitahaya.*

Secinājumi

Rakstā aplūkoti tikai daži eksotiskie augļi un to nosaukumi, taču secināms, ka nosaukumu rakstībā pastāv dažādība un nav konsekvences pat viena darba ietvaros.

Lai kādu eksotiska augļa, koka u. tml. nosaukumu iekļautu vārdnīcā, nepieciešama vairāku nozaru speciālistu sadarbība, jo pieejamie avoti internetā nav uzticami un vienam leksikogrāfam ir grūti spriest par piedāvātā nosaukuma pilnīgu korektumu. Savukārt, ja kādu, piemēram, finansiālu, apstākļu dēļ nav iespējama nozares speciālistu iesaiste, leksikogrāfiem ciešāk jāsadarbojas ar Valsts valodas centra komisijām (Latviešu valodas ekspertu komisija) un Terminoloģijas komisiju.

LITERATŪRA

augļuserviss.lv. *Pitahaya sarkana*. Pieejams: https://e.augluserviss.lv/collections/augli/products/pitahaya-sarkana-vidus-balts-mervieniba-gb

barbora.lv. *Čerimoja*. Pieejams: https://www.barbora.lv/produkti/anone-cerimoja-gab

barbora.lv.2. *Ananasu guave feihoja*. Pieejams: https://www.barbora.lv/produkti/ananasu-guave-feihoja-kg

barbora.lv.3 *Pitaija sarkana*. Pieejams: https://www.barbora.lv/produkti/pitaija-sarkana-gab

cambridge dictionary. Pieejams: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/

collinsdictionary.com. Pieejams: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/

delfi.lv. Cāļa virtuve. *Līčes želejā*. Pieejams: http://virtuve.calis.delfi.lv/receptes/saldie/zelejas/lices-zeleja/

dictionary. com *Pitahaya*. Pieejams: https://www.dictionary.com/browse/pitahaya?s=t

Feijoa. Pieejams: http://virtuve.calis.delfi.lv/noderigi/skaidrojumu-abc/feijoa/

Guseva, M. *Gardēžiem: Neparastās līčas. Kā pagatavot*. Pieejams: https://nra.lv/izklaide/gardeziem/133819-gardeziem-neparastas-licas-ka-pagatavot.htm.

Latgales laiks. *Kas ir feijoa*. https://www.tvnet.lv/5072476/kas-ir-feijoa

leo.org. Pieejams: https://dict.leo.org/

lexico.com. Pieejams: https://www.lexico.com/definition/cherimoya

merriam-webster.com. Pieejams: https://www.merriam-webster.com

mia.lv. *Eksotiski augļi, kas nopērkami arī Latvijā*. Pieejams: http://mia.lv/eksotiski-augli-kas-noperkami-ari-latvija/

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Red. I. Zuicena, A. Roze. Pieejams: https://tezaurs.lv/mlvv/

Placinska, A. *Portugāļu īpašvārdu atveide latviešu valodā: ieteikumi*. Rīga: LVA, 2015. 176 lpp.

Purne, Z. *Feihoju audzēšana*. Pieejams: https://www.apollo.lv/5078440/feihoju-audzesana

rimi.lv. *Čerimoja*. Pieejams: https://www.rimi.lv/e-veikals/lv/produkti/augli-un-darzeni/augli/eksotiskie-augli/cerimoja-gab/p/276423

spoki.lv. *Augļi*. Pieejams: https://spoki.lv/foto-izlases/augli/238021

Timpare, Z. *Iepazīsti saldos tālo zemju augļus*. Pieejams: https://www.santa.lv/raksts/ievasveseliba/uzturs/iepazisti-saldos-talo-zemju-auglus-18860/72/part/

tvnet.lv. *Līčas*. Pieejams: https://receptes.tvnet.lv/vardnica/augli-ogas-un-darzeni/21-licas

youtube1. *Kennst Du die Feijoa (Ananas-Guave)?* Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=mNiq3UQ86Sc

youtube2. *Ananas-Guave oder Feijoa (Acca sellowiana) – Kultur in Nord-Oregon (USA)*. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=6S834GcnYLM

VVC. *Par svešvārdu atbilsmēm latviešu valodā*. Pieejams: https://www.vestnesis.lv/op/2016/34.19

wordreference.com. Pieejams: www.wordreference.com

Zelča, I. *Eksotiskā čerimoja*. Pieejams: https://nra.lv/maja/virtuve/36347-eksotiska-cerimoja.htm

Svetlana POLKOVŅIKOVA
(Daugavpils Universitāte)

Dialoģiskuma kategorija valodnieku recenzijās par promocijas darbiem

Summary
The Category of the Dialogic in Linguists' Reviews of Doctoral Theses

The language of science currently gains more and more research interest both in Latvia and worldwide. The directions taken by the research are diverse: the use of a particular language in a multilingual international environment, kinds of texts in one or several branches of science, development of the language of science, academic writing, etc. Usually the research works are dedicated to a concrete kind of scientific texts and their structure investigation. The present research is aimed at regarding linguists' reviews of doctoral theses; hence it is a secondary scientific text directly related to primary scientific text. From the viewpoint of the genre characteristics, review has several typical basic categories. One of major categories is the dialogic discussed in the semantic, functional, and communicative pragmatic aspects.

The category of the dialogic is manifested in concrete texts in different ways, thus building very diverse text variants. It is based on the genre specificity of scientific texts under discussion and the features of the individual style of the reviewers. The survey of the excerpted material of linguists' reviews of doctoral theses reveals several standardized means of implementing the dialogic principle. The research produced shows that one of the most productive means is asking questions that makes it possible for the reviewer to achieve different communicative goals.

Key words: *language of science, text, review, dialogic, function, pragmatics, style*

*

Mūsdienās zinātnes valoda arvien biežāk kļūst par izpētes objektu gan Latvijā, gan ārvalstīs. Latviešu valodniecībā pētījumi par zinātnes valodu nopietni aizsākās 20. gadsimta 60.–70. gados, skatot zinātnes valodu kā vienu no funkcionālajiem stiliem. Samērā regulāra pievēršanās latviešu zinātnes valodas izpētei vērojama kopš 21. gadsimta sākuma. Veikto pētījumu virzieni ir ļoti dažādi: konkrētas valodas lietojums multilingvālā starptautiskā vidē, tekstu veidi vienā vai vairākās zinātņu nozarēs, zinātnes valodas attīstība, zinātniskā rakstīšana u. c. Tomēr, kā atzīst A. Dubova, latviešu zinātnes valodas pētniecība joprojām raksturojama kā fragmentāra un sporādiska, jo galvenokārt tiek analizēti tikai atsevišķi zinātnes valodas aspekti [Dubova 2021: 9].

Zinātnes valodā nozīmīga loma zināšanu veidošanā un uzkrāšanā ir primārajiem zinātniskajiem tekstiem un to publikācijām. Šajos tekstos tiek prezentēti inovatīvu zinātnisko pētījumu rezultāti, ģenerētas jaunas zināšanas, vispārēji atspoguļots zinātniskais progress. Nepastarpināti ar primārajiem zinātniskajiem tekstu veidiem ir saistīta recenzija, kuras komunikatīvā funkcija ir informēt, sniedzot vērtējumu un atzinumu par attiecīgo primāro zinātnisko tekstu [Proveja 2021: 124]. Teorētiskajā literatūrā minēts, ka recenzijai kā sekundāro zinātnisko tekstu veidam piemīt īpaša komunikatīvi pragmatiskā slodze, jo zinātniskās recenzijas autors atkarībā no recenzētā teksta vien-

laikus ar informējošo un vērtējošo pamatfunkciju īsteno arī dažādas papildfunkcijas. Piemēram, recenzijās par studējošo noslēguma darbiem (diplomdarbiem, bakalaura darbiem u. tml.) papildus tiek akcentēta arī tāda komunikatīvā funkcija kā kvalificēt, atestēt, novērtēt atbilstību izvirzītajām prasībām. Rakstot atsauksmi par promocijas darbu, recenzenta papildu mērķis noteikti tiks vērsts arī uz akadēmiskās diskusijas rosināšanu [Кобзеева 2006: 214–215].

No žanriskā skatupunkta raugoties, recenzijai raksturīgas vairākas tipiskas pamatkategorijas, un viena no būtiskākajām kategorijām ir dialoģiskums. K. Svojkins norāda, ka sekundārajiem zinātniskajiem tekstiem piemīt tās pašas strukturālās kategorijas kā jebkuram zinātniskajam tekstam, taču sekundārajos zinātniskajos tekstos tādas kategorijas kā dialoģiskums un intertekstualitāte izpaužas daudz koncentrētāk un spilgtāk [Свойкин 2009: 128].

Krievu valodas stilistikas enciklopēdiskajā vārdnīcā ar dialoģiskuma kategoriju saprot valodas līdzekļus, kuri tekstā izsaka saziņas dalībnieku mijiedarbību, viņu jēdzienisko pozīciju sakarību, adresāta reakcijas respektēšanu, kā arī dialoga pazīmju eksplicēšanu [СЭСРЯ 2011: 45]. Zinātnes valodā dialoģiskumu īsteno jautājumu un atbilžu kopums, citāti, tiešās runas konstrukcijas, uzrunas formas, vērtējošie līdzekļi [turpat: 246–247]. Pēc M. Kožinas domām, tekstā dialoģiskuma ekplikācijas pakāpe var būt atšķirīga, taču iespējams šķirt vairākus galvenos dialoģiskuma veidus, piemēram, „saruna" ar kādu citu personu, viedokļu pretinieku vai domubiedru, „saruna" ar lasītāju, „saruna" ar savu otro „Es" (dialogs-pašanalīze) u. c. [turpat: 2011: 48].

Šī pētījuma mērķis ir aplūkot valodnieku recenzijas par promocijas darbiem no dialoģiskuma kategorijas viedokļa. Pētījuma empīrisko bāzi veido 18 valodnieku recenzijas par promocijas darbiem, kas aizstāvēti Daugavpils Universitātes Valodniecības promocijas padomē no 2010. līdz 2017. gadam, kopskaitā 67 lappuses. O. Kobzejeva zinātniskās recenzijas tekstus analizē runas situācijas aspektā un secina, ka recenzents, veidojot savu aprakstu, respektē šādus galvenos elementus: komunikatīvais mērķis, autors, adresāts un saziņas apstākļi [Кобзеева 2006: 214]. Arī A. Kuzņecovs atzīst, ka recenzijā ir pretstatītas divas reālas figūras – primārā teksta autors un sekundārā teksta, resp., recenzijas autors. Komunikācijas ziņā šīs figūras ir dialoga dalībnieki: recenzijas autors izsaka primārā teksta autoram domātu informāciju, kuru viņš saņem un atbilstīgi uz to reaģē [Кузнецов 2000: 35].

Lai objektīvi varētu noskaidrot pētījama aktualitāti, pārbaudīt teorijas un pētījuma kvalitāti, izdarīto secinājumu atbilstību, par promocijas darba recenzentu var būt Latvijas vai ārvalstu zinātnieks, kurš ir starptautiska līmeņa eksperts attiecīgajā zinātnes nozarē. Savukārt recenzijas adresāts ir divējāds: pirmkārt, tas ir promocijas darba autors, otrkārt, attiecīgās zinātniskās disciplīnas pārstāvji. Promocijas darba aizstāvēšanas procedūra paredz arī akadēmisko diskusiju, kad pēc recenzenta uzstāšanās promocijas darba autors atbild uz jautājumiem un kritiskām piezīmēm. To ilustrē arī piemēri, kas ekscerpēti no aplūkotajām recenzijām, piemēram, *Diskusijā varētu apspriest šādus jautājumus*; *Protams, būtu interesanti padiskutēt par…*; *Par to var vismaz diskutēt.* Tādējādi dialoģiskuma kategoriju nepārprotami var uzskatīt par zinātniskās recenzijas semantisko un funkcionālo dominanti.

Konkrētajos recenzijas tekstos dialoģiskuma kategorija īstenojas atšķirīgi, no vienas puses, to balsta aplūkoto zinātnisko tekstu funkcionālā specifika, no otras, autora

individuālā stila iezīmes. Apkopojot ekscerpēto materiālu, var konstatēt tipiskus dialoģiskuma īstenošanas paņēmienus un līdzekļus. Dialoģiskuma kategorija ir cieši saistīta ar dialoga jēdzienu, kur skaidri parādās izteikuma funkcionāli komunikatīvais aspekts, tāpēc ir likumsakarīgi, ka jautājumus un atbildes uzskata par būtiskiem un standartizētiem dialoģiskuma marķieriem.

Jautājumu komunikatīvā funkcija ir saistīta ar recenzenta vēlmi kaut ko uzzināt, precizēt, pārliecināties par savu domu pareizumu u. tml. Lai recenzents veiksmīgāk varētu sasniegt savu komunikatīvo mērķi, viņš apzināti vai neapzināti izmanto noteiktas stratēģijas, turklāt recenzentam ir izvēle attiecībā uz to, par ko runāt, kā un kurā vietā to sacīt. Kaut gan zinātniskajā literatūrā akcentēts, ka recenzijas struktūra ir samērā elastīga, autori, veidojot savus tekstus, atsevišķu kompozicionālo vienību secībā tomēr ievēro tradicionālu uzbūves shēmu un izceļ ievadu, galveno daļu un nobeigumu. Nenoliedzami, trīsdaļīgā struktūra palīdz adresātam viegli uztvert recenzijas saturu, sekot domai un prognozēt tekstu.

Empīriskais materiāls rāda, ka recenzents savus jautājumus var apkopot atsevišķā kompozicionālā daļā „Jautājumi" (vai bez nosaukuma) un ievietot tos recenzijas beigās. Beigas tradicionāli tiek uzskatītas par teksta stipro pozīciju, jo no psiholoģiskā viedokļa šīs teksta daļas uztvere ir ļoti efektīva. Teksta beigām piemīt liela informatīva slodze, to komunikatīvais nolūks ir signalizēt par teksta pabeigtību, vēlreiz akcentēt autora galvenās domas un motivēt adresāta reakciju. Aplūkotajās recenzijās šāda kompozicionālā daļa kā atsevišķa rindkopa konstatēta četrās recenzijās, piemēram:

Jautājumi:

1. *Pētījuma empīrisko bāzi veido respondentu runas teksti. Pēc kādiem kritērijiem respondenti pieskaitāmi pie pētāmās valodas kopienas locekļiem?*
2. *Analizējot Latgales poļu periferiālās valodas fonētiskās īpatnības, bieži minēts substitūcijas faktors īpatnību skaidrošanai. Kā promocijas darba autore izprot substitūcijas jēdzienu?*
3. *Latgales poļu valodā izdalāmie paveidi („kultūras dialekts", „tautas dialekts") ir raksturojami kā sistēmiskie valodas veidojumi vai kā indivīda (indivīdu grupas) runas īpatnību kopas? Pēc kādiem kritērijiem var nošķirt savā starpā abus minētos paveidus?*
4. *Promocijas darbā Latgales poļu periferiālās valodas īpatnējās leksēmas iedalītas trijās reģionālismu grupās. Vai ir iespējams pamatot vārdu iedalījumu grupās ar lingvistiskiem kritērijiem?*

Recenzentam, formulējot jautājumu, ir svarīgi, lai adresāti (gan promocijas darba autors, gan auditorija) viņa sacīto saprastu pareizi. Viens no mērķa sasniegšanas nosacījumiem ir kopīgas zināšanas, kuras piemīt visiem komunikatīvās situācijas dalībniekiem. Tāpēc nereti recenzents, veidojot jautājumu, vispirms min informāciju, kura, viņaprāt, ir svarīga sekojošā jautājuma izpratnei. Šādi formulēti jautājumi uzsver autora domas loģiku un vēlmi izvairīties no neskaidrības, kas adresātam var rasties atšķirīgas fona informācijas dēļ, jo informācija, kura ir labi saprotama promocijas darba autoram un recenzentam, var būt sveša vai daļēji saprotama pārējai auditorijai. Kā raksta I. Plaude: „komunikācijas veiksme ir atkarīga no tā, vai komunikācijas dalībnieku interpretācijas shēmas sakrīt un vai ir iespējams tās satuvināt, apmainoties ar informāciju par kontekstualizācijas norādēm. Ja apmaiņa neizdodas, rodas pārpratumi" [Plaude 2013: 195].

Tādējādi jautājumi ar plašākiem paskaidrojumiem aktualizē adresāta fona zināšanas, ar kuru palīdzību arī tiek radīts kopējs interpretācijas ietvars. Jautājuma pilnīgākai izpratnei papildu informācija parasti ir ietverta virsteikumā vai iepriekšējā kontekstā, piemēram: *Interesants (lai arī zinātājam paredzams) ir fakts, ka daudzi frazeoloģismi neparādās latviešu frazeoloģijas vārdnīcā. Jautājums – cik liels ir šis procents un kāda veida frazeoloģismi neparādās šai vārdnīcā un kādas ir autores domas par tā cēloņiem.*

Kā redzams, minētie jautājumi atklāj ne tikai autora komunikatīvo nodomu kaut ko precizēt saistībā ar promocijas darba saturu, bet arī sniegt komunikatīvi svarīgu precizējošu informāciju. Šādi veidoti jautājumi, kā arī to novietojums recenzijas nobeigumā ļauj recenzijas autoram veiksmīgi īstenot savu komunikatīvo nolūku – reducētā veidā atklāt saistībā ar recenzēto pētījumu svarīgākas problēmas, rosināt polemiku u. c.

Tomēr ekscerpētais materiāls rāda, ka recenzenti savos tekstos jautājumu iekļaušanai biežāk izmanto citu pieeju, proti, jautājumu lietojumu paralēli promocijas darba raksturojumam un konkrētu problēmu iztirzājumam. Piemēram, .. *autore rakstījusi „Valodā koncepts, pirmkārt, verbalizēts, jo iegūst savu nomenu..” (31. lpp.), tādēļ jautājums: „**Vai tikai nomeni var būt koncepti, bet, piemēram, verbi – nē?**”* Šāds jautājumu izmantojums ir visai tradicionāla recenzenta stratēģija, tādējādi jautājumi līdz ar citiem kompozicionālajiem līdzekļiem veido recenzijas struktūru, piešķirot tekstam dinamismu un saspringtību. Tas tiek panāks ar emocionāli un komunikatīvi atšķirīgu – stāstījuma un jautājuma – izteikumu maiņu. Šajā gadījumā kontekstuāli tiek panākta arī ciešāka sasaiste starp aplūkoto tematu un ar to saistītu jautājumu. Tāds jautājumu lietojums recenzentam ļauj panākt vairākus pragmatiskus mērķus: pievērst pastiprinātu uzmanību noteiktam saturam, pastāvīgi veicināt auditorijas interesi un motivēt to netiešai mijiedarboties ar teksta autoru.

Lai adresāta uzmanības noturīgums būtu lielāks, runā jautājumi tiek intonatīvi izcelti, kas tekstam piešķir arī emocionālu nokrāsu. Drukātā tekstā šādu pragmatisku efektu var panākt ar grafisku līdzekļu palīdzību (ekscerpētajos piemēros tas ir treknraksts), ko apliecina recenzentu veidotie teksti, piemēram, ***Lūdzu atbildēt uz jautājumu, kas no tā secināms un rekomendējams tulkotājiem? Lūdzu arī konkretizēt, kā emociju nomināciju ietekmē sinonīmija tulkojumvalodā?*** *.. autore rakstījusi „Valodā koncepts, pirmkārt, verbalizēts, jo iegūst savu nomenu..” (31. lpp.), tādēļ jautājums: „**Vai tikai nomeni var būt koncepti, bet, piemēram, verbi – nē?**”*

Grafiskā veidola dēļ jautājumi kontrastē ar pārējo fonu, izcēlumu pragmatiskā slodze paredz, no vienas puses, atvieglot lasītājam noteikta teksta fragmenta uztveri, no otras puses, palielināt tā ietekmi. Recenzijas teksta grafiskais neviendabīgums lasītājam ļauj uzreiz saprast autora nodomu, ka šis izteikums tiek akcentēts ne tikai semantiski un stilistiski, bet arī emocionāli un psiholoģiski.

Ir konstatēti piemēri, kuros jautājums ir ielikts iekavās, tādējādi teikumā rodas iestarpinājums, kas varētu tikt veidots arī par patstāvīgu teikumu, piemēram, *Uzdodams arī jautājums: kā definējama starpība starp terminiem metaforiski* ***veidots*** *termins, metaforiski* ***izteikts*** *termins (kuram no šiem latviešu valodas terminiem atbilst vienīgais angļu valodas analogs a metaphorically presented term?), metafori**sks** termins; 2.3. apakšnodaļā analizēta „poļu valodas situācija mūsdienās” (kāda atšķirība no visas nodaļas virsraksta?).*

Recenzentam, veidojot savu tekstu, var būt arī citi mērķi, par ko signalizē atbilstīgi leksiskie un gramatiskie marķieri. Recenzents var runāt par pētījumu kopumā vai akcentēt, viņaprāt, komunikatīvi nozīmīgāko saturu, piemēram, lūdzot komentēt, paskaidrot vai pamatot kādu atziņu, piemēram, *Šajā sakarā lūgums promocijas darba autorei pateikt, par kādām emocijām sauc, piemēram, goda jūtas un patriotisma jūtas; Lai precīzi uztvertu promocijas darba autores atziņas, lūdzu paskaidrot, kādā nozīmē darbā lietoti vārdi* ***apelācija*** *(piem., koncepta apelācija 31. lpp. u.c.),* ***zināšanu kvants*** *(14. lpp.),* ***valodas lakūna*** *(36. lpp.),* ***valodas imanence*** *(5. lpp.),* ***nominativitāte, motivitāte, emotivitāte, augstfrekvences****…? Būtu vēlams pamatot leksēmu iedalījumu un raksturojumu ar atsaucēm uz poļu valodas vārdnīcām un leksikogrāfiskajiem avotiem.*

Viena no zinātniskā diskursa iezīmēm ir viedokļu dažādība un polaritāte. Recenzijās šādu viedokļu izpausme spilgti ilustrē recenzenta vērtējumi – gan loģiski, gan emocionāli, piemēram, *Nevar pievienoties promocijas darba autorei, ka jēdzienus izcelsmes sfēra, mērķa sfēra un pieredzes sfēra varētu aizstāt ar jēdzienu koncepts; Promocijas darba autore skaidro verba начать nozīmi kā 'iesākt runāt' (120. lpp.), kam ir grūti piekrist: šinī gadījumā jārunā par elipsi un verba funkciju kontekstā, nevis nozīmi; 16. lpp. – joprojām negribētos piekrist, ka* ***saiet grīstē*** *motivācija nemaz nav saredzama; Latviešu literārās valodas vārdnīcā šķirklī* ***grīste*** *(III, 149) atrodama kolokācija* ***saiet grīstē*** *'savīties un samezgloties tā, ka grūti atšķetināt (parasti par pārāk cieši savērptu dziju)'.*

Zinātniskajā literatūrā norādīts, ka neprecizitātes var būt divējādas: pirmkārt, tādas neprecizitātes, kas attiecas uz saturu (datu un faktu kļūdas, definējumu neprecizitāte utt.,), otrkārt, tādas neprecizitātes, kas izpaužas kā nekonsekvences, piemēram, bibliogrāfiskajā pierakstā vai teksta vizuālajā noformējumā u. tml. [Laiveniece 2021: 90]. Aplūkojot recenzijas par valodniecības darbiem, N. Barebina un I. Zirjanova konstatē, ka tajās galvenokārt kritiski tiek vērtēts tieši empīriskais materiāls. Ekspertu neapmierinātību izraisa empīriskā materiālā kvalitāte un kvantitāte, izvēlētās analīzes metodes un piedāvātās klasifikācijas, rezultātu pretrunīgums, pētnieka aizspriedumaina pieeja valodas faktu interpretācijā u. c. [Баребина, Зырянова 2019: 340].

Konstatēti arī piemēri, kuros dialoģiskums īstenojas kā recenzenta piekrišana promocijas darba autoram, kā vienprātība kādas problēmas iztirzājumā, piemēram, *Jāpiekrīt promocijas darba autorei, ka „Cilvēku zināšanas par objektīvo realitāti ir veidotas kā koncepti, abstraktas mentālas konstrukcijas, kas atspoguļo cilvēku darbības dažādas sfēras. Cilvēks domā ar konceptu palīdzību, tos kombinējot, un domāšanas gaitā veido jaunus konceptus" (14. lpp.); Pret secinājumu (īpaši 11. punkta) saturu gan iebildumu nav: autore skaidri parāda sava pētījuma rezultātus un to nozīmi.* Minētie piemēri rāda, ka izteikumiem ar vērtējuma semantiku raksturīgs spilgts emocionāls un ekspresīvs marķējums.

Ir secināts, ka atšķirībā no citiem zinātniskajiem žanriem recenzijai subjektivitātes izpausme piemīt maksimālā pakāpē, jo recenzents tajā izpaužas kā runas subjekts, izziņas subjekts un emociju subjekts. Sporādiski recenzijās vērojama arī recenzenta pašrefleksijas izpausme, proti, spēja novērot, analizēt, izprast savu rīcību, savas domas un jūtas, piemēram, *Recenzentam nav īstas skaidrības par darbā minētajiem skaitļiem, piemēri/ ekscerpti ir 1000 katrā valodā, bet darbā minēti arī 1300, 1400 atsevišķie frazeoloģismi. Lai gan recenzentam ir nojausma, kas veido šos skaitļus, tas nav pārliecinoši verbalizēts (58. lpp.); Starp citu, autores nostādne šajā gadījumā man atsauc*

atmiņā palaikam vērojamo korpusa lomas pārspīlējumu mūsdienu leksikogrāfijā; acīmredzot šāda pieeja nozīmes analīzei šobrīd ir modē.

Veiktā analīze ļauj secināt, ka recenzijās par promocijas darbiem jautājumi ir tipisks dialoģiskuma kategorijas izpausmes veids. Jautājums pēc savas būtības ir stimuls, kas izraisa komunikāciju, dinamiski virza to un motivē adresāta līdzdalību. Tekstā šis izteikuma komunikatīvais tips tiek marķēts leksiski un gramatiski, nereti arī emocionāli un ekspresīvi, kas sekmē recenzenta domas pareizu sapratni un veiksmīgu komunikāciju. Raugoties no komunikatīvā nolūka viedokļa, jautājumus var raksturot kā polifunkcionālus un polisēmiskus. Recenzijā dialoģiskuma kategorija cieši korelē ar citām zinātniskā teksta funkcionāli semantiskajām kategorijām, vispirmām kārtām ar vērtējumu un intertekstualitāti.

LITERATŪRA

Dubova, A. Ievads. *Zinātnes valoda: stils, teksts, konteksts*. Atb. red. A. Dubova. Rīga: Zinātne, 2021, 9.–12. lpp.

Laiveniece, D. Zinātnes valodas apraksti brošūrās, grāmatās un monogrāfijās. *Zinātnes valoda: stils, teksts, konteksts*. Atb. red. A. Dubova. Rīga: Zinātne, 2021, 76.–91. lpp.

Plaude, I. Lingvistiskā pragmatika. *Latviešu valoda*. Prof. A. Veisberga redakcijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 193.–199. lpp.

Proveja, E. Latviešu zinātnisko tekstu klasifikācijas iespējas. *Zinātnes valoda: stils, teksts, konteksts*. Atb. red. A. Dubova. Rīga: Zinātne, 2021, 119.–126. lpp.

Баребина, Н., Зырянова, И. Лингвоаргументативный анализ критики в научной экспертизе (на материале текстов рецензий на лингвистические работы). *Филологические науки. Вопросы теории и практики. Том 12. Выпуск 11.* Тамбов: Грамота, 2019, с. 335–342.

Кобзеева, О. Прагмастилистические особенности жанра научной рецензии. *Омский научный вестник № 3.* Омск: Омский государственный технический университет, 2006, с. 214–218.

Кузнецов, А. (рецензия) Красильникова Л. В. Жанр научной рецензии: семантика и прагматика. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 6. Языкознание.* № 4. Москва, 2000, с. 36–40.

Свойкин, К. *Диалогика научного текста. Курс лекций.* Саранск: Мордовский университет, 2009.

СЭСРЯ – *Стилистический энциклопедический словарь русского языка.* Под редакцией М. Н. Кожиной. Москва: Флинта: Наука. 2011. Available: http://uchitel-slovesnosti.ru/slovari/10.pdf

Veronika RUŽA, Irita SAUKĀNE
(Daugavpils Universitāte)

Trešās atmodas atspulgi Latgales preses virsrakstos

Summary
Reflections of the Third Awakening in the Headlines of the Latgale Press

The role of the press as a means of disseminating information and influencing public awareness is extremely important. This is especially true at a time when the world was not yet familiar with the Internet. In the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), where there was a dictatorship of one party, i.e., the Communist Party (CP), in all spheres of life, an extensive press system was put in place so that the party's propaganda ideology reached every citizen. Each district of the Latvian SSR and some major cities, such as Riga, Daugavpils, Liepaja had their own newspaper.

The policy of openness, democratization and reorganization initiated by the General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) Committee in 1985, M. Gorbachev radically changed the content of press releases in a short time. In the history of Latvia, this period is called the third revival. The singing revolution or the third revival, popularly known in Latvia, lasted from 1986 to 1991, i.e., this period ended with the restoration of national independence. And in this time of change, the press quickly and convincingly revealed the processes going on around it.

The article pays attention to the coverage of the Third Awakening events, the introduction of new topical themes in the newspapers of two Latgale districts – Daugavpils district newspaper "Avangards", which was published in Latvian and Russian from 1962 to 1992, and Rēzekne city and district newspaper "Znamja Truda" was published in Latvian and Russian from January 1962 to the end of April 1988, from 1 May 1988 to 28 December 1991, it was published under the title "Working Banner" (*Darba Karogs*), but since 31 December 1991, "Rēzekne News" has been published.

The article analyzes how the wording of the headlines began to change and whether they are informative enough.

The headings are divided into several thematic groups (Highlights of the Third Awakening; History; Annual and religious festivals; National cultural societies; On language, etc.). The word *rearrangements* is widely used in the headlines of both newspapers. The article separately divides those topics that had become especially relevant in each district (e.g. in Rēzekne – renaming of streets, Latgale Mara monument, etc., in Daugavpils district – hoisting the national colours – the red-white-red flag, construction of the Daugava HPP, etc.).

Key words: *headlines, press, Soviet period, the third national awakening*

*

Preses kā informācijas izplatīšanas un sabiedrības apziņas ietekmēšanas līdzekļa loma ir ārkārtīgi nozīmīga. Īpaši tas attiecināms uz laika posmu, kad pasaule vēl nebija iepazinusi internetu. Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (PSRS), kur pastāvēja vienpartijas, t. i., Komunistiskās partijas (KP), diktāts visās dzīves sfērās, bija izveidota plaša preses izdevumu sistēma, lai partijas propagandētā ideoloģija sasniegtu ikvienu valsts iedzīvotāju. Katram Latvijas PSR rajonam un dažām lielākajām pilsētām, piemēram, Rīgai, Daugavpilij, Liepājai, bija savs laikraksts.

Atklātuma, demokratizācijas un pārkārtošanās jeb pārbūves politika, ko 1985. gadā iesāka Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas ģenerālsekretārs M. Gorbačovs, īsā laikā kardināli mainīja preses izdevumu saturu.

Žurnālistikas pētnieks I. Kuzņecovs monogrāfijā *„Tēvzemes žurnālistikas vēsture (1917–2000)"* (Maskava, 2006) atzīst, ka *visa masu informācijas līdzekļu sistēma 1985.–1991. g. būtiski mainījās* un tajā laikā tieši prese, *kaut arī tika uzlūkota par ieroci partijas rokās, totalitārajai sistēmai deva triecienu pēc trieciena, veicinot tās sabrukumu* [Кузнецов 2006: 504].

Latvijas vēsturē šis laika posms ir nosaukts par Trešo atmodu. Latvijā tautā dēvētā *dziesmotā revolūcija* jeb Trešā atmoda ilga no 1986. līdz 1991. gadam, t. i., šis periods beidzās ar valstiskās neatkarības atjaunošanu [https://enciklopedija.lv/skirklis/101078-Dziesmotā-revolūcija]. Un šajā pārmaiņu laikā prese operatīvi un pārliecinoši atklāja apkārt notiekošos procesus. *„Presei tika uzticēts ārkārtīgi svarīgs uzdevums – plašsaziņas līdzekļi tika izvirzīti par aktīviem jaunā laikmeta notikumu atspoguļotājiem un iedvesmotājiem, kas propagandētu visas ar pārbūves idejām saistītās pozitīvās un progresīvās domas"* [Liepa 2011: 26].

Dažās publikācijās (E. Hauka, B. Kušķe u.c.) ir aplūkots Trešās atmodas aktualitāšu apskats vietējos laikrakstos, tomēr jāatzīst, ka līdz šim rajonu prese satura vai valodas lietojuma aspektā ir mazāk saistījusi pētnieku uzmanību, salīdzinot ar tā perioda centrālajiem laikrakstiem. Rakstā ir pievērsta uzmanība Trešās atmodas laika notikumu atspoguļojumam, jaunu, aktuālu tēmu ienākšanai divu Latgales rajonu avīzēs, analizēts, kā sāk mainīties virsrakstu formulējumi un vai tie ir pietiekami informatīvi.

Daugavpils rajona laikraksts *Avangards* iznāca no 1962. līdz 1992. gadam latviešu un krievu valodā. Tas bija tipisks reģionālais laikraksts, kurā atbilstoši sava laika nostādnēm tika aprakstīts Daugavpils rajonā notiekošais: laukos, lauksaimniecībā, lauku ļaužu darbā, dzīvē un atpūtā, un, protams, neizpalika sabiedrisko un politisko norišu atspoguļojums. Pilsētai tai laikā iznāca laikraksts *Krasnoje Znamja* tikai krievu valodā.

Znamja Truda – Rēzeknes pilsētas un rajona laikraksts latviešu un krievu valodā – iznāca no 1962. gada janvāra līdz 1988. gada aprīļa beigām. Par avīzes nosaukumu runājot, uzmanību saista 1986. gadā publicētā kāda lasītāja vēstule un redakcijas atbilde uz to. Lasītājs norāda, ka laikraksta *„latviešu izdevuma nosaukums tiek drukāts krievu valodā, tikai latviešu transkripcijā* [..] *Ļoti gribētos cerēt, ka mūsu avīzei būs pareizais nosaukums – Darba Karogs"*. Redakcijas atbildē ir norādīts, ka *„ar tādu pat nosaukumu – Darba Karogs – iznāk Valkas rajona avīze. Lai republikā neiznāktu divas avīzes ar vienādu nosaukumu, ar augstāk stāvošo direktīvo orgānu piekrišanu mums atļauts nosaukumu „Znamja Truda" latviešu valodā netulkot"* [ZT, 20.11.1986.]. Tomēr avīzes nosaukums latviešu valodā tika mainīts, un ar nosaukumu *Darba Karogs* to iespieda no 1988. gada 1. maija līdz 1991. gada 28. decembrim, bet kopš 1991. gada 31. decembra iznāk *Rēzeknes Vēstis*. Laikraksta nosaukums un tā maiņa jau pati par sevi ir pietiekami spilgta laikmeta liecība. Pilsētas un rajona avīzē ir informācija par tipiskām padomju laika parādībām: par KP vietējās komitejas plēnumiem un tajos pieņemtajiem lēmumiem, par pilsētas un lauku darbaļaužu kolektīvu sociālistisko sacensību un tās uzvarētājiem, par pirmrindniekiem, komunistiem un aktīviem komjauniešiem, par kolhozu dzīvi, visiem lauku darbiem, par skolām, samērā daudz rakstu arī par cīņu pret žūpību. Laikraksts arī informēja par tādām aktualitātēm pilsētā un rajonā kā kultūras un sporta pasākumi, jaunu objektu celtniecība, pircēju apkalpošanas kultūra, ielu apgaismojums u.tml.

Virsraksts – teksta nosaukums – ir pirmais, ko laikrakstā pamana, un parasti tieši tā formulējums nosaka lasītāja attieksmi, vēlmi iepazīties ar raksta saturu. Preses valodas pētniece D. Liepa ir norādījusi: *Virsraksts ir arī attiecīgā teksta vizītkarte. Turklāt ne tikai teksta, bet paša autora vēstījuma un domu lakonisks apkopojums, savdabīga teksta kvintesence, kas koncentrējusies īpašā, no citiem vēstījumiem atšķirīgā nosaukumā* [Liepa 2013: 143].

Atmodas, pārmaiņu laika iezīmes abu rajonu avīžu virsrakstos parādās lēni, 1986.–1987. gadā vēl pavisam nedaudzu rakstu nosaukumi ļauj saprast, ka Padomju Savienībā politiskā situācija sākusi mainīties, piemēram: *Pa jaunam mācīties un strādāt; Jaunā domāšanas veida garā; Laiks izmantot savas tiesības; Un tomēr neapmierināti.* Par pēdējo virsrakstu runājot, jānorāda, ka PSRS strādnieki (rakstā stāstīts par ceļu distances darba kolektīva konferenci, kurā klātesošie pauduši neapmierinātību ar izveidojušos situāciju) – tāpat kā citas sociālās grupas – nekādā veidā nedrīkstēja izteikt kritiskas piezīmes par dzīvi valstī Komunistiskās partijas vadībā, par to prese nerakstīja.

Pārkārtošanās (vēlāk sāka lietot apzīmējumu „pārbūve") – tā vienā vārdā toreiz apzīmēja visu jauno, kas ienāca padomju cilvēku dzīvē. Salīdzināšanai norādīti vairāki avīžu *Znamja Truda* un *Darba Karogs* virsraksti, kuros minēts šis vārds:

Pārkārtošanās – paātrinājuma pamats (1986); *Pārkārtošanās posmi* (1986); *Pārkārtojamies darba gaitā* (1986); *Kurss – pārkārtošanās un paātrinājums* (1986); *Valentīna Voitkeviča: Pārkārtojos pati* (1986); *Pārkārtošanās skar ikvienu no mums* (1987); *Pārkārtošanās entuziasti* (1987); *Aktīvāk veikt pārkārtošanos* (1987); *Pārbūve – tie esam mēs* (1988); *Vai tas pārbūves interesēs?* (1988); *Pārbūves ceturtajā gadā* (1989); *Visiem spēkiem sargāt pārbūvi* (1989). Nepārprotami saskatāma virzība no neizteiksmīgiem, lasītāja interesi maz raisošiem un klišejiskiem formulējumiem tipiskā padomju preses manierē uz tādiem, kas apliecina sabiedrības iesaisti pārmaiņu procesā, pauž autora attieksmi.

Raksti *Avangardā* par šo tēmu: *Pa pārkārtošanās kursu: paātrinājuma rezerves* (1987); *Darbs – pārkārtošanās pamats* (1987); *Pārkārtošanās ierindnieki* (1988). Daugavpils rajona avīzes virsrakstos pats vārds „pārkārtošanās" ir retāk minēts, un palikuši padomju presei raksturīgie neizteiksmīgie un būtībā maz ko izsakošie rakstu nosaukumi (it īpaši, informējot par sabiedriski politiskām tēmām).

Atmodas laikā virsrakstos sāk parādīties tādi apzīmējumi kā *demokrātija, atklātums,* tomēr vismaz sākotnēji rakstos dominē saturs par demokrātijas izpausmēm atbilstoši padomju laikam: *Demokrātijas pamati un atklātums (*A, 1986, informācija par jaunā deputātu sasaukuma aktuālajiem darbiem); *Vairāk demokrātijas* (A, 1987, rakstā atklāti dažādi lauku darbu trūkumi partijas gaismā); *Demokrātijas un atklātuma apstākļos* (ZT, 1987); *Kurss – uz demokrātiju* (ZT, 1987) u.c. Vēlāk šis vārds pamazām izzūd no virsrakstiem.

Abos laikrakstos atmodas laikā ienāca jaunas tēmas, piemēram, raksti par reliģijas, ticības jautājumiem, valsts valodu un valodu lietojumu sabiedrībā, par gadskārtu svētkiem. Pakāpeniski mainījās izteiktais vērtējums, īpaši par valsts vēsturi, un arvien biežāk tika publicēti raksti, kuros pausta kritiska attieksme pret sabiedrībā notiekošo. Astoņdesmito gadu beigās līdzīgas iezīmes vērojamas arī citu rajonu presē. B. Kušķe ir secinājusi, ka *„ceļā uz Latvijas brīvību ļoti nozīmīga loma Atmodas procesu veicināšanā bija reģionā-*

lajai presei..” [https://www.lsm.lv/raksts/dzive-stils/vesture/apsleptaistautas-disidentisms-kada-bija-cesu-rajona-avizespadomju-druva-loma-atmodas-procesos].

Rakstā atsevišķi ir nodalītas tās tēmas, kas bija kļuvušas īpaši aktuālas un par kurām rakstīts tika daudz un regulāri. Virsraksti ir iedalīti vairākās tematiskās grupās.

Trešās atmodas svarīgākās norises

Abu laikrakstu slejās rod atbalsi tie notikumi, kas tuvināja Latvijas neatkarības atjaunošanu. Daudz ir rakstu par Latvijas Tautas fronti (LTF), tās pirmo kongresu, virsrakstos parādās jaunas abreviatūras: *LTF, LNNK* (Latvijas nacionālās neatkarības kustība), cita ar atmodu saistīta leksika, kas jau konkrēti norāda uz rakstu saturu:

LTF kongresa delegāti (A, 1988); *„Kongress pārspēja manas visdrosmīgākās cerības.”* (A, intervija ar LTF 1. kongresa delegātu); arī poētiskāki virsraksti (par LTF dibināšanas kongresu): *Kopā, tikai visi kopā* (A, 1988); *Prāta un jūtu saskaņa* (A, 1988); *Latvijas Tautas fronte* (DK, 1988)*; Uz LTF kongresu* (DK, 1988); *Izveidota LTF rajona apvienotā valde* (A, 1989); *Par streikiem* (DK, 1989); *Latvija: neatkarības ideja statistikas spogulī* (A, 1990); *Mēs ticam neatkarībai, jeb Daugavpils LNNK nodaļa tuvplānā* (A, 1990); *Latvijas valdības atbalstam* (A, 1990); *Ziņo pilsoņu komiteja* (DK, 1990); *Nodibinājusies Brīvā pilsoņu partija* (DK, 1991).

Žurnāliste E. Hauka ir pētījusi viena no Trešās atmodas svarīgākajiem notikumiem – Baltijas ceļa (1989) – atspoguļojumu pilsētu un rajonu laikrakstos.

Kamēr Latvijas KP CK avīze „Cīņa” „Baltijas ceļa” norisi tikpat kā neatspoguļo, par būtiskāku uzskatot problēmu „būt vai nebūt kartupeļiem”, rajona avīzes .. vērienīgo akciju ataino emocionāli, spilgti un drosmīgi. Minēti tādi laikraksti kā *Padomju Venta*, Rīgas rajona laikraksts *Darba Balss*, arī *Jelgavas Ziņotājs* u.c. Par *Darba Karogu* teikts: *„„Baltijas ceļu” atspoguļo atturīgi..”* [https://www.tvnet/lv/6758234/klida-tikai-kaki-un-paris-dzeraju-ka-1989-gada-baltijas-celu-atspoguloja-rajona-avizes-lenina-karogs-komunars-un-citas]. Tiešām – Rēzeknes pilsētas un rajona avīzē šim pasaules mērogā nozīmīgajam notikumam ir veltīta viena neitrāli informatīva publikācija ar virsrakstu *„Baltijas ceļš”: piemiņas un protesta akcija*. Daugavpils rajona avīzē šis notikums palicis neatspoguļots.

Vairākās publikācijās ir pieminēti 1991. gada janvāra notikumi. Raksti *Avangardā*: *Latvijas valdības atbalstam*; *Kopā ar visu Latviju*; *Nakts Zaķusalā*; *Notikumu atbalss*.

Darba Karogā: *Ar tankiem brīvību nenoslāpēt; Varmācībai – „nē!” arī telegrammās; Būs jāatbild; Dievs, palīdzi mums!; Aizstāvot brīvību*. Redzams, ka *Darba Karogā* lietotie virsraksti ir emocionālāki, aksioloģiski marķēti un lasītāju uzrunā tiešāk.

E. Hauka ir izteikusi atziņu, ka tajā laikā *tieši rajonu laikraksti ir tie, kas savās slejās tur kursu uz pilnīgu Latvijas valstisko neatkarību. Vadošie laikraksti ir piesardzīgāki* [https://www.tvnet/lv/6758234/klida-tikai-kaki-un-paris-dzeraju-ka-1989-gada-baltijas-celu-atspoguloja-rajona-avizes-lenina-karogs-komunars-un-citas].

Vēsture

Abi laikraksti, sākot ar 1987. gadu, pamazām sāk pievērsties vēstures jautājumiem (īpaši daudz publikāciju ir nākamajos divos gados) – gan padomju laikā noklusētajiem (par cilvēku izvešanām 1941. un 1949. gadā u.c.), gan tiem, kuru vērtējums atmodas laikā krasi mainījās. Virsrakstos bieži ir norādīts konkrēts gads, datums, piemēram, *Darba Karogā*: *Četrdesmitā gada vasara* (1988); *Tas notika 1941. gadā…* (1988, par

iedzīvotāju deportāciju)*; Rēzekne, 1941. gada 14. jūnijs* (1988); *18. novembris – Latvijas Republikas proklamēšanas diena* (1988). *Rēzekne, 1944. gada aprīlis…* (1990, par pilsētas bombardēšanu, ko veica Sarkanā armija un ko gadu desmitiem nedrīkstēja pieminēt). Virsraksti bez datuma pieminēšanas: *Datums, kas atgriežas dzīvē* [18. novembris] (DK, 1988); *Kas mūžam sāp…* (par iedzīvotāju deportācijām, DK 1988)*; To dienu notikumi preses spogulī* (DK 1988, par 1940. gada notikumiem Latvijā); *Sarkanbaltsarkanais: vēsture un fakti* (A, 1988); *Par piemiņu un tās zaimošanu* (DK, 1988, rakstā izteikts negatīvs vērtējums par pasākumu Rēzeknes kapos, pieminot 1919.–1920. gadā kritušos karavīrus); *Vēsturei vajadzīga patiesība* (DK, 1989, par padomju varas pasludināšanu Latvijā 1919. gada 13. janvārī); *Sakarā ar 70. gadskārtu kopš Bermonta armijas sakāves* (DK, 1989); *Lāčplēša diena* (DK, 1989); *Par tautas likteņgaitām* (DK, 1990); *Un mala asinsdzirnas…* (DK, 1990); *Žūst arī asaras, aumaļām lietas* (A, 1990, publicētas atmiņas par izsūtījuma gadiem); *Tautas ciešanu diena* (A, 1991, par deportācijām).

Gadskārtu un reliģiskie svētki

Pirms atmodas preses tekstos ne reliģiskās tradīcijas, ne gadskārtu ieražas netika minētas, jo padomju iekārtā baznīca bija pilnībā atdalīta no valsts un uzskatīta par nevēlamu, naidīgu, bet gadskārtu svētki – par novecojušiem. Atmodas laikā, sākot ar 1988. gadu, prese sāka publicēt dažādu konfesiju (katoļu, luterāņu, pareizticīgo) vadītāju apsveikumus svētkos un reliģisko rituālu skaidrojumu, piemēram: *Pārdomas Ziemassvētku vakarā* (A, 1988); *Dievišķā mīlestība un patiesība ir visspēcīga* (A, 1990); *Kristus ir augšāmcēlies! Lai mūsu sirdis pukst priekā!* (A, 1990), *Nāk Pūpolsvētdiena* (A, DK, 1990); *Sācies lielais gavēnis* (A, 1990); *Lieldienu upurēšana* (A, 1991). Citu rakstu nosaukumi: *Ziemassvētki sabraukuši rakstītām kamanām…* (DK, 1988); *Lieldienas rītā sarkana saule…* (DK, 1989); *Ardievu, Meteņi!* (DK, 1991); *Rīt – pareizticīgo un vecticībnieku Vasarassvētki* (A, 1991).

Neliels ieskats abos laikrakstos, lai redzētu, kā laika gaitā presē ir mainījusies attieksme pret Jāņu dienas svinēšanu.

1987. gadā avīze *Darba Karogs* iznāca tieši 23. jūnijā, tomēr uz vasaras saulgriežu svētkiem nenorāda neviens virsraksts. 1988. gadā ir publicēts raksts *Jāņa mīts latviešu dzīvē,* tajā neitrālā izklāstā sniegta informācija par Jāņu dziesmām un tālāk ir publicēta diezgan plaša tautasdziesmu kopa. Laikrakstā ir vēl virkne svētku fotogrāfiju ar kopīgu nosaukumu *Jānīts nāca par gadskārtu…* 1989. gada 24. jūnija numurā ar virsrakstu *Jauka bija Jāņu diena par visām dieniņām!* publicētas vairākas fotogrāfijas un arī pilsētas komjaunatnes komitejas apsveikums visiem Jāņiem, Janiem un Ivaniem. 1990. gada 23. jūnija numurā ir sešas publikācijas: *Svētki toreiz* (par svētku tradīcijām trīsdesmitajos gados); *Šovakar pilskalnā* (par Līgo vakaru pilsētā); savukārt rakstā *Apsveicam!* ir publicēts Latvijas Komunistiskās partijas Rēzeknes pilsētas komitejas apsveikums.

Avangardā 1988. gada 23. jūnijā parādās rubrika ar nosaukumu *Jāņi,* kurā ir lasāma informācija par Līgo svētkiem un Jāņu dienu, pasākumiem šajos svētkos un publicētas tautasdziesmas (dažas arī latgaliski). 1989. gada 24. jūnija numurā rubrikā *Jāņu nakts* publicētas vairākas Līgo un Jāņu dziesmas, kā arī informācija par Līgo svētku svinēšanu Dvietē: *Līgo visa Dviete.*

Par latviešu valodu

Sākot ar 1988. gadu, gan *Avangardā*, gan *Darba Karogā* ir daudz publikāciju par valodu tēmu. Tā gada oktobrī bija pieņemts lēmums par valsts valodas statusu latviešu valodai un notika valodu likuma sagatavošana, līdz ar to cittautiešiem aktuāla kļuva latviešu valodas apguve, un avīzēs parādās virkne rakstu par latviešu valodas mācīšanu skolēniem un pieaugušajiem. Krievvalodīgajā Daugavpilī un tās rajonā, tāpat Rēzeknē šie jautājumi ir īpaši nozīmīgi. Virsrakstu formulējumi, skaidri atklājot saturu, rāda, cik svarīga bija kļuvusi šī tēma. Raksti *Avangardā*: *Skola iemācīs valodu* (1988); *Kā iemācīties latviski?* (1988); *Par valodas barjeru, ko daži nemaz necenšas pārvarēt* (1988); *Kas mācīs valodu?* (1989); *Divas valsts valodas* (1989); *Esmu par latviešu valodu* (1989, rakstā krievs Foma Morozovs atbalsta valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai). *Darba Karogā*: *Uzlabot latviešu valodas mācīšanu* (1988); *Mācām latviešu valodu: sākums ir likts* (1988); *Par latviešu valodu un tās pielietošanu* (1988); *Mācīsimies latviešu valodu* (1989); *Valsts valodas apgūšanas problēmas* (1991).

Abās avīzēs ir raksti par latgaliešu kultūras, arī valodas vai dialekta jautājumiem: *Bez saknēm neturēsies* (DK, 1988, par latviešu valodu un arī par dialekta lietošanu); *Augšzemnieku dialekts vai latgaliešu valoda?* (A, 1989); *Zinātniskās konferences dokumenti* (A, 1989, par Daugavpilī notikušo Latgaliešu kultūras biedrību savienības zinātnisko konferenci) u.c. 1989. gadā laikrakstā *Darba Karogs* tika izveidots ielikums *Rēzeknes Latgalīšu kulturas bīdreibas izdavums „Gaisma"*. Tajā raksti ir publicēti latgaliski, piemēram: *Nūlīksim golvas, pīmynūt sējējus; Sakstagolā byus „Kolnasāta"*; *Latgolas preses sokumi*. Rakstu sērija turpinās arī nākamajos gados.

Nacionālās kultūras biedrības

Radošo savienību plēnums 1988. gada 1.–2. jūnijā sekmēja dažādu tautu kultūras biedrību dibināšanu, to aktīvu darbību turpmākajos gados, kultūras propagandēšanu, tāpēc laikrakstos lasāmi virsraksti, kas atspoguļo šīs norises: *Kas brauks uz republikas tautu forumu* (DK, 1988); *Baltslāvu biedrība – Rēzeknē* (DK, 1988); *Pie biedrības eglītes* (DK, 1988, par Ziemassvētkiem poļu biedrībā); *Aicinājums latviešu tautai* (A, 1989, par atbalstu Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācijai); *No „Promeņ" dzīves* (A, 1991, par poļu kultūras biedrību); *Dvēseļu svētki* (DK, 1991, par slāvu tautu daiļrades festivālu Daugavpilī).

Var minēt vairākas tēmas, par kurām raksta tikai viena no avīzēm, jo katrā pilsētā vai rajonā ir tikai tam svarīgi notikumi. Kopš 1989. gada *Darba Karogā* regulāri tiek publicēti raksti par pilsētas **ielu nosaukumiem**, to atbilstību, par ielu pārdēvēšanu, piemēram: *Kad iela saņem nosaukumu…* (1989); *Vēlreiz par ielu nosaukumiem* (1989); *Tādai ielai ir jābūt!* (1989); *Ielas pārdēvētas* (1990); *Kā nosaukt ielas?* (1991). Daugavpils rajona avīze *Avangards* daudz rakstīja par **Daugavpils HES būvniecību.** Astoņdesmito gadu beigās aktuālas kļuva ziņas par Daugavas ielejas saglabāšanu, jo valsts līmenī pastāvēja plāni būvēt Daugavpils HES. Uz to norāda virsraksti: *Par Daugavpils HES likteni* (1987); *Teiksim savu vārdu par Daugavu – tikai tā mēs spēsim to saglabāt* (1988); *Lai top Daugavas parks!* (1988); *Kā īstenojas Daugavas sakopšanas plāni* (1991, par dabas parka „Daugavas loki" veidošanu). Savukārt Rēzeknē atmodas laikā nozīmīga tēma bija **pieminekļa „Vienoti Latvijai"** jeb **„Latgales Māra" atjaunošana**. 1939. gadā tika atklāts un iesvētīts tēlnieka Kārļa Jansona veidotais piemineklis. Pēc

gada to kā tautai naidīgu padomju vara gāza, kara laikā 1943. gadā „Latgales Māru" izdevās atjaunot, bet 1950. gadā pieminekli nojauca vēlreiz. *Būt „Latgales Mārai"* (1988); *Lai augšāmceļas „Latgales Māra"* (1989); *Par vietu piemineklim* (1990). Virsraksti ir gan informatīvi, gan labi atklāj rakstu saturu.

Kopumā Daugavpils un Rēzeknes avīžu virsraksti sniedz plašu, daudzpusīgu pārskatu par Trešās atmodas notikumiem gan republikā, gan abos rajonos un pilsētā. Atmodas laikā pamazām mainās ne tikai tēmu loks, ko laikraksti piedāvā lasītājiem, bet arī pašu rakstu saturs, īpaši par vēstures, tautas tradīciju vai reliģijas jautājumiem. Ir tēmas, par kurām raksta tikai viena no avīzēm. Piecu gadu laikā ir konstatējamas pārmaiņas virsrakstu formulējumos, izteiktākas tās ir Rēzeknes pilsētas un rajona laikrakstā. *Darba Karogā* nepārprotami iezīmējas virzība no 1986.–1987. gadā dominējošiem padomju presei raksturīgajiem diezgan trafaretajiem virsrakstiem, kā *Patiesības mācība*; *No vārdiem – pie darbiem!*; *Partijas stratēģijai – konkrētu veikumu*; *Risinājumus meklējot* (raksti par atbalstu pārbūvei) uz tādiem, kas tiešāk atklāj raksta saturu, uzrunā lasītāju vai ir aksioloģiski marķēti. Daugavpils rajona avīzē *Avangards*, ienākot jaunajām sabiedriski politiskajām tēmām, paliek jau gadiem ierastās par lauku dzīvi, sasniegumiem. Tajā ietvertais informācijas apjoms nav tik plašs kā Rēzeknes avīzē, jo pašā Daugavpilī notiekošo atspoguļoja cita avīze. Taču arī *Avangardā* atspoguļojumu rod gan atmodas laika notikumi, gan vēstures un dažādi aktuāli lokāli jautājumi (piemēram, Daugavpils HES būves un likteņupes saglabāšanas atspoguļošana, kas laika ziņā sakrīt ar lielajām pārmaiņām sabiedrībā).

LITERATŪRA

Hauka, E. *„(..) klīda tikai kaķi un pāris dzērāju…" Kā 1989. gada Baltijas ceļu atspoguļoja rajona avīzes – „Ļeņina Karogs", „Komunārs" un citas*. 22.08.2019. Pieejams: https://www.tvnet/lv/6758234/klida-tikai-kaki-un-paris-dzeraju-ka-1989-gada-baltijas-celu-atspoguloja-rajona-avizes-lenina-karogs-komunars-un-citas

Kušķe, B. *Apslēptais tautas disidentisms. Kāda bija Cēsu rajona avīzes „Padomju Druva" loma Atmodas procesos*. 15.04.2020. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/dzive-stils/vesture/apsleptais tautas-disidentisms-kada-bija-cesu-rajona-avizespadomju-druva-loma-atmodas-procesos.a355891/

Liepa, D. *Latvijas preses valoda*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011. 296 lpp.

Liepa, D. Virsrakstu lietojums preses tekstos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti. 17(1)*. Liepāja: LiePA, 2013, 143.–152. lpp.

Šmidchens, G. *Dziesmotā revolūcija*. Pieejams: https://enciklopedija.lv/skirklis/101078-Dziesmotā-revolūcija

Кузнецов, И. В. *История отечественной журналистики (1917–2000)*. Учебный комплект: Учебное пособие. Хрестоматия. Москва: Флинта, Наука, 2006. 639 с.

AVOTI

Avangards. 1986.–1991. gads

Darba Karogs. 1988.–1991. gads

Znamja Truda. 1986.–1988. gads.

Ilze ŠTRAUSA
(LU Latviešu valodas institūts)

Kaķu vārdi un to izvēles motivācija Dobeles novadā

Summary
Cat Names and Grounds for Their Choice in Dobele Region

The present article comprises the analysis of the grounds for choosing cat names in Dobele region. The material (240 cat names, 195 different felinonyms) was gathered at the end of 2020 by posting a questionnaire created by the author on the social site *Facebook*. The study of zoonym socio-onomastics enables to identify the most significant factors in the choice of the cat names, avoiding as many hypothetical or even delusional conclusions as possible.

Although an intuitive notion of the euphony of the name (*Draudziņš*, *Mikijs*), the outer appearance of the cat (*Kola*, *Holifīds*) and its behaviour (*Bembis*, *Pinočets*, *Buča*) dominate as the main factors in choosing cat names in Dobele region; however, these are not the only factors. The cat names have also been chosen by matching the names of the cats in the family or of one cat family (*Ansītis* and *Grieta*, *Ļusja* and *Musja*), drawing inspiration from the heroes in books, movies, serials (*Emīls*, *Lūkass*), respecting the tradition (*Muris*, *Rūdis*) or willingness to be original (*Ķazis*), etc. The condition of time when the cat was born or brought to the new home (*Augustiņš Gustiņš*, *Marta*), circumstances where it was found or born (*Avene*, *Riepiņš*) may also turn out to be significant. Various cat names have been selected by at least two factors (*Princese*, *Pipars*). Moreover, names of the cats may also reflect the occupation, interests, and hobbies of the cat owners (*Džipiņš*, *Sība*) which already point to more modern trends in the selection of felinonyms.

The most popular cat names in Dobele region are *Pūka*, *Muris*, and *Pipars*, but the most common cat names start with the letter M.

Key words: *onomastics*, *socio-onomastics*, *zoonymy*, *cat names*, *felinonyms*, *motivation*

*

Zoonīmiku varētu uzskatīt par trešo valodniecībai nozīmīgāko onomastikas apakšnozari (aiz toponīmikas un antroponīmikas), tomēr zoonīmi jeb īpašvārdi, kas nosauc dzīvniekus [VPSV 2007: 462], latviešu valodniecībā pētīti samērā maz. Piemēram, par suņu vārdiem rakstījis Ojārs Bušs [Bušs 2009], govju vārdiem pievērsusies Daina Zemzare [Zemzare 1971] un Ilze Štrausa [Štrausa 2008], bet Andreja Bankava uzmanību piesaistījuši kaķu vārdi jeb felinonīmi [Bankavs 2003].

2020. gada nogalē, izveidojot anketu par kaķu vārdiem un to izvēles motivāciju un šo anketu ievietojot sociālajā vietnē „Facebook", raksta autore sagaidīja necerēti lielu iedzīvotāju atsaucību – tika iesniegtas 19 592 anketas. Iegūtais materiāls ir tik plašs, ka to var analizēt no dažādiem aspektiem. Tā kā vienā no jautājumiem bija jānorāda novads vai pilsēta, kurā kaķis dzīvo, līdzās kādas konkrētas semantiskās grupas analīzei var pievērsties arī kādā konkrētā teritorijā dzīvojošo kaķu vārdiem. Tāpēc šā raksta uzmanības centrā ir Dobeles novadā[1] dzīvojošo kaķu vārdi un to izvēles motivācija.

[1] Saskaņā ar Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumu pašreizējā Dobeles novadā ietilpst Dobele (pilsēta) un desmit pagasti: Annenieku, Auru, Bērzes, Bikstu, Dobeles, Jaunbērzes, Krimūnu, Naudītes, Penkules un Zebrenes.

No Dobeles novada tika iesūtītas 240 anketas par kaķu vārdiem, resp., apmēram 1,2% no kopējā anketu skaita. Atšķirīgu vārdu gan ir mazāk (195), jo 30 vārdi doti divas līdz piecas reizes. Pēc iesūtīto anketu datiem, 10 populārākie felinonīmi Latvijā ir šādi: *Pūka*, *Rūdis*, *Muris*, *Bella*, *Mince*, *Poga*, *Mika*, *Mia*, *Simba* un *Lote*. Arī Dobeles novadā kaķiem visbiežāk dots vārds *Pūka* (5), otrajā vietā ar četriem vārddošanas gadījumiem ierindojas *Muris*, kas Latvijā ir trešais populārākais kaķu vārds, un *Pipars*, kurš Latvijā ir gana populārs (80 vārddošanas gadījumi), taču populārāko kaķu vārdu desmitniekā nav iekļuvis. Deviņi kaķu vārdi (*Frīda*, *Grieta*, *Lulū*, *Luna*, *Mikus*, *Mince*, *Mīce*, *Pičuks* un *Rūdis*) Dobeles novadā ir vismaz trim kaķiem. Divi no tiem (*Mince* un *Rūdis*) ir vieni no desmit populārākajiem felinonīmiem Latvijā. Vēl vairāki vārdi Dobeles novadā doti vismaz diviem kaķiem (*Bagira*, *Bella*, *Buča*, *Fredis*, *Kisa*, *Konča*, *Ķazis*, *Marta*, *Mia*, *Minne*, *Mollija*, *Nikija*, *Perla*, *Pēcis*, *Picis*, *Pīka*, *Poga* un *Sančo*).

Viens no noteikumiem kaķa vārda izvēlē (sevišķi šķirnes kaķiem) mēdz būt konkrēts sākumburts, tāpēc jāpiemin, ka Dobeles novadā (līdzīgi kā Latvijā kopumā) visbiežāk kaķu vārdi sākas ar burtu M (52). Otrajā un trešajā vietā Dobeles novadā ierindojas kaķu vārdi ar sākumburtiem P (45) un B (19). Šo trīs sākumburtu izvēle Dobeles novadā veido teju pusi kaķu vārddošanas gadījumu. Savukārt ar septiņiem sākumburtiem (Ā, Ē, Ģ, Ī, O, Ū, V) Dobeles novadā nesākas neviens kaķu vārds. Latvijā kopumā felinonīmi sākas ar ikvienu latviešu alfabēta burtu, taču visnepopulārākais ir Ģ (vien četri vārddošanas gadījumi – *Ģitārs* un trīs *Ģertrūdes*). Dobeles novadā konkrēts sākumburts kā vienīgā kaķa vārda izvēles motivācija tomēr noteikusi vien divu felinonīmu izvēli (*Džūda* un *Polo*).

Izpētot anketās sniegtās atbildes par kaķu vārdiem Dobeles novadā, jāatzīst, ka nereti respondenti bijuši visai skopi tieši atbildēs par vārda izvēles motivāciju. Reizēm lasāmi visai gari stāsti par kaķi, satikšanos ar viņu, par mīluļa uzvedību vai sīkām niansēm izskatā, parādās arī atmiņas par jau citos medību laukos esošiem mīluļiem, kas nenoliedzami norāda uz īpašo mīlestību pret dzīvnieku.

8,8% gadījumu (piemēram, *Fišers*, *Frīda*, *Grieta*, *Ļusja*, *Miks*, *Pičuks*, *Šeila*, *Tilija*) norādīts nevis tas, kāpēc izvēlēts šāds vārds, bet gan tas, kurš izvēlējies vārdu. Bieži vien kaķa vārda devējs bijis kāds no respondenta bērniem vai mazbērniem. Daļa šo vārdu acīmredzot izvēlēta bez kāda īpaša iemesla, kaķi nodēvējot vārdā, kurš pirmais vārda devējam ienācis prātā. Bet daļai noteikti ir arī kāda motivācija vārda izvēlē, vienīgi nezinātājs to var tikai minēt. Piemēram, vai *Bentlija* saimnieku mīļākā automašīna ir „Bentley"? Vai *Piķis* ir melns un tāpēc ticis pie šā vārda? Bet varbūt ruds naudas kaķis, kas ticis pie žargonvārda *piķis* 'nauda' [LVSV 2006: 363], lai nestu mājās naudu? Tomēr ļoti iespējams, ka īstais iemesls ir kāds pavisam cits.

Populārākais kaķu vārds *Pūka* arī var būt dots atšķirīgu iemeslu dēļ: kāda kaķenīte ir ļoti pūkaina, cita maza un viegla kā pūka, vēl kāda – balta kā pūka. Tāpēc jāpiekrīt Ojāram Bušam, kurš norādījis, ka tieši *zoonīmu socioonomastiska izpēte ļauj saskatīt daudz ko tādu, kas paliek nepamanīts, analizējot vien zoonīmu sarakstu* [Bušs 2019: 321] un izvairīties no daudziem hipotētiskiem vai pat maldīgiem secinājumiem.

Izraugot felinonīmus, viens no būtiskākajiem faktoriem ir intuitīvs priekšstats par vārda labskanību, tāpēc anketās bieži tiek norādīts – vārds patika. Šī analizētajā materiālā ir visplašākā kaķu vārdu grupa (*Bosiks*, *Čiepa*, *Dora*, *Draudziņš*, *Miņuks*, *Peksis*, *Maksimiliāns*, *Matilde*, *Mikijs*, *Mince*, *Pablo*, *Sančo*, *Tince* u. c.). Intuitīvs

priekšstats par vārda labskanību gūts arī, meklējot kaķu vārdu internetā (*Dīva*, *Sima*), kaķu vārdu kalendārā (*Emi*, *Mia*) vai personvārdu kalendārā (*Stella*).

Taču daudz interesantāka aina paveras, lasot atbildes uz jautājumu par kaķa vārda izvēles motivāciju, ja tās atklāj citus izvēles faktorus un sniedz kādu papildinformāciju.

Otrs populārākais faktors Dobeles novadā mītošo kaķu vārdu izvēlē ir dzīvnieka ārējais izskats, tostarp krāsa, piemēram, *Melnītis* ir melns, *Kola* – melni brūna, *Konča* – brūna kā šokolādes konfekte, bet *Persika*, *Rižais* un *Rūdis* – rudi kaķi. *Lunas* kažociņš ir kā mēness atspīdums, *Buzei* ir pūkains, uzbužināts kažociņš, arī *Pūkainais* ir pūkains, bet *Bumbulis* – apaļīgs. Akcentējot kaķa skaistumu, saimnieki savu murrājošo mīluli nodēvējuši par *Bellu* (itāļu valodā *bella* 'skaists'). Tieši atšķirīgais jeb tas, ar ko izceļas uz citu fona, tiek atainots arī kaķa vārda izvēlē, piemēram, *Minka Bēdiņa* metienā bija vienīgā ar bēdīgu skatienu. Izvēloties kaķa vārdu, uzmanība var būt pievērsta arī kādām atsevišķām ķermeņa daļām, piemēram, *Blue* ir zilas acis, *Pogai* – acis kā pogas, mazajam *Lācītim* purniņš atgādinājis lācēnu. Arī kāda īpaša pazīme var motivēt kaķa vārda izvēli, piemēram, kāda kaķa melnbaltais krāsojums uz purniņa veido melnas ūsiņas tieši kā filmas varonim *Zorro*, bet *Migo* uz pieres var saskatīt burtu M. Izvēloties kaķa vārdu, akcentēti arī defekti un veselības problēmas, piemēram, *Žoklītim Džo* ir iedzimts žokļa defekts, bet *Bļusjas* kažociņu bija apsēdušas blusas. Savukārt *Holifīldam* kāds cits runcis nokodis pusi auss, tātad vārda devēji atcerējušies divu smagsvaru – Maika Taisona un Evandera Holifīlda – 1997. gada 28. jūnija boksa maču Lasvegasā par pasaules čempiona jostu smagajā svarā, kurā Taisons Holifīldam nokoda pusi auss.

Kaķa uzvedība, protams, galvenokārt laikā, kad tiek izraudzīts vārds, arī nereti motivē felinonīma izvēli. Piemēram, ātri, straujas dabas kaķi tikuši pie vārdiem *Bembis* un *Leksis* (ļoti aktīvi un skrien kā mašīnas), *Kvatra* (ļoti ātrs, skraida no viena stūra uz otru), *Neo* (ļoti ātrs – gluži kā filmas „Matrikss" varonis), *Muha* (lidinās kā traka), *Šekureks* (skraidīja šurpu turpu tā, ka bērni nespēja izsekot līdzi viņa atrašanās vietai, tāpēc to ķēra un ik pa laikam iesaucās: „Šeku, reku!"), arī *Fiksis* ir žiperīgs. Kaķi, kuri mēdz būt arī nedraudzīgi un dusmīgi, tikuši pie vārdiem *Bite* (kaķis mēdz iedzelt ar nadziņiem un zobiem), *Pičs* (mazs būdams, uz visiem regulāri šņāca – piktojās, resp., „pičojās"), *Bagira* (maza būdama, bija mežone, baidījās no cilvēkiem, šņāca un skrāpējās), *Čiko* (nikns un nedraudzīgs, asociācija ar Padomju Savienības sērijveida slepkavu Andreju Čikatilo), bet *Pinočets* „ienāca no ielas ar stalti paceltu pūkainu asti un diktatorisku attieksmi – es te pie jums dzīvošu!" – gluži kā Čīles diktators Augusto Pinočets. Neatkarīgs, nepieradināms, noslēpumains, gudrs un viltīgs kaķis saimniekiem atgādināja Džeku Sperovu no filmas „Karību jūras pirāti". Tā kā filmā kapteiņa Džeka Sperova tēlā iejutās aktieris Džonijs Deps, arī kaķis tika nosaukts gluži tāpat kā šis aktieris (*Džonijs Deps*). Savukārt *Buča* pie vārda tikusi, jo lien pie sejas bučoties, *Mīlīte* ir ļoti mīlīga, *Kvikijs* (< angļu val. *quick* 'raits, ātrs'), būdams mazs, ātri visu mācījās un apguva, *Ņaucis* mīl daudz runāt, resp., ņaudēt, arī *Miaui* pie sava vārda tikusi tāda paša iemesla dēļ. *Pīka*, maza būdama, daudz pīkstēja, bet *Žoriks* ļoti daudz ēda, tāpēc tika uzskatīts par *apžoru* ('rīmu' [LVSV 2006: 34]), no kā arī darināts kaķa vārds, bet *Lucifers* pēc rakstura esot gluži kā seriāla „Lucifers" galvenais varonis. Taču par impulsu kaķa vārda izvēlē var būt arī kāds atgadījums vai negadījums, kas piedzīvots vienu vienīgu reizi, piemēram, *Sprakšķis* reiz pārkoda nelielu elektrības vadu.

Izplatīts veids, kā izvēlēti felinonīmi, ir vārdu saskaņošana. Biežāk uz semantisko asociāciju pamata tiek saskaņoti vienas ģimenes kaķu vārdi (vai vienas kaķu ģimenes vārdi), piemēram, māsas *Minka Bēdiņa* un *Mince Prieciņa*; brāļi *Persiks* un *Pipars*; gan *Kundziņš* un *Dāmiņa*, gan *Ansītis* un *Grieta* ir brālis un māsa. Dažkārt četrkājainā drauga vārdu pieskaņo kādā radu ģimenē mītošam mājdzīvniekam, piemēram, par *Džipa* vārda izvēles motivāciju teikts: „Brālēns savu suni nosauca par *Mopēdu*, mums vajadzēja kādu lepnāku braucamo."

Taču arī uz fonētisko asociāciju pamata saskaņoti vairāki kaķu vārdi, piemēram, dvīņi *Griķis* un *Grieta*, *Ļusjas* meita *Musja*, bet *Picis* pie vārda ticis, jo viņa saimnieces vedeklai ir kaķis *Kicis*. Reizēm vārdi saskaņoti tīri formāli, darinot nelokāmos vārdus, kas beidzas ar *-o* (*Dino* un *Riko*, *Margo* un *Kvatro*). Savā ziņā tā ir spēle ar valodu, tāpēc var piebilst, ka tieši vārdu spēles rezultātā pie vārda ticis arī *Ķazis* (< *zaķis*).

Nereti iedvesmas avots kaķu vārdu izvēlē ir grāmatas, filmas un seriāli. Galvenokārt kaķiem dod sev tīkamu varoņu vārdus. Citkārt saskata kādu līdzību starp kaķi un grāmatas vai filmas varoni, bet reizēm vārds tiek dots impulsīvi, pamanot kāda varoņa (gan cilvēka, gan dzīvnieka) vārdu, ko tieši tobrīd rāda, piemēram, televīzijā. Arī te Dobeles novada iedzīvotāji pārsvarā nav snieguši sīkākus paskaidrojumus, kāpēc vārda izvēli iedvesmojuši šie avoti, taču, cik noprotams, tieši no filmām (nevis to pirmavota – grāmatām) vārdu aizguvuši, piemēram, tādi kaķi kā *Bonis* (Bonifācijs Pāvulāns „Cilvēka bērnā"), *Emīls* un *Lūkass* (no „Emīla nedarbiem"). Televīzijā pamanīti arī citi kaķu vārdi, piemēram, *Fēlikss* (no kaķu barības reklāmas), *Kurcums Ciemaldiņš* (no divu varoņu vārdiem filmā „Homo novus"), *Kisa* (no filmas „Divpadsmit krēsli"), *Leopolds* (no animācijas seriāla „Runcis Leopolds"), *Panda* (no animācijas filmas „Kung Fu Panda"), *Šīra* (no animācijas filmas „Ledus laikmets"). Vitauta Ļūdēna dzejolī „Runcis Ūšuks" atrasts *Mīces* vārds.

Kā norādījis Ojārs Bušs, *zoonīmijā samērā reti sastopami gadījumi, kad vārds tiek dots par godu kādam citam šajā vārdā sauktam reālam dzīvniekam (kā zināms, antroponīmijā analoģiska motivācija – protams, uz cilvēku vārdu attiecināta – ir viena no nozīmīgākajām)* [Bušs 2019: 321], tomēr jāteic, ka, analizējot kaķu vārdus Dobeles novadā, tas nebūt nav nepopulārākais kaķa vārda izvēles faktors. Piemēram, *Fricis* pie vārda ticis par godu ļoti gudram Rīgas kaimiņu kaķim, *Makša Maksimiljana* vārda devējs atcerējies savas bērnības kaķi ar tādu pašu vārdu, *Minne* nosaukta savas mammas vārdā, savukārt par *Frīdi* kāds kaķis nodēvēts, jo tieši tā saukts arī viņa saimnieku vecmāmiņas mīlulis.

Viens no vārda izvēles faktoriem ir laiks, kad kaķis ienāk ģimenē vai kad ir dzimis: *Augustiņš Gustiņš* tika atrasts 3. augustā, kad vārdadienu svin Augusti; *Severīns* jaunās mājas ieguva 21. oktobrī – dienā, kad šis personvārds ierakstīts kalendārā; *Marta* ir dzimusi martā.

Daudzās ģimenēs kaķis kļūst par mīluli tāpēc, ka tiek paglābts no bojāejas, tiek pieņemts, jo kādam izrādījies vairs nevajadzīgs. Tāpēc arī vieta, kur kaķis atrasts, vai apstākļi, kādos tas atrasts, var motivēt vārda izvēli. Analizētajā materiālā šāda motivācija gan ir tikai vienam felinonīmam: *Avene* atrasta avenēs, jo kāds to bija izmetis dārzā. Vēl viens felinonīms dots par godu atradējai – *Iru* Rīgā, izmestu kanalizācijas šahtā, atrada Ira. Arī vieta, kur kaķēns dzimis (īpaši, ja tā ir visai neierasta), var būt impulss, izvēloties vārdu (*Riepiņš* piedzima automašīnas riepās, kas, sakrautas cita virs citas, gaidīja sezonu).

Dažkārt kaķa vārda izvēle saistīta ar kādu citu īpašu notikumu, kādu īpašu apstākli, piemēram, *Kleitiņa* bija vienīgā kaķenīte metienā, *Lakijai* paveicās, jo viņa tika izglābta no agresīva runča nagiem (sal. angļu val. *lucky* 'laimīgs, veiksmīgs'). *Konča* pie vārda tika, jo vārda devēji to lēma brīdī, kad ēda *konču* ('konfekti' [LVSV 2006: 241]). Bet par pieciem eiro jeb *piecīti* nopirkts kaķis nodēvēts par *Pici*.

Vācu pētniece Angelika Bergīna (*Angelika Bergien*), kas Vācijā veikusi vairāk nekā 600 mājdzīvnieku (kaķu un suņu) īpašnieku socioonomastisku aptauju, konstatējusi, ka mājdzīvnieku vārdos atspoguļojas arī dzīvnieku īpašnieku sapņi un noslieces [Bergien 2016: 81]. Šo apgalvojumu var attiecināt arī uz Dobeles novadā mītošo kaķu vārdu izvēles motivāciju, jo felinonīmos atspoguļojas arī kaķu saimnieku nodarbošanās, intereses, hobiji. Piemēram, cilvēks, kura nodarbošanās saistīta ar mašīnām, savu kaķi nosaucis par *Džipiņu*. *Foksas* saimnieks ir motokrosists („FOX ir iecienīts zīmols motokrosistiem"), bet *Sības* saimnieks, izvēloties kaķa vārdu, iedvesmu smēlies no datorsistēmas „Siebel".

Kaķiem, protams, ir savi tradicionālie vārdi, kas mājdzīvniekam tiek piešķirti, respektējot tradīciju un nepretendējot uz oriģinalitāti [Bušs 2019: 320], tāpēc arī anketās norādīts, ka saimnieki vēlējušies tradicionālu kaķa vārdu (*Muris*, *Rūdis*). Savukārt citi – gluži pretēji – vēlējušies oriģinālu, stilīgu (*Ķazis*, *Sančo*), vēl kāds – latvisku vārdu (*Pēterītis*). Vienu kaķu vārdu Dobeles novadā motivējis arī toponīms (*Mursija* – viesojoties šajā Spānijas pilsētā, saimnieki izlēma, ka laiks viņu ģimenē ienākt kaķim).

Ir arī tādi felinonīmi, kuru izvēli noteikuši vismaz divi faktori (gluži tāpat kā antroponīmu vārddošanā), piemēram, vārds *Moka* tika izraudzīts gan sava īsuma un vienkāršuma, gan sākumburta dēļ – lai abiem ar saimnieku vārds sāktos ar vienu un to pašu burtu. *Princese* savu vārdu ieguvusi gan skaistuma, gan sava rakstura (kaprīzuma) dēļ. Gan uzvedība, gan izskats motivē arī citu kaķu vārdu izvēli, piemēram, *Goldijs* (ruds un mīļš kā īsts zelta gabaliņš), *Pipars* (aktīvs, ar asumiņu, turklāt viņa kažoks ir tumšā krāsā). Tāpēc, ja viena vārda izvēli noteikuši vairāki apsvērumi, kā norādījis Ojārs Bušs, grūtāk *motivācijām veidot matemātiski pārliecinošu un precīzu ranga sarakstu* [Bušs 2019: 319].

Vairākiem kaķiem kādu apstākļu dēļ (piemēram, nav nodoma kaķi pieņemt ģimenē) ilgi nav vārda vai ir kāds it kā „pagaidu" vārds, kā kaķis tiek uzrunāts, lai viņu pasauktu. Beigās kaķis paliek ģimenē, pie „pagaidu" vārda jau ir pieradis, tāpēc tas kļūst par viņa īsto vārdu. Šādā ceļā pie vārda tikuši: *Bezvārde*, *Juniors*, *Kate*, *Kicis*, *Kisa*, *Mince* un *Minka*.

Trīs kaķi piedzīvojuši arī vārda maiņu, jo izrādījies, ka sākotnēji noteikts nepareizais kaķa dzimums. Tāpēc *Čubriks* kļuva par *Čību*, *Fredis* – par *Fridu*, *Alfrēds* – par *Frīdu*. Tātad visos šajos gadījumos, domājot jauno vārdu, kaut nedaudz saglabāta skaniskā līdzība ar iepriekšējo vārdu.

Ne vienmēr kaķa vārda izvēles motivācija ir zināma – sevišķi gadījumos, ja kaķa vārda devēji bijuši vai nu iepriekšējie saimnieki (*Gustiņš*, *Dūmiņš*, *Lote*, *Peksis*, *Pičuks*, *Pūka*), audzētavas (*Hektors*) vai patversmes darbinieki (*Apelsīns*).

Izanalizējot iesūtīto materiālu, redzams, ka vārdu devēji nav aprobežojušies ar tradicionālajiem kaķu vārdiem, nepretendējot uz oriģinalitāti (kaut, protams, ir arī tādi gadījumi), un ir bijuši izdomas bagāti, gan meklējot etimonus latviešu literārajā valodā un slengā, angļu valodā, kā arī „aizņemoties" dažādus personvārdus no slavenībām, gan paši darinājuši jaunus vārdus. Lai arī intuitīvs priekšstats par vārda labska-

nību, kaķa ārējais izskats un uzvedība dominē kā galvenie faktori Dobeles novadā mītošo kaķu vārdu izvēlē, tie nebūt nav vienīgie.

Andrejs Bankavs norādījis, ka, *līdzīgi kā cilvēku vārdi, arī kaķu vārdi ir vēsturiski mainīgi. Tie ir pat mainīgāki par antroponīmiem* [Bankavs 2003: 28]. Te vēl jāpiebilst, ka, salīdzinot ar antroponīmu sistēmu, felinonīmi vairākos aspektos ir tuvāki cilvēku iesaukām nekā priekšvārdiem vai uzvārdiem [Bušs 2019: 319], jo īpaši tas sakāms par ārējā izskata un rakstura, uzvedības motivētiem kaķu vārdiem, kur velkamas paralēles ar daudzu iesauku rašanos [par iesaukām sk., piemēram, Zuģicka 2011: 109; Štrausa 2008: 287–290], taču tajā pašā laikā ir arī vairāki faktori, kas raksturīgi gan priekšvārdu, gan kaķu vārdu izvēlē, piemēram, vārdu saskaņošana ar citiem ģimenes locekļiem; no kāda literāra vai mākslas darba gūta ierosme; intuitīvs priekšstats par vārda labskanīgumu, kurš var būt gūts, arī šķirstot kalendāru; ģimenes tradīcija [par personvārdiem sk., piemēram, Bušs 2003: 147; Štrausa 2019: 438; Štrausa 2020: 297], kas norāda jau uz mūsdienīgākām tendencēm felinonīmu izvēlē.

LITERATŪRA

Bankavs, A. Ievads felinoloģijā (valodnieciskais aspekts). *Vārds un tā pētīšanas aspekti, 7*. Liepāja: LiePA, 2003, 26.–30. lpp.

Bergien, A. Pet Names as Seismographic Instruments in a Changing Society. *'Names and Their Environment' Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences. Glasgow, 25–29 August 2014. Volume 5: Literary Onomastics. Other Names. Commercial Names*. Glasgow: University of Glasgow, 2016, 80–88 pp. Available: https://www.gla.ac.uk/media/Media_576599_smxx.pdf [skatīts 05.03.2021]

Bušs, O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003.

Bušs, O. Neliels ieskats latviešu zoonīmijā: daži vērojumi par suņu vārdiem. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis, 15*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2009, 62.–67. lpp.

Bušs, O. *Mozaīka: onīmu un apelatīvu cilme, nozīme, lietojums. Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2019.

LVSV – *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Sast. O. Bušs, V. Ernstsone. Rīga: Norden AB, 2006.

Štrausa, I. Daži vērojumi par skolēnu un skolotāju iesaukām. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti, 1*. Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts", 2008, 286.–298. lpp.

Štrausa, I. Ko stāsta govju vārdi Ukru pagastā? *Linguistica Lettica, 17*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008, 157.–176. lpp.

Štrausa, I. Kāpēc tevi tā sauc? *Vārds un tā pētīšanas aspekti, 23 (1/2)*. Liepāja: LiePA, 2019, 430.–439. lpp.

Štrausa, I. Tu un tavs vārds. *Valoda – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXX Zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2020, 294.–302. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnī*ca. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.

Zemzare, D. Par govju vārdiem latviešu valodā. *Baltistica, VII (2)*. Vilnius: Mintis, 1971, 189.–200. lpp.

Zuģicka, I. Iesaukas mūsdienu Latgalē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Rīga: Latgales druka, 2011, 108.–127. lpp.

Jurga TRIMONYTĖ-BIKELIENĖ
(Institute of Lithuanian Literature and Folklore)

Regarding the Systematic Review of Refrains of Lithuanian Folk Songs

Summary
Regarding the Systematic Review of Refrains of Lithuanian Folk Songs

The characteristics of song language have always been a domain of interest to representatives of different areas of philology, yet the linguistic expression of Lithuanian folk song refrains has so far been given very little attention. Refrains lack definition and are therefore left out of traditional grammar discussion, even though their linguistic expression abides by the rules of formation of syllables and words of the Lithuanian language as often as not. Literary scientists describe said phenomenon as *"certain excitement, an affective state rather than a specific solid experience, which is expressed with outcries, incoherent word structures, random phrases or declarative identification and can be unloaded through a purely automatic act of language, or an imitation or unadulterated statement of a fact of the environment"* [Sauka 1982: 111]. Balys Sruoga provided the following definition of the concept of refrain: *"we take it as a certain stanza that recurs as we follow the strophes of a song, reflecting on its path in retrospection"* [Sruoga 1957: 190]. Repetitions are made to extend the feeling, the emotion of the singer, or to compensate for the singer's inability to come up with any longer songs. Hence, repetition is an essential attribute of a song refrain.

The subject of the study is the recurring part of the text that has a hard-to-define meaning, if any, and is defined by linguistic expression that usually follows the rules of sound consolidation and syllable formation of the Lithuanian language[1].

The goal of the study is to develop a classification of the refrains from the *Lithuanian Folk Songbook*[2] by structure and method of formation. The tasks here are as follows: a) conduct an analysis of the potential refrain groups; b) identify refrain groups by method of formation; c) carry out a statistical analysis of the constituent segments of the refrains. The problem that the article addresses is related to the fields of lexicology, phonology and phonetics as well, and therefore the work employs the methods and terminology of these scientific domains: for the purposes of studying refrains, the descriptive, the statistical, and the comparative approaches are used.

Key words: *song, refrain, phonotactics, phonosemantics, subgroups by structure, onomatopoeic refrains, quasi-lexical refrains, quasi-derivational refrains, combinational refrains*

---

[1] The subject material consists of refrains picked out of the LFS for the purposes of the study, that have their linguistic expression fully (or at least partially) compliant with the syntagmic requirements of the sounds of the Lithuanian language, as well as a meaning that is hard to describe or altogether unclear. The scope of the study includes refrains that have been gathered from seventeen volumes of the LFS. A total of more than 2,000 refrains of varying structure have been studied.

[2] For the purposes of this article, quotations from the *Lithuanian Folk Songbook* are followed by the abbreviated title of the *Songbook's* volume, followed by the abbreviation LFS and the number of the *Songbook's* volume and page number, e.g. WHS3 (LFS XII 223) – the entire list of abbreviation and references is available at the end of the article.

Santrauka

Dėl lietuvių liaudies dainų refrenų sisteminės apžvalgos

Šiame straipsnyje aptariami refrenų atsiradimo būdai, skiriamos ir analizuojamos galimos *Lietuvių liaudies dainyno* refrenų grupės ir pogrupiai, jų pasiskirstymas *Lietuvių liaudies dainyno* tekstuose. Galima manyti, kad refrenas yra daug archajiškesnis negu turintys prasmę dainos žodžiai. Refrenai, kurie susideda iš jaustukų ir onomatopėjų, pirmykščiu būdu – šauksmu – išreiškia žmogaus būseną, jausmus, nusiteikimą. Bene visų tipų lietuvių liaudies dainose gausu įvairios struktūros refrenų. Liaudies dainose vartojami tokie kalbiniai elementai, kurie tiesiogiai priklauso nuo melodijos; dažnai tekstas, reiškiantis atitinkamą mintį, viršija nustatytą skiemenų skaičių arba, priešingai, jam trūksta skiemenų, prireikia kaip nors išvengti skiemenų pertekliaus arba trūkumo, tada pasitelkiama fonetika.

Raktiniai žodžiai: *daina, refrenas, fonotaktika, fonosemantika, klasifikacija pagal struktūrą, garsa žodiniai refrenai, kvazileksiniai refrenai, kvazidarybiniai refrenai, samplaikiniai refrenai*

*

Study overview

Researchers have always been and are still concerned with peripheral phenomena of the lexical system – the language signs that have their position in the lexis system defined by the following question: Is it a word, or not? And: Does it have a meaning, or not? Namely, these are enchantment formulas, swearwords, onomatopoeic words, riddle words, children's vocabulary, refrains, and so on. Refrains of Lithuanian folk songs have been given little attention in scientific studies[3].

Some of the first attempts to address Lithuanian folksong refrains and to classify them were made by Balys Sruoga. In his "Dainų poetikos etiudai" [*Etudes of Song Poetics*, 1957] Sruoga provided statements that one can find every stage of refrain development in Lithuanian folklore and introduced the following possible classification of refrains: 1) *whole songs consisting of "meaningless words"*, 2) *words with commonly recognised roots making their way amidst "meaningless words", which are nonetheless used in the same way as those that "have no meaning",* 3) *words both "meaningful" and "meaningless" coming together to form one whole,* 4) *"meaningful" words comprising the whole song,* and 5) *"meaningful words" pushing "meaningless words" out of the refrain* [Sruoga 1957: 190–204]. In his book "Lietuvių tautosaka" [*Lithuanian Folklore*, 1982, p. 110–117] literary scientist Donatas Sauka has discussed refrains of Lithuanian folksongs, focusing immensely on variations and refrains of glees as well the inventory of their sounds.

Interesting observations are found in "Lituanistiniai raštai" by Aukusti Roberto Niemi [*Lithuanian writings*, 1996]. The researcher discusses both archaic chants and

[3] A comparison of studies of the linguistic expression of Lithuanian folksongs and studies that are carried out abroad shows that the latter are both greater in number and more variegated. A website dedicated to Irish, Scottish, and English folklore at http://www.contemplator.com/folk.html and an Australian folklore resource and literature website at http://www.cultureandrecreation.gov.au/articles/folklore/ are two cases in point. For instance, in 2000, professors at the Russian National University of Humanities designed a website titled *The Structure, Typology and Semiotics of Folklore and Post-folklore* (http://www.mpsf.org/virtual/Mast4/content.htm) (project lead Sergey Nekliudov). It is also used for recent doctoral dissertations.

songs in terms of their similarities and differences, relation between rhythm, work, music, and poetry, and seeks for points of intersection between Lithuanian and other nations' folksongs [Niemi 1996: 213–252; 229].

Alongside the abovementioned literature researchers, ethnomusicologists also analysed semantics, origin, and meaning of Lithuanian folksong refrains and multipart songs. Daina Račiūnaitė-Vyčinienė published articles on multiple songs and analysed problems of origin of single refrains [Račiūnaitė-Vyčinienė 1999: 350–368; 2008: 13–23; 2009: 22–39; 2010: 161–173]. Dalia Urbanavičienė in her works "Šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės" [*Multipart Songs for Dancing and Playing*, 1999], "Lietuvių apeiginė choreografija" [*Lithuanian Ritual Choreography*, 2000] focused on relations between movement and sound. Works of the latter researchers and practitioners reveal that refrains are inseparable from playing music, rhythm, imitation, movement.

Semantics of multiple song refrains is also analysed by Daiva Šeškauskaitė and Berndas Gliwa [Šeškauskaitė 2001: 169–185; Šeškauskaitė, Gliwa, 2004: 183–191]. Dalia Vaicenavičienė in her PhD thesis "Lietuvių liaudies pasakų dainuojamieji intarpai: jų funkcijos ir melodika" [*Sung Insertions of Lithuanian Folktales: Their Functions and Melodies*, 2001] discusses functions of inserts, melodies, intonational motives [Vaicenavičienė 2001: 141–153]. Austė Nakienė's PhD thesis "Senasis lietuvių liaudies melodijų sluoksnis: refreninės dainos ir sutartinės" [*The Old Layer of Lithuanian Folk Melodies: Refrain Songs and Multipart Songs*, 2001] deals with melodies of multipart songs and refrain songs.

Jolanta Zabarskaitė was among the first to study the linguistic expression of refrains in Lithuanian folklore. A special mention should be given to the researcher's attempts to identify the position of refrains within the lexis system [Zabarskaitė 1999: 25–31]. Her article deals with refrains from several volumes of the Lithuanian Folk Songbook, analyses and compares the phonotactics of refrains of different types of songs, interpreting their phonosemantics.

Said research efforts show that, in order to have a complete picture of the periphery of the lexis system, one needs to focus on refrains, provide their classification, disclose the unique features of refrains and the qualities that are only typical of them, which have never been described elsewhere before.

Refrain classification by method of formation

Refrains from the Lithuanian Folk Songbook can be categorised into groups and subgroups by structure (as having one, two, three, four, five, six, and more segments) and the method by which they are formed. Refrains are abundant in Lithuanian folksongs, often taking on a variety of forms. A refrain consisting of interjections and onomatopoeic words to express a person's disposition through an outcry in the most primeval way is older than meaningful words of a song. Differently structured refrains can be found in all types of songs, e.g. *lylia lylia* CHS (LFS I 57), *ok jopėn kėrvėr jopėn kojom carom carom carom sarga kopėn kojom carom* WS2 (LFS IV 206), *kius kius* CHS (LFS I 140), *kyko kyko* CHS (LFS I 124).

Analysis of the characteristics of the structure and semantics of the subject material has led to classification of refrains into the following four groups based on the method of their occurrence: onomatopoeic refrains; quasi-lexical (motivated and unmotivated)

refrains; quasi-derivational refrains; combinational refrains. The subject material is dominated by refrains from the onomatopoeic refrain group (90.4 per cent). Quasi-lexical refrains occur nearly ten times less frequently, accounting for 8.5 per cent of all refrains. Quasi-derivational refrains with endings similar to the formal derivational formative are quite rare (0.8 per cent), and combinational refrains are extremely scarce (0.3 per cent).

Onomatopoeic refrains

Refrains that fall into the onomatopoeic refrain group are the most common across the subject matter, accounting for 90.4 per cent of all refrains. An imitation of a sound can serve as motivation to choose the form of a word based on the similarity between the sound of the word and the non-lingual sound. Onomatopoeic refrains are not random elements of language, as they follow the laws of both phonotactics and musical harmony.

Tetėrvins blda,
Do do do,
Žaliojo gėrelė,
Do do do do do.
FS3 (LFS XIV 331)

Kyko kyko,
Kate pelę tyko.
CHS (LFS I 124)

Kėkū kėkū kėkū,
Vežė meška šėkų.
CHS (LFS I 140)

Origin of onomatopoeic refrains varies, e.g. *ai, ei, oi* (originated from interjections), *bum, tram, dziug* (originated from onomatopoeic interjections*), ciuci, tprū* (originated from invocatives). Rather similar and generalised in terms of rhythm and intonation onomatopoeic words are often in refrains [Vaicenavičienė 2001: 149]. Imitation of the sound can be the motive to choose the form of the word, which is based on similarity between the sound of the word and the sound related to a particular meaning.

Sometimes traditional songs contain unusual onomatopoeic words imitating melody, e.g. *icaka icaka feivedria ritaida, ūkaka ūkaka čiudrilialia, sir li li, sir li li ku ku ku ku ku ku ku, kirvir virvir bam bam bam,* etc. The crucial role in formation of those utterances, which were the base of a primitive song, was played by imitation of sounds of nature and animals [Niemi 1996: 231].

Melody of Lithuanian folksongs is inseparable from rhythm[4]. Presumably, for years a folksong had been bound by rhythm until finally melody gained importance. Only then, when words and melody became separate, poetry emerged in a narrow sense of this word [Niemi 1996: 231]. In all languages, words and syllables are made of regular rather than occasional combinations of phonemes. However, sounds in languages function unevenly. Vowels make up the core of the syllable, and consonants just adjoin vowels[5]. Consonants are considered a peripheral part of a syllable, which

[4] The most distinct rhythmical examples are related to improvisational and recitatif nature of music of national or ancient cultures (http://lmta.lt/padaliniai/muzteor/user_files/pdf/8paskaita.pdf).

[5] In Standard Lithuanian, the core of a syllable can be built of mixed diphthongs in which the second elements are *l*, *m*, *n*, *r*. It indicates that semi-vowels are functionally close to vowels. In works on phonology, semi-vowel phonemes usually are characterised as having features of vowels and consonants (or contrary – as belonging neither to the class of vowels nor to the class of consonants).

can either follow or precede or surround the centre but a consonant alone cannot make up a syllable [Girdenis 1995: 156; 2003: 118]. Combinations of phonemes always have a specific structure, which allows us to define syntagmatic relations of phonemes.

The origin of onomatopoeic refrains can be quite diverse: interjectional, invocative, e.g. *aaa* CHS (LFS I 402), *ai ai ai ai* FD (LFS XVI 608), *gir gir gir gar gar gar* CHS (LFS I 198), *do do do do do do do* FS3 (LFS XIV 331) (for more, see [Trimonytė-Bikelienė 2008: 73–77]).

Quasi-lexical refrains

These are refrains that possess properties of a word. In the texts of the Lithuanian Folk Songbook, the meaning of this type of refrains is related to the meaning of the text of the song itself. These refrains split into two subgroups: motivated quasi-lexical refrains and unmotivated quasi-lexical refrains. Songs often include original new coinages, made by distorting the words of a specific meaning [Sauka 1982: 111]. The function of quasi-lexical refrains is often performed by dialectisms, abbreviated word forms, addresses. Quasi-lexical refrains make up 8.5 per cent of all refrains within the subject material.

***Bitėla bite**, dobilolylia,*
Sesutėla vaikšta, dobilio,
***Bitėla bite**, dobilo lylia,*
Pa rūtų darželį, dabilio.
WS3 (LFS V 46)

Vaikščioja ponas po dvarų,
*Oi **jėvar jėvar žaliasai.***
Bajorėlis mjau po dvarų,
*Oi **jėvar jėvar žaliasai.***
WOS1 (LFS VI 331)

Sometimes associations help us easily define the word to which a motivated quasi-lexical refrain is related, in other words, to define the word from which a refrain is derived, i.e., *ievar* (jovaras), *lelijėlo* (lelijėlė), *dobilio* (dobilas), *sesiul* (sesuo), *panaičiok* (ponaitis), etc. In the texts of the Lithuanian Folk Songbook, the meaning of this type of refrains is related to the meaning of the very song. Dialectal words, clipped word forms, addresses, which are close to onomatopoeic words, often perform the function of quasi-lexical refrains.

Quasi-lexical refrains can be easily linked to a specific word; in other words, on can easily identify the word from which they stem, for instance: *lelijela* WS1 (LFS II 309) (lelija), *ievar* WOS1 (LFS VI 319) (jovaras), *bitela* FS1 (LFS VII 91) (bitė), etc.

It is obvious that refrains are often created for rhyming, rhythm of songs, peculiarities of melodies, and the manner of singing. Sometimes occasional meaningless sound combinations occur in the songs (some of them are made up according to the rules of Lithuanian word building and the rules of syllable structure). However, after a thorough analysis of their phonotactics, some regularities can be noticed and sound connotations can be revealed.

Non-motivated quasi-lexical refrains are not numerous; their phonotactics is distinctive. Significant differences between quasi-lexical refrains and onomatopoeic refrains were not noticed.

Quasi-derivational refrains

This group covers refrains that have endings similar to the formal derivational formatives, such as *treputėla* DD2 (LFS XII 357) *(-ėla)*, *lyliutis* CHS (LFS I 63) *(-utis)*,

trabaldai CHS (LFS I 205) *(-ai)*. These refrains resemble words of simple formation and possess the usual derivational formatives, yet have an unusual "root". With the addition of a substantival or adjectival suffix, refrains are imbued with a certain degree of assumed self-sufficiency.

Quasi-derivational refrains occur quite rarely throughout the *Songbook's* texts, accounting for 0.8 per cent of all refrains. The songs are dominated by quasi-derivational refrains that resemble diminutive hypocoristic affixes, like *lyliutį* CHS (LFS I 63), *liliute* DD2 (LFS XII 370), *lyliute* WHS1 (LFS III 492), *liliuti* WS5 (LFS XI 402), *liliute* FS3 (LFS XIV 365), *tardutė* CHS (LFS I 184), *laptutė* CHS (LFS I 184), etc.

The following endings of quasi-derivational refrains, which are similar to formal derivational segments, are distinguished: *-(i)ukas, -utis, -utė, -ėla, -ala, -ai*. Sounds [l] and [t] are most frequent in final segments of these quasi-derivational refrains. They are also common to other parts of refrains.

Combinational refrains

There are refrains in the *Lithuanian Folk Songbook* that are very similar to counting-out games by way of their expression. Normally, songs that consist of combinational refrains appear with more than 20 stanzas. The purpose of repeating combinations is to memorise them. Usually, combinational refrains consist of differently-structured combinations of sounds of origin that is hard to determine. The following are a few refrains taken from children's and work songs:

Ta mano mamunė buvo bagota,
turėjo oželį labai kudlotą,
O trenge renge, nazarai trabaldai,
Šudi tudi, trengela vengela
Oželis kudlotas.
CHS (LFS I 205)

Įšoka aželis
Rūtų darželin,
Naidum naidum,
Nai cik cik, naig rik cik,
Selvel selvel, cingel
padvingel patraukšten,
Naidum naidum.
CHS (LFS I175)

Combinational refrains amount to 0.3 per cent of all refrains in *Lithuanian Folk Songbook*. Sometimes the rhyme and rhythm of Lithuanian folk songs encourages the building of artificial elements of Lithuanian folk song texts.

The results of the statistical analysis demonstrate that refrains made up of four and three segments are the most prevalent (24.6 per cent and 21.5 per cent), two-segment refrains can be found less often (19.8 per cent). Refrains of six segments and more are in fourth place (14.6 per cent), followed by refrains of five segments, accounting for 11.0 per cent of all refrains in the subject material. Single-segment refrains are the least, making up just 8.5 per cent.

Conclusions

The analysis of the LFS refrains has led to the following research conclusions. LFS refrains are classified into groups and subgroups by the method of their formation and structure. In terms of formation, there are four groups of refrains in the LFS: onomatopoeic refrains; quasi-lexical (motivated and unmotivated) refrains; quasi-derivational refrains; and combinational refrains. Refrains that fall into the group of onomatopoeic

refrains prevail (90.4 per cent). Quasi-lexical refrains occur nearly ten times less often (8.5 per cent). Quasi-derivational refrains with endings similar to the formal derivational formative can be found quite rarely (0.8 per cent), while combinational refrains are particularly scarce (0.3 per cent).

The subject material is dominated by refrains of four constituent segments (24.6 per cent). Three-segment refrains can be found in different types of songs quite frequently as well (21.5 per cent). Refrains made up of two segments occur somewhat less often (19.8 per cent). Refrains consisting of six segments and more are to be found rather scarcely (14.6 per cent). Refrains with five segments account for 11.0 per cent of all refrains, and one-segment refrains are the rarest across the texts of the *Lithuanian Folk Songbook*, amounting to 8.5 per cent of all refrains.

LITERATURE

Girdenis, A. *Teoriniai fonologijos pagrindai*. Vilnius: Petro ofsetas, 1995.

Niemi, A. R. *Lituanistiniai raštai*. Vilnius: Džiugas, 1996.

Račiūnaitė-Vyčinienė, D. Refrenas „tumba“: kilmės ir pirminės prasmės problema. *Liaudies kultūra*. Nr. 2, 2009, pp. 22–39.

Račiūnaitė-Vyčinienė, D. Sutartinių giedojimas tarsi paukščių giesmė: gamtos ir kultūros santykis. *Lietuvos muzikologija*, t. 11, 2010, pp. 161–173.

Sauka, D. Lietuvių tautosaka. *Lithuanian Folklore*. Vilnius: Mokslas, 1982.

Sruoga, B. Raštai. *Written Works*, vol. 6. Vilnius: National Publishing House for Fiction, 1957.

Šeškauskaitė D., Gliwa, B. Keli sutartinių refrenai lingvistiniame bei ekstralingvistiniame kontekste. *Tekstas ir kontekstas – prasmės formavimas*, Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno Humanitarinio fakulteto leidykla, 2004, pp. 183–191.

Trimonytė-Bikelienė, J. Vienanarės refrenų eksplozijos fonotaktika ir fonosemantika. *Žmogus ir žodis* 10 (1), 2008, pp. 73–77.

Vaicenavičienė, D. *Lietuvių liaudies pasakų dainuojamieji intarpai: jų funkcijos ir melodika*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Zabarskaitė, J. Refrenai: kelios pastabos apie vietą leksikos sistemoje, fonotaktiką, fonosemantiką. *Žmogus ir žodis* 1 (1), 1999, pp. 25–31.

SOURCES AND ABBREVIATIONS

Lithuanian Folk Songbook, vol. I: *Children's Songs*, Vilnius: Vaga, 1980. 759 p. (CHS).

Lithuanian Folk Songbook, vol. II: *Wedding Songs*, book. 1: *Songs of Matchmaking*, Vilnius: Vaga, 1983. 885 p. (WS1).

Lithuanian Folk Songbook, vol. III: *War/Historical Songs*, book. 1, Vilnius: Vaga, 1985. 955 p. (WHS1).

Lithuanian Folk Songbook, vol. IV: *Wedding Songs*, book. 2: *Songs of Proposing – Seeing the Groom Away,* Vilnius: Vaga, 1988. 574 p. (WS2).

Lithuanian Folk Songbook, vol. V: *Wedding Songs*, book. 3: *Songs of Hen Party and Welcoming the Groom*, Vilnius: Vaga, 1989. 670 p. (WS3).

Lithuanian Folk Songbook, vol. VI: *Working Songs*, book. 1: *Songs of Rye Harvest, Oat Harvest and Buckwheat Harvest*, Vilnius: Vaga, 1993. 589 p. (WOS1).

Lithuanian Folk Songbook, vol. VII: *Family Songs*, book. 1, Vilnius: LLTI, 1994. 616 p. (FS1).

Lithuanian Folk Songbook, vol. VIII: *Wedding Songs, book. 4: Songs of Searching for the Bride – Departure for the Engagement Ceremony*, Vilnius: LLTI, 1994. 629 p. (WS4).

Lithuanian Folk Songbook, vol. IX: *War/Historical Songs*, book. 2, Vilnius: LLTI, 1995. 639 p. (WHS2).

Lithuanian Folk Songbook, vol. X: *Youth Songs. Love Songs*,Vilnius: LLTI, 1995. 548 p. (YS).

Lithuanian Folk Songbook, vol. XI: *Wedding Songs*, book. 5: *Songs of Returning from the Engagement Ceremony – Giving Gifts to the Bride*, Vilnius: LLTI, 1996. 644 p. (WS5).

Lithuanian Folk Songbook, vol. XII: *Working Songs*, book. 2: *Laukų ir namų darbų dainos*, Vilnius: LLTI, 1997. 686 p. (DD2).

Lithuanian Folk Songbook, vol. XIII: *Family Songs*, book. 2, Vilnius, LLTI, 1998. 678 p. (FS2).

Lithuanian Folk Songbook, vol. XIV: *Family Songs*, book. 3, Vilnius: LLTI, 1998. 643 p. (FS3).

Lithuanian Folk Songbook, vol. XV: *Songs of Nature*, Vilnius: LLTI, 2000. 719 p. (SoN).

Lithuanian Folk Songbook, vol. XVI: *Funny Didactical Songs: Songs About Drinking,* Vilnius: LLTI, 2002. 903 p. (FD).

Lithuanian Folk Songbook, vol. XVII: *War/Historical Songs*, book. 3, Vilnius: LLTI, 2003. 634 p. (WHS3).

Zigrīda VINČELA, Jevgeņija SEĻIVANOVA
(Latvijas Universitāte)

Collocations in the Corpus of the UK Online Newspapers and Magazines Published during Covid-19

Summary

Collocations in the Corpus of the UK Online Newspapers and Magazines Published during Covid-19

Corona virus waves have caused the emergence and application of specific lexis in online communication within various fields of life. In this context, the present corpus-based study aims at uncovering the collocations of 'online' in British online newspapers and magazines published from March to December of the current year. To extract the collocations, the section of *the Coronavirus Corpus* containing UK online newspapers and magazines as well as the created virtual sub-corpora that contain monthly sections of online newspaper and magazine articles from March to December of 2020 were researched. Collocations that corpus linguists [e.g. McEnery, Hardie, 2012, Weisser, 2016] define as 'co-occurrence of specific lexical items', were extracted from the whole sub-corpus and from each monthly section of the created virtual corpus. The results obtained from the whole sub-corpus yielded 'business' as one of the most frequent and strongest collocates of 'online', whereas monthly results uncovered curious variations of collocates ranging from 'learning' to 'shopping''sales' and 'services'. These findings throw light on the variations of thematic fields that were the most discussed in these online magazines and newspapers that were in the focus over the waves of Covid-19 in UK from March until December of 2020.

Key words: *Covid-19, collocation, corpus, frequency, online*

Kopsavilkums

Vārdu savienojumi Apvienotās Karalistes tiešsaistes laikrakstu un žurnālu tekstu korpusā Covid-19 laikā

Covid-19 apstākļi ir radījuši jaunu, specifisku leksiku, kas tiek lietota dažādās dzīves jomās. Pētījuma pamatā ir tiešsaistes tekstu korpusa dati; pētījuma mērķis ir atklāt vārda 'online' kolokāciju lietojumu britu tiešsaistes laikrakstu un žurnālu tekstos, kas publicēti no 2020. gada marta līdz decembrim. Lai rastu un analizētu kolokāciju tematisko lietojumu, tika izpētīta Covid-19tekstu korpusa sadaļa, kas ietver tiešsaistē publicētos laikrakstu un žurnālu tekstus, kā arī tika izveidotas un izpētītas virtuālā korpusa sadaļas, kas iekļauj hronoloģiski sakārtotus (no 2020. gada marta līdz decembrim) tiešsaistē publicētus rakstus. Rezultāti, kas iegūti no visa Covid-19 korpusa sadaļas, liecina, ka 'business' ir visbiežāk lietotā un visnozīmīgākā lietvārda 'online' kolokācija. Savukārt hronoloģiski sakārtoto tekstu apakškorpusu izpēte atklāj kolokāciju 'learning', 'shopping' 'sales un 'services' lietojuma variācijas. Iegūtie rezultāti liecina par publicēto tiešsaistes laikrakstu un žurnālu aktuālās Covid-19 tematikas variācijām.

Atslēgas vārdi: *Covid-19*, *kolokācija*, *korpuss*, *biežums*, *tiešsaiste*

*

The year 2020 due to Covid-19 brought a lot of changes into peoples' lives all over the world. The way people live, work, speak, and perceive life has dramatically changed, so it was necessary to adapt to the new circumstances and conditions. In order to cope with the situation, businesses, education, services, and many other areas of life have been transferred online to continue the customary life cycles as well as establish and develop thenew online mode, which seemed to be unacceptable quite a short time ago. The global influence of Covid-19 manifests considerable changes not only in the usual way of life and work, but also through the use of language, which has already drawn linguists' attention in their publications [e.g. Joharry and Turiman 2020], online conference sessions (e.g. Conference proceedings, ICERI 2020), and Covid-19 devoted journal issues (e.g. International Journal of Corpus Linguistics Special Issue on Covid-19 to be published in 2021). And indeed, corona virus waves as well as online life have caused the emergence and application of specific lexis as well as the prominence of certain thematic fields in online communication within various fields of life. Thus, interest arose for investigating the most prominent topics discussed from January to December of 2020.

In the context of the outlined situation, the present corpus-based study aims at uncovering the collocations of the node 'online' in British online newspapers and magazines published within the indicated time period (from March to January of 2020) to answer the following research questions:

- What are the most common collocates of the node 'online' within the indicated time period?
- What are their variations within each month of this time period?
- What thematic fields are in the focus of attention in each month over the waves of Covid-19 in the UK?

In order to answer the stated questions, theories on collocations and their types were explored and then the collocates of the node 'online' were extracted from the created virtual sub-corpus of *the Coronavirus Corpus* to extract collocates and thematically analyse the extracted examples.

Collocations that Benson [1989: 253] has defined as *"fixed, identifiable, non-idiomatic phrases and constructions"* and Weisser [2016: 211] as *"phenomena that describe which words tend to occur in the proximity (co+location) to another because they have some kind of 'affinity'"*, have been in the focus of linguists throughout numerous decades. Linguists have revealed two approaches to their *conceptualization*. One of the approaches, labelled *adjacent collocations* by Lindquist [2009: 78], originated from Palmer's view that *"collocates occur immediately to the right or to the left of the keyword (or sometimes with an empty slot in between)"*. This conceptualization of collocations has been in the focus of Benson, Benson and Ilson [2009: 13] who have proposed the following categorization of them: verb + noun (inflict a wound, withdraw an offer); adjective + noun (a crushing defeat); noun + verb (blizzards rage); noun1 + noun2 (a pride of lions); adverb + adjective (deeply absorbed); verb + adverb (appreciate sincerely).

The second approach to the conceptualization of collocations [see Lindquist ibid.: 73] refers to *collocations in a window*. It is based on Firth's [1957] view that the

meaning of a word should not be regarded in isolation, but rather in association with other words, with which it *frequently co-occurs*. In the light of this approach Lindquist explains that collocations *"refer to words called collocates, which occur in the vicinity of the keyword [node], but which do not necessarily stand in a direct grammatical relationship with it"*. The vicinity or the span of the window can vary, depending on the purpose of the study. Stubbs [2001: 29] has detailed that *"there is some consensus, but no total agreement, that significant collocates are usually found with a span of 4:4"*, i.e., span is four words to the left (L4) and four to the right (L4). It is based on Sinclair et al. [2004: xxvii] assumption that *"the wider the span, the lower is the significance in general"*.

This conceptualization of collocations viewing them as word combinations that *"are often [frequently] used together to carry a certain meaning"* [McCarthy and O'Dell 2007: 6], was further discussed from the angle of frequency of their co-occurrence. Thus, Celce-Murcia has noted that collocations *"co-occur with very high frequency"* [1991: 292], Lewis [2008: 25] has added that collocations are *"combinations of words which occur naturally with greater than random frequency"*. The frequency aspect has also been in the focus of McEnery and Hardie [2012: 125] who consider that *"a more-than-random occurrence in the determining the significance of collocations"* is vital. Brezina [2018: 70], alongside with significance measures of collocation frequency, draws attention to the association measures by explaining that relevant choice and application of them (i.e., collocation strength measures) can reveal collocational relationship.

These conceptualizations, collocation span, frequency, and association have been in the focus of the present corpus-based study for the uncovering of the collocates of the noun 'online' and their thematic fields across Covid-19 waves in the UK.

Corpus and method

The corpus of the present research is a section of *the Coronavirus Corpus* hosted by Brigham Young University, which contains British online newspaper and magazine articles. This corpus was explored by applying corpus linguistics methodology: extraction of the most frequent collocates of the node 'online', observation of their MI (mutual information) to reveal the strength of their collocational relationship and the analysis of the concordance lines of collocations. Taking into account that researchers [McEnery, Hardie 2012] emphasize the importance of the operationalizing the notion of collocation, the following collocate query was applied 2L and 2R noun 'online' collocates.

The section of *the Coronavirus Corpus* (containing British online newspapers and articles) was used to create a virtual sub-corpus *Corona UK* comprising monthly arranged British online newspapers and magazines, published from March to December of 2020. *Corona UK* creation was based on linguists' consideration concerning the role of the Web in corpus linguistics (see Kilgariff [2001] and Gatto [2014] who has proposed '*Web for corpus*', i.e., the Web as a resource for corpora and explains that such approach and the contemporary tools enable the extraction and observation of linguistic features not only in concordance view or a section of a source text, but in the whole text). Thus, *Corona UK* was created to extract concordances containing collocates of the node 'online' from each its monthly section for their further observation in

their context – a paragraph of the source text and for more contextualized insight in full source texts they occur. This allowed to observe in what way the collocations were related to the characterization of Covid-19 situation. Table 1 shows the structure and size of *Corona UK*. Each monthly sub-corpus of *Corona UK* was synchronised to 1000 texts. Noticeably less than 1000 texts devoted to Covid-19 were available in January (only 592 texts) and February (609 texts) of 2020. This, obviously, is because coronavirus cases were first registered in the UK at the end of January, and therefore Covid-19 was less in the focus of online newspapers and magazines in January and February of 2020. For this reason, January and February sections were excluded from *Corona UK*.

The whole section of *the Coronavirus Corpus* that contains British online newspaper and magazine articles as well as the created virtual sub-corpus *Corona UK* served for the two-step analysis of collocations.

Table 1

Structure and size of virtual sub-corpus *Corona UK*

Corona UK	No of texts	No of words
CorUK March 20	1000	2,520,310
CorUK April 20	1000	2,357,106
CorUK May 20	1000	2,572,560
CorUK June 20	1000	2,718,146
CorUK July 20	1000	2,455,035
CorUK August 20	1000	2,896,646
CorUK September 20	1000	2,626,854
CorUK October 20	1000	3,445,904
CorUK November 20	1000	2,660,543
CorUK December 20	1000	2,343,505
Total	10 000	24,281,296

Procedure, results and discussion

The first step of the analysis aimed at an overall insight in the collocates of the node 'online' according to their frequency and the strength of collocational relationship. This step of analysis included collocate extraction from the whole section of *the Coronavirus Corpus* containing British online newspapers and magazines. The extracted list of the top collocates was viewed from the angle of their frequency and MI.

As a result, fivetop collocates (see Table 2) of the node 'online' were selected for the second step of the study. They revealed that the following fields had been in the focus in online newspaper and magazine articles published in UK during the waves of Covid-19 in 2020. Table 2 contains the frequency of these collocates as well as MI, which is the measure introduced by Church and Hanks [1990: 23] and its interpretation in collocation research is discussed by Brezina [2018] and Goblasova, Brezina and McEnery [2017]. They bring out that there are no thresholds for MI and that this measure favours low frequency word combinations, whereas indication to greater attraction between words i.e. greater collocativity is a side effect. For example, according

to frequency, 'business' is the top collocate, whereas 'learning', is less frequent, but its MI score is higher implying that these two words are '*associated more exclusively*', meanwhile, they both (business as well as learning) show collocativity with 'online'.

The frequent collocate 'print' was excluded from the study, because it wasused to bring out the role of print and online publications in the dissemination of topical news in print and online (in particular *The New European*). The present study aimed at the collocates that would uncover the fields of life in which the online component had triggered the ousting of the conventional activities due to pandemic caused lockdown.

Example 1.

> *Almost four years after its creation The New European goes from strength to strength across print and online, offering a pro-European perspective on Brexit and reporting on the political response to the coronavirus outbreak, climate change and international politics.*

Table 2

Frequency and MI of the collocates of 'online'

Collocates	Frequency	MI
business	2131	4.43
learning	651	5.54
shopping	530	5.47
sales	528	4.43
services	471	2.33

The second step of the research comprised the identification of the frequency variations of the selected five collocates and their contextual analysis by the extraction of their concordance lines and observation of collocations in the context of articles. Firstly, the frequency variations of the collocates were found in *Corona UK* and the results, as seen in Figure 1, uncovered curious variations. The variations reveal that the collocate 'business' noticeably dominates throughout the whole time period, apart from March, April, May of 2020. It peaks from July to October,thus showing its prevalence in the observed *Corona UK* sub-corpora. The thematic field of online services dominates in the articles published in March, whereas online shopping in the articles of April of 2020. The field of online learning is in the greatest focus of the online publications in May and March of 2020, when it is the second most popular collocate after 'services' and in December when 'learning' is the second the most frequent collocate after 'business'. The least topical 'online learning', as expected, is in July and August and slightly more prominent in September. These fluctuations of the collocate 'learning' and 'shopping' can be explained by the restrictions that were initially imposed on 20th of March during the first wave of coronavirus rapid widespread, which was followed by the prolonged lockdown in April, thus makingthe shopping and learning spheres to be the fields badly affected by Covid-19 and increasing an online component in the activities that are in the scope of these fields.

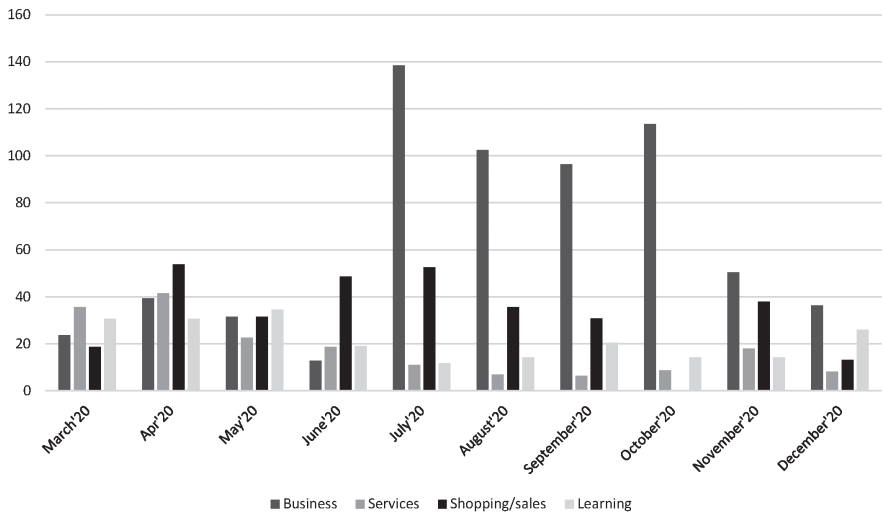

Figure 1. **Relative frequency of top collocates according to months**

Further on, the concordances were extracted from *Corona UK* that allowed a closer look at them in each monthly section of the virtual corpus. It enabled to track Covid-19 related themes that were in the focus of British online newspapers and magazines – business, education, services and shopping. For this purpose, all monthly sections of *Corona UK* corpus were researched.

The observation of the obtained concordances of collocations revealed that the collocate 'services', which was the most frequent in March section of *Corona UK*, was used to discuss the increasing demand for online services due to the lockdown-caused restrictions imposed on conventional services. The explored concordances revealed a direct relevance of the collocation 'online services' with the pandemic situation in the UK. Thus, Example 2 shows that the conventional services of Bristol's libraries are fully replaced by online services. Example 3 uncovers the necessity to transfer 'services' and other activities online due to the restrictions-imposed inability to manage them face-to-face. The increased need and demand to apply technologies on a regular basis for retail and non-retail organisations was a must to be able to adapt to new conditions and circumstances and proceed with the work in this different mode.

Example 2.

> *Tomorrow (Thursday March 19), Bristol's libraries will also close and provide* ***online services*** *only.*

Example 3.

> *Many meetings, functions and* ***services*** *have moved* ***online*** *but the speed of implementation depends on local authorities' investment in technology, and practitioners' confidence and readiness to use technology and digital practice.*

The obtained results show that the thematic field of shopping online prevails in April of 2020, as conventional shopping was increasingly replaced by shopping online.

This demand for shopping and the response to it is revealed in Example 4 and Example 5, whereas Example 6 uncovers that the pandemic situation promoted online shopping might have a long-lasting impact on this field. It is, obviously, with the continuation of lockdown in the country; it was prolonged on 16th April for three more weeks due to deterioration of the situation. Collocation 'online shopping' is not the only one frequently used in reference to retail. 'Online sales' can also be mentioned at this point. Example 7 was extracted and its analysis proved the connection with the pandemic situation in the UK. Thus, it can be stated that overall thematic field of online retail rocketed due to Covid-19 imposed restrictions, which was also reflected in the online newspapers and magazines of the UK press.

Example 4.

Morrisons is currently operating a queuing system on its website to access its ***onlineshopping*** *service.*

Example 5.

… retail giant Next (LON: NXT) is restarting ***online shopping*** *after a two-week hiatus.*

Example 6.

This comes as Mintel reveals a dramatic change in ***online shopping*** *habits over the* ***COVID-19 lockdown period****, habits that Mintel believes could prove lasting.*

Example 7.

Online *retail* ***sales*** *growth was up a staggering +23.8% Year-on-Year (YoY) in April, as high streets across the country remain deserted.*

The results obtained in May yielded 'learning' as the most frequent collocate. The noticeable occurrence of collocation 'online learning' in this time period might be explained by the continuous lockdown in the UK that caused educational institutions closure and the necessity to proceed with online education. The examples reveal the connection of the increase in 'online learning' with Covid-19 context (see Example 8) as well as the discussion of online learning support, which was a serious issue, taking into consideration that it was a new way of learning caused by coronavirus restrictions (Example 9).

Example 8.

The Education Authority's C2K system has seen a significant increase in ***online learning*** *activity since schools have closed.*

Example 9.

You are so behind the curve '– that's what former schools minister Lord Adonis was told when he claimed 'many schools' are providing inadequate ***online learning*** *support during the* ***coronavirus crisis.***

Among all the collocates that uncover the thematic fields, the collocate 'business' has been in the greatest focus of British online press, as the collocations 'online business'

or 'business online' are the most frequently used throughout the observed period. It is curious to observe that examples reveal not only the negative aspects, but also positive experience – people and businesses have managed to overcome the difficulties caused by coronavirus. Example 10 reveals the adaptation to the Covid-19 imposed communication restrictions in business by transferring 'weekly business meetings' online in order to continue functioning, irrespective of the restrictions. However, not only business meetings had to be transferred online in order to ensure a continuous flow of business. Due to Covid-19 and the imposed restrictions many changes had to be incorporated also in the way businesses work. As a result, many companies had to adapt to the current situation and transfer all business operations online, considering possible risks that might arise. The study of the examples (see Example 11) uncovered the discussion of the necessity to move business online due to the restrictions caused by coronavirus rapid widespread.

Example 10.

> *The lockdown coincided with my new role as president for the group and our first challenge as the leadership team for the group was to recreate our weekly* ***business*** *meetings* ***online****', he said.*

Example 11.

> *Moving your* ***business online*** *will present some new risks. The first thing to do is establish what these are.*

Apart from March and May, the collocate 'learning' was also noticeable in online articles published in December. A detailed analysis of the extracted collocations showed that the collocate 'learning' was used to discuss the actions that were taken to manage online learning in the context of Covid-19. The actions that promote the ways to stay online are detailed in Example 12 and Example 13 (e.g. investments in devices and training). This has enabled to continue learning process even when the schools had been closed as a preventive measure to the rapid coronavirus widespread in the UK during the second half of the year 2020.

Example 12.

> *As a region we have stayed connected throughout* ***lockdown****, from up skill training* ***to online learning*** *and daily video interactions…*

Example 13.

> *Mr Williamson said the Government expects to deliver 50,000 devices to schools across the country on January 4 to support remote and* ***online learning****, adding that 100,000 devices will be delivered during the first week of term.*

The investigation of *the Coronavirus Corpus*section comprising UK online newspaper and magazine articles and the virtual sub-corpus *Corona UK* have revealed the thematic fields (business, services, shopping, sales, and learning) that have predominantly been in their focus of online publications over the waves of Covid-19 in UK. The results obtained from the whole sub-corpus yielded 'business' as one of the most prominent collocates of 'online' This trend retains according to the monthly dominance of the thematic fields, which shows its topicality in online newspapers and magazines

published in UK throughout all time-period. However, it is surprising that the top positions of this thematic field do not refer to the first months of Covid-19, during which the most discussed fields were services and shopping. The topicality of online learning clearly complies with the two lockdown waves of Covid-19 in 2020. The thematic fields that are in the focus of online publications reveal the necessity to adapt to the new circumstances. As a result, increased use of technologies, change to digital environment have led to the prominence of these thematic fields in those areas of life which were heavily affected by Covid-19.

Coronavirus issue still remains to be a considerable concern for governments not only in the UK, but also all over the world.

LITERATURE

Bahns, J. *Lexical Collocations. A Contrastive View*. 1993.

Benson, M., Benson, E., Ilson R. *The BBI Combinatory Dictionary of English,* 2009, p. 13.

Brezina, V. *Statistics in Corpus Linguistics. Cambridge University Press*. 2018.

Celce-Murcia, M. *Teaching English as s Second or Foreign Language*. Heine & Heine Publishers, 1991. 292 p.

Church, K. W., & Hanks, P. Word association norms, mutual information, and lexicography. Computational linguistics, 16(1), 1990, pp. 22–29.

Firth, J. R. *Papers in Linguistics*. Oxford University Press, 1957.

ICERI2020 https://iated.org/iceri/ICERI2020

Joharry, S. A.,Turiman, S. *Collocation Networks and Covid-19 in Letters to the Editor: A Malaysian Case Study Asia Pacific Journal of Corpus Research* Vol. 1, No. 1, 2020, pp. 1–30. Available: http://www.koreascience.or.kr/article/JAKO202030060640939.pdf

Gatto, M. *Webas Corpus*. Bloomsbury. 2014. 232 p.

Goblasova, D., Brezina, V. and McEnery T. Collocation in corpus-based language learning research: identifying, comparing and interpreting the evidence. *A Journal of Research in Language Studies. June 2017*, pp. 155–179.

Kennedy, G. *An Introduction to Corpus Linguistics: Studies in Language and Linguistics*. London: Longman, 1998. 109 p.

Kilgarriff, A. *Web as Corpus. In Proceedings of the Corpus Linguistics Conference (CL 2001)*. University Centre for Computer Research on Language Technical Paper, Vol. 10 13 special issue, Lancaster University, 2001, pp. 342–344. Available: http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/CL2003/CL2001%20conference/papers/kilgarri.pdf

Lewis, M. *Implementing the Lexical Approach. Putting Theory into Practice*. 2008.

Lindquist, H. *Corpus linguistics and the Description of English*. Edinburgh University, 2009.

McCarthy, M., O'Dell, F. *English Collocations in Use*. Cambridge University Press, 2007, p. 6.

McEnery, T., Hardie, A. *Corpus Linguistics*. Cambridge University Press, 2012, 13 p.

Palmer, F. R. *Second Interim Report on English Collocations*. Tokyo: Kaitakusha, 1933.

Sinclair, J., Jones, S., Daley, R., Krishnamurthy, R. *English Collocational Studies. The OSTI report London*. Continuum, 2004.

Stubbs, M. *Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford: Blackwell, 2001.

Weisser, M. *Practical Corpus Linguistics*. Wiley Blackwell, 2016.

• • • • •

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV–5401, Latvija